

ИБН АЛ-ФАКИХ

АХБАР АЛ-БУЛДАН
(ИЗВЕСТИЯ О СТРАНАХ)

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԳԵՄԻԱ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԻԲՆ ԱԼ-ՖԱՔԻՀ

ԱԽԲԱՐ ԱԼ-ԲՈՒՎԴԱՆ

(ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ)

Տեխնիկական հրատարակությունը, առաջաբանը, բարգձանությունը
առաբերենից և մեկնաբանությունները
Հ. Ա. ԺԱՄԿՈՉՅԱՆԻ

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

ИБН АЛ-ФАКИХ
АХБАР АЛ-БУЛДАН
(ИЗВЕСТИЯ О СТРАНАХ)

*Введение, перевод с арабского, издание текста
и комментарии*
А. С. ЖАМҚОЧЯНА

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН

1979

P II
1490009

В книге содержится расшифровка и перевод некоторых неопубликованных глав текста арабского историка и географа IX-X вв. Ибн ал-Факиха ал-Хамадани. Работа выполнена на основе Мешхедской рукописи указанного географического труда. Исследования главы касаются в основном Нижней Месопотамии (Ирак). Рассматриваемый текст содержит ценные сведения по истории халифата.

Книга включает предисловие, в котором даются сведения об Ибн ал-Факихе, арабский расшифрованный текст и его русский перевод, а также комментарий к нему.

Книга предназначена для востоковедов, изучающих историю и культуру мусульманского общества в период раннего средневековья.

Ответственные редакторы:

доктор исторических наук А. Н. ТЕР-ГЕВОНДЯН,
кандидат исторических наук М. О. ДАРБИНЯН

Книгу рекомендовали к печати рецензенты:

доктор филологических наук О. Б. ФРОЛОВА,
кандидат исторических наук С. В. БОРНАЗЯН

0507020000

Ж 703(02) - 79 43 - 77

© Издательство АН Армянской ССР. 1979.

ПРЕДИСЛОВИЕ

В настоящей публикации рассматриваются и расшифровываются главы из арабской хроники "Ахбар ал-Булдан" ("Известия о странах") автора конца IX-начала X вв. Ибн ал-Факиха ал-Хамадани, которые до сих пор в полном виде не были введены в научный обиход.

Это сочинение вполне заслуженно получило высокую оценку со стороны как отечественных, так и зарубежных ученых, таких как И. Ю. Крачковский, А. П. Ковалевский, В. И. Беляев, П. Г. Булгаков, А. Б. Халидов, О. В. Цкитишвили, М. Де Гье, В. Ф. Минорский, А. З. Валидов и др.

В данной публикации проделана работа по дешифровке части труда Ибн ал-Факиха по уникальной, полной редакции его, сохранившейся в Мешхедской рукописи. В печатном Лейден-

1 И. Ю. Крачковский. Избранные соч., т. 1У, Арабская географическая литература, М.-Л., 1957; т. 1. М.-Л., 1955; Путешествие Ибн-Фадлана на Волгу. Под ред. И. Ю. Крачковского. М.-Л., 1939; А. П. Ковалевский. Книга Ахмеда Ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921-922гг. Харьков, 1956; МИТТ, т.1, Арабские и персидские источники УП-Хувв. М.-Л., 1939; Вторая записка Абу Дулафа. Изд. текста, пер., введ. и коммент. П. Г. Булгакова и А. Б. Халидова, М., 1960; О. В. Цкитишвили. К истории города Багдада, материалы к истории возникновения и развития феодального города на Ближнем Востоке. Тбилиси, 1968; Ibn al-Fakih al-Hamadhani, Kitab al-Boldan, ed. M. J. De Goeje, BGA, pars V, Lugduni-Batavorum, 1885 - в дальнейшем: Ибн ал-Факих, BGA, V; Abu Dulaf Mis'ar ibn Muhalhil's travels in Iran, circa AD950, Arabic text with an english translation and commentary by prof. V. Minorsky, Cairo, 1955 - в дальнейшем: Абу Дулаф Минорского; Tamim ibn Bahr's journey to the Uygurs, „a passage from the new Ibn al-Fakih" published by V. Minorsky in BSOAS, (169a-171b), 1948; А. З. Валидов. Мешхедская рукопись Ибн ал-Факиха, предст. акад. В. В. Бартольдом. - "Известия Российской Академии наук", Пр., сер. У1, т. ХУ1, 1924.

ском издании сокращенной редакции этого труда (1885) эти главы отсутствуют. Сравнивая их с более ранним источником "Книгой путей и стран" Ибн Хурдадбеха (первая половина IX в.), а также с сочинениями арабских географов X в. и Якута (XIII в.), мы пришли к заключению о зависимости этих трудов от одного первоисточника, однако Мешхедская рукопись имеет существенные отличия. Данные Ибн ал-Факиха до сих пор еще не подвергались анализу, и их издание вводит в науку неизвестные ранее материалы. Эти материалы позволяют по-новому осветить некоторые вопросы экономической и политической истории Ирака и Средней Азии.

х х х

Арабские географы и путешественники оставили громадный материал не только о мусульманском Востоке (Африке и Азии), но и о многих районах Европы, и их труды содержат ценные сведения, не сохранившиеся в источниках других народов. Так, они донесли до нас представляющие большой интерес данные по истории и географии Армении, сведения об административной системе Армении эпохи халифата, ее политическом и хозяйственном положении, торговых путях, о важных населенных пунктах и городах и другие, подчас уникальные факты, собранные в недавно изданной книге арабского историка Адиб ас-Саида "Армения в арабских источниках"²,⁴ а также использованные в работах Жузе³, Х, Т. Налбандяна, М. Казаряна, А. Тер-Гевондяна и других авторов.

Аналогичные сведения они сообщают и о других странах. Значительная их часть еще ожидает своего выявления и изучения, хотя и в этом направлении имеются крупные достиже-

2 **أديب السيد، أرمينية في التاريخ العربي، بيروت ١٩٧٢**

3 П. Жузе. СМОМІК, вып. XXIX, XXXI-XXXII, XXXIII; его же, Мутагаллибы в Закавказье в IX-XI вв. - "Материалы по истории Грузии", т. III, Тбилиси, 1937.

4. Հ. Թ. Նալբանդյան, Արարական արքայությունը Հայաստանի և հարևան երկրների մասին, Երևան, 1965, էջ 123:

5 M. Ghazarian. Armenien unter der Arabischen Herrschaft, Marburg, 1903.

6 A. Ter Ghewondyan, The Arab Emirates in Bagratid-Armenia, trans. by Nina Garsoian, Lisbon, 1976.

ния в работах академика В. В. Бартольда и И. Ю. Крачковского, а позже в трудах их воспитанников А. П. Ковалевского, С. Л. Волина, П. Г. Булгакова, А. Б. Халидова и др.

В числе таких источников немалый интерес представляет "Ахбар ал-Булдан" ("Известия о странах") арабоязычного географа конца IX-начала X вв. Ибн ал-Факиха. Впервые на его труд обратил внимание М. Де Гье, опубликовавший обширные извлечения из него в У томе "Библиотеки Арабских географов"⁷.

Однако с самого начала было известно, что "Ахбар ал-Булдан" дошел до нас не в полном виде. И действительно, в конце XIX в. в библиотеке мечети Имам Рези в Мешхеде была найдена рукопись в 212 страниц большого формата. Помимо считавшихся утерянными трудов Ибн Фадлана "Тамим ибн Бахра" и "Второе путешествие Абу Дулафа" она заключала в себя значительные отрывки новой редакции "Ахбар ал-Булдана". Впервые на этот памятник, получивший название Мешхедской рукописи, в 1920 г. обратил внимание В. Иванов⁸. В 1922 г., основываясь на заметках В. Иванова, Ахмед Заки Валидов (Велиди, впоследствии проф. Стамбульского университета А. З. Тоган), просмотрел рукопись и дал ее описание. Через год, в 1923 г., Э. Херцфельд снял фотокопию Мешхедской рукописи, которая до второй мировой войны находилась в Прусской научной библиотеке. Вторая фотокопия была снята в 1935 г. и прислана в дар III Международному конгрессу иранского искусства в Ленинграде⁹. Третью фотокопию в 1936 г. снял проездом в Афганистан венгерский востоковед Лигерти.

Советские арабисты сразу же приступили к исследованию приобретенных фотокопий; в них были обнаружены ценнейшие сведения о ряде территорий Советского Союза и о живущих там народах. В результате были изданы "Путешествие Ибн Фадлана на Волгу", "Книги Ахмеда Ибн Фадлана о его путешествии на Волгу в 921-922 гг.", "Вторая записка Абу Дула-

7 Ибн ал-Факих, BGA, V.

8 W. Iwanov. A notice on the library attached to the shrine of imam Riza of Meshed. - JRAS, London, 1920, p. 553.

9 А. З. Валидов. Мешхедская рукопись Ибн-ал-Факиха, стр. 237-251.

10 "Ленинградская правда", 11.1У.1937.

фа"¹¹ и др. Кое-что было сделано и в области изучения труда Ибн ал-Факиха. Так, еще в 1939г. в извлечениях С. Л. Волина и в его же переводе на русский были опубликованы сведения этого источника о среднеазиатских тюрках¹². Ценные сведения о труде Ибн ал-Факиха "Ахбар ал-Булдан" приводит В. И. Беляев в "Материалах по истории туркмен и Туркмении"¹³. Эти сообщения проливают свет на историю Мешхедской рукописи, ее содержание и определяют место рукописи в географической науке. Интересную работу проделал грузинский арабист О. В. Цкитишвили, который опубликовал главу о Багдаде из Мешхедской рукописи, сопоставив ее данные со сведениями четырех других источников¹⁴. В статье "Город Васит по Мешхедской рукописи Ибн ал-Факиха"¹⁵ он перевел и опубликовал текст относящихся к этому городу мест изучаемого источника; в нем опущены приводимые в Мешхедской рукописи пять бейтов из Хумайд ал-Аркаата и текст изучаемой рукописи не слен с той версией, которая содержится у Йакута ал-Хамави¹⁶.

Несмотря на эти работы, а также опубликованные П. Г. Булгаковым извлечения из Мешхедской рукописи с данными о дорогах и городах Средней Азии,¹⁷ источник этот в целом остается неисследованным, поскольку некоторые его части еще не опубликованы.

Восполняя этот пробел, мы задались целью изучить главы Мешхедской рукописи о Месопотамии с Ахвазом и Хорасаном. Этот выбор не случаен, потому что исследуемые главы не

11 Подробно см.: И. Ю. Крачковский. Избранные соч., т.У, М.-Л., 1958, стр. 163 и 181, а также "Учен. зап. ИВАН СССР", т.ХХУ, 1960, стр. 230 и 256.

12 МИТТ, стр. 6-12.

13 См. там же, стр. 20.

14 О. В. Цкитишвили. К истории города Багдада.

15 Очерки по истории городов Ближнего Востока, вып.2, под ред. проф. Габашвили, Тбилиси, 1970, стр. 272 и сл.

16 Jacut's Geographisches Wörterbuch. Herausgegeben von F. Wüstenfeld aus den Handschriften zu Berlin, St. Petersburg, Paris, London und Oxford auf kosten der DMG, Leipzig, Bd.I-IV, 1869, s. 881-888 - в дальнейшем: Йакут, изд. Вюстенфельда.

17 П. Г. Булгаков. Сведения арабских географов IX-начала Хвв. о маршрутах и городах Средней Азии. Канд.дисс. Л., 1954 (библиотека им. А. М. Горького Ленинградского гос.ун-та).

представлены в У томе "Библиотеки Арабских географов" (в.г.) Лейденского издания 1885 г.

Наша цель заключалась в том, чтобы изучить эти неопубликованные части Мешхедской рукописи "Ахбар ал-Булдан", слитчить их с соответствующими местами этого источника из опубликованных вариантов, восстановив таким путем наиболее близкий к авторскому варианту текст, дать его перевод на русский и комментарии. При этом мы столкнулись с рядом трудностей при чтении названий населенных пунктов, районов, областей, деревень, каналов и рек. В особенности это относится к районам ас-Савада. Дело в том, что они не имеют огласовки и, кроме того, очень часто отсутствуют диакретические знаки над или под буквами, например, в таких наименованиях как Нахр Бук, Бузурджасабур, Тассудж ал-Банданиджин, Тассудж аз-Забайн, Джалула ва Джалула или Джалула ва Джалулта(?), Силсил или Салсал, Рустукбаз, Нахр Бин, Бадурайя и Бакусаийа, Ирбил или Арбела, Барбахар, Тассудж ад-Даскара и рустаки (волости) и т.д. Мы уточнили их, основываясь на данных арабских географов, таких как Ибн Хурдадбех, Йакут и др. В большинстве случаев для исследования необходимо сопоставление данного списка с другими, но, к сожалению, нам не удалось найти параллелей к этой главе. Поэтому некоторые названия местностей нам не удалось идентифицировать по другим источникам. К таковым относятся (мы написали их в транскрипции) такие названия как *زروميا* - Зурумия, *قلسوسينا* - Килсусина, *توريا* - Турия, *حلبايا* - Халбая, *طونيا* - Тунийя (см. рук. лл. стр. 93, 100а). Остальным искаженным названиям стран и их жителей, как, например, *بريطانية* - британцы, *عليا* - галийцы, *انولية* - анатолийцы, *سقلية* - сицилийцы и т.д., мы нашли параллели.

Задача осложнялась еще и тем, что речь шла о сопоставлении не только различных версий одного и того же источника, но и сравнении их с данными других источников, с целью выявления того, что у Ибн ал-Факиха оригинально и что заимствовано и откуда. Сведения, содержащиеся в труде Ибн ал-Факиха, позволяют расширить круг наших знаний о названных выше районах в одну из наиболее бурных и интересных эпох истории средневекового Востока.

Как отмечалось, труд "Ахбар ал-Булдан" дошел до нас не в полном виде, а лишь в трех сокращенных вариантах через другие источники, причем, как утверждает Шпренгер, сюжет и композиция их всегда соответствуют описанию, данному ал-Мукаддаси¹⁸. Кроме того, до нас дошла его сокращенная редакция, автором которой, согласно Де Гье, является Али Ибн Хасан аш-Шайзари¹⁹ (около 413 г.х./ 1022 г.н.э.). В предисловии к своей работе Де Гье пишет: "Дело в том, что автор сокращения загубил текст, в результате чего внутренняя связь утеряна, много полезного упущено, чего не произошло бы, если бы необходимые сокращения сделал сам автор..."²⁰.

В примечаниях Де Гье хвалит те места, которые относятся к сокращениям, сделанным Йакутом. Их так много, что не вызывает сомнения факт использования Йакутом работы большего объема, чем вариант аш-Шайзари. Оно и неудивительно: попав в Хорасан, Йакут изучал рукописи, хранившиеся в местных библиотеках, в том числе и Мешхедскую рукопись; именно из его энциклопедического словаря географического характера "Муджам ал-Булдан", в который вошли извлечения из всех известных Йакуту авторов до конца XII в., мы черпаем сведения как об этом, так и других не дошедших до нас трудах Ибн ал-Факиха.

Заметив выше, что опубликованный Де Гье вариант "Ахбар ал-Булдан" - это вариант аш-Шайзари, мы должны сказать, что и Мешхедская рукопись не содержит его полного текста.

Сличая оба текста, В. Ф. Минорский установил, что, хотя изданный Де Гье вариант аш-Шайзари представляет собой сокращенное сочинение Ибн ал-Факиха, однако текст Мешхедской рукописи, в свою очередь, тоже не полон, поскольку в нем нет часто того, что есть в варианте аш-Шайзари. К этому же выводу приходит и П. Г. Булгаков: "Мешхедская рукопись, - пишет он, - это такой же сокращенный вариант обширного некогда труда Ибн ал-Факиха, как и редакция аш-Шайзари"²¹.

Для оценки самой Мешхедской рукописи и излагаемых в ней сведений важное значение имеет то, что кроме "Ахбар

18 См.: И. Ю. Крачковский. Избранные соч., т. IУ, стр. 158.

19 Ибн ал-Факих, вса, У, стр. УIII

20 Там же, стр. IX.

21 П. Г. Булгаков. Сведения арабских географов ...

ал-Булдан" она включает еще и три произведения, доселе считавшихся безвозвратно утерянными. Несмотря на отсутствие связи между ними, они вошли в одну рукопись под общим названием "Известия о странах".

Переписчик Мешхедской рукописи располагает главы сочинения Ибн ал-Факиха в следующей очередности: глава об ал-Ираке (1б-5а), ал-Басре, времени ее (Басры) построения и ее достопримечательностях, об ал-Убулле, об ал-Батанке (5а-20б), о Васите (20б-25а), об ан-Набате и ал-Хузе (25а-29а), о Багдаде, об округах Тигра (29а-73а), о Сурра ман ра'а (73а-77а), рассказ об ас-Саваде - его описание, его границы, его области, его округа и причины измерения его территории и определения размеров хараджа, его протяженность и ширина (77а-86а), об ал-Ахвазе (86а-89а), о Фарсе (89а-94б), о Кармисине (94б-99а), о постройках разных стран, их особенностях и чудесах (99а-111б), сообщения о Шибдизе рассказ о Хамадане и его достопримечательностях (112а-135б), о Нихаванде, Исбахане и Куме и их достопримечательностях (135б-138а), об ар-Рее и Демавенде (139а-148а), история Байварасба, рассказ о Казвине, Абхаре, Зинджане, Табаристане (148а-155а), о Хорасане, его городах и истории его (155а-166б), о харадже Хорасана (166а-168а), рассказ о тюрках и сообщения об их племенах и их законах (168а-173а), сведения о тюрках и Китае, иные сведения (173а-182б). Далее следуют вторая записка Абу Дулафа (182б-196б) и, наконец, сведения о тюрках, хазарах, русах, славянах и башкирах (196б-212б) Ибн Фадлана, который совершил путешествие в страну славян (Волга) и был очевидцем описываемых им событий.

На сведения вышеизложенных глав рукописи проливают дополнительный свет два послания (рисала) Абу Дулафа, в одном из которых он рассказывает о тюрках, об Индии и о других странах как очевидец, а в другом обо всем том, свидетелем чего он был в целом ряде стран и что достойно упоминания ввиду научной значимости.

Итак, исследуемая рукопись состоит из варианта "Известий о странах" Ибн ал-Факиха, более полного, чем изданный Де Гье, двух посланий Абу Дулафа, полного текста знаменитого сочинения Ибн Фадлана о его путешествии к волжским болгарам в 310 г.х. (922 г. н.э.) и отрывка из "Путешествия Тамима ибн Бахра к уйгурам"²².

²² См.: Tamim ibn Bahr's..., p.275-305; Абу Дулаф Минорского, стр. 26.

Необходимо отметить, что подобные редакции стали обычными в арабской историографии, начиная со II в.х. Так, в Тусе — столице Хорасана (впоследствии Мешхед) Хавс ибн-Мансур Мервези, секретарь наместника Али ибн-Иса, из всех доступных ему рукописей составил "Книгу о хорасанской подати", напоминающую книгу государственных податей.

Были также и другие составители, которые по требованию государей составляли труды о странах, городах и дорогах.

Этот метод получил широкое распространение, и для удобства читателей некоторые авторы начали составлять сборники подобного рода, к собственным наблюдениям добавляя (и уточняя их) также труды предыдущих авторов.

В. В. Бартольд показал, что были сокращены труды не только Ибн Хурдабеха, Йакуби, Ибн Руста и др., но также и труд нашего автора — Ибн ал-Факиха²³.

По обширным извлечениям из этой рукописи можно полагать, что ее автор был для своего времени широко образованным человеком, располагавшим первоначальным вариантом сочинения Ибн ал-Факиха "Ахбар ал-Булдан", составлявшего, согласно свидетельствам арабских авторов, пять томов (около тысячи листов), из которых он сделал извлечения и сокращения.

Утеря авторского труда придает особо важное значение сделанным по нему редакциям, особенно Мешхедской рукописи, где содержание книги Ибн ал-Факиха дано более пространно.

Содержащиеся в Мешхедской рукописи выдержки дадут возможность последующим исследователям создать более полное представление о рукописи "Известий о странах".

В Мешхедской рукописи извлечения из труда Ибн ал-Факиха "Известия о странах" содержатся на листах 1-182б. Для того, чтобы еще раз подчеркнуть важность значения Мешхедской рукописи, сопоставим ее с текстом издания Де Гье, в котором главы следуют в нижеизлагаемом порядке.

Предисловие (высказывания о "классах" общества) (стр.1), Глава о сотворении земли (стр. 3), Глава о морях и окружающих ими землях (стр. 7), Глава о морях и диковинках, имеющих в них (стр. 9), Глава о разнице между страной Сина и страной Хинда (стр. 13), Глава о Мекке (стр. 16), Глава о Медине (стр. 23), Глава о разнице между Тихамой и Хиджа-

23 В. В. Бартольд. Соч., т.1, М., 1963, стр. 51.

зом (стр. 26), Глава о Йемаме (стр. 27), Глава о Бахрейне (стр. 30), Глава о Йемене (стр. 33), Глава о переходе от серьезного к забавному и от забавного к серьезному (стр. 41), Глава в похвалу путешествий и скитаний по чужбине (стр. 47), Глава о Джибале (стр. 209), Глава о Кармисине (стр. 209), Глава о Хамадане (стр. 217), Глава о Египте и Ниле (стр. 56), Глава о Магрибе (стр. 78), Глава о Сирии (стр. 91), Глава о Иерусалиме (стр. 93), Глава о Дамаске (стр. 104), Глава об ал-Джазире (стр. 128), Глава о Руме (стр. 136), Глава о восхвалении строительного искусства (стр. 151), Глава о порицании строительного искусства (стр. 156), Глава об Ираке (стр. 161), Глава о Куфе (стр. 162), Глава о Басре (стр. 187), Глава о Фарсе (стр. 195), Глава о Кермане (стр. 205), Глава о Казвине, Абхаре и Зенджане (стр. 279), Глава об Азербайджане (стр. 284), Глава об Армении (стр. 286), Глава о Табаристане (стр. 301), Глава о Хорасане (стр. 314), Глава о Нихавенде, Исфагане, Куме (стр. 258), Глава о Рее и Демавенде (стр. 268).

Вышеупомянутые главы сокращенной редакции аш-Шайзари соответствуют главам нижеследующего нашего списка:

Глава о Джибале (VGA, стр. 209; МР, л. 94б), Глава о Кармисине (VGA, стр. 209; МР, л. 94б), Глава о Хамадане (VGA, стр. 217; МР, л. 3а), Глава о Куфе (VGA, стр. 162; МР, л. 1б), Глава о Фарсе (VGA, стр. 195; МР, л. 89а), Глава о Кермане (VGA, стр. 205; МР, л. 93а), Глава о Казвине Абхаре и Зенджане (VGA, стр. 279; МР, л. 146а), Глава о Табаристане (VGA, стр. 301; МР, л. 148), Глава о Хорасане (VGA, стр. 314; МР, л. 155а), Глава о Нихавенде, Исфагане, Куме (VGA, стр. 258; МР, л. 135б) и Глава о Рее и Демавенде (VGA, стр. 268; МР, л. 139а).

Следующие главы имеются в Мешхедской рукописи, но отсутствуют в издании Де Гье:

1. О Васите	л. 206-25а
2. О набатейцах и о том, что было с ними	л. 25а-29б
3. О Багдаде	л. 29а-73б
4. О Сурре манра'а (Суррамарра)	л. 73а-77а
5. Об ас-Саваде	л. 77б-86а
6. Об ал-Ахвазе	л. 86а-89а
7. О постройках в разных странах, их особенностях и чудесах	л. 99а-103б

8. О харадже Хорасана	л.166б-168а
9. О тюрках	л.168а-173а
10. О городах тюрков	л.173а-174б
11. О провинциях парзв Средней Азии	л.174б-182б

Как уже указывалось, последние три главы (9, 10, 11) еще в конце тридцатых годов были переведены и подготовлены к изданию С. Л. Волиным, а главы о Багдаде и о Васите изданы О. В. Цкитишвили. Следовательно, неопубликованными и, значит, недоступными широкому кругу научной общественности остаются семь глав. Кроме того, поскольку глава о Васите, переведенная О. В. Цкитишвили, не сверена с опубликованным в "Муджам ал-Булдан" текстом, мы сочли необходимым дать новый перевод этой главы, корректируя его по Якуту.

Итак, мы сочли целесообразным положить в основу нашей работы семь глав (1, 2, 4 - 8) труда Ибн ал-Факиха ал-Хамдани "Ахбар ал-Булдан" ("Известия о странах"), извлеченных из Мешхедской рукописи; они насчитывают 66 страниц и составляют большую часть труда Ибн ал-Факиха, вошедшего в Мешхедскую рукопись. Общее число страниц в рукописи 212. Сведения по Нижней Месопотамии, исключая описание Багдада, опубликованное О. В. Цкитишвили в 1968г., занимают 45 листов. Необходимо также подчеркнуть, что Куфа и Басра, которые входили в состав Месопотамии, не включены нами в работу ввиду того, что они изданы в работе "Китаб ал-Булдан" ("Книга о странах"²⁴).

Глава о Хузистане (ал-Ахваз) составляет 7 рукописных листов, глава о постройках разных стран, их особенностях и чудесах - 10 рукописных листов, и, наконец, глава о харадже Хорасана - 4 рукописных листа (неполные). Подготовлены к печати выборки из Мешхедской рукописи Ибн-ал-Факиха, касающиеся Средней Азии, - рукописные листы 168а-182б, итого 30 листов, под редакцией проф. В. И. Беляева.

Академик И. Ю. Крачковский в свое время обратил внимание на "Первую записку" Абу Дулафа в географическом словаре Якута "Муджам ал-Булдан", где описаны его странствия среди тюркских племен Средней Азии, в Китае и Индии²⁵, а так-

²⁴ *کتاب اخبار البلدان تأليف احمد بن محمد*; *Ибн ал-Факих, ВСД, V*; *بن اسحاق الرهمذاني المعروف بابن الفقيه*; Мешхедская рукопись, фотокопия ИВАН СССР, ФВ - 202.

²⁵ И. Ю. Крачковский. Избранные соч., т.1, стр. 283.

же "Вторую записку", которая посвящена Западному и Северному Ирану. Полный текст этих "Записок" обнаружен в Мешхедской рукописи. "Первая записка" издана и переведена В. В. Григорьевым²⁶, а затем и Рорзауэром²⁷. Что касается "Второй записки", то она опубликована сотрудниками ЛО ИВАН СССР проф. П. Г. Булгаковым и А. Б. Халидовым²⁸. Однако, когда работа над "Второй запиской" приближалась к завершению, авторы узнали, что в Египте (Каир) проф. В. Ф. Минорским выпущена в свет параллельная работа²⁹. Но как выяснилось, они не дублировали друг друга, так как авторы подошли к памятнику с разных точек зрения. "Путешествие Ибн Фадлана к волжским булгарам" было опубликовано проф. А. П. Ковалевским³⁰. Эта капитальная работа выходила в свет два раза и в настоящее время служит учебным пособием.

Таким образом, следует отметить, что Мешхедская рукопись дает нам возможность пополнить те сообщения и исторические факты, которые у Йакута в труде "Муджам ал-Булдан" были пропущены, очевидно потому, что он считал их излишними. По всей вероятности, Йакут во время пребывания в знаменитой библиотеке в Мерве имел в своем распоряжении Мешхедскую рукопись и другие более старые рукописи, которые до нас не дошли. Однако эти сообщения не вошли и в печатное Лейденское издание 1885г. Некоторые материалы этой рукописи нами опубликованы³¹.

26 В. В. Григорьев. Об арабском путешественнике Хв.Абу Абу Дулафе и странствовании его по Средней Азии - "Журнал Министерства народного просвещения", ч. XIII, СПб., 1872, сентябрь. отд. II, стр. 1-45.

27 A. Rohl-Sauer. Des Abu Dulaf Bericht über seine Reise nach Turkestan, China und Indien, neu übersetzt und untersucht. Bonner Orient. Stud., Stuttgart, 1939.

28 Вторая записка Абу Дулафа.

29 Абу Дулаф Минорского.

30 А. П. Ковалевский. Книга Ахмада ибн Фадлана..., а также "Путешествие Ибн Фадлана на Волгу ...".

31 См.: А. С. Жамкочян. Харадж Хорасана по материалам Мешхедской рукописи Ибн ал-Факиха "Ахбар ал-Булдан". - "Историко-филологический журнал АН Арм. ССР", 1971, №(54), стр. 174-182; Неизвестная глава об ас-Саваде в "Ахбар ал-Булдан" Ибн ал-Факиха. - "Вестник Ереванского ун-та.", 1971, №(15), стр. 141

Исследуемые нами главы 1, 2, 4, 5, 7, в основном, относятся к Южному Междуречью, или "ал-Ирак ал-Араби", которое в изучаемый период имело не только географические, но и тесные политические и экономические связи с иранским Ху-зистаном (6). В работу включена и глава "О харадже Хорасана" (8).

х х х

Истории Багдадского халифата, центром которого была нижняя часть плодородной долины Междуречья, посвящены труды целого ряда ученых-востоковедов как у нас в стране, так и за рубежом, которые основывались на таких ценных источниках по истории Месопотамии времен Багдадского халифата, как "Футух ал-Булдан" - "Книга завоевания стран" ал-Балазури, "Китаб ар-русул ва'л Мулук" - "Книга пророков и царей ат-Табари", а также материале ряда других арабских источников³². Сравнительно глубоко изучены политические, а также экономические аспекты развития халифата.

Однако географии южной Месопотамии уделено мало внимания. Причина этого, видимо, кроется в том, что названия на-171-193; его же, Город Самарра по материалам Мешхедской рукописи (рук.листы 73а-77а и стр.285-294). Историко-филологический журнал АН Арм. ССР, 1973, № 2, (61).

32 См. книги Ибн Хурдадбеха "Китаб ал-Масалик ва'л-Мамалик" - "Книга путей и стран"; Ибн Серапиона (его рукопись издана в 1895г. Ле Странжем); Йакуби "Китаб ал-Булдан" - "Книга городов"; Ибн Руста "ал-А'лак ан-Нафиса" - "Редкие драгоценности"; ал-Мукаддаси "Китаб ахсан ал-такасим Фи Маарифат ал-акалим" - "Наилучшее распределение для познания областей"; ал-Масуди "Мурудж аз-Захаб" - "Золотые луга" и "Китаб ат-Танбих ва'л ишраф" - "Книга поучения и благодородства"; работы Ибн ан-Надима "Китаб ал-Фихрист" - "Книга заглавий"; географический словарь Йакута ал-Хамави "Муджам ал-Булдан" и его труд "Иршад ал-Ариб ила маарифат ал-адиб" - "Сборник для образования просвещенных людей"; труд Мустафы ибн Абдаллах Катиб Челеби, а также сочинение ал-Шебушти "Китаб ал-дийарат" - "Книга монастырей или святых", а также W. Ahlwardt. Verzeichniss der Arabischen Handschriften der Konigslichen Bibliothek zu Berlin, siebenter Band, Buch XIX, Fortsetzung, Berlin, 1895, ал-Shabushty.

селенных пунктов, расположенных вдоль течения Тигра и Евфрата, настолько изменились к настоящему времени, что исследователю приходится долго блуждать по страницам описаний арабских географов и путешественников с тем, чтобы установить местоположение упоминаемых населенных пунктов на карте современной Месопотамии.

Поэтому появление нового источника по Южной Месопотамии — неизвестных ранее глав труда Ибн ал-Факиха "Ахбар ал-Булдан" представляет для исследователей событие перво-степенной важности, позволяя пополнить имеющиеся у нас сведения, сравнить их с новым материалом и заново оценить их полноту и достоверность.

Полное имя автора Абу Бакр Ахмад ибн Мухаммад ибн Исхак ал-Хамадани, по прозвищу Ибн ал-Факих. Как из нисбы, так и из изданных его трудов известно, что Ибн ал-Факих был родом из области Хамадан в Западном Иране и происходил из знатного рода, отдельные представители которого внесли значительный вклад в развитие арабской культуры и, в частности, географических наук.

Ибн ал-Факих, который умер в 903 г., был учеником знаменитого географа ал-Джайхани, чей труд довершил и дополнил, и учителем Али ибн Хасана ал-Шайзари. Перу последнего и принадлежит дошедший до нас компендиум (сокращение) сочинения Ибн ал-Факиха "Ахбар ал-Булдан" ("Известия о странах").

Некоторые арабские писатели сообщают определенные сведения, характеризующие этот труд Ибн ал-Факиха³³. Так, в знаменитом арабском "Фихристе" ("Перечень") Ибн ан-Надима мы читаем: "Об Ибн ал-Факих ал-Хамадани, по имени Ахмад, ничего не известно, разве только то, что он был из адибов (писателей). Он написал прекрасную книгу, около тысячи

33См.: Yaqut's Dictionary of Learned Men, „Mo'gam al-Odaba" vol. V, Cairo, 1939, p.199; J.E.Sarkis, Dictionnaire encyclopedique de bibliographie arabe, Le Caire, 1930, p.206; C. Brockelmann, Geschichte der Arabischen Literatur, (GAL), Bd.I, s.227, SB, I, s.405; Mustafa b.Abdallah Katib Jelebi, instruxit, G. Flugel, London-Ireland, MDCCC, p.510; Gibb Memorial Series, „GMS" ETW, VI; Yaqut's Irshad al-'arib ila ma'arifat al-adib. (text), edited by D.S. Margoliouth, Leyden, London, 1909, p. 63 — в дальнейшем: Йакут, Иршад.

листов, много заимствуя из произведений Джайхани. Он написал также книгу о поэзии"³⁴.

Согласно младшему современнику Ибн ал-Факиха - ал-Мукаддаси, который написал пространный труд, в "Ахбар ал-Булдане" упоминаются большие города, содержатся сведения, относящиеся к разным областям наук; "он то отрекается от этого мира, то возвращается к нему, заставляет то плакать, то смеяться и развлекаться". Ал-Мукаддаси ничего не говорит о связи между произведением Ибн ал-Факиха и книгой Джайхани"³⁵.

Кроме Ибн ан-Надима и ал-Мукаддаси труд Ибн ал-Факиха упоминается еще и Йакутом ал-Хамави"³⁶.

Будучи источником для своих преемников, сам Ибн ал-Факих, естественно, пользовался свидетельствами своих предшественников, таких, как Хишам ибн Мухаммад ал-Калби (ум. в 819 г. или 821 г.)³⁷, ибн Исхак (ум. в 786 г.)³⁸, Али ибн Мухаммад ал-Мадаини (ум. между 830-849гг.), которые в свою очередь использовали версии более ранних авторов, в том числе Вахба ибн Мунаббиха, Абида ибн Шариа ал-Джурхуми, Ка'б ал-Ахбара и др.³⁹

Данные источников, используемые Ибн ал-Факихом, конечно, неравноценны по своей достоверности, но даже в тех случаях, когда упоминаются те или иные события фантастического характера, за ними стоят какие-то вполне реальные факты.

Вообще сведения, касающиеся этого периода, довольно обрывисты и о многих областях общественной и хозяйственной

34 Ibn al-Nadim, Kitab al-Fihrist, herausgegeben von G. Flugel, Bd. I, Leipzig, 1871, s. 154. - в дальнейшем: Ибн ал-Надим, Фихрист.

35 Schamso'd Din abu Abdallah Mohammed ibn Ahmed ibn abi Bekr al-Banna Basschari al-Mokaddasi, Descriptio imperii moslemici, BGA, III, M. J. De Goeje, Lugduni-Bataavorum, 1877, в дальнейшем: ал-Мукаддаси, BGA, III.

36 Йакут, изд. Вюстенфельда.

37 Th. Nöldeke, Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden aus der Arabischen Chronik Tabari, Einleitung, Leyden, 1879, s. XVI. - в дальнейшем: Нолдеке-Табари.

38 J. Fuck. Muhammed ibn Ishaq, Literarhistorische Untersuchungen, Frankfurt am-Main, 1925.

39 См.: X. A. P. Гибб. Арабская литература, пер. с англ. П. А. Грязневича, М., 1960, стр. 119-155: Джавад Али, Маварид та'рих ат-Табари, т. II, Багдад, издание Иракской АН, 1950, стр. 183, 184 и сл. (на арабском яз.).

жизни Южной Месопотамии мы не имеем четкого представления. Поэтому особого интереса заслуживают личные свидетельства Ибн ал-Факиха; известный как автор с репутацией добро-совестного историка, он приводит довольно подробные материалы социально-экономического характера, и мы можем сказать, что его свидетельства представляют большую ценность для всех последующих историков. Так, в главе о харадже Хорасана, которая заимствована из "Китаб ал-Масалик вал-Мамалик" Ибн ал-Хурдадбега или имеет общий с ним источник, содержатся сведения, настолько отличные от имеющихся в труде последнего, что могут значительно пополнить наши представления о размерах хараджа, взимавшегося с этой провинции. Эта глава представляет интерес не только с исторической, но и с филологической точки зрения.

У арабских географов и историков, как, например, у Йакуби и Йакута, приводятся детальное описание Самарры, данные о пятидесяти годах ее существования (221 г.х./836 г.—276 г.х./889 г.). По сравнению с ними содержащиеся в Мешхедской рукописи Ибн ал-Факиха сведения о Самарре довольно фрагментальны, однако и здесь мы находим довольно большое количество нового фактического материала (как, например, названия дворцов, суммы, затраченные на строительство каждого из них) и стихотворных отрывков, которые у Йакута либо отсутствуют, либо даются в неполном виде. Всего в тексте приведено 132 бейта, принадлежащих поэтам как знаменитым, так и неизвестным.

Особый интерес представляет глава об ас-Саваде (Вавилоне), в которой Ибн ал-Факих, в отличие от других арабских географов, приводит новые данные о размерах хараджа, а также разные арабские легенды, связанные с топонимикой Вавилона и отсутствующие в трудах Ибн Хурдадбега и Йакута.

Основная сюжетная линия у всех трех авторов одинакова, но "Мирабилиа", восходящая по форме к древнегреческой литературе (например, Плутарх), а по содержанию к домусульманской устной арабской традиции, очевидно пропущена двумя последними авторами. Однако расхождения между повествованиями Ибн ал-Факиха и других арабских географов заключаются не только в сокращении пространной редакции нашего автора.

Некоторые важные факты, как, например, данные о размерах поземельного налога, существенно разнятся между собой.

Весьма отличаются друг от друга и приводимые Ибн ал-Факихом и другими арабскими географами сведения о делении ас-Савада на провинции и области. Такой разноречивостью в показаниях, нам кажется, объясняется сменой администраций, каждая из которых либо увеличивала области, либо дробила их на более мелкие единицы. И, поскольку каждая из этих областей облагалась поземельным налогом (хараджем), то, по-видимому, именно этим обстоятельством, а не просто описками переписчиков, можно объяснить и очень большие расхождения в данных о размерах хараджа, которые мы находим у Ибн ал-Факиха и других арабских географов.

Глава об ас-Саваде интересна тем, что проливает дополнительный свет на систему налогового обложения вообще в халифате. Такие же формы налогообложения мы встречаем и в провинциях Средней Азии, и в Хорасане. Поэтому нам кажется, что эти материалы могут иметь большое значение для изучения истории также Армении, Грузии, Ширвана и Дербенда эпохи арабского владычества, ибо, к сожалению, списки налогообложения отдельно для Закавказья мы пока еще не встречали. В целом следует подчеркнуть, что данные Ибн-ал-Факиха о харадже и взимании его со всех областей халифата имеют уникальное значение.

Глава "О постройках в разных странах, их особенностях и чудесах" показывает знакомство Ибн ал-Факиха с трудами греческих географов (Птолемея, Гиппократы) и арабских компиляторов. В ней проявляется интерес автора к таким наукам, как география населенных пунктов, медицинская география, этнография и астрономия.

Ограниченные рамками предисловия, мы дали лишь очень краткую характеристику содержания труда Ибн ал-Факиха.

В заключение считаем приятным долгом выразить нашу благодарность сотрудникам отдела арабских стран Института востоковедения АН Арм. ССР, а также арабского кабинета ЛО ИВАН СССР.

Большую помощь в работе над этой книгой оказали наш дорогой учитель проф. В. И. Беляев, зав. кафедрой арабской филологии Ленинградского государственного университета О. Б. Фролова и проф. П. Г. Булгаков.

НЕКОТОРЫЕ НЕОПУБЛИКОВАННЫЕ ГЛАВЫ ТРУДА ИБН
АЛ-ФАКИХА „АХБАР АЛ-БУЛДАН,, („ИЗВЕСТИЯ
О СТРАНАХ,,) ПО МЕШХЕДСКОЙ РУКОПИСИ

206 РАСКАЗ О ВАСИТЕ¹

Мы упомянули Васит только в этом месте, потому что он находится в середине меж двух городов, т.е. ал-Басра и ал-Куфа, почему и называется Васит. Йахйа ибн Махди ибн Килал рассказал, /что/ ал-Хаджжадж ибн Иусуф² построил /его/ за два года и окончил его в 86 г.х. (705г.), а это был тот год, когда умер Абд ал-Малик ибн Марван³. Рассказывают, что Омар ибн Абд ал-Азиз (717-720 гг.) сказал: "Так как ал-Хаджжадж построил Васит только во вред двум городам, т.е. Куфе и Басре, то я решил разрушить его (Васита) мечеть и вернуть всех людей на родину". И сказал ему Абу Мунаббих: "О эмир верующих! В нем народ, который родился там и вырос, не зная ничего другого /кроме этого города/, а в соборной мечети читается Коран"; и замолчал /Абу Мунаббих/. Один из жителей Куфы упоминает: "Я попросил Хазима Абу Абдаллаха ас-Саби, чтобы он был свидетелем относительно дома, который я купил в Васите, а он ответил: "Я не хочу быть свидетелем ни в каких делах по покупке в Васите". Я спросил: "Почему так?" Он ответил: "Ал-Хаджжадж насильно присвоил его себе". Васит упоминается у Абу Суфийана ал-Химйари, который сообщает, что в нем нет фруктов. "Потому, - говорит он (Абу Суфийан), - что этот город несчастливый, ибо его построил злополучный человек". Говорит Абу Суфийан ал-Химйари: "Ал-Хаджжадж правил Ираком 20 лет, прибыл туда в 75 г.х. (694-695 гг.) и умер в 95 г.х. в месяце рамадане 27-го (15 июня 714 г.)". Одиннадцать лет его правления совпали со днями Абд ал-Малика (685-705г.) и девять лет - со днями ал-Валида ибн Абд ал-Малика (705-715). /Но/ раньше, в возрасте тридцати лет, он в течение трех лет правил Хиджазом, а потом

21а

Ираком, и умер, когда ему было 53 года⁴. Он был похоронен в Васите на /берегу канала/ Нил⁴. Ал-Хаджжадж ибн Йусуф ибн ал-Хакам ибн Аий Акил ибн Амр ибн Мас'уд ибн Амир ибн Му'таб завоевал ас-Синд, Индию, Хорасан, Сиджистан⁵ и правил ал-Хиджазом, Меккой и Медией. Он совершил хаджж (паломничество) с людьми во время осады Ибн Зубайра в 73 г.х. (691-692 гг.). Ибн Зубайр был убит в месяце джумади ал-ахира (октябрь-ноябрь 691 г.), и он был первым, кто пришел к нам в город ислама, т.е. Васит. И он был первым, кто изготовил перевязь меча и отчеканил дирхемы, написав на них⁶: "Скажи, что он, Аллах, един". Говорил Хумайд ал-Аркат: "Рано или поздно Бог посрамит навечно того из племени Сакиф, кто первым сделал перевязь меча". Он первым поставил перед собою чаши, накрыл тысячу столов, за каждым из которых /сидело/ по десять человек... и отложил в сторону жаркое, похлебку, рыбу, горшок меда и горшок молока. И сказал он тем, кто присутствовал на его обеде и ужине: "Мой посланник к вам - солнце - когда оно поднимается, отправляйтесь обедать, и когда оно заходит, идите ужинать". Он был первым, кто подарил ал-Джахафу ибн Хакиму 1 млн. дирхемов и правил Ираком после Башира ибн Харуна. Однажды он проезжал через Куфу, одетый в желтый кабахир (халат), опоясанный мечом, с луком через плечо и с красным хазом (шелковая чалма) на голове, из-под которого были видны только глаза. И не приветствовал его из сторонников Ибн ал-Аш'аса никто, кроме аш-Шаб'бия и ал-Гасбан ибн Йазида. И сказал один из них: "Я молился позади ал-Хаджжаджа в Куфе в пятницу и пересчитал людей, стоящих позади него, их было шестьдесят". Говорят, что ал-Хаджжадж прибыл в Ирак в 75 г.х. (694-695 гг.), правил им (Ираком) 20 лет, построил Васит за два года и окончил его в 86 г.х. (705 г.), а это тот год, в который умер Абд ал-Малик. И когда он завершил /постройку/, написал Абд ал-Малику: "Я построил город в /центре земли/ кирш ал-ард, между горами и двумя городами и назвал его Васитом". Поэтому жителей Васита называли ал-киршитами. Говорил ал-Асма'и, что ал-Хаджжадж послал врачей, чтобы они нашли ему⁷ место. И отправились они, ища между Аий ат-Тамром и

морем, пересекли Ирак и сообщили: "Мы не нашли места лучше твоего места, ибо ветер там слабый и с того места начинается суша". Ал-Хадждадж перед постройкой Васита вознамерился отправиться в ас-Синд (Китай) из Каскара, поэтому он вырыл там канал ас-Син, затем собрал рабочих и начал строить Васит, поселился в нем и вырыл /каналы/ ан-Нил и аз-Заби, назвав оба /одним именем/ Заби, потому что они начинались от старого Заба. Он освоил земли вдоль этих каналов, обнозил город, который был известен под именем Нил, и сделал его столицей. Потом он занялся поместьями, которые взял себе Абд Аллах ибн Даррадж, вольноотпущенник Муавии ибн Абу Суфьяна, когда он ведал /сбором/ поземельного налога Куфы вместе с ал-Мутира ибн Шх'бой, а это были заброшенные и покинутые земли, заросли и болота. Он построил там плотины, удалил тростник и леса. И вот ал-Хадждадж захватил их для Абд ал-Малика ибн Марвана. Говорит ал-Ваддах ибн 'Ата: "Я видел в Васите зарешеченную комнату, в которой один из знатных людей рода Аслама ибн Зур'а ал-килаби держал в заключении 40 человек". Рассказал Али ибн Харб ал-Маусили со слов Абу-л-Бухтури Вахба ибн Амра ибн Ка'аба ибн ал-Хараси ал-Хариси, который сказал: "Я слышал от своего дяди Йах'я ибн ал-Мавфика, который рассказывал со слов Мас'ады ибн Садака ал-Абди, а тот говорил: "Рассказал нам Абд Аллах ибн Абд ар-Рахман со слов Саммака ибн Харба, который сказал: "ал-Хадждадж ибн Йусуф назначил меня правителем над Мадурией. Однажды, когда я был на берегу Тигра с одним из моих друзей, против меня на другой стороне /реки/ неожиданно появился человек на коне и прокричал мое имя и имя моего отца. Я спросил: "Что хочешь?" Он ответил: "Торе жителям города, который он (ал-Хадждадж) построил здесь. Ведь он вопреки справедливости обязательно убьет 70 /тысяч/(1)". Он повторил это три раза, потом направил своего коня в Тигр и исчез в воде. И я не видел его больше. Когда мне довелось опять быть на этом месте, я неожиданно увидел человека на коне,

22а

(1) В тексте пропущено слово "тысяч".

который закричал, как и в первый раз, и сказал то же самое, добавив, что он (ал-Хаджжадж) убьет вокруг города столько людей, что их количество превысит число камней. Потом он направил коня в воду и исчез, и я не видел его больше". Кое-кто сказали, что они поняли, что /речь шла/ о Васите, и видели людей, убитых ал-Хаджжаджем. Говорят, что в лагере ал-Хаджжаджа насчитывалось 33 тыс. человек, посаженных в тюрьму не за то, что /пролили/ кровь или были наказаны, и не за долги; а тех, кого он хладнокровно убил, насчитывалось 120 тыс. человек. Сказал ал-Хасан ибн Сулх ибн Рахи, /что/ первой мечетью, построенной в ас-Саваде, была мечеть в ал-Мада'ине; которую построил ас-Са'д со своими приверженцами. Потом она была расширена. Это произошло во время Хузайфы ибн ал-Йамани, который умер в ал-Мадаине в 36 г.х. (626-627 гг.). Затем была построена мечеть в Куфе, в ал-Анбаре. Ал-Хаджжадж обновил город Васит в 83 и 84 г.х. (702-703гг.) и построил мечеть, дворец и ал-Кубба-л-Хадра¹⁰; так как на той земле рос тростник, Васит был назван "камышовый". Завершив строительство, он написал Абд ал-Малику: "Я построил город в кирш ал-арде между горами и двумя городами и назвал его Васитом". Вот почему его жители называются ал-киршитами¹¹. Ал-Хаджжадж доставил врата для своего дворца и соборной мечети из аз-Зандаварда¹², Дауфара Дайр Масирджисана и Сарабита. Тогда жители этих городов заволновались и сказали: "Ты захватил наши города и имущество". Но он не обратил внимания на их слова. Говорят, что Халид ибн Абдаллах ал-Касри¹³ вырыл ров ал-Мубарак и что ал-Хаджжадж затратил на строительство дворца, соборной мечети, двух рвов и стен 43 млн. дирхемов. Сказал ему его секретарь Салих ибн абд ар-Рахман: "Это большие расходы, если их подсчитает эмир верующих, что ты будешь делать?" Он ответил: "Войны несут с собой бремя, и я полагаю, что 34 млн. из них /потрачены/ на войны, а 9 млн. на строительство". По окончании войны ал-Хаджжадж поселился в Куфе, и возненавидели его жители, а он их. Он сказал одному из стражи: "Пойди, найди мне место в кирш ал-ард, где бы я построил город, но чтобы это было на

берегу реки". Тот начал искать /и искал/, пока не дошел до деревни немного выше Васита, - /эта деревня/ называется Васит "камышовый", - и переночевал он в ней, и понравилась ему ночь, и обнаружил он, что реки /в том месте/ пресные, а пищи и питья недостаточно. Спросил /стражник/: "Сколько между этой деревней и Куфой?" Ответили: "40 фарсахов". Сколько от этой деревни до ал-Мада'ина?" Ответили: "40 фарсахов". Спросил: "Сколько до ал-Ахваза?" Ответили: "40 /фарсахов/". Вот почему он сказал, что это место находится в середине /в центре/. И написал ал-Хаджжаджу об этом месте и хвалил ему это место. Ответил ему /ал-Хаджжадж/: "Купи для меня это место, чтобы я построил там город". Территория Васита принадлежала одному из дихканов по имени Давардан; они стали торговаться из-за места, и сказал ему дихкан: "Это место не пригодно для эмира". Спросил /стражник/: "Почему?" Ответил: "Я расскажу о нем три особенности, чтобы ты передал о них ему (ал-Хаджжаджу)". Спросил /стражник/: "Какие?" Ответил /дихкан/: "Это страна саранчи, строительство в ней невозможно из-за сильной жары и ветра, ведь /даже/ летящая птица падает мертвой от сильной жары, и /кроме того/ эта страна мало заселена". И написал /стражник/ об этом ал-Хаджжаджу. Ответил ему /ал-Хаджжадж/: "Этот человек не желает нашего соседства. Скажи ему, что мы пророем в ней (стране) реки, будем много строить, сажать и сеять до тех пор, пока она не изменится и не станет пригодной. Что касается саранчи и невозможности строительства, то мы ее обстроим, затем уйдем, и она останется другим. Что же касается того, что она мало заселена, то это дело Аллаха, велик он и славен, а не наше; передай ему также, что мы будем добрыми соседями и отдадим ему наш долг нашим благодеянием". Рассказывают, что /ал-Хаджжадж/ купил это место у дихкана и начал строительство в начале 83 г.х. (702 г.), завершил его в 86 г.х. (705г.), а у умер в 95 г.х. (713-714 гг.). И когда закончил он /строительство/ его (Васита) и поселился в нем, ему /там/ очень понравилось. Однажды, когда он сидел со своими приближенными на заседании, пришел к нему

один из его слуг и сообщил ему, что с одной из его невольниц, которой он был увлечен, случилось несчастье; это огорчило его. /Еще прежде/ в Куфу был направлен с группой людей Абд Аллах ибн Хилал, которого прозвали "Друг дьявола". Когда /Абд Аллах/ пришел к нему, сообщил /ал-Хаджжадж/ ему это известие. Ответил тот ему: "Порви связь с ней". Ответил /ал-Хаджжадж/: "Сделаю". И так как ее несчастья не кончились, сказал ему ал-Хаджжадж: "Я боюсь, что этот дворец придется разрушить". Он сказал: "Я построю его так, что ты не увидишь ничего, что могло бы тебе не понравиться". И когда прошло три/дня/, пришел Абд(1) Аллах ибн Хилал, раскачиваясь между двумя рядами, а в его руке - закрытый кувшин. Он сказал: "О эмир /верующих/, ты прикажи, чтобы убрали этот дворец, затем зарой этот кувшин в его середине, чтобы ты не увидел в нем то, что ты ненавидишь". Ответил ему ал-Хаджжадж: "О Ибн Хилал, а что означает этот кувшин?". Сказал /ибн Хилал/: "Пусть эмир прикажет своим самым /верным/ 10 приверженцам подойти одному за другим, чтобы оторвать его от земли, и они не омогут". Приказал ал-Хаджжадж сделать это - и было сделано, и случилось то, что сказал ибн Хилал. И была перед ал-Хаджжаджем палка из бамбука и продел он ее в ручку кувшина, а затем произнес формулу: "Во имя Аллаха, всемилого, всемилосердного. Воистину Аллах наш бог, который создал небеса и землю". Затем потянул этот кувшин палкой и поднял его. Затем он /снова/ поставил его. Потом опустил голову и думал час, после чего повернулся к Абд Аллаху ибн Хилалу и сказал ему: "Возьми этот кувшин и иди к своим родным". Спросил /Абд Аллах/: "Почему?" Ответил: "Этот дворец разрушится после меня и поселятся на его месте люди, которые раскопают его и найдут этот кувшин и скажут: "Да проклянет Аллах ал-Хаджжаджа, все его дело было колдовством". Говорит /рассказчик/: "И взял кувшин Абдаллах и пошел к своим родным". Говорят, площадь дворца была 400 на 400 локтей, а площадь соборной мечети - 200 на 200 локтей, а объем участка, который находится рядом с кварталом кузнецов -300

(1)Перевод дословный, нам непонятно это место.

на 300/локтей/, объем участка, который находится рядом с кварталом мясников и бассейном, — 300 на 300 локтей, и площадь, которая следует за скаковым кругом, — 200 на 200. Говорят, что ворота принадлежали какому-то древнему персидскому городу, который называют ад-Дукарой⁽¹⁾. О них и о других /воротах/ говорят, что они были сняты и доставлены в Васит. Говорят, Мухаммад ибн-ал-Касам ас-Сакафи, будучи правителем ал-Хинда (Индии) и ас-Синда, подарил ал-Хадждаджу сл слона, которого Ибн ал-Батаих привез на корабле, и когда прибыл он в Васит, вывел его в Гавань, которая и до нашего времени называется Гаванью Слона. Когда поселился ал-Хадждадж в Васите, выселил он набатейцев из него и сказал: "да не будет никто из них жить вместе со мной, потому что они совершают дурные поступки". Среди его поваров был один из них, готовивший блюдо, которое нравилось ал-Хадждаджу, и когда он приказал выселить набатейцев, то лишился этого блюда. И спросил /ал-Хадждадж/ о нем (блюде), и ответили ему, что его повар был набатейцем, и не вспоминал он о нем некоторое время. Затем сказал: "Купите мне гулама (раба) и научите его готовить это блюдо", и исполнили. Но гулам не научился /готовить/ его. Сказал /ал-Хадждадж/: "Впускайте этого набатейца днем и выпускайте ночью". Говорят, что каждый день он приходил со своим горшком, черпаком и готовил это блюдо, а затем уходил. Говорит передатчик: "И написал /ал-Хадждадж/ ал-Хакаму ибн Ай-йубу, правителю Басры: "Что касается дальнейшего, то когда прочтешь мое письмо, порви с набатейцами, которые у тебя, и настигни их в селениях, потому что они искажают истинную религию и жизнь". Ответил ему ал-Хакам: "Я выгнал всех работавших у меня набатейцев, кроме тех, кто читает Коран и знает религию, заповеди и постановления". И написал ему ал-Хадждадж: "Я понял, о чем ты написал. Когда ты прочитаешь мое письмо об этом, собери врачей, которые

(1) Ад-Дукар или Ад-Даукар? — по-видимому, погрешности переписчика. Нам не удалось обнаружить местонахождение этой области.

у тебя, затем ляг перед ними, и пусть они рассмотрят твои жилы одну за другой, если найдут у тебя набатейскую жилу, то пусть отрежут /ее/, и да будет мир с тобой". Рассказывают о Макхуле, буд¹⁴то он сказал: "Когда Навуходоносор¹⁵ разрушил ас-Савад¹⁶, больше всего пострадал Каскар¹⁷, и завешал Аллах построить мечеть, в которой молятся". Сказал Макхул: "Мы считали, что это мечеть Васита. Некоторые говорят, что ал-Хаджжадж был дураком, ибо построил город в районе набатейцев и запретил им входить в него. Когда ал-Хаджжадж умер, они вошли в него". Сказал ал-Мазани: "Гсворили у Абд ал-Вахаба ас-Сакафи об ал-Хаджжадже со злостью, но он обиделся и сказал: "Вы упоминаете о действительно плохих поступках, но разве вы не знаете, что он /ал-Хаджжадж/ был первым, кто стал чеканить монеты, на которых написано: "нет бога кроме Аллаха", и первым, кто построил город во имя ислама, и первым, кто создал перевязь меча; а когда одна из мусульманок была захвачена в Индии и принялась кричать: "О, мой Хаджжадж!", и эти слова дошли до него, он начал говорить: " Прибываю к вам, прибываю к вам". Он израсходовал 7 млн., чтобы захватить Индию, и спас эту женщину, и отнесся к ней очень хорошо". Он создал пункты наблюдения между ним (Васитом) и Казвином, и если в Казвине поднимался дым, то в пунктах наблюдения тоже поднимался дым, — это если днем, а если это ночью, они разводили огонь, а он /ал-Хаджжадж/ направлял /тогда/ к ним конницу. Пункты наблюдения связывали Казвин с Васитом, а Казвин был в то время границей. И пели стихи Хумайда ал-Аркаата о Васите, в которых тот хвалил его. Стих:

1. Да напоит тебя Аллах водой из Евфрата,
взятой у Сирата⁽¹⁾
2. Где были воздвигнуты плотины и волны
ударяли о западный берег,
3. По утрам в городе гонят к берегу /верблюдов/,
чтобы они вдоволь напились воды,

(1) См.: Йакут, изд. Вюстенфельда, т. III, стр. 399-8 Два канала в Багдаде — ас-Сират ал-Кубра и ас-Сират ас-Сугра, были построены при Сасанидах.

4. Жители его далеки от несчастий, ибо /город/ подавил домогательства несправедливых,
5. Доставляется туда хлеб засушенный отовсюду, с морей и из пустынь (1).

Сказал Хамдан ибн ас-Сухт ал-Джурджани: "Я присутствовал у ал-Хусайна ибн Омара ар-Рустами, который был из ведущих командиров Ма'муна (813-833гг.), а также Са'ил ал-Муаббаз¹⁶ в Хорасане. Когда мы были в доме /этого/ человека, занимавшего два поста, я спросил его об ан-Нурузе (2) и Михраджане (3) и о том, как они стали праздником и почему так названы. Ответил ал-Муаббаз: "Хорошо, я расскажу тебе о них. Во времена Дара ибн Дара Васит назывался Афрунийя и находился не на берегу Тигра, который тек по своему пути. Но во время Бахрам Джура в районе Батн Джуха /Тигр/ вышел из берегов, изменил свое русло, /свернув/ к ал-Мазару, и стал течь в сторону Васита, затопля деревни и строения, и те, что были в долине, и те, что были связаны с пустыней. Не было Басры и ничего вокруг нее кроме ал-Убулла, построенного Александром Македонским. На месте Басры находились деревушки, которые никто не заселял и там не было /других/- рек, кроме Тигра и ал-Убулла. Дело в том, что жителей деревень и городов, которые были в долине, а это был многочисленный народ, поразила эпидемия, и они бежали куда глаза глядят, с провизией, добром. Часть из них умерла, но часть вернулась, когда наступил первый день персидского месяца - Фарвардин маха (4), в который Аллах, велик он и славен, полил их дождем и оживил их. Таким образом они вернулись к родным. Сказал царь того времени: "Это Нуруз, что значит новый день". Сказал царь: "Это благословенный день, так как (Аллах) ниспослал в /этот день/ дождь;

246

-
- (1) Эти бейты в работе О. В. Цкитишвили пропущены; см.: Очерки по истории городов Ближнего Востока, стр. 272.
- (2) Нуруз - نوروز - день иранского Нового года.
- (3) Михраджан - مهرگان - осеннее равноденствие; осень, название древнеиранского праздника осеннего равноденствия.
- (4) Фарвардин мах - فروردین ماه - первый месяц иранского солнечного года; соответствует 21 марта-20 апреля.

лейте воду друг на друга, чтобы получить благословение. Пусть этот /день/ станет праздником". Эти слова дошли до ал-Ма'муна, который сказал, что об этом написано в книге божьей: "Разве ты не видел тех, что вышли из жилищ тысячами, чтобы спастись от смерти. А Аллах сказал им: "Умрите", а затем оживил их". Сказал Ибн ал-Аббас относительно слов Аллаха, славен он и велик: "Разве ты не видел тех тысяч, что вышли из своих домов?" Говорит /Ибн Аббас/, будто была деревня под названием Давардан, и поразила ее чума, поэтому убежали все ее жители и поселились в стороне от нее, и погибли те, кто оставался в деревне, и остались целыми другие; когда эпидемия прекратилась, вернулись те, кто уцелел, и сказал тот, кто выжил в деревне и не погиб: "Те наши друзья были благоразумнее нас, и если бы /те, кто умерли/ поступили как они, то остались бы живы. Если придет еще раз чума, то мы обязательно уйдем". Пришла опять чума, и убежало тридцать с лишним тысяч людей, что заселяли то место, а это была долина; и возгласили к ним /один/ ангел из низовья долины, а другой /ангел/ из верховья — "умрите" и умерли, но Аллах оживил их, говорят, в тех же одеждах, в которых они умерли. И они вернулись к своим родным живыми, зная, что они были мертвыми, /и жили/ до тех пор, пока не умерли своей, предписанной им смертью. Сказал ал-Хайсам ибн'Ади: "Я спросил Абдаллаха ибн Хилала — "Друга дьявола" — об имени строителя Васита". Он ответил: "Зарба'а" (1). Я сказал: "Разве он являлся ал-Хаджжаджу, как говорят?". Ответил: "Да. Являлся и ал-Хаджжаджу и другим наместникам Ирака". Я спросил: "Что ты скажешь об ал-Хаджжадже?" Он ответил: "Он был неверующим, и я никогда не видел его молящимся

(1) Зарба'а — нам не удалось найти имя строителя г.Васита. Но, по-видимому, это слово происходит от "зорба", что означает "человек, который применяет силу, грубый, жестокий, повстанец, бунтовщик, мятежник". См.: Ansiklopedik Turkece Sozlik, Nazirlayan pars Tuglasi, cilt III, pars yayinevi. Istanbul, 1974, p. 3097.

и не видел никого трусливее его. Однажды я явился ему, и он настолько трусил, что принялся месить глину с коранской водой (1) и обмазывать этой глиной постройки в Васите". Я сказал: "Расскажи мне о Халиде ибн Абдаллахё ал-Касри". Ответил: "Самый храбрый из людей; он был болен подагрой, и если бы муха села на его ногу, то он закричал бы от этого. Была у него железная палка, с которой он не разлучался. Однажды я явился к нему тогда, когда он не мог встать. Он посмотрел на меня и сказал: "О злой, ты знаешь, что я не могу встать, но если ты мужчина, подойди поближе", затем он бросил в меня палкой, и если бы она попала в меня, то я стал бы слабым. Затем я предстал перед Йусуфом ибн Омаром, который был труслив. Он засунул голову под одеяло и закричал своей служанке, которую звали Тайфийиа: "Горе тебе, выйди ко мне", но она не пришла к нему. И хотя он помочился в постели, однако не высунул головы, пока не узнал, что она уже пришла к нему. И явился я к Ибн Хубайру¹⁸, он вытащил свой меч и пошел на меня, я спрятался от него. Он сказал: "Клянусь Аллахом, если ты появишься, то узнаешь, что после меня ты уже никого не напугаешь". Башар ибн Бурд сочинил стих, высмеивая жителей Васита. Стих:

1. Тысяча проклятий Васиту и тому, кто в нем,
и 9 тыс. жителям Васита,
2. Разве ты ждешь чего-нибудь выдающегося от
жителей Васита, в котором живут только варвары
падшие и набатейцы?
3. В варварах и хузистанцах заключено все зло
рабов Аллаха,
4. Я желаю получить за то, что осуждаю их,
воздаяние от Аллаха, подобно воздаянию коням.

РАССКАЗ О НАБАТЕЙЦАХ¹⁹ И О ТОМ, ЧТО БЫЛО С НИМИ

Сказал посланник Аллаха, да благословит его Аллах и да приветствует, не презирайте корейшитов²⁰,

(1) Коранская вода - ماء القرآن - по-видимому, имеется в виду церемония освящения культовых сооружений.

не ругайте /остальных/ арабов, не унижайте клиентов и не живите с набатейцами, потому что они хулители веры и убийцы пророков. Если они будут селиться в городах, будут строить дома, говорить по-арабски и учить Коран, тогда они овладеют людьми хитростью и обманом и введут ислам в заблуждение. Рассказывают, что у Абу Хурайра²¹ был друг, который почитал его. Однажды сказал /Абу-Хурайра/ ему: "Я полюбил тебя, но не знаю, кто ты?" Тот ответил: "Я один из жителей ас-Савада". Ответил ему Абу Хурайра: "Отойди от меня, я слышал, как говорил посланник Аллаха, да благословит его Аллах: "Жители Савада - убийцы пророков, хулители религии, сторонники угнетателей во все времена и ростовщики, они занимаются тем, что прельщают /людей/" . Рассказывают, что люди пришли к эмиру верующих, да будет мир над ними, и сказали: "О эмир верующих, мы живем в земле ас-Савада и мы получаем от нее пользу". И сказал им Али, да будет доволен им Аллах: "Воистину Вы соседствуете с теми, в ком поселились невнимательность, обольщение, зависть, несправедливость, хитрость и обман, участие которых в исламе незначительно, а их доля в будущем мире мала. Я слышал, как посланник Аллаха, да благословит его Аллах и да приветствует, говорил, что если набатейцы изучают религию, говорят по-арабски, учат Коран, то следует убежать от них, потому что они ростовщики, взяточники и обманщики, которые не помогают исламу". Рассказывают, что дьявол влюбился в свинью, напал на нее, и она родила сына, и называли его Машну, и когда его потомство размножилось, пришел /дьявол/ к Сулайману и сказал ему: "Покажи нам наших детей". Ответил /Сулайман/: "Ваши дети набатейцы, которые обрабатывают землю, и они самые выносливые к жаре и холоду люди". Рассказывают, что Омар Ибн ал-Хаттаб, да будет доволен им Аллах, говорил, что посланник Аллаха, да благословит его Аллах и да приветствует, сказал: "Набатеец не войдет в рай". Передают со слов Укрума высказывание: "Были убиты владельцы рва" (1), которые были набатейцами. Сказал 'Аун ибн

(1) G. Flugel, Concordantiae Corani Arabicae ad literarum ordinem et ver-

Абдаллах: "Если бы дьявол был человеком, то был бы набатейцем, потому что они самые гордые /из людей/, когда властвуют, и самые униженные, когда проигрывают. Они признают унижение и отвергают любезность". Рассказывают, что Ибн Омар сказал, и посланник Аллаха, да благословит его Аллах и да приветствует, говорил, что существует три зла: "проклятый шайтан, имам, скрывающий свой обман и коварство, и набатеец, если он стал арабом". И говорили: "Кто хочет умножить свое потомство и уменьшить добро в своем доме, тот пусть женится на набатейке". Рассказывают, что Абу Хурайра сказал, что дьявол снес семь яиц: два яйца попали в район Вавилона (1), два попали в Майсан (2), два попали в страну ал-Хуз (3), и одно попало в Хамнасе. В двух яйцах, которые попали в Вавилон, были самец и самка; имя самца Шатки, а /имья/ самки Бал'ас. А Наср Ибн Мухаммад сказал: "Имя самца Майсан, а имя самки Далфас, и они оба внесли путаницу в языки и призывали к язычеству, поклонению идолам". В двух /яйцах/, которые попали в Майсан, /были/ самец и самка; имя самца Хима, а самки Хиса.

26а

borum radices diligenter disposuit Gustavus Flugel, Lipsiae, 1898, sura 85,4;
 Ср.: Коран, пер. и коммент. И. Ю Крачковского, М., 1963, стр. 483, сура 85, стих 4-в дальнейшем: Коран. Ср.: Abu Djafar Mohammed ibn Djarir at-Tabari, Annales cum aliis ed M.J. De Goeje, t.I, ser. I, Lugduni-Batavorum, 1879, 1890, 1901. P.925 - в дальнейшем: Табари, Анналы. Приводится рассказ следующего содержания: "...Соборщили нам некоторые жители Неджрана, что пришел к ним (христианам) Зу-Нуvas во главе своих войск из химьяритов и племен Йемена, собрал их и призвал жителей принять иудейскую религию, предоставив выбор между смертью и принятием иудейства. Они предпочли смерть. Он вырыл для них ров, убив 20 тыс. христиан. Спасся из них только один человек по имени Даус Зу-Са'лабан".

(1) Отзвук библейской легенды о построении вавилонской башни; ср.: Бытие, 11, 1-9.

(2) Ibn Khordadbeh Abu'l Kasim Obaidallah ibn Abdallah, Kitab al-Masalik wa'l-Mamalik, ed M.J. De Goeje. VCA, VI, Lugduni-Batavorum, 1889, p.6- в дальнейшем: Ибн Хурдадбех, VCA, У1, у Ибн Хурдадбеха "Майсан" - синоним Милва.

(3) Хуз - подразумевается Хузистан.

У них отвратительные хвосты. Их жестокие сердца не понимают и не разумеют законов. Они подлые, гордые богачи, которые не жалеют бедного, не уважают старшего и не стесняются безобразий. В двух /яйцах/, которые попали в ал-Хуз, /также/ были самка и самец; имя самца - Абу Мурра, а самки - Шилс, их потомство самое плохое и их речь - самая неблагозвучная. Говорят, что кто-то был послан к ним, они зарезали и съели его. Но яйцо, которое попало в Химинийя, /оказалось/ самцом, его звали Ла'ул, он женился на одной рабыне из людей, и она родила непокорного дьявола. Говорят, что эмир верующих, да будет мир над ним, сказал: "Не женитесь на набатейках и не ищите кормилицы среди них, потому что они оставляют в наследство ваших детям набатейскую низость". Говорят, что слова Аллаха, велик он и славен, /"О Вы, которые уверовали: не берите себе близких друзей, кроме Вас самих. Они не преминут вам вредить; они хотели бы того, чтобы вы попали в беду(1)"/ - относятся к набатейцам. Сказал Мукатил ибн Сулайман: "Набатейцы-наследники Шинас ибн Иблиса (дьявола). Шинас соединился с овцой Адама, да будет над ним мир, которую звали Варса, и она родила сына по имени Набата". Сказал Вахб ибн Мунаббих, что Сулайман, да будет мир над ним, заключил в тюрьму набатейца из жителей Дастимайсана и связал его. Пришли заключенные жаловаться на него (на набатейца), Сулайман позвал его и сказал: "Горе тебе! Ты находишься в тюрьме в кандалах, но это тебя не тревожит, ибо люди опять жалуются на тебя". Ответил: "О пророк Аллаха, я не буду повторять этого". Сказал /Сулайман/: "Добавьте цепей и верните его обратно", и так и было сделано. Но заключенные опять пришли жаловаться на него, и позвал /Сулайман/ его и сказал ему то же, что и в первый раз. Он ответил: "Не повторю". Сказал /Сулайман/: "Добавьте ему еще цепей и верните его обратно", и они выполнили. Но не прошло и дня, как снова заключенные вернулись жаловаться на него. Его привели /к

(1) См.: Коран, сура 3, стих 114.

Сулайману/, который сказал то, что сказал в первый раз, и велел добавить цепей, но опять пришли жаловаться на него. И когда пожаловались на него в четвертый раз, он переселил его от них в тюрьму джиннов. Но пришли джинны, крича и жалуясь на него. Позвал его /Сулайман/ и приказал бить его. И били его и добавили новых кандалов. Джинны жаловались на него три раза, и три раза добавляли кандалы. В четвертый раз сказал /Сулайман/: "Что он делает с вами, что вы из-за него кричите?" Ответили/джинны/: "О, пророк Аллаха, больше всего мы жалуемся на него за его клевету и сплетни; мы уже дрались друг с другом из-за него". Тогда Сулайман удалил его от них и позвал Сахра ал-Марида²², который возил камень из Персии в Сирию. Сказал он ему: "О Сахр! Избавь меня от этого набатейца, пусть он будет с тобой в цепях". Тот выполнил это. Когда Сулайман путешествовал на одном из своих кораблей, движимом ветром, он встретил Сахра в воздухе и с ним набатейца, связанного цепями, Сахр стал просить помощи у Сулаймана, прося его остановиться. Сулайман приказал ветру стихнуть, позвал Сахра и спросил о его делах. Тот ответил: "О, пророк Аллаха! Избавь меня от этого набатейца и дай мне 100 демонов вместо него". Спросил /Сулайман/: "Что он делает с тобой?" Ответил: "О, пророк Аллаха, когда я несу скалу, он обматывает меня цепью, потом притягивает меня, бросается вперед и падает на мое лицо. При этом скала оказывается на моей шее и спине". Я спрашиваю его: "Что с тобой?", он отвечает: " *أثرت* ", имея в виду *عثرت* , т.е. "Я споткнулся". Тогда я встаю, кладу скалу на голову и говорю ему: "Отойди назад и иди за мной, чтобы не споткнуться", и он делает это. Затем он хватает цепь, которая на его шее, связывает ее в узлы, и ликуя, оказывается уже на моей спине. Скала падает мне на бок, и я говорю ему: "Горе тебе, что случилось с тобой?" От отвечает: "Ты один из дьяволов, и я не могу догнать тебя." Эти слова он повторяет два раза, причем в первый раз произносит их неверно". Улыбнулся Сулайман и сказал: "О, набатеец, я назначаю тебя старостой над джиннами-носильщиками, возьмись за них

хорошенько, и пусть они станут проворнее, перенося /груз/. Тот принялся выполнять. Джинны сказали ему: "Между нами и тобой есть кровное родство, не забывай нас, управляя". Сказал /набатеец/: "Какое кровное родство может быть между нами, вы /происходите/ от джинов, а я от людей!" Ответили они: "Ты не знаешь, здесь есть другая связь". Спросил он: "Какая это?" Ответили: "Когда правил Сулайман, пришла к нему царица Дастимайсана²³ и попросила его дать ей дьяволов, чтобы построили они дворец /за время/ от восхода солнца до полудня. Он согласился и отправил к ней двух дьяволов. Одного из них звали Акки. Они построили дворец ей до полудня и когда закончили его, сказали ей: "Дай нам другую работу, ибо до ночи мы не осмелимся вернуться к Сулайману". Ответила она: "У меня нет работы. Вы закончили работу, которая была мне нужна". Они сказали: "Тогда мы разрушим дворец и будем заново строить его до конца дня, а ты должна вернуться к Сулайману и повторить ему свою просьбу". И когда она поняла, что они /говорят/ серьезно, дала одному черную грубую ткань и сказала ему: "Стирай ее, пока не станет белой", а второму сказала: "Иди я тебе дам другую работу",... (1) Она открыла ... и сказала ему: "Брызгай на эту рану водой и лечи ее до тех пор, пока она не заживет". Дьявол, с которым она сделала это — Акки. И после того, как он лечил ее час и увидел, что она не заживает, его душа призвала его совокупиться с /царицей/, что он и сделал. Она родила аш-Шейсибана, Тали и Да'кувийа, и они /набатейцы/ твои двоюродные братья и твои родственники. И пусть это принесет нам пользу". Сказал набатеец: "Клянусь жизнью, это действительно кровное родство, но вы убили во мне /желание/ заботиться и защищать вас, и я не буду заниматься делом, относительно которого вы жалуетесь". Сказали они /джинны/: "Мы жалуемся на то, что устаем, перенося эти скалы из Персии в Сирию". Сказал /набатеец/: "Разве вы, перенеся их /скалы/ сюда, не отдыхаете на обратном пути?" Ответили /джинны/: "Да". Сказал /набатеец/: "Это

(1) Оставляем без перевода ввиду нецензурности текста.

половина пути". Он оставил их, пошел к Сулайману и сказал ему: "О пророк Аллаха! Ты думаешь, что ты дал работу этим джиннам, которые перетаскивают скалы, и тем удерживаешь их от страстной любви к людям?" Ответил /Сулайман/: "Да". Сказал /набатеец/: "Знай, что они возвращаются свободными /от работы/ и на своем пути развращают людей и вредят им". Сказал /Сулайман/: "А что нужно сделать с ними?" Ответил /набатеец/: "На пути/ из Персии в Сирию грузи на них скалы, будто застраивается Иерусалим, и они будут перетаскивать из Сирии в Персию мрамор, чтобы строить для тебя то, что ты захочешь. Тогда ты помешаешь им причинять вред". И он (Сулайман) так и поступил. Они (джинны) сказали набатейцу: "Торе тебе! Мы попросили облегчить нашу работу, а ты сделал ее еще тяжелее". Сказал /набатеец/: "Разве не работаете вы днем, а ночью отдыхаете?" Ответили /джинны/: "Да". Сказал /набатеец/: "Вот вы работаете половину времени, а половину отдыхаете". Затем он (набатеец) пошел к Сулайману и сказал: "О, пророк Аллаха! Знай, что эти джинны-носильщики работают днем, а когда наступает ночь, они поднимаются на небо и внимательно слушают. Они приходят к жрецам и сообщают им о том, /что слышали/, и вредят людям и животным". Спросил /Сулайман/: "Как их перехитрить?" Ответил /набатеец/: "Надо построить вокруг твоего города столько высоких колонн (1), сколько их. И когда они будут кончать дневную работу, приказывай им подниматься на ночь к этим колоннам и приказывай им восхвалять и прославлять /аллаха/ до утра, тебе будет вознаграждение от этого; а если кто из них умолкнет, предай его мукам, ведь ты знаешь их голоса и не скроется от тебя ничего". И он /Сулайман/ так и поступил с ними. Поэтому они /джинны/ пожаловались Иблису на то, что случилось с ними. Ответил /Иблис/: "Так как большей строгости, чем эта, не может быть, то ждите теперь радости". Не прошло и нескольких дней, как Сулайман умер /да будет мир над ним/. Некий человек из жителей ас-Савада во времена Омар ибн ал-Хаттаба (634-644), да будет доволен им Аллах, заменял одного

276

(1) В МР أركان حلقة - дословно "висячие углы".

из правителей Омара в ас-Саваде, и когда он был в деревне под названием Бираса, пришел к нему юноша араб из Бузурджасабура и попросил дать ему /съестных/ припасов, он (правитель) отказался. Тогда /юноша/ попросил угощения, он (правитель) отказался, и когда /юноша/ повторил /свою просьбу/ много раз, ответил /правитель/: "О, гулам! Возьми курицу", Ушел юноша, сочинив о нем (правителе), которого звали Абу Джубайра, стих. Стих:

Пришел як Абу Джубайру в Бираса (1), и он ска-
зал (2):

Получай то, что ты и твои близкие заслуживаете,
Вот курица, и живи на нее, и пусть не мучает
Меня более твоя болтовня.

Его рассказ дошел до Омара, и он обязал жителей ас-Савада угощать гостя, поманать неимущему и указывать путь заблудившимся. Сказал Ибн ал-Аббас: "Набатеец и бедуин /те из них, которые приняли ислам лишь внешне/ не решают дела без своих жен". Сказал ал-Мада'ини: "Один из царей Персии отдал приказание одному человеку из своих приближенных, сказав ему: "Поймай наихудшую птицу, свари ее в печи на наихудших дровах и накорми наихудшего человека". Он поймал ястреба, сварил его на навозе и дал человеку из /племени/ хузи. Хузистанец сказал ему: "Ты ошибся, пойди и поймай сову, свари ее на моей гротмачте и дай ее набатейцу, сыну прелюбодеяния". И он сделал так. Об этом узнал царь и сказал: "Нет надобности быть сыном прелюбодеяния, достаточно быть набатейцем". Са'ид ибн ал-Мусайиб пишет: "Написал Сулайман ибн Дауд, да ²⁸будет мир над ним, послание людям, и ан-наснасам, и людям подобным, и сыновьям дьяволов. Что касается людей, то /они/ благочестивы и учены, что касается ан-наснасов, то они жители рынка, что касается людям подобных, то они неграмотны, что же касется сыновей дьяволов, то они набатейцы". И сказал Исма'ил ибн Абдаллах: "Сказал мне ал-Мансур

(1) Бираса - квартал в Багдаде.

(2) У Йакута (изд. Вюстенфельда, т.1У, стр. 530) имеется полный стих.

(754-775 гг.): "Опиши мне людей". /Я/ ответил: "Пусть спросит эмир верующих о том, кого я люблю". Спросил /эмир/: "Что ты скажешь про жителей ал-Хиджаза?" Я ответил: "Начало ислама и расцвет арабов". Спросил эмир: "А жителей Ирака?" Я ответил: "Страна ислама и борцы за кровь". Спросил /эмир/: "А жителей аш-Шама?" Я ответил: "Крепость народов и глава глав". Спросил /эмир/: "О жителях Хорасана?" Я ответил: "Всадники боя и повод надежды". Спросил /эмир/: "А турки?" Ответил я: "Братья львов и сыновья завоевателей". Спросил /эмир/: "А /жителей/ Индии?" Ответил я: "Мудрецы, они довольствуются своей страной, и им достаточно того, что у них есть". Спросил /эмир/: "А ар-Рум?". Ответил я: "Люди писания (верующие). Аллах спас их /от соседей/ и привел их к свободе" (1).

Спросил /эмир/: "А набатейцы?" Ответил я: "Злые люди и рабы пороков". Сказал Шайба ибн Осман: "Никто не совершает так много маленьких грехов, а также больших грехов, как жители Ирака из-за их близости к набатейцам". Сказал Исхак ибн Талха ибн Аш'ас: "Направил меня Омар ибн Абд ал-Азиз (717-720гг.) в Ирак и сказал: "Поддерживай их, но не бывай у них в гостях, учи их, но не учишься у них, рассказывай им, но не слушай их разговоров". Я спросил его: "О, эмир верующих, почему это?" Ответил: "Потому что они смешались с набатейцами и усвоили их подлость, хитрость и обман". Когда Ардашир победил царя набатейцев, увидел он их красоту и ум и сказал: "Я боюсь, что если со мной что-нибудь произойдет, они вновь захватят власть". Поэтому он обложил их налогами и часть из них выслал, позволив им завоевать Хорасан; вот почему жители Мерва из набатейцев и отличаются жадностью и вероломством набатейцев". Сказал ал-Хайсам ибн 'Ади: "Они называются набатейцами потому, что добавили воду и прорыли каналы". Вот некоторые из них: ас-Сират, Нахр Сура и Нахр Аба. Говорят, что Ас-Сират был прорыт Афризун Джашнашем, канал Аба был прорыт Аба ибн ал-Масми'аном, канал ал-Малик был прорыт Акфур Шах ибн Талашем (?), которого

(1) В тексте: *وصيرهم الى البعد* - дословно "привел их в даль".

убил Ардашир ибн Бабакан, а канал ал-Малик был вырыт Шапуром (1); а середина земли находилась в руках набатейцев, потому что Евфрат и Тигр протекают целиком по /земле/ аш-Шама и никто не пользуется их /водами/, кроме набатейцев. Граница их царства тянулась от ал-Анбара до Аната и до Каскара и заключала в себе принадлежавшие им области Тигра, меж тем граница царства Сасанидов шла от ал-Мада'ина до реки Балх, до ас-Синда, до ар-Рума, /вплоть/ до пределов пустыни. Говорит Абд ал-Малик ибн ал-Маджишун: "Попросил я моего дядю: "Расскажи мне о жителях Ирака". Ответил он: "Жители Ирака по своему характеру терпеливые и мягкие, этим они отличаются от всех тюрков". Говорит Ибн Омар: "Рассказал посланник Аллаха, да благословит его Аллах и да приветствует: "Аллах благословит нас в нашей Мекке и в нашем Медине. Аллах благословит нас в нашем Йемене". Спросили: "О, посланник Аллаха, а в /... / (2)". Ответил /посланник Аллаха/: "Там бывают землетрясения и оттуда выходит рог дьявола". Когда набатейцы овладели землей, вошли они в пустыню со своими палками, которые принялись бросать в небо, говоря: "О, жители неба! Мы победили жителей земли! Спускайтесь к нам, ибо мы хотим сразиться с вами". Аллах послал им жителей Маха²⁷. Их было 40 тыс. и убили они их (набатейцев), и владели они их землей в течение 100 лет". Сказал ибн Айаш: "Последним царем набатейцев был Санджариб²⁸, чье царство²⁹ длилось 300 лет, а после него был Навуходносор". И сказал другой: "Их царствование длилось 3000 лет до Ибрахима³⁰, да будет мир над ним". Называли их набатейцами, потому что они обрабатывали и рыли большие каналы. Сказал ибн ал-Калби: "После гибели /племени/ 'Ад появилось /племя/ Самуд, затем погребло племя Самуд, осталось /племя/, именуемое Ирам-арамей, а арамеи - это и есть набатейцы"³¹. Когда Сулайман, да будет мир над ним, приобрел свое царство, прикрепил он дьяволов-великанов к женщинам из людей, которые родили многих детей. И когда Аллах вернул ему /Сулайману/ его царство, люди стали

(1) В МР "Шабур"

(2) В МР здесь пропуск.

29a

жаловаться на это потомство Сулайману. Поэтому он приказал дьяволам соткать ему длинный широкий ковер. Потом он приказал посадить это потомство на этот ковер, затем приказал ветру унести их. Ветер нес их до тех пор, пока не выбросило их в Майсан³². Сказал Ибн ал-Аббас: "Если бы шайтан стал человеком, он был бы набатейцем".

РАССКАЗ О /СУРРАМАРРЕ/ САМАРРЕ³³

73a

Аш-Ш'бий сказал: "Сам ибн Нух был красив, обладал прекрасной внешностью, умом и хорошим видом. Лето он проводил в деревне, которую построил после того, как вышел из ковчега в Базид, и назвал ее "Саманин"³⁴. Зиму же он проводил в земле Джаухи. Он шел из земли Джаухи в Базид и по восточному берегу Тигра". Это место до сих пор называется Самарра. Ибрахим ибн ал-Джунайд сказал: "Я слышал, как люди рассказывали, будто Самарру построил сам ибн Нух, который заявил, что жителей ее не постигнет беда". Ас-Саффах³⁵ пожелал построить ее (Самарру) и выстроил свой город в ал-Анбаре напротив нее, а ал-Мансур³⁶ после того, как заложил Багдад и услышал о благоденствии этого города, захотел отстроить его и начал строить в ал-Барадане, потом дальше и построил Багдад. Ар-Рашид³⁷ тоже хотел отстроить его и построил напротив него дворец и назвал его ал-Мубарак /благословенный/. Он находился напротив остатков старого строения, принадлежавшего Хосрою (1), потом его построил ал-Муттасим³⁸ и поселился в нем в 221 г.х. (835-836гг.). Говорит Лайс со слов ал-Муджахиды, что /это было место/, где собирались мусульмане, и это был большой город. Но ни один из халифов не строил в Самарре таких великих строений, как ал-Мутаваккил³⁹, среди них был дворец, известный под названием ал-Арус (2), на который он затратил 30 млн. дирхемов, и ал-Мухтар (3), /стоивший/ 5 млн. дирхемов,

(1) Хосрой - имеются в виду Сасанидские цари.

(2) Ал-Арус - "Дворец жениха".

(3) Ал-Мухтар - "Дворец изменяющий".

736 и ал-Вахид (1) – 2 млн. дирхемов, и ал-Мусанат (2) – 20 млн. дирхемов, и ал-Бурдж (3) – 30 млн. дирхемов, и ал-Джаусик ал-Ибрахими – 2 млн. дирхемов, и ал-Джа'фари ал-Мухдис (4) – 10 млн. дирхемов, ал-Гариб (5) – 10 млн. дирхемов, аш-Шабдар – 10 млн. дирхемов, ал-Бурдж – 10 млн. дирхемов, ас-Субх (6) – 5 млн. дирхемов, ал-Малик (7) – 5 млн. дирхемов, и дворец в Бустане /перс. Сад/ ал-Итахийа – 10 млн. дирхемов, и Холм до низу – 5 млн. дирхемов, /дворец/ ал-Джаусик на площади ас-Сахр – 500 тыс. /дирхемов/, и соборная мечеть – 15 млн. дирхемов. И /дворец/ Бадкувар для /халифа/ Мутазза⁴⁰ – 20 млн. дирхемов, и /дворец/ ал-Калаийа – 50 тыс. динаров, в котором /Мутазз/ поселил своего сына /с содержанием/ в 100 тыс. динаров, и ал-Фарад на Тигре – 1 млн. дирхемов, и дворец ал-Мутаваккилийа, который называют ал-Бахуза, – 50 млн. дирхемов, и ал-Бахз – 25 млн. /дирхемов/, и Лу'Лу' (8) – 5 млн. дирхемов, а все, что он построил, обошлось в 294 млн. дирхемов. И ал-Му'тасим, ал-Васик⁴¹ и ал-Мутаваккиль, когда строили дворец или какое-нибудь другое /сооружение/, приказывали сочинять /по этому поводу/ стихи. Поэт Али ибн ал-Джахм сочинил о /дворце/ ал-Джа'фар, который был построен ал-Мутаваккилем, стих:

1. Я все время слышу, что цари
Строят соразмерно со своим достоинством.
2. Знаю, что об умах людей
Судят по тому, что они оставили⁴²
3. Когда мы видим строения Имама⁴²,
Мы видим сам халифат в своем доме,
4. Красоты, каких не видели ни персы,
Ни ромей за всю свою жизнь.

-
- (1) Ал-Вахид – "Дворец единственный".
 (2) Ал-Мусанат – "Дворец великий, сановитый".
 (3) Ал-Бурдж – "Дворец-башня или Дворец-созвездие".
 (4) Ал-Джа'фари ал-Мухдис – "Дворец небывалый" или "Новый Джа'фари".
 (5) Ал-Гариб – "Дворец удивительный, необыкновенный".
 (6) Ас-Субх – "Дворец рассвета", "Дворец зари".
 (7) Ал-Малик – "Дворец миловидный".
 (8) Лу'Лу' – "Дворец-жемчуг".

5. У ромеев есть то, что воздвигали предки,
А у персов то, что оставила им знать.
6. Мы ощущали в них достоинство,
Но ты унижил достоинство гордых средь них.
7. В защиту мусульман ты стал выступать
Против еретиков и язычников.
8. Эти дворцы ослепляют глаза,
Когда они предстают взорам.
9. А к куполу царства звезды
Как будто приходят со своими тайнами.
10. Повергаются пред ним в земном поклоне
посольства,
Как склоняются христиане перед своими иконами(1)
11. У него зубцы /на стенах/, словно луга,
Которые весна убрала своими цветами.
12. Они составили мозаику, подобную узору одеяний
Женщин /средних лет/ и девушек.
13. Они подобны шествию девушек с факелами,
которые
У христиан на пасху идут разговляться.
14. И среди них девушки с заплетенными в косы
волосами
И с опущенными узлами поясов.
15. Половина портиков его из мрамора,
А из золота лучшая их половина.
16. Если посмотришь, то глаза различат
Места, откуда растут клинки /.../(2)
17. И крыша, на которой находятся
Глядящие вниз пальмы с плодами.
18. Когда ветер подует на него, он доносит до тебя
Звуки струн, перебираемых /пальцами/ невольниц.
19. Подчинился тебе Тигр, но просит
Помощи против тебя у самых полноводных своих
каналов.
20. А фонтан - месть его в небесах.

Он всегда доводит до конца свою месть.

(1) В тексте: **لِأَيِّكُنْ** "безбожными". По-видимому, это следует понимать как "изображения, в коих нет бога", поскольку арабы не признавали возможности изобразить бога на иконе.

(2) Многоточие в тексте стихов здесь и ниже означает, что текст неясен и перевод приблизителен.

21. Он возвращает облакам то, что они низвергли
На землю в виде проливного дождя.
22. Если бы принесли Сулайману
Джинны его кое-какие известия о нем,
23. Он убедился бы в том, что у Бану Хашим (1)
Превосходство в благородстве,
24. И пусть земля останется всегда заселенной
Жизнью твоей, о лучший из населяющих ее.

Рассказал мне Абу Исхак Ибрахим ибн Мухаммад ал-Байхаки⁴³: "Хаммад ибн Исхак ал-Маусили⁴⁴ продекламировал мне /стихи/, посвященные ал-Васику⁴⁵ описав Самарру и охоту в ней и упомянув ан-Наджаф⁴⁵. Он утверждал, что всякий милостивый и образованный в Багдаде писал о них с его слов. Первый из них /некий/ Ибн Дауд⁴⁶. О них имеется несколько напевов, которые напели певцы. Стих:

1. О всадник, едущий на буром верблюде, не торопи
нас, остановись
У места жительства ас-Са'ды, а потом уже
удались.
2. Оплачь /свои/ свидания с Са'дой и с ее
подругами.
Ведь в плаче исцеление от мучительной
безнадежной любви.
3. Не мешай очам проливать обильные слезы,
дозволь им,
И мы поплачем у жилища Са'ды.
4. Жалуйся Аллаху на любовь сердца к Са'де
/печени/ ... (?)
5. Я схожу с ума от любви к Са'де, а она рас
растается со мной,
Клянусь жизнью твоей, так не поступает тот,
кто любит ласково.
6. Я же твой, даже если удерживает тебя от
/любви/
Опыт или какие-нибудь угрозы и разногласия.
7. Оставь Са'ду, а Са'да ... (?)
Сохрани мне любовь свою и верни обратно
ласковые слова

(1) Бану Хашим – одно из арабских племен, происхождение которого считалось особенно благородным.

8. Ни на равнине, ни в горах люди не видели
Воздуха более чистого и благоприятного,
чем в ан-Наджафе.
9. На его почве распространяется мускус или
амбра,
Приготовленная продавцом в раковине.
10. Он окружен водой и сушей и расположен между
ними,
Суша с одной стороны, вода с другой.
11. А между ними сады, в которых разливается
река,
Грохочущий поток, который мчится с ревом.
12. И не прекращается легкий ветерок ... (?)
Который приносит аромат сада.

П Р И П И С К А

13. Тебя встретил оттуда поутру аромат,
Который лечит больного, спасая его от гибели,
14. Если бы остановился там тяжело больной, то
дали бы ему
Исцеление, излечив его от немощи и болезни.
15. Как только поднимается солнце, халифу
Приносят из /Самарры/ всякие диковинки.
16. Дичь совсем близко от нее, и если тебе
захочется ее (дичи),
То она, разных пород, приходит сама.
17. Всякие рогатые /олени/ со стройными ногами
... (?)
... (?) с раздвоенными копытами.
18. И водяная птица, на которую нападает фазан,
И, схватив, разрывает ее на части в воздухе.
19. Что за удивительное место, в нем приятно жить
Лучшему из тех, кто овладел домом величия и
почета.
20. Халиф Васик Биллахи, который заботится о
благочестии
И признает божескую истину.
21. Он правит сушей, и она покорилась ему
добровольно,
Без насилия и жестокости.

22. Он провел для них каналы справедливости,
 которые стали прямыми,
 И двинулся не сворачивая и не сбиваясь с пути.
 И сказал ал-Хусайн ибн ал-Даххак⁴⁷ о Сурра Марре
 длинный стих:

1. Мы плыли мимо /дворца/ благословенного
 ал-Му'тасима
 По пречерным и гордо вздымающимся волнам Тиг-
 ра, которые бились о борта⁴⁸ прочных кораблей.
2. Когда они вплыли в Катул⁴⁸, где бились борт о
 борт черные лодки,
 Они затихли у лучшего места обитания, где живут
 избравшие ее /Самарру/ люди.
3. Благословенны строения, которые в лучшем из
 мест воздвиг лучший из народов.
 И из-за прохладной влаги и приятного ветерка ка-
 жется, что в ней распространился запах камфары.
4. Она /Самарра/ подобна поверхности земли после
 того, как облако пролило на нее свое содержимое,
 /подобное/ слезам, чистым от зимней грязи,
 Когда /небо/ Самарры, очистившись от облаков,
 становится подобно ожерелью.
5. А если пешеход в ней попадает под длительный
 дождь, то он не затрудняется и идет спокойно,
 В безопасности, с чистыми шнурками сандалий
 и с чистыми ногами.
6. И /Самаррийским/ летом сверкающая река взды-
 мается и затопляет /берега/ и не сдержат ее.
 Воды /Самарры/ разливаются по ее земле, она
 расцветает и над нею царит покой.
7. Весенние воды затопили столбы и покрыли
 равнины и холмы /самаррийские/,
 Я ехал утром на рассвете в одиночестве, среди
 лугов ее.
8. В чреве /вод/ ее соседствуют ящерица и рыбы,
 но боится ее скот,
 Когда ураган весны одевает ее своими
 непередаваемыми узорами.
9. А вернулся ночью, когда улицы были полны луж,
 подобно
 Улыбающимся со всех сторон звездам.

10. Увы, где величие страны, вождь которой
отличался щедростью и благородством.

И сказал о ней также:

- 75а
1. Каждый город свидетель того, что летовьем
Самарра превосходит все другие /места/.
 2. Прекрасно прийти туда, провести в ней ночь,
Прийти утром ли, вечером ли, или поздним
утром.
 3. И когда над ее весенними жилищами
Подуют ветры и принесут с собой аромат и
опьянение легкого ветерка,
 4. /То кажется/, будто земля ее и камешки
поспешили

К тебе с дуновением рая.

Сказал также /стих/:

1. Осеняющий привет Самарре и ее летовью
От влюбленного, жаждующего их обоих.
2. Добро пожаловать томящемуся в Багдаде, ведь
это
Возвращение приблизит его к их (Самарры и
ее летовья) сени и кровам.
3. /Это/ два места, где встретил Аллах лучшего
из рабов /своих/,
Где лежит истинный путь, ради которого он
/Аллах/ избрал их.
4. Если займу пост в Багдаде, то скажу жителям
Багдада:
Да буду выкупом за них обоих /Самарру и ее
летовье/.
5. Разве когда-нибудь из-за жары твоей мучились
мои глаза от суши и гноя
Так, чтобы не в состоянии они были глядеть(1).
Он сказал также /стих/:
1. Пой, что слышал, о погонщик, и скажи своим
пением в песне.
2. О Багдад, одарил /Аллах/ дождем все города до
Тамарры,
Которая /течет/ среди деревень Савада,

(1) У Йакута (изд. Вюстенфельда, т. Щ, стр. 29) пропущены первые четыре бейта, он начинает с пятого бейта, далее текст Йакута обрывается, продолжение его следует в МР.

3. И до Куббат ас-Сайаб, и до долины и прекрасного
желанного луга.
4. Дождь /встречает/ каждого приходящего и
уходящего.

О, если бы я знал, что стенания – мой удел.

5. Вернусь ли я под твою сень? Клянусь Аллахом
Я не волновался бы о том, что удалился,
6. Но печальное сердце жаждет тебя,
/Ибо/ вместо полей твоих – пустыня:
7. Безводная, с безлюдными горами,
8. Безвестная, полная камней.
9. Где водопой? Далек он от ищущего его.

756

Он сказал также стих:

1. Суррамарра веселее, чем Багдад, так говорят
Обычно, вспоминая о ней.
2. Сколь прекрасно поле ее, которое никогда не
бывает
Свободным от преследуемых и догоняющих.
3. Прекрасные луга, пестрые, как одеяния (1),
Словно опьяняют видом своим.
4. Вспомни уступы на холме, возвышающемся
Над приходящими и уходящими.
5. А когда вечером вернется домой скот,
Не забудь о причитаниях женщин, лишившихся
детей (2).
6. Едва прекратился весенний дождь проливной,
Как тебя вновь поливает дождем.
7. И луга, по краям которых несутся потоки,
Желтеют и краснеют от весенних /цветов/.
8. И кажется там, что в каждом ущелье, по
которому ты идешь,
Раскиданы золотые подушки и разноцветные ткани.
9. Ты видишь, как густа ее пыль, останавливающая
газелей,
Которые чувствуют себя в своем убежище
слишком надежно, чтобы бежать.

(1) Дословно "И как будто опьянение прекрасным видом на лугах" (?).

(2) См.: Йакут (изд. Вюстенфельда, т. III, стр. 18-18), продолжение следует в МР.

10. Убежище, на которое они уповают, укрыло их из
сострадания
И раскинуло перед ними заповедное место и
украсило его.
11. Под покровом его (убежища) они избавлены от
страха перед загонщиками,
И загонщикам остается только мечтать о них.
12. Они бродят по садам, а там куда ни пойдешь —
Парки и куши и в изобилии текущая вода.
13. И кажется, что весенние дожди, льющиеся как из
ведра, падают на звезды,
И вспотевшие /газели/ идут неуверенным шагом
и располагаются на отдых. .
14. Ты видишь, как от обильного отдыха они горды
в тщеславии,
И если идут, то только горделиво покачиваясь.
15. А жилище Имама продолжает пребывать в
благоденствии
И не перестает состояние его быть прочным
и надежным.
16. Он предпочел его другим местам,
Ведь /всегда/ избирают то место, где проходит
истинный путь.

76а Ал-Мутаваккиль переселился из Самарры в ал-Джа'-
Фари (1), и с ним переселились все жители Самарры,
так что она опустела. По этому поводу сказал Абу Али
ал-Басир ⁵⁰ стих:

1. Истина не такова, как мы ее представляем;
Так выбери же для себя то, что решишь сам.
2. Будешь ли ты с теми, кто отстал от своего
счастья,
Или с теми, кто идет с ним.
3. Не сиди, проклиная себя, когда не принесет тебе
Пользы сожаление и раскаяние.
4. Пустыней стала Самарра, и то, что там есть,
Осталось лишь для изгнанника и проклятого.
5. Поплачем при виде запустения, и хотя она не
плачет глазами,
Но все же она как будто проливает слезы.

(1) Другое название "ал-Мутаваккилийа".

6. Некогда из нее управляли всем миром,
Но прошло время, и ею управляют.
7. Уехал имам и стала она подобна площадям Мекки,
Когда кончается время /хаджджа/.
8. И улицы эти стали как часть страны покинутой,
Ийадам⁵¹ и Джурхумом⁵².
9. Она была местом, куда устремлялись все глаза,
А стала предостережением и уроком, который
судьба преподносит ее видом.
10. И высокое здание ее мечети подобно покинутой
стоянке
Или отмеченному клеймом жилищу.
11. Если ты пройдешь по базару, то /увидишь/, что
улицы пусты
И не найдешь тех, кто заполнял их.
12. И видишь ты детей и женщин, словно бы они
брошены
И остались на месте, а супруг покинул их,
13. Отправляясь в страну, где живут лучшие люди,
Ведь это благоразумнее.
14. Остановись по соседству с самым щедрым жили-
щем,
Направляйся в ту сторону, куда направляются /все/.
15. В землю, где мирно сосуществуют лето и зима,
и меж ними
Тело здорoveет и исцеляется.
16. Где рядами стоят источники и где жарким летом
Можно наслаждаться ветерком, который там дует.
17. /Там есть/ и равнины и горы, и не будешь ты
страдать ни от жары, ни от холода
И сочтешь ты это место здоровым.

766

Говорят, что ал-Му'тасим /218-227 г.х. - 833-842г./
управлял восемь лет и восемь месяцев и восемь дней,
его царство было в 218 г.х. (833 г.). Он воевал во-
семь раз и построил восемь дворцов, имел восемь сы-
новей и восемь дочерей и оставил в казне 800 тыс. ди-
наров и 800 тыс. дирхемов. Его дворцы - ал-Джавсик,
ал-Каид ал-Малаки, дворец ал-Джасс, ал-Кусур, ал-
Амурийа, ал-Матамира, ас-Самани и дворец ал-Хакани.
А войны - Аззутт, ал-Мухаммара, Бабак, Амурийа,

ал-Мазийар, Джа'фар ал-Курди, ал-Хасан ибн Хадвий-
иа и ал-Хафф в Египте. И написал Абдаллах ибн ал-Му'-
тазз (866-869) одному из своих друзей, упоминая раз-
рушение Суррамарры и порицая Багдад и его жителей:
"Я пишу тебе из города, судьба которого предрешена,
надежды не остается и разрушения не прекращаются.
Жители города разъехались в разные стороны, остав-
шиеся побуждают к этому и меня. Его жители потеря-
ли связь со своими жилищами. Город остался беззащит-
ным. Покидающий его не оставляет следа, а остающийся
стоит на грани отъезда, его день — смущение, а его
радость — одни мечты о том, чтобы пасти скот. Поло-
жение города вызывает жалость и мучает совесть лю-
дей всего мира. Ведь недавно это место было раем,
здесь жили царь и его воины, и его воины отправля-
лись в разные стороны, одетые в кольчуги, опоясанные
и вооруженные мечами и копьями, подобными рогу ди-
кого козла. Броня воинов была подобна пене потоков.
Они сидели на конях, которые били землю копытами,
поднимая пыль вроде завесы. На мордах коней видны
были белые звезды, подобные посланиям молнии. У
них были белые ноги, подобные браслетам, пушок на
мордах был подобен серьгам. Авангард обычно ловил
врага, и вся армия бросалась на него. Войско отли-
чалось стойкостью, и ветер победы дул в их сторону.
Царь, находясь при своем войске, услаждал глаза красо-
той, а сердце — славой. Его достоинства не изменялись
и решительность не расставалась с ним. Его стрелы
всегда летели прямо в цель. Он не тратил время моло-
дости своей на развлечения. Он разумно управлял все-
ми странами царства. Его могущество не ослабевало,
его жезл не ломался и его энтузиазм не гас. В мо-
лодости он не совершал греха, и когда стал седым,
его не постигла дряхлость. Его постель — справедли-
вость. Он простирал крыло милосердия, и его наказа-
ние никогда не было безрассудным. Его сердце было
прекрасно и твердо. Его целью было найти справедли-
вость. Он признавал Аллаха и стремился к нему во сне.
Он способен был наказывать и быть справедливым.
Как во времена хорошей жизни, овечьей радостью, так
и в трудные времена, люди устремляют взоры свои на

77а

добрые дела, а не ищут ревности и предосторожности. За твой век тебя не постигал удар судьбы, и ты не опускал голову перед бедой день за днем. Даже если Самарра лишится жилищ, чистого воздуха, драгоценных камней, волшебного ветерка, вкусной пищи и приятного питья, торговцы лишатся своих состояний, а бедняки станут убийцами, все равно /Самарра/ не уподобится вашему грязному Багдаду с его жарким воздухом, рыхлой землей, с водой, подобной кипятку, с почвой, подобной навозу, и маленькими стенами. Ташрин (октябрь) и таммуз (ноябрь) там подобны июлю. Сколько людей погибло от солнечного жара, а во время дождей потонуло из-за тесноты жилищ. Багдад очень дымный и негостеприимный, его жители — волки, на слова гораздые, однако нищий получит у них отказ, а богатство скрыто и недозволено его брать и тратить. Их отхожее место, как поток, а их дорога подобна свалке. Стены домов из тростника, и дома подобны клеткам. Всякий, кого не любят жители, находит /там/ свой конец. В каждом квартале там свои порядки. Время идет, мешая печаль с радостью, наступает предел терпения, забота сменяется весельем. Всякий, кто просит, получает ответ. Я попрошу у Аллаха помощи, прославляя его в любом случае".

О разрушении Самарры говорит Ибн ал-Му'таз ⁵³ следующие стихи:

1. Превратилась Самарра в прах и как будто /о ней сказано/:
"Остановимся, поплачем, вспомним любимую и стоянку".
2. А жители ее стали подобны ей, из-за того,
Что постигло их с юга и с севера.
3. Когда их родина жалуется на плохое положение,
Они говорят: "Не погибай от скорби, терпи".

РАССКАЗ ОБ АС-САВАДЕ⁵⁴, ЕГО ОПИСАНИЕ, ЕГО ГРАНИЦЫ, ЕГО ОБЛАСТИ, ЕГО ОКРУГА, И ПРИЧИНЫ ИЗМЕРЕНИЯ ЕГО ТЕРРИТОРИИ И ОПРЕДЕЛЕНИЯ ХАРАДЖА С НЕЕ, ЕГО ДЛИНА И ШИРИНА

Сказал ал-Мада'ини: "В ас-Саваде 10 областей, а он простирается от ал-Кадисийи⁵⁵ до начала границ ал-Джабала без /области/ Хулван⁵⁶. Ас-Савад, на который распространилось измерение (1), простирается от границ Мосула с водами /реки/ до берега моря, до области Аббадан⁵⁷, к востоку от Тигра. Такова его протяженность. А что касается его ширины, то его граница отделяет ал-Джабал от земли Хулвана / и тянется/ до края ал-Кадисийи, примыкающей к территории ал-'Узайба. Это границы ас-Савада, в пределах которых налагается харадж". Сказал ал-Асма'и: "Ас-Савад состоит из двух Савадов: 1. Савад Басры, ал-Ахваза, Дастаймисана (или Дастимайсана) и Фариса. 2. Савад ал-Куфы, Каскара до аз-Заба и Хулвана до ал-Кадисийи". Сказал Абу Ма'шар: "Халдеи это те, кто жили в Вавилоне в прежние времена". Говорят, что первым, кто жил там и возделал /это место/, был Нух, да будет над ним мир. Он поселился там после потопа, и остались он и те, кто вышли вместе с ним из ковчега, там, чтобы согреться. И поселились, и размножились они, и увеличивались в числе после Нуха, и поставили над собой царей, и построили там ал-Мада'ин⁵⁸, и построили свои жилища до Тигра и Евфрата, так что по Тигру достигли они Нижнего Каскара, а по Евфрату того места, что позади Куфы; это место их и называется ас-Савадом. Их цари обосновались в Вавилоне, и войско их состояло из халдеев. Их царство существовало до тех пор, пока Дарий не убил последнего их царя, затем убил множество их людей, и они покорились и прекратилось их царство.

Рассказывает Ибн ал-Калби, что город Вавилон был /протяженностью/ в двенадцать фарсахов, на таком же /расстоянии/ по направлению к Куфе находились его

(1) Имеется в виду измерение земель для обложения их хараджем (налогообложение).

ворота, Евфрат тек рядом с Вавилоном, пока Навуходо-носор не направил его в теперешнее русло, боясь, что /Евфрат/ разрушит стену города, потому что он тек рядом с ней.⁵⁹ Он говорит, /что/ город Вавилон построил Байварасб⁵⁹; свое название он /город/ получил от имени ал-Муштари (Юпитера), так как на древнем вавилонском языке Вавилоном звался ал-Муштари (Юпитер); и когда он построил его, собрал в нем всех тех, что мог помочь ему воздвигнуть двенадцать дворцов по числу /знаков/ Зодиака, именами которых и были названы сооружения, и оставался /Вавилон/ процветающим /городом/, пока не пришел Александр и не разрушил его. Сказал Аллах, велик он и славен: "Было ниспослано моим ангелам в Вавилоне, Харуту и Маруту" (1).

78а

Рассказано со слов ал-А'маша: "Ал-Муджахид (2) (Абу-л-Хадждадж) /ничего/ не знал о диковинках, пока сам не увидел их. Он отправился в Хадрамаут⁶⁰, пока не увидел Бир Бархут⁶¹, пришел в Вавилон, и встретил его человек из начальников его рода, который знал его (Абу-л-Хадждадж), и когда встретил его, возвеличил его и сказал ему: "Абу-л-Хадждадж, что ты делаешь здесь?" Ответил он: "Мне нужно /попасть/ к вождю ал-Джалута (3), я хочу, чтобы ты повел меня к нему и сообщил ему, кто я". И он повел его к нему и сообщил ему его сан и местожительство. Он /Муджахид/ сказал вождю: "У меня до тебя дело". Тот спросил в ответ: "Что ты хочешь от меня?"

Он /Муджахид/ сказал: "Прикажи кому-нибудь из иудеев показать мне Харута и Марута". Тот долго противился ему, потом сказал ему: "Я боюсь, что они схватят тебя, но я хочу, чтобы было так, как ты желаешь". И повел он его к какому-то иудею и сказал: "Покажи этому человеку Харута и Марута". И сказал ему иудей: "Как хочешь". Затем отвел он его /Муджахиду/ в какое-

(1) См.: Коран, сура II, стих 102 (96); Харут и Марут - имена ангелов; о них см.: В. Гиргас. Словарь к арабской хрестоматии и Корану, Казань, 1881.

(2) Муджахид - верующий, сражающийся за веру.

(3) По-древнееврейски "галут", а арабы лишь передали этот термин по-своему - "Джалут" - Голиаф, см.: БСЭ.

то потайное место в пустыне к большой скале и начал говорить над нею слова из Торы ⁶² (Библии). Она /скала/ начала трястись, затем он поднял ее и сдвинул с места, меж тем ее не смогли бы сдвинуть и сто мужчин.

И вот под ней оказалось нечто, похожее на нору. И сказал ему иудей: "Берись за меня, да смотри не упоминай Аллаха". И спустился Муджахид вместе с ним, держась за него, пока они не достигли громадного открытого места. Тут они увидели двоих, похожих на две большие горы; они были поставлены на головы и кованы железом с головы до пят. Когда увидел их Муджахид, то не удержался и вспомнил Аллаха, велик он и славен, и они (те двое), так сильно затряслись, что /на него с иудеем/ чуть не обрушились все железные ковы. Иудей и Муджахид лежали лицом вниз долгое время, потом они пришли в себя и иудей сказал Муджахиду: "Разве я не просил тебя не упоминать Аллаха, клянусь Аллахом, теперь мы пропали, мы никогда не сможем выйти".

Тогда Муджахид заставил его подняться, ухватился за него /и не отпускал/, пока не вышли они ... на поверхность. Говорят, что ... о чудесах их страны и сказал ... (1) "В Вавилоне /семь городов, и в каждом городе имеется какое-нибудь диво удивительное, какого нет в других /городах/.

786 В городе, в котором живет царь, есть дом, в котором нарисована вся земля с областями, и городами, и реками, и когда не ладится дело по поводу хараджа или чего-нибудь другого с жителями какого-нибудь города, он отводит /на рисунке/ в каналы речные /воды/ и они затопляют и уничтожают их посевы и все то, что имеется в городе. /Это продолжается до тех пор/, пока они не отвращаются от своих действий, тогда он затыкает пальцем эти реки, и вода перестает поступать в их города.

Во втором городе есть большой бассейн, и когда царь собирает людей для трапезы, каждый из присут-

(1) Страница 78а (17-19). В этом месте текст поврежден и плохо читается.

ствующим приносит из своего дома напитки, которые радуют его, и выливает их в этот бассейн, и, когда они усаживаются за питье, каждый пьет свой напиток, который он принес из своего дома.

В третьем городе /есть/ барабан, подвешенный к его воротам, и когда кто-нибудь из жителей этого города отсутствует, и его родственникам ничего о нем неизвестно, и они хотят узнать, жив он или мертв, они бьют в этот барабан; если они услышат его голос, то значит этот человек жив, а если не услышат, то значит этот человек уже мертв.

В четвертом городе есть стальное зеркало, если человек находится вдалеке от членов своей семьи и они хотят узнать о его здоровье, они приходят к этому зеркалу, смотрят в него и видят положение, в котором он /находится/.

В пятом городе есть бронзовый гусь на столбе из меди, поставленный на ворота города, и если в него проник соглядатай, то гусь гогочет так /громко/, что его слышат жители города, и они узнают, что в него проник соглядатай.

В шестом городе есть двое судей, сидящих в воде, и когда к ним приближаются двое спорщиков и садятся перед ними, тот из них, который говорит ложь, погружается в воду, а говорящий правду остается неподвижным.

В седьмом городе есть огромное дерево из меди, /такое/ ветвистое, что подножье его не орошается /дождем/, и если сядет под ним один, оно покроет тенью тысячу человек – всех до единого, но если число их превысит тысячу хотя бы на одного, то все они останутся под солнцем”.

Сказал Йазид ибн Омар ал-Фариси, что цари Фариса насчитывали в ас-Саваде двенадцать истанов и шестьдесят тассуджей; слово ал-Истан означает иджаз (провинция), а ат-Тассудж переводится как нахия (область).

Когда один из царей становился богатым, то пересекал /границы/ земли, называл ее своим именем. Люди поселились в ас-Саваде, ибо Аллах собрал на его земле все блага, необходимые для процветания на ней жизни: плодородие, /удобные/ для поселений места,

хорошие жилища; он даровал ей всяческие блага, все необходимое для их выгоды и процветания: продовольствие, орудие, утварь и тонкие ремесла. /Люди/ возжелали ас-Савад сердцем, а остальной мир — телом. Поэтому они назвали его Дил Ираншахр, что значит сердце Ираншахра. Это область, находящаяся в середине меж всех областей, они назвали ее так потому, что взгляды ее жителей основываются на зрелом уме и силе, так же, как исходят из сердца их знания, тонкость воспитания и книжных премудростей. А что касается тех стран, которые расположены вокруг него /ас-Савада/, то его жители используют своих сведущих людей для управления делами и сбором урожая страны Ираншахра на равнине, на которой нет никаких препятствий: не безобразят ее возвышенности и нет на ней безлюдных пустынь, которые отделяли бы друг от друга населенные земли, препятствовали бы бегу рек в их руслаках (областях) и среди их сел с немногочисленными горами и холмами, с плотным населением, многочисленными сортами хлебов и плодов, переплетающимися деревьями, вкусной водой и чистым воздухом. Его земля плодородна, с нормальным составом питательных веществ. В тени деревьев ее, трав ее и среди цветов ее летает, бродит /на копытах/ и плавают в реках (1) разнообразная дичь. /Все это/ находится в безопасности от тех несчастий, которые постигают /другие/ страны из-за набегов врагов и противников. К тому же /Аллах/ особо наделил /страну/ разливами Тигра и Евфрата. И вот текут они непрерывно зимой и летом, несмотря на длину их пути и отдаленность истоков, до тех пор, пока, принося пользу многочисленному населению, не достигнут они его (населения); и орошают их воды его сады и растекаются среди руслаков /население/, которые берут чистую и сладкую /воду/, отцеживая ее от мутной и застоявшейся. Вот немногое из многочисленных описаний и незначительное из сопутствующих ему восхвалений.

Говорят, что прежде протяженность ас-Савада, как определили ее цари Фариса, была от деревни, извест-

(1) В тексте: — "море".

ной под названием ал-'Алс, на границе округа Бузур-
 джасабур⁶³ к востоку от Тигра и от села, расположен-
 ного к западу от Тигра, текущего по границе округа
 Маскин⁶⁴, до другого города, известного под названием
 Бахман Ардашир, что есть Фурат ал-Басра, и до одно-
 го из островов, соединенного с рекой, известной как
 Мийан Рудан; эта протяженность составляла 125 фар-
 сахов. И ширина его — от горной дороги Хулвана до
 ал-Узайба — /составляла/ 80 фарсахов; таким образом,
 площадь его равнялась 10 тыс. фарсахов, а в фарсахе
 12 тыс. локтей в мурсалийских локтях и 9 тыс. лок-
 тей в хашимидских локтях, что составляло 150 ашла(1),
 умноженных на 150, а это 22 500 джарибов, это для
 каждого фарсаха, если их умножить на 10 тыс., полу-
 чится 200 млн. 20 тыс. джарибов (2).

Из этой /площади/ надо исключить холмы, леса, со-
 лончаки, русла рек, города и села и расстояние между
 берегами /рек/, что составляет третью часть, и тогда
 остается приблизительно 150 млн. джарибов; половина
 их покинута, а половина, на которой /находятся/ вино-
 градники, пальмы, деревья и постоянные жилища, сое-
 диненные между собой, заселена. В этих пределах раз-
 меры хараджа, установленные для каждого джариба,
 равнялись приблизительно двум дирхемам, а это мень-
 ше ушра(3) (десятины). Но некоторые пшеницы, расту-
 щие там, облагались, кроме хараджа зиммиев (4) и
 кроме /налога/ ас-садака (5), еще и другими налога-

(1) Ашла — **اشلا** — равнозначна фарсаху; см.: Al-Masudi,
 Kitab al-Tanbih wa'l Ischraf, ed. M.J. De Goeje, BGA, VIII, Lugduni-Bata-
 vorum, 1894, p. 38. — в дальнейшем: ал-Масуди, Китаб..., BGA, VIII,

(2) Здесь, по-видимому, ошибка переписчика, должно быть
 225 млн. джарибов.

(3) "Ушр" мн. ч. от "а'шар" — десятая часть, десятина.

(4) Зиммии — **أهل الذمّة** — ист. евреи и христиане,
 находившиеся под защитой мусульман. В мусульманских стра-
 нах зиммии сохраняли относительную свободу отправления сво-
 его культа (например, нельзя было строить новые церкви, мож-
 но было только реставрировать старые), но были ограничены
 в гражданских правах.

(5) Налог в пользу бедных. "Садака" — мн. ч. от "садакатун" —
 милостыня, подавание.

ми, которые не входили в харадж и достигали 150 млн. дирхемов в мискалях (1).

Во времена царей Фариса вплоть до царя Кубаза ибн Файруза пшеница ас-Савада была предназначена для раздачи ее населению. Он /царь/ проезжал как-то через те места и наложил на его жителей харадж. Причина этого была такова: он выехал в тот день на охоту и отделился от своих приближенных, преследуя дичь, пока не углубился в густой лес; и скрылась дичь, которую он преследовал, от взора его, и устремился он к возвышенному холму, под которым лежало большое селение; вблизи него он увидел сад, в котором росли пальмы, гранаты и разные деревья. Он увидел в нем женщину, которая, стоя рядом с печью, пекла хлеб, а рядом с ней ее сына. Каждый раз, когда она переставала обращать на него внимание, тот шел к гранатовому дереву, увешанному плодами, чтобы взять гранат, но она запрещала ему это и ничего не давала ему взять с этого дерева. И так продолжалось, пока она не освободилась от выпечки хлеба и ото всего, чем были заняты и она и мальчик в присутствии царя. И когда догнали его приближенные и везири, он рассказал им о женщине и мальчике все, что видел; и направился он к ней, чтобы спросить ее о причине, из-за которой она не давала своему сыну взять гранаты. И сказала она царю: "На нем (дереве) доля, за которой еще не приходили к нам сборщики налогов; мы не можем уменьшить эту долю, взяв из нее часть, пока сборщики налогов не возьмут ее и пока царь не получит своей доли". И когда услышал Кубаз ее слова, сжалился над ней и над подданными и сказал своим везирам, что его подданные находятся в большой беде и в плохом положении, потому что они не имеют никакой пользы от своего урожая, ибо "им запрещают пользоваться /его плодами/, пока не будет взята у них наша доля. Нет ли какого-либо способа, с помощью которого вы могли бы облегчить положение, в котором они находятся".

80а

(1) Мискаль (мн.ч. от "масакил") - вес, равный $1\frac{3}{7}$ драхмы; золотая монета, или 4,68 гр.

И сказал один из его везиров: "О царь, да! Ты должен приказать установить для каждого джариба любого вида урожая определенную долю, которую ты хочешь взять себе. Этим ты дашь им возможность свободно распоряжаться своим урожаем. Этот /сбор/ будет /производиться/ у хлебопашцев вблизи и вдали от полей". И приказал Кубаз измерить ас-Савад и назначить подданным харадж с учетом расходов на возделывание земли, с учетом быстроты рек, распределения воды и исправности плотин. Все это было возложено на Байт ал-Мал (государственная казна). Харадж ас-Савада в тот год достиг 150 млн. дирхемов в мискалях, положение народа улучшилось, и он прославлял царя в течение всего времени его правления, из-за того, что он дал ему справедливость и приволье (1).

Первой областью ас-Савада, на которой были проведены измерения, была область Хосрау Шаз Файруз, а это область Хулвана, в ней пять округов: область Файруз Кубаз, округ ал-Джабал, округ Тамарра, округ Ирбил и округ Ханикин.

806 В местность к востоку от течения Тигра и Тамарра /входят/: область Истан Шаз Хурмуз, /состоящая/ из семи округов - округа Бузурджасабур⁶⁵, округа Нахр Бук⁶⁶, округа Калваза и Нахр Бин⁶⁷, округа Джазир, округа ал-Мадина ал-Атика⁶⁸, округа Разан ал-А'ла и Разан ал-Асфал; область Истан Шаз Кубаз, /состоящая/ из восьми округов - округа Рустукбаз⁶⁹, округа Махруз⁷⁰, округа Силсил⁷¹, округа Джалула в Джалула⁷², округа аз-Забайн⁷³, округа ал-Банданиджин⁷⁴, округа Бараз ар-Руз⁷⁵, округа Даскара с рустаками; область

(1) Об истории Сасанидов см.: Н. В. Пигулевская, А. Ю. Якубовский, И. П. Петрушевский и др. История Ирана с древнейших времен до конца ХУШ в., Л., 1968. Легенда повторяется, см.: Ibn Haukal abu' l-Kasim al-Nasibi, *Viae et Regna, Descriptio ditionis moslemicae*, ed M.J. De Goeje, BGA, pars secunda, apud E.J. Brill, Lugduni-Batavorum, 1873, p. 217, 218 - в дальнейшем: Ибн Хаукаль, BGA, II. Рассказ этот, кроме того, встречается в целом ряде литературных и исторических сочинений: А. Якубовский. Иран на грани УШ-IX вв. Черты социального строя халифата при Аббасидах, М.-Л., 1937, стр. 42 и др.

Истан Барбахар⁷⁵, состоящая из пяти округов - округа ан-Нахраван ал-А'ла, округа ан-Нахраван ал-Асфал, округа ан-Нахраван ал-Авсат, округа Бадурайиа /и/ округа Бакусайиа.

В местность орошаемую Тигром и Евфратом, /входят/: область Истан Шаз Шабур, а в нее входят Каскар и четыре округа - округ аз-Зандаруд /аз-Зандаруд/, округ ал-Барбун⁷⁸, округ Истан /и/ округ ал-Джавазир; область Истан Шаз Бахман, то есть область Диджла, которая состоит из четырех округов - округа Бахман Ардашир, округа Майсан⁷⁹, округа Дастимайсан⁸⁰, то есть ал-Убулла, - о местности, орошаемой Евфратом и Дуджайлом, Гайлан ибн Салама ас-Сакафи говорит стих: "Удаляется от дома и от шума его, и от скрипа двери, закрываемой в ал-Убулле", - округа Абр-Кубаз. Харадж областей Тигра 8,5 млн. дирхемов.

В местность, орошаемую Евфратом и Дуджайлом, /входят/: область Истан ал-'Али⁸¹, /состоящая/ из четырех округов - округа Файруз Шабур, то есть ал-Анбар, округа Маскин, - говорит Ибн Кайс ар-Рукайиат стих: "Воистину беда⁸² день Маскин! Горе! Несчастье!", - округа Катраббул⁸² и округа Бадурайиа; область Истан Ардашир Бабақан, состоящая из пяти округов - округа Бахурасир⁸³, округа ар-Румақан, округа Куса⁸⁴, округа Нахр Дуркит, округа Нахр Джаубар⁸⁵; область Истан Раунак Масийан⁸⁶, то есть аз-Забы, состоящая из трех округов - округа аз-Заб ал-А'ла, округа аз-Заб ал-Авсат /и/ округа аз-Заб ал-Асфал; область Бихкубаз ал-Авсат, состоящая из четырех округов - округа ал-Джубба⁸⁷ и ал-Будат⁸⁸, округа Сура и Барбисама⁸⁹, округа Барусама⁹⁰ и округа /Нахр/(1) ал-Малик⁹¹; область Истан Бихкубаз ал-Асфал, состоящая из пяти округов - округа Тустар(2), округа Фурат ал-Бадакла (3), округа ас-Сайлахин (4), округа Рузмистан (5) /и/ округа Хурмузджирд.

(1) В МР пропущено слово "Нахр", ср. с Ибн Хурдадбехом.

(2) У Ибн Хурдадбега "Нистар", неправильно.

(3) У Ибн Хурдадбега "Бадакла".

(4) Де Гье приводит вариант „as-Saylakhun" السيلاخون

(5) Де Гье приводит варианты "Рузмистан", "Румастан" и "Рурмистан".

ОЦЕНКА АС-САВАДА

Западный берег по течению Тигра и Евфрата.

Район ал-Анбар с пятью рустаками, в нем 250 токов, дающих 2300 курров пшеницы (1), ячменя 1400 курров (2), деньгами 350 тыс. дирхемов (3).

Район Катраббул с десятью рустаками, в нем 220 токов, дающих 2000 курров пшеницы (4), ячменя 1000 курров, деньгами 300 тыс. дирхемов.

Район Маскин с шестью рустаками, в нем 150 токов, дающих 3000 курров пшеницы, ячменя 1000 курров, деньгами 150 тыс. дирхемов.

Район Бадурайна с десятью рустаками (5), в нем 420 токов, дающих 3500 курров пшеницы, ячменя 2000 курров (6), деньгами 1 млн. дирхемов.

Район Бахурасир с 10 рустаками, в нем 140 токов (7), дающих 1700 курров пшеницы (8), деньгами 150 тыс. дирхемов (9).

Район ар-Румакан с 10 рустаками, в нем 240 токов (10), дающих 3300 курров пшеницы (11), ячменя 3050 курров, деньгами 500040 дирхемов (12).

Район Куса с 9 рустаками, в нем 210 токов (13), дающих 3000 курров пшеницы, ячменя 2000 курров, деньгами 150 тыс. дирхемов (14).

(1) У Де Гве вариант Кудама "11800 курров пшеницы".

(2) У Кудама "6 тыс. курров ячменя".

(3) У Ибн Хурдабеха "150 тыс. дирхемов".

(4) У Де Гве вариант рукописи "1000 курров пшеницы".

(5) У Ибн Хурдабеха "с 14 рустаками".

(6) У Кудама "ячменя 1000 курров".

(7) У Ибн Хурдабеха "240 токов".

(8) У Ибн Хурдабеха "1900 курров пшеницы", у Кудама "1700 курров".

(9) Де Гве приводит вариант рукописи "150 тыс. дирхемов".

(10) У Де Гве вариант рукописи "220 токов".

(11) В МР пропущено "3000 курров пшеницы", в рукописи стоит знак пропуска, мы дополняем по Ибн Хурдабеху—"3300 курров".

(12) У Ибн Хурдабеха "деньгами 250 тыс. дирхемов", у Де Гве вариант рукописи — "деньгами 3050 курров".

(13) У Де Гве вариант рукописи "220 токов".

(14) У Де Гве вариант Кудама "350 тыс. дирхемов".

816 Район Нахр Дуркит с 8 рустаками (1), в нем 125 токов, дающих 2 тыс. курров пшеницы, ячменя 1 тыс. курров (2), деньгами 200 тыс. дирхемов (3).

Район Нахр Джаубар с 10 рустаками, в нем 226 токов (4), дающих 2700 курров пшеницы (5), ячменя 1000 курров (6), деньгами 150 тыс. дирхемов. Область аз-Заваби с тремя районами и с 12 рустаками, в ней 244 токов, дающих 1400 курров пшеницы, ячменя 7200 курров, деньгами 1 млн. дирхемов (7).

Район Бабил и Хутарния с 12 рустаками (8), в нем 370 токов (9), дающих 3000 курров пшеницы, ячменя 5000 курров, деньгами 350 тыс. дирхемов.

Район ал-Фалуджа ал-Улия с 15 рустаками, в нем 240 токов, дающих 500 курров пшеницы, ячменя 500 курров, деньгами 70 тыс. дирхемов.

Район ал-Фалуджа ал-Суфла с 6 рустаками, в нем 92 тока (10), дающие 2000 курров пшеницы (11), ячменя 3000 курров, деньгами 180 тыс. дирхемов (12).

Район ан-Нахрайн с тремя рустаками, в нем 181 ток, дающий 300 курров пшеницы, ячменя 400 курров, деньгами 45 тыс. дирхемов.

Район Айн ат-Тамр (13) с тремя рустаками, в нем 14 токов, дающих 300 курров пшеницы, ячменя 400 курров, деньгами 45 тыс. дирхемов (14).

(1) У Де Гье вариант рукописи "9 рустаками".

(2) У Ибн Хурдадбега "2 тыс. курров ячменя".

(3) У Де Гье вариант рукописи "150 тыс. дирхемов".

(4) У Ибн Хурдадбега "227 токов".

(5) У Ибн Хурдадбега "1700 курров пшеницы".

(6) У Ибн Хурдадбега "6000 курров ячменя".

(7) У Ибн Хурдадбега "250000 дирхемов".

(8) У Ибн Хурдадбега "16 рустаков".

(9) У Ибн Хурдадбега "378 токов".

(10) У Ибн Хурдадбега "72 тока".

(11) Де Гье, вариант рукописи "1000 курров".

(12) У Ибн Хурдадбега "280 тыс. дирхемов".

(13) У Нолдеке-Табари „Ain at-Tamr”, стр. 39; G. Le Strange. The

Lands of the Eastern Chaliphate, Mesopotamia Persia and Central Asia from the moslem conquest to the time of Timur, London, Cambridge, 1930 p65, 81-

„Ayn at-Tamr” عين التمر

(14) Де Гье, вариант рукописи - "51 тыс. дирхемов", у Ибн Хурдадбега пропущено "дирхемов".

Район ал-Джубба и ал-Будат /Бадат/ (1) с 8 рустаками, в нем 71 ток, дающий 1200 курров пшеницы, ячменя 1600 курров, деньгами 160 тыс. дирхемов.

Район Сура и Барбисама с 10 рустаками, в нем 250 токов (2), дающих 700 курров пшеницы, ячменя 1400 курров (3), деньгами 100 тыс. дирхемов.

Район Барусама и Нахр ал-Малик с 10 рустаками, в нем 664 тока, дающих 1500 курров пшеницы, ячменя 4500 курров, деньгами 250 тыс. /дирхемов/⁹⁴ (4).

82а Ас-Сибайн и ал-Мавкуф (5) – поместья, которые охватывают несколько округов (тассудж) и превратились в одно поместье, дающее больший доход, чем два тассуджа. Размеры налога-десятины (1/10) с него: пшеницы – 500 курров, ячменя – 5500 курров, а деньгами 150 дирхемов.

Район Фурат ал-Бадакла (6) с 10 рустаками (7), в нем 271 ток, дающий 2000 курров пшеницы, ячменя 1500 курров (8), деньгами 900 тыс. дирхемов.

Район ас-Силхин (9), а в нем ал-Хаварнак и Тай-занабад, в нем 34 тока, дающих 1000 курров пшеницы, ячменя 1500 курров (10), деньгами 140 тыс. дирхемов.

(1) В МР без огласовки, мы ставим огласовки по Ибн Хурдадбеку "Будат"; ср.: Le Strange, The Lands..., p.74, 81, "Badat canal or Budat".

(2) У Ибн Хурдадбега "265 токов".

(3) У Ибн Хурдадбега, кроме ячменя, еще "риса 1000 курров" – всего 2400 курров.

(4) В МР и у Ибн Хурдадбега пропущено "дирхемов".

(5) У Ибн Хурдадбега "ал-Вукуф", Де Гье приводит вариант рукописи из Кудамы "ал-Барс ал-'Ала ва'ал-Асфал".

(6) Де Гье приводит вариант рукописи „Ba'dakla" باء دقلى

(7) У Ибн Хурдадбега "с 16 рустаками".

(8) У Ибн Хурдадбега, кроме ячменя, еще и "риса на 1000 курров" – всего 2500 курров.

(9) У Нолдеке-Табари "Силхин" (стр. 192), ср.: Yakut ar-Rumi, Mu' djam al-Buldan, ed. Dar Sader, Dar Beyrouth, T.III. Beyrouth, 1955-1957, p.298. – в дальнейшем: Йакут, Бейрутское изд.

(10) У Ибн Хурдадбега "1700 курров", у Кудамы "1500 курров".

Рузмистан и Хурмузджирд (1), дающие 500 курров пшеницы, ячменя ... (2), деньгами 10 тыс. дирхемов.

Район Тустар (3) с 7 рустаками, в нем 163 тока (4), дающих 1250 курров пшеницы, ячменя и риса 1000 курров (5), деньгами 300 тыс. дирхемов. Доход от тыквы, собираемый в нескольких рустаках, составляет 204 840 дирхемов (6), которые являются собственностью байт ал-мала. Местностью, орошаемой Тигром и Евфратом, является также область Каскар, в которую входят Нахр ас-Сила, Барка и ар-Райхан. Налог абваб ал-Мал (7) с этой области составлял 70 000 дирхемов (8).

Размеры его: 3000 курров пшеницы (9), ячменя и риса 20 тыс. курров, деньгами 200 тыс. дирхемов (10).

Восточный берег района Бузурджасабур (11) с 9 рустаками, в нем 260 токов (12), дающих 2500 курров пшеницы, ячменя 2000 курров (13), деньгами 300 тыс. дирхемов.

(1) У Ибн Хурдабеха "Хурмузджард".

(2) У Ибн Хурдабеха "500 курров ячменя", в МР пропуск.

(3) В МР точки над "тэ" отсутствуют; у Ибн Хурдабеха "Нистар", неправильно. Ср.: P. Schwarz. Iran im Mittelalter, nach der arabischen Geographen, Leipzig, Otto-Narrassowitz, 1896, S. 5-, „Tustar“.

(4) У Ибн Хурдабеха "173 тока", у Де Гье вариант рукописи "163 тока".

(5) У Ибн Хурдабеха "2000 курров".

(6) В МР переписчик пропустил **الاف درهم**, исправляем по Ибн Хурдабеху.

(7) О термине "абваб ал-Мал" см.: ал-Мукаддаси, ВГА, стр. 133; Де Гье приводит три синонима этого термина: **تقديرها - ومن الخنطة - من الورق**.

(8) У Ибн Хурдабеха "70 млн. дирхемов", у Кудама "90000" имеются варианты у Де Гье - 70000 и 9000 дирхемов.

(9) У Де Гье вариант рукописи Кудама "30 тыс. курров пшеницы."

(10) Де Гье приводит вариант рукописи Кудама "270 тыс. дирхемов".

(11) У Нолдеке-Табари "Бузург-Сапур" (стр. 57, 500); в МР написано неясно.

(12) У Ибн Хурдабеха "263 тока".

(13) У Ибн Хурдабеха "2200 курров ячменя".

Район ар-Разанайн (1) с 16 рустаками (2), в нем 362 тока, дающих 4800 курров пшеницы, ячменя 1000 курров (3), деньгами 100 000 дирхемов (4).

826 Район Калваза (5) и Нахр Бин с тремя рустаками, в нем 34 тока, дающих 1600 курров пшеницы, ячменя 1500 курров, деньгами 300 000 дирхемов (6).

Район Джазир (7) и ал-Мадина ал-Атика (8) с 7 рустаками, в нем 118 токов (9), дающих 1000 курров пшеницы, ячменя 1500 курров (10), деньгами 170 000 дирхемов (11).

Районы Махруз (12) и Силсил, дающие 2000 курров пшеницы (13), ячменя 2500 курров, деньгами 250 тыс. дирхемов (14).

Районы Джалула ва Джалула (15) с 5 рустаками, в нем 66 токов (16), дающих 1000 курров пшеницы, ячменя 1000 курров, деньгами 100 тыс. дирхемов.

Район аз-Забайн (17) с 4 рустаками, в нем 230 токов, дающих 700 курров пшеницы, ячменя 1300 курров, деньгами 40 тыс. дирхемов (18).

- (1) У Де Гье вариант рукописи "ар-Разан".
- (2) У Де Гье вариант рукописи "с 19 рустаками".
- (3) У Ибн Хурдадбега "4800 курров пшеницы".
- (4) У Ибн Хурдадбега "120 тыс. дирхемов".
- (5) У Де Гье "Калвази".
- (6) У Ибн Хурдадбега "330 тыс. дирхемов".
- (7) У Нолдеке-Табари также "Джазир" (стр.465); ср.: Йакут, Бейрутское изд., т. II, стр. 94.
- (8) См. комментарий 67.
- (9) У Ибн Хурдадбега "116 токов".
- (10) Де Гье приводит вариант "1400 курров ячменя".
- (11) У Ибн Хурдадбега "140 тыс. дирхемов", Де Гье приводит варианты рукописи "240 тыс. и 250 тыс. дирхемов".
- (12) У Ибн Хурдадбега "Махруз".
- (13) Де Гье, вариант рукописи у Кудама "1600 курров пшеницы".
- (14) Де Гье, вариант рукописи Кудама "150 тыс. дирхемов".
- (15) У Ибн Хурдадбега "Джалула ва Джалулта" *جلولا وجاللتا*.
- (16) У Ибн Хурдадбега "76 токов", Де Гье приводит вариант рукописи "66 токов".
- (17) У Ибн Хурдадбега "аз-Зибайн" *الذيبين*.
- (18) У Ибн Хурдадбега пропущено "дирхемов".

Район ад-Даскара с рустаками (1)–7 рустаков, в нем 44 тока, дающих 2000 курров пшеницы (2), ячменя 2000 курров (3), деньгами 70 тыс. дирхемов (4).

Район Бараз ар-Руз с 7 рустаками, в нем 86 токов (5), дающих 3000 курров пшеницы, ячменя 5000 курров (6), деньгами 120 тыс. дирхемов (7).

Район Банданиджин (8) с 5 рустаками, в нем 54 тока, дающих 600 курров пшеницы, ячменя 500 курров, деньгами 100 тыс. дирхемов.

Район ан-Нахраванат (9) с 21 рустаком, в нем 380 токов: а) Ан-Нахраван ал-'Ала, дающий 2700 курров пшеницы, ячменя 1800 курров, деньгами 350 тыс. дирхемов; б) Ан-Нахраван ал-Авсат, дающий 1000 курров пшеницы, ячменя 500 курров, деньгами 100 тыс. дирхемов; в) Ан-Нахраван ал-Асфал, дающий 1000 курров пшеницы, ячменя 1100 курров (10), деньгами 150 тыс. дирхемов (11).

Район Бадурайна и Бакусайна /с 7 рустаками, в нем 207 токов/ (12), дающих 4700 курров пшеницы, ячменя 5000 курров, деньгами 330 тыс. дирхемов (13). Область

(1) В МР *الدسكرة والرستاق والرستاق* У Ибн Хурдадбега *الدسكرة والرستاقين الرستاق سبعة*

(2) Де Гье приводит разночтение: "1000 курров пшеницы", у Кудама "1800 курров пшеницы".

(3) Де Гье приводит разночтение "1000 курров ячменя".

(4) У Ибн Хурдадбега пропущено "дирхемов".

(5) Де Гье приводит разночтение "26 токов".

(6) У Ибн Хурдадбега "5500 курров ячменя", Де Гье приводит разночтение "2 тыс. курров ячменя".

(7) У Ибн Хурдадбега пропущено "дирхемов".

(8) См. комм. 72.

(9) Нолдеке-Табари – "Нахраван" (стр. 239, 274, 278, 502).

(10) У Ибн Хурдадбега "1200 курров ячменя".

(11) У Ибн Хурдадбега пропущено "дирхемов".

(12) В МР переписчик пропустил эту фразу; исправляем по Ибн Хурдадбеку.

(13) У Ибн Хурдадбега пропущено "дирхемов".

83а Истан Шаз Файруз, то есть Хулван (1), вместе с ал-Джабарик (2) и другими районами курдов они должны были платить 1 млн. 800 тыс. дирхемов (3). Хайт (4) и Анат (5) были присоединены к району ал-Анбар. Когда правил Ануширван, дошло до него, что отряды арабов проходят поблизости от ас-Савада в направлении пустыни. Он приказал обновить стены города, известного под названием ал-Лайс (6). Шапур Зу-л-Актаф (7) построил его и оставил там гарнизон для охраны /земель/, находящихся поблизости от пустыни. Он приказал вырыть рвы /начиная/ от Хайта, который, охватывая пустынную половину Тафф (8) ал-Бадийа до Казимы с сопредельной ал-Басрой, доходит до моря. Вдоль рва он построил наблюдательные пункты и поставил там гарнизоны, чтобы они служили препятствием для кочевников пустыни. Хайт и Анат по причине этой стены были отделены от района Истан Шаз Файруз, потому что Анат был селением, входящим в состав Хайта. В неко-

(1) См.: Beladorsi, Liber expugnationis regionum, auctore Imamo Ahmed ibn Jahia ibn Djabir al-Beladorsi, ed M.J. De Goeje, Lugduni-Batavorum, 1866, Hulwan, p. 133. В дальнейшем: Балазури, Футух; Le Strange, The Lands... p. 61, 63, 71, 191, 192, 228—, „Hulwan“; P. Schwarz, Iran im Mittelalter, s. 2; Hudud al-'Alam, The Regions of the World, a Persian Geography 372 A.H. —982 A.D., translated and explained by V. Minorsky, with the Preface by V.V. Barthold (d. 1930) translated from the Russian (GMS, NS, XI), London, 1937, Hulwan, 139, 201 — в дальнейшем: Худуд Минорского; Нолдеке-Табари, стр. 35, 138 — „Holwan“ — حلوان

(2) Де Гье приводит другой вариант этого названия по-перс. کاوره - کاباره, что означает „стадо коров“; В МР جابار - الكاباركة.

(3) У Ибн Хурдадбеха пропущено „дирхемов“.

(4) Ibn Rusteh, Kitab al-'A' lak al-Nafisa, auctore Abu Ali Ahmed ibn Omar ibn Rusteh, ed. M.J. De Goeje, BGA, VII, Lugduni-Batavorum, 1891, p. 168 в дальнейшем Ибн Руста, BGA, УП; ал-Масуди, Китаб, BGA, УЩ, стр. 39.

(5) Le Strange, The Lands..., p. 106— „Anatho“. В МР عانات

(6) Ибн Руста, BGA, VII, стр. 104, al-'Alth"; ср.: Балазури, Футух, стр. 242— „Уллайс“ اللیس

(7) В МР "Зу-л-Актаф" ذو الأكتاف

(8) Ср.: Ибн Руста, BGA, УП, стр. 108.

торых персидских книгах говорится, что цари земли разделили землю на четыре части: первая часть от западных районов Индии и земли тюрков до восточных районов ар-Рума, вторая часть — ар-Рум и его западные районы, земля коптов и ал-Барбар, третья часть — Судан, /страны, расположенные/ между землей Барбаров и Индией, четвертая часть — от реки Балх до Азербайджана, Арминии и ал-Кадисийи до Евфрата, затем земля Арабов до Омана и Кермана и земли Табаристана до Кабула и Тохаристана. Эти земли персы называют страной покорных; эта часть земли чиста и свободна от пороков, поэтому цвет лица его жителей умеренный и тела их сильны, они лишены красоты румов и славы, черноты абиссинцев и зинджей, жестокости тюрков и безобразия китайцев.

836

В них собраны лучшие черты жителей всего мира, такие как понятливость, стремление придерживаться хороших дел и благородство характера. Количество округов ас-Савада продолжало оставаться таким, как мы упоминали до тех пор, пока не стал ал-Хаджадж ибн Йусуф управлять Ираком. Вместе с ним был его секретарь и управляющий его делами Салих ибн Абд ар-Рахман. Сказал ему ал-Хаджадж: "Найди мне послушного и расторопного секретаря из персов, знающего их письмена, чтобы он произвел расчеты". Салих нашел человека, которого звали Зад Анфарух ибн Бири, и назначил его эмиром дивана. Салих и его помощники пошли неверным путем в работе. Зад Анфарух и его писари производили расчеты по-персидски. Салих пожаловался ал-Хаджаджу и дал знать ему, что он не понимает Зад Анфаруха. Тогда ал-Хаджадж приказал, чтобы Зад Анфарух перевел диваны с персидского на арабский язык, и он сделал это ⁹⁵.

/Зад/ разграничил области и города и описал округа ас-Савада, который он разделил на десять областей, называемых истанами, и 60 округов (1). Мы уже упоминали об этом в своем месте.

Когда он сделал это и перевел на арабский язык, Салих и его помощники поступили с ним по своему

(1) См.: Нолдеке-Табари, стр. 103, сноска 2.

усмотрению, держа его при себе. В стране Каскар был большой многолюдный город. Его жители в далекие времена ушли в разные места, опасаясь чумы, и они все погибли, а город был разрушен, остался в нем только дом с их идолами, а его построили христиане навечно, и называли его Нинис (1). Развалины этого города и остатки стен его до сегодняшнего дня остаются неизученными. И там /в стране Каскар/ находятся /города/ Хосров Шпур и Сабат (2), которые построил /царь/ Шпур. Там же расположен Шахрабаз, а это город "Ибрахим ал-Халил" — Ибрахима Благословенного⁹⁶, да будет над ним мир. Это был могущественный и славный город, который находился у моря, но море ушло от него, и город потерял свое значение. Место же, где была вода, известно до сих пор.

84а

Он (Ибрахим ал-Халил) сказал: "Был недалеко от него также большой могущественный город, его называли Шалаха, разрушил его Ийад, потому что он изменил". Говорят, что Ийад и другие арабы покорили этот город и держали его в своей власти во времена Сабура, с которым они постоянно вели войны. Арабы победили царя румов и подстрекали его против персов, и он /царь румов/ дал им суда на море, чтобы они /арабы/ сражались на них. Это известие достигло Сабура, и отправился он к этому городу и осаждал его до тех пор, пока не захватил его. И говорят, что в нем было 200 тыс. мужчин. Царь разрушил город, собрал женщин, детей и стариков и заставил их жить в городе, который он построил. Его называют ал-Хакка(?) И запретил /царь/ своим подданным общаться с ними (арабами) и вступать с ними в брак; он приказал, чтобы арабы из пустыни не входили в город, а кто войдет без разрешения, будет убит. Он сказал: "Тот, на кого гневались цари Персии, изгонялся в этот город

(1) В МР, по-видимому, погрешность переписчика. См.: Балазури, Футух, стр.177; ал-Мукаддаси, VCA, III, стр.139; Le Strange, The Lands..., p. 87-89: "Ninaway", "Nineveh".

(2) Ср.: Худуд Минорского, стр. 115,354.- "Сабат"; Le Strange, The Lands..., стр. 34, 35: "Sabat".

и осуждался на изгнание и проклятие". Набатейцы называли его (город) Хафа Тарнай⁹⁸, и остатки стен его, видимо, не исчезли. Недалеко от него находился ряд городов, среди которых Дури (?) (1), аз-Зандавард /или Зандаруд/, ал-Лайс, Дара сабур (?), ал-Хакка и ал-Ха'а (?), которые построил Сабур и предназначил их для всех изгнанников. Говорят, что границы области Каскар начинаются на востоке от самой дальней земли, орошаемой рекой, и доходят до моря.

Ал-Мубараки, Абдаси (2), ал-Мазар (3), Нагайиа(?) Майсан, Дастимайсан и Аджам (4) (?) находятся на расстоянии барида⁹⁹ от Каскара. Арабы разделили область, когда ал-Басра стала столицей, в его (Каскара) состав входят также Верхний "Улйа" и Нижний "Суфла" Аскаф (5) и Нафар, Самарра (6), Бахандаф и Киркуб.

Сказал ал-Мада'ини: "Первый, кто произвел расчеты и составил диваны и определил размеры хараджа, был Кубаз. Он составил диван хараджа для Хулвана и назвал его диваном справедливости. Все дела во владениях персов оживились, когда¹⁰⁰ собрали с ас-Савада 100 млн. дирхемов в мискалях. А это потому, что царь себе взял половину хараджа, а другую половину оставил народу, в результате чего положение его стало хорошим; /так было/ пока правил Кубаз, который брал с ас-Савада 150 млн. мискалей". Приказал Омар ибн ал-Хаттаб, да будет доволен им Аллах, измерить ас-Савад, /и оказалось, что/ в длину он простирается

(1) См.: Худуд Минорского, стр. 40, 140 "Karkh Dur."

(2) См.: Худуд Минорского, стр. 138., „Abdasi”; Le Strange.

The Lands..., p. 28, 42, 43. „Abdasi”.

(3) См.: Le Strange. The Lands..., p.28, 42, 43., „Madhar”. Худуд Минорского, стр. 21, 76

(4) В МР **أجام** "Аджам"; по-видимому, погрешности переписчика.

(5) Ср.: Худуд Минорского; „ASKF” входит в состав Мукрана.

(6) В МР **سور** - может быть, Самарра - **ساوراء**-Йакут, изд. Вюстенфельда, т. III, стр. 14; Табари, Анналы, т. III, стр. 1180.

от ал-'Алс на востоке и от Харбака (1) на западе до Аббадана, а это 120 фарсахов, в ширину же /тянется/ 846 от окраины Хулвана до ал-'Узайба, а это 80 фарсахов.

Так стало после того, как исключили из /измерений/ ас-Савада горы, долины, реки, территории городов и селений протяженностью в 36 млн. джарибов. Он /Омар/ назначил на каждый джариб пшеницы 4 дирхема, на каждый джариб ячменя 2 дирхема, на каждый джариб фиников 8 дирхемов. На джариб виноградной лозы и кормовой травы 6 дирхемов. Джизией были обложены 600 тыс. человек (2). Джизья взималась с высших классов в размере 48 дирхемов, с средних классов в размере 24 дирхемов, с низших классов в размере 12 дирхемов (3). И он /Омар ибн Ал-Хаттаб/ (4) собрал с ас-Савада 128 млн. дирхемов. Омар ибн Абд ал-Азиз собрал с ас-Савада 124 млн. дирхемов. А ал-Хадждадж ибн Йусуф собрал с него, применяя насилие и несправедливость (5), 18 млн. дирхемов. И сказал, дескать, крестьяне получили на благоустройство 2 млн., а ему досталось 16 млн. Он запрещал жителям ас-Савада жаловаться ему на опустошение своей страны, происходившее из-за убоя коров ради улучшения благоустройства. Поэт сказал стих:

1. Мы жаловались ему на опустошение ас-Савада.

2. А он запрещал, не зная о мясе коров (6).

Харадж с Ирака во времена правления Зийада составлял 125 млн. дирхемов, во времена правления Убайдал-

(1) В МР пропущена точка под **ب** "бе"; у Ибн Хурдадбега со всеми огласовками, исправляем по Ибн Хурдадбеку.

(2) У Ибн Хурдадбега "500 тыс. человек".

(3) У Ибн Хурдадбега распределение джизии пропущено, см.: Балазури, Футух, стр.228, 266; Табари, Анналы, т.1, 2, стр.960-963; Ибн Хаукаль, ВГА, II, стр.217,218; А. Якубовский, Ирак на грани УШ-IX вв., стр.41, Якут, изд. Вюстенфельда, т.Ш, стр. 178; см. у Ибн Хурдадбега (ВГА, VI) текст.

(4) В МР пропущено **عمر بن الخطاب**

(5) Ср.: Ал-Мукаддаси, ВГА, III, стр.133; Ибн Хурдадбех, В А, У1, стр. 14,15.

(6) У Ибн Хурдадбега стих со всеми огласовками; ср.: Йакут, изд. Вюстенфельда, т. III, стр. 178.

85а
лаха ибн Зийада он был больше, чем во времена правления Зийада, на 20 млн. /дирхемов/. Во времена Ибн Хубайра /харадж составлял/ 100 млн., не считая расходов на питание воинов и рабочих, которые были в военном лагере. Хосров /Хусрау/ Абравиз на 18-м году своего правления получил со своего владения харадж в размере 420 млн., после чего он еще увеличил харадж. В некоторых персидских книгах говорится, что во времена правления Ануширвана с Ирака было собрано 600 млн. мискалей, и они утверждают, что в последние дни Абравиза /было собрано/ 900 млн. мискалей. а у народа осталось дохода 100 млн. Люди умирали с голоду, даже прекрасная рабыня продавалась за один дирхем. И некоторые из эмиров Хорасана собирали с Хорасана 28 млн. мискалей. И ал-Джунайд ибн Абд ар-Рахман собирал с Индии 25 миллионов /дирхемов/ мискалей. И было собрано с Басры 75 млн. дирхемов. С Куфы 25 млн. дирхемов. Йусуф ибн Омар ас-Сакафи собирал харадж с Ирака в размере 60-70 млн. дирхемов, со своей стороны он расходовал на содержание войска в Сирии 16 млн. дирхемов. Почтовые расходы составляли 4 млн., расходы на украшения 2 млн. В казне на всякий несчастный случай оставалось 10 млн. дирхемов. Говорит ал-Мада'ини, что Майсан и Дасти-майсан по измерениям Кубаза входили в диван Хулвана, давая 4 млн., а Кубаз приказал брать сумму в 9 млн. - пятую часть того, что взымали с пшеницы, ячменя и риса. С других зерновых культур налог не собирался. Он брал с каждых 24 палм по дирхему и с каждых 17 персов по дирхему. Сказал один из заседавших: "Я слышал, как сказал ал-Му'тазз Ахмаду Ибн Исра'илу: "О, Ахмад, каков харадж ар-Рума?". Он ответил: "О, эмир верующих! Вышли мы с твоим дедом ал-Му'тасимом в поход, и когда мы достигли середины страны румов, направился к нам Басил ал-Харшани, а он заведовал хараджем румов, и спросил его Мухаммад ибн Абд ал-Малик о сумме хараджа в их стране. Он ответил: "500 кантаров того-то и того-то". Сказал /Мухаммад/: "Мы посчитали и оказалось, что это меньше 3 млн. динаров".

И сказал ал-Му'тасим: "Напиши царю румов, что я спросил твоего управляющего о харадже твоей земли. Он сказал столько-то. Но харадж с худшей страны в моих владениях больше хараджа с твоей земли, так как же ты воюешь со мной! Это честь для твоей страны".

И засмеялся ал-Му'таз и сказал: "Того, кто осудит меня за любовь к Ахмаду ибн Исра'илу, я никогда не попрошу ни о чем, кроме как рассказать мне /подобный/ рассказ".

856 Говорит Абд ар-Рахман ибн Джафар ибн Сулайман, что богатство ас-Савада /равно/ 100 млн. дирхемов (1). То, что отсутствует у властителя (Султана), есть у его подданных, а то, что отсутствует у подданных, есть в казне властителя. Говорит ал-Хайсам ибн 'Ади, что в Фарсе нет области, жители которой были бы сильнее жителей двух областей - равнины и гор. Что касается равнины, то это Каскар, а что касается гор, то это Исбахан. Харадж каждой из них /составляет/ 12 млн. мискалей. И не было в Ираке области, подобной Джаухи, харадж с которой достигал 80 млн. дирхемов, до тех пор, пока воды не отошли от Джаухи, который был разрушен. В этой местности началась эпидемия чумы ширавайх, и с тех пор ас-Савад превратился в отсталую область. То же самое случилось с ал-Фарисом. Известно, что какой-то везирь сделал оценку налогов земли и представил ее Йахйе ибн Халиду ал-Бармаки во времена халифа ал-Хади в 170 г.х. (786г.).

Он сказал: "Сумма доходов в ас-Саваде /достигает/ 86 млн. 780 тыс. дирхемов, а также /из/ дохода (2) на 4 млн. 800 тыс. дирхемов. Доход с бахранийских одежд - 200 одежд. Доходы с черных анбарийских земель - 240 ягнят. Доходы с Каскара составляют 11 млн. 600 тыс. дирхемов. С областей по Тигру - 20 млн. 800 тыс. дирхемов. С Хулвана - 4 млн. 800 дирхемов. С ал-Ахваза 25 млн. /дирхемов/, (3). Разных сортов сахара 300 тыс. ритлей. Доходы с Фариса /достигают/ 27 млн. дирхемов. Розовой воды 300 тыс. бутылок.

(1) 1 млрд. дирхемов, по-видимому, погрешность переписчика.

(2) Текст непонятен, перевод приблизителен.

(3) В МР пропущено "дирхемов".

Изюмной воды, диацидоннума и других напитков 120 тыс. ритлей, айвы 200 тыс. плодов, столько же гранатов, изюма персидского в хашимийских карах - 7 каров, сиропа 5 тыс. ритлей. Из /области/ ас-Сакнаджибин 5 тыс. ритлей /сиропа/, а сайрафийской глины - 5 тыс. ритлей. Доход Кермана в деньгах - 4 млн. 200 тыс. дирхемов, а из персидских хабисийских одежд (1)... 90 тыс. динаров. С Палестины - 360 тыс. динаров. И со всех провинций Шама (Сирии) /получают/ оливкового масла 500 тыс. ритлей, яблок 200 тыс. штук, смоквы 10 тыс. маннов, рожков 30 тыс. ритлей. Доходы Египта, кроме Тинниса (2), Димиата (3) и ал-Аш'унайна (4), идут на покупку лошадей и расходуются на украшения. Их сумма составляет 3 млн. 940 тыс. динаров. Различных одежд из дибакийских, касабийских и других - 20 тыс. штук.

С Александрии - 1 млн. 800 тыс. дирхемов. С Ракки (5) - 1 млн. дирхемов. С Ифрикии - 13 млн. дирхемов, больших ковров 500 штук, оливкового масла 200 тыс. ритлей. С Мекки и Медины - 300 тыс. динаров, сайханийских фиников 1000 ритлей, из /области/ ас-Сибак 50 ритлей. С Йемена чистыми деньгами 870 тыс. динаров, 80 ритлей амбры, разных видов одежд - 4 тыс. штук, желтого дерева 5 тыс. ритлей, изюма 500 кафизов, с Йемама, Бахрейна, Омана и Сирафа (6) в деньгах - 3 млн. дирхемов, сохрийских одежд - 500 штук, йеменских фиников - 20 тыс. ритлей. С Куфы, Басры и Мадинат ас-Салам ¹⁰¹ и /мест/, что между

(1) В МР на стр.86а имеется арабская отметка: "здесь отсутствие двух листов приблизительно". *وهنا نقص مقدار ورقتين تقريبا.*

(2) Худуд Минорского, стр.4, 54, 55, 56, 78, 81, 151-152, TINNIS:

(3) Худуд Минорского, стр. 151; 152, „DIMYAT”:

(4) Худуд Минорского, стр. 152, „ASH'UNAYN”:

(5) Балазури, Футух, стр.176, 177, „al-Raka”;

Ибн Руста, В А, УП, стр.106, „al-Raka”, Le Strange, The Lands... p. 101, 103, 124-125, „Rakkah”.

(6) Худуд Минорского, стр. 40, 74, 127, 224, „SIRAF” ; Le Strange. The Lands..., p. 11, 258, 259, 293, 296, „Siraf”.

Куфой и Басрой – в деньгах 1 млн. 370 тыс. дирхемов, В этот список не включен Казвин потому, что он отделяется от этих областей" (1).

86а-16 ГЛАВА ОБ АЛ-АХВАЗЕ

Сказал ал-Мугира ибн Сулайман, что ал-Ахваз подобен меду, дающему золото. Земля ал-Басра подобна меду. Говорит Ибн ал-Мукаффа': "Первыми городскими стенами, построенными на земле после всемирного потопа, были стены ас-Сус (2) и Тустар (3). Неизвестно, кто построил стены ас-Сус, Тустар, ал-Убулла и Такар". Говорит Ибн Мунзир: "Ас-Сус построил Сам ибн Нух (4), а что касается Тустара, некоторые считают, что эта стена находилась в ал-Ахвазе, а другие – в ал-Басре." Говорит Ибн Аун, клиент ал-Мусаввара: "Я присутствовал у Омара ибн ал-Хаттаба, да будет доволен им Аллах, в то время, когда пришли к нему судиться жители Куфы и Басры относительно Тустара. Жители Куфы утверждали, что Тустар принадлежит им, а жители Басры – обратное. Омар решил, что Тустар принадлежит Басре". Ал-Ахваз-Сук ал-Ахваз (5), Рамхурмуз (6), Изадж (7), Аскар Мукрам (8), Тустар, Джундишапур¹⁰², ас-Сус, Суррак (9), Нахр Тира (10)

(1) См.: А. С. Жамкочян. Неизвестная глава об ас-Саваде в "Ахбар ал-Булдан". Ибн ал-Факиха, стр. 171-193.

(2) Le Strange, The Lands..., p. 82, 240, 246, 247 – „Sus, Susa"; Худуд Минорского, стр. 40, 75, 131, 214 – „SUS, SHUSH. /SUSA/'"

(3) Le Strange, The Langs..., p. 6, 233, 236, 246, 247, Tustar-Худуд Минорского, стр. 130, 213-214 – „SHUSHTAR, Town and tiver."

(4) Сим, сын Ноя.

(5) Le Strange. The Lands..., p. 232, „Suk al-Ahwaz"; Худуд Минорского, стр. 12, 74, 75, 130, 381 – „Suk al-Ahwaz".

(6) Le Strange, The Lands... p. 243, 247 „Ramhurmuz".

(7) Худуд Минорского, стр. 130 – „Idhaj"; Le Strange. The Lands... p. 245-6 – „Idhaj".

(8) Le Strange, The Lands... p. 233, 236, 237, 242, 246, 247 – „Askar Mukram". Худуд Минорского, стр. 75, 130 – „Askar-i-Mukram"; перс. „Band-i-Kir".

(9) Le Strange. The Lands..., p. 242 – „Surrak".

(10) Le Strange, The Lands..., p. 241, 242, 246 – „Tira".

и Маназир (1). Харадж ал-Ахваза составляет 30 млн. дирхемов. Персы получали с Хузистана, то есть с ал-Ахваза, 50 млн. дирхемов в мискалях. Шапур построил в ал-Ахвазе два города. Один из них он назвал по имени Аллаха всевышнего, а другой — по своему имени, а затем объединил эти два имени в одно, то есть Хурмуздардашир¹⁰³, арабы же называли его Сук ал-Ахваз.¹⁰⁴

Шапур построил Джундишапур на месте зарослей. /Однажды/ проходил Шапур мимо какого-то землепашца, подозвал его и сказал: "Я хочу построить на этом месте город". Землепашец, а это был глубокий старик и звали его Бил, ответил ему удивленно: "Если я буду управляющим, будет на этом месте город". Сказал ему Шапур: "Клянусь Аллахом, ты будешь управлять строительством и /ведать/ расходами". Затем он приказал привести этого старика и его привели. И приказал сбрить ему /волосы/ на голове и бороду, чтобы он не отвлекался от обучения, и дал ему учителя, и начал тот учить его. Приказал /Шапур/ срубить деревья в чаще, и он срубил. Старик изучал науку, и за один год стал искусным секретарем. И когда он достиг цели, к которой стремился, его учитель заставил его пойти к Шапуру и сообщить ему о том, что он достиг предела в секретарской науке. Шапур засмеялся и сказал ему: "О, Бил! ты научился секретарству?" Ответил /старик/: "Да". Сказал /Шапур/: "Ступай, я тебя назначил управлять расходами города". И приказал ему управлять делом. И он построил Джундишапур, но когда закончил его, посмотрел на одну из сторон города, под которой протекала река, снес ее и /заново/ построил ее из обожженного кирпича, сложенного рядами; остальное он построил из необожженного кирпича. Вот поэтому жителей ал-Ахваза называют Джундишапур Билабазом по имени старика, который управлял его строительством.

87a Во время правления Шапура ибн Ардашира появился Сахиб ал-Занадик¹⁰⁵ — Мани, вождь безбожников. Он склонял Шапура к своему учению и не переставал пре-

(1) Le Strange. The Lands..., p. 239, 242; "Manadhir Great and Little."

следовать его и обманывать, пока царь не выяснил, что у него за вера, и не понял, что тот — приверженец дьявола. Поэтому он приказал содрать с него кожу, набить ее соломой и повесить. Он был повешен на воротах города Джундишапура, поэтому эти ворота до сих пор называют воротами Мани и безбожники совершают поломничества к ним и прославляют это место.

Говорят, что слова Нисабур (1), Шабур хваст (2) и Джундишапур объясняют так: случилось, что сподвижники Шапура лишились его, ибо, когда астрологи предсказали, поведали ему: "Ты будешь мучаться 7 лет", он ушел прочь бродить по земле. Меж тем его сподвижники пошли искать его. Дошли они до Нисабура (3) и стали искать его там и не нашли. И сказали: "Нист Шабур", то есть "нет Шабура". Затем попали они в Шабурхваст и сказали: "Шабурхваст", то есть "надо искать Шабура там". Затем нашли его в Джундишапуре и сказали "Виндузсабур" (4), то есть "царь найден". И построил Ардашир город "Сук ал-Ахваз". Сказал ал-Хайсам ибн 'Ади, что Ардашир прорыл /каналы/ ас-Сукан и Дуджайл, а в Хузистане семь каналов, а именно Суррак, Рамхурмуз, Сук ал-Ахваз, аш-Цуш (?), Джундишапур, Маназир и Нахр Тира (5) (?). И говорят, что нет каменных зданий и нет фонтанов в Тустаре, потому что он построен из скал, а его колонны из железа и свинца. Истоки Дуджайл ал-Ахваза находятся в земле Исбахан, а ее устье в Восточном море. И говорят, что тот, кто живет в ал-Ахвазе, теряет разум.

Что касается главного города ал-Ахваза, то он оказал влияние на всех, кто поселился в нем из рода Ба-

(1) В МР написано неправильно نيسابور, должно быть نيشاپور "Нишапур".

(2) Le Strange, The Lands..., p.194,200-202,247., „Sabur Khwast”.

(3) В МР неправильно, пропущено "ра".

(4) См.: Худуд Минорского, стр. 25, 75, 131, 214, 381 — „Vindushavur”, или „Junday-Sabur” или „Jundi-Shapur”.

(5) Le Strange. The Lands..., p.241, 242, 246.—„Tira river or Tirin”. Ср.: Нолдеке-Табари — "Бехрасир", искаженная форма от Бех-Ардашир, (см. коммент. 3, стр. 16). Арабы передавали это название по-своему.

ну Хашима и благородных людей. Хашимит обычно обладает красивым лицом и благородным характером, которым он отличается от всех корейшитов и арабов. Ах-ваз чуть было не изменил эти черты, чем нанес хашимитам обиду. А что уж говорить о влиянии города на остальные /арабские/ роды? Из-за испорченности их ума и плохого климата их страны ты не увидишь у них ни богатства, ни благополучия, хотя у них много денег и деревень. Они любят инжир, как любят его средние слои жителей страны, и такие примеры можно продолжить.

876

Люди знают, что деньги возбуждают аппетит, и человек добывает их как можно больше, не довольствуясь малым. Таким же образом он желает для своего сына лучшего воспитания. А хузистанец в противоположность этому, когда его сын становится взрослым, отправляет его работать на чужбину, чтобы тот учился там. Таким образом, он путешествует из одной страны в другую. И нет на этой земле ни прославленного ремесла, ни благовоспитанности и ни достойных похвалы наук — даже какого-либо признака их нет (1). У любой девушки или парня можно заметить румянец. Это признаки лихорадки и холеры, которые особенно распространены в этой стране (2). Когда эпидемии этих болезней исчезают в других странах, здесь они остаются. Болезни никогда не покидают человека, и в теле его от нее /болезни/ остаются следы. И едва /болезнь/ уйдет и /человек/ почувствует себя здоровым, как она вновь возвращается к нему в сопровождении осложнений, угнездившихся в его теле. Впрочем, город Ахваз не таков, потому, что лихорадка возвра-

(1) У Йакута (изд. Вюстенфельда, т.1, стр. 412-418) *وليس في الأَرْضِ صناعة مذكورة ولا أدب شريف* *وليس في الأَرْضِ صناعة مذكورة ولا أدب شريف* В МР 87

(2) Ср.: Ибн Хурдадбех, VCA, VI, стр.170: "И не находится в нем ни одного человека, у которого были бы красные щеки. Малярия там постоянная. Сообщил ал-Джахиз, что некоторые повивальные бабки Ахваза ему рассказывали, будто иногда принимают новорожденного и находят его уже зараженным малярией".

шается к больному без осложнений. Эти болезни не возникают вследствие переедания, но источником их является сам город, ибо в холмах, которые возвышаются над домами города Сук ал-Ахваза, гнездятся змеи, а в домах и на кладбищах его скопились желтые скорпионы. Если бы в мире были какие-нибудь /твари/ хуже змей и желтых скорпионов, то ал-Ахваз стал бы главным городом (1) их размножения и оплодотворения. И действительно, они обитают везде: в /холмах/, что за /Сук ал-Ахвазом/, в солончаках, каналах или колодцах, садах, реках, от которых ответвляются каналы, в их изгородях, дождливой воде и местах омовения. После восхода солнца, которое /затем/ долго висит прямо над этими холмами, скалы, в которых водятся эти желтые скорпионы, накаляются от его жары и, впитав в себя сухой жар /солнца/, подобно горячим угольям, отражают /затем/ впитанный ими сухой зной. И тогда к этим излучающим /зной/ скалам, разогретым солончакам и рекам присоединяются еще и скорпионы. Воздух портится, и в связи с этим портится все, что там находится.

88a

Сообщил Ибрахим ибн ал-Аббас ибн Мухаммад со слов стариков из жителей ал-Ахваза, а те со слов повивальных бабок, что в только что родившемся младенце можно обнаружить признаки лихорадки. Они знают это и рассказывают об этом. Зайд ибн Мухаммад сообщил мне вполне искренне, что он жил в ал-Ахвазе год и сам перенес сильную жару и видел множество насекомых, змей и желтых скорпионов. Затем он сказал: "Почему бы не быть этому, если жители питаются рисом и каждый день поджаривают его, зажигая 50 тыс. печей (2). Что тут еще можно сказать, если к знойному воздуху присоединяется дым этих печей?" Он клялся Аллахом, велик он и славен, что намеревался утопиться из-за печали, сильной жары и ветров.

(1) Ср.: Якут, изд. Вюстенфельда, т. 1, стр. 413; МР, л. 876-13.

(2) Танур - *تنانير* (мн.ч. "тананир") - род печи с отверстием сверху, в которой пекут хлеб.

да будет доволен им Аллах, тех из мусульман, кто присутствовал /при этом/. И сообщили они ему, что он пророк и что, когда Навуходоносор завоевал Иерусалим и взял в плен его жителей, Даниил был среди пленных, и перевез /Навуходоносор/ его в Вавилон, где и прожил он до самой смерти. Написал Омар Абу Мусе, сообщая ему о своем решении не бальзамировать тело, завернуть его в саван и похоронить его без омовления в полночь, чтобы Аллах всевышний воскресил его подобно тому, как он воскресит свой народ. И когда пришел приказ Омара к Абу Мусе, он пошел к одной из рек ас-Суса и приказал перекрыть ее. Потом вырыл яму на дне реки, забальзамировал тело Даниила, завернул в саван и похоронил его с помощью четырех мусульман в полночь, после чего разобрал перекрытие на реке. И никто до наших дней не узнал, где находится место его захоронения. Говорят, что Муса взял кольцо, которое было на пальце Даниила. Говорят также, что вместе с Даниилом были найдены книги героических поэм и что обладателем этих книг стали Ка'б ал-Ахбар¹⁰⁸. Лагерь Мукаррам назван в честь Мукаррама ибн ... (1) одного из сыновей Ибн ал-Харса ибн Нумайра. Ал-Хадждадж ибн Йусуф отправил /Мукаррама/ покорить Хузад ибн Бариса, который поднял восстание, присоединился к ал-Изаджу и укрепился в крепости, известной под его именем. Во время осады он вышел тайно, чтобы встретиться с Абд ал-Маликом ибн Марваном (685-705 гг.). Однако Мукаррам разбил его. У него были две жемчужины на шлеме. Ал-Мукаррам захватил его и отправил к ал-Хадждаджу. Там была старая деревня, которую ал-Мукаррам решил перестроить. Он превратил ее в город и назвал его лагерем Мукаррама¹⁰⁹. Говорит ас-Саури, что ал-Ахваз по-персидски означает Хур Машир¹¹⁰ и что его название было ал-Ахваз¹¹¹, люди арабизировали его, назвав Сук ал-Ахваз, и распевали стихи ал-А'раби. Стих:

1. Не вернетесь вы в ал-Ахваз второй раз, и в Ка'ка'ан (2), что рядом с рынком (3),

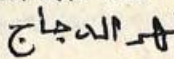
(1) В МР здесь пропуск.

(2) См.: Йакут, Бейрутское изд. т. 1У, стр. 379-380 - "Ку'айки'ан".

(3) Эти два бейта встречаются у Йакута (Бейрутское изд., т. 1У, стр. 380).

2. И к реке Бат (1), где вечерами нападают на меня комары.

89а На реке Бат было место, где плавали утки, поэто-¹¹² му народ назвал реку Бат, как говорят, Дар Батих. Еще говорят, что она была названа рекой Набат, потому что принадлежала набатейской женщине, потом название было сокращено и осталось Бат. Жители Ахваза самые подлые и самые жадные люди. Они меньше всех тоскуют по родине и потому селятся в разных странах. В любом городе ты сразу отличишь хузистанцев по их скупости и жадности. Ал-Асма'и говорит, что хузы строители. Они построили Ат-Тарх. Их имя происходит от слова ханзир (свинья), которое по-персидски произносилось хуз, а арабы переименовали его в ханзир, и с тех пор это прозвище так и осталось /за ними/. Другие говорят, что такое название означает, что они похожи на свиней. Рассказывает Абу Хубра со слов Али ибн Абу Талиба (656-661 гг.), да будет доволен им Аллах, говоря: "Нет среди сынозей Адама людей злее чем хузы, кахты и наджибы не происходят от них". Сказал Абд Аллах ибн Салам: "Аллах создал жадность из десяти частиц, девять из которых он взял у хузов, а одну часть у остальных людей". Сказал Али, да будет доволен им Аллах, что антихристом будет хузистанец по имени Михран. Сказал Омар, да будет доволен им Аллах, что, дабы не порочить Кабила¹¹³, надо продать хузистанцев и выручку положить в казну. Вот другое сообщение: "Тот, кто имеет соседа-хузистанца и нуждается в деньгах, пусть продаст его". Написал Кисра одному из своих наместников: "Пошли мне самое плохое блюдо с самым плохим человеком на самом плохом животном", и ему была послана голова засоленной рыбы с хузистанцем на осле. Говорит Абу Ваил: "Мы пошли с Ибн Мас'удом в деревню ал-Кадисийа и пришел к Ибн Мас'уду один набатеец, прося помощи. Абдаллах /Ибн Масуд/ повернулся к своим друзьям и сказал:

(1) См.: Йакут, Бейрутское изд., т. 1У, стр. 28; ср.: Jakubi, Ahmed ibn abi Jakub ibn Wadhib al-Katib al-Jakubi, Kitab al-Boldan, ed M. J. De Goeje, VCA, VII, Lugduni-Bataavorum, 1892, p. 246, где мы встречаем другое название - "Нахр ал-Даджадж" (в дальнейшем - Йакуби, VCA, VII).

"Я слышал, как посланник Аллаха, да благословит его Аллах и да приветствует, говорил: "Заключите перемирие с тюрками, таким же образом, как они заключают его с вами, не соседствуйте с набатейцами в их стране и если вы увидите, как они прикидываются мусульманами, читают коран и селятся на весенней стоянке, занимаясь на советах интригами и ловя людей на слове, то бегите, бегите. И не женитесь на хузистанках, потому что по натуре своей все хузистанцы лживы."

ГЛАВА О ПОСТРОЕНИИ /ГОРОДОВ/ В РАЗНЫХ СТРАНАХ, ИХ ОСОБЕННОСТЯХ И ЧУДЕСАХ

99а-9 Птоломей¹¹⁴ говорит, что различия между народами в цвете, характере, сложении тела, темпераменте и во всех особенностях их быта проистекают из трех причин. Первая причина – это отдаленность их территории от линии экватора, а именно, насколько эти страны отклоняются от линии /экватора/ направо и налево. Вторая – это характер знаков зодиака, расположенных над этими странами и господствующих над их природными условиями. Третья – это степень отдаленности или близости стран от орбиты солнца. Так, что касается населенных стран, которые находятся в северной четверти земли, но не на востоке ее /а на западе/, то они расположены между созвездием Овна и созвездием Рака, и когда /солнце/ проходит между ними, это является признаком перехода от весны к лету.

Когда солнце находится посредине неба, то есть в зените, оно жжет их /людей/, и поэтому тела их становятся черными, волосы выщипаются, фигуры тонкими, темперамент горячим, весь облик их безобразен из-за знойного /климата/ их страны.

99б К таким странам относятся: Абиссиния, страна Зиндж, Нубия и некоторые области Судана. Все это касается не только одних /людей/, но и всего, что их окружает, ибо /жара/ дурно влияет и на их верховых животных, земли и деревья, зной жжет их землю. Благодатность же тех областей /земли/, которые находятся восточнее этих стран, зависит от /высоты/ орбиты солнца

и его жары, /а также/ от орбит созвездий. /Если/ место обитания /людей/ холодное и очень сырое, то цвет их кожи бывает белым, волосы прямыми, тела огромными, темперамент холодным, облик безобразным из-за сильного холода земли. Зима у них суровая, чрезвычайно холодная, деревья их крепкие, их верховые животные подобны воздуху их страны; таковы тюрки. Что же касается облика тех, которые живут под созвездием Медведицы, то так как солнце располагается у них над головами /тогда, когда путь его перемещается к северу/, поэтому они не питают к солнцу особенной склонности, воздух /у них/ умеренный, а место их обитания благоприятно: там нет ни сильного холода, ни сильной жары; цвет /кожи/ и /размеры/ тела их средние, темперамент умеренный, и они равно одарены всеми достоинствами. А те народы, которые живут справа (восточнее), в большинстве своем умны, сообразительны, прозорливы, знают астрономию. Помимо других наук, из-за близости их зенита к зениту соседних звезд и созвездий, — именно благодаря этому, — они стремятся к изучению астрономии и литературы. Те /из людей/, кто живет /ближе/ к востоку, славны и сильны духом. Они соперничают друг с другом в благородстве и превосходстве, ибо солнце являет свое естество на востоке (солнце восходит на востоке). А те из /людей/, которые живут на западе, женственны, тела их нежны, а труд обычно легок, ибо запад находится под влиянием луны, и поскольку после захода /солнца/ луна появляется на западе, поэтому запад стал женственным и мягким. Точно так же север отличается от востока. Все эти части различаются друг от друга /по рельефу/ поверхности, характеру и направлению течений окутывающего их холодного и смешанного воздуха, количество которого уменьшается и увеличивается в каждой стране и местности в зависимости от того, насколько высок или низок уровень земли. Доказательство этому: некоторые люди становятся моряками и владельцами морских кораблей из-за близости земли к морю, другие отличаются спокойствием из-за плодородия их земли и большого опыта, а также в соответствии с расположением географических поясов по отно-

шению к созвездиям, которые близки им по характеру, ведь характер каждого пояса подобен характеру созвездий, к которым он относится. И земля была разделена на 4 части.

Первая часть – Аврас – находится между севером и Дабуром и соответствует треугольнику созвездий Овна, Льва и Стрельца, которыми управляют Юпитер и Марс. Большинство народов, которые обитают в этой четверти земли, а именно: британцы, галийцы, германцы, анатолийцы, тунийцы (?) горды, непреклонны, хорошо владеют оружием и умеют пользоваться им, любят украшения и проводят время с себе подобными, ревнуя друг к другу.

Они не видят в этом ничего дурного и не считают это грехом. Они мужественны и не ревнуют своих жен, пренебрегая общением с женщинами.

Вторая четверть находится между югом и востоком /откуда дует восточный ветер/ под треугольником созвездий Тельца, Девы и Козерога, которыми управляют Венера и Сатурн, находящиеся на /крайнем/ востоке. Характеру этих звезд подобен и характер людей, которыми они управляют, поэтому люди поклоняются им /Венере и Сатурну/.

Они называют Венеру "Анис"¹¹⁵, а Сатурн – "Майсун". Есть у них жрецы, которые предвещают события, прежде чем они произойдут. Они чтят своих матерей, сестер и всех женщин за то, что Сатурн и Венера управляют ими, они избегают всего, что запрещено законом, потому что это характерно для Венеры. Их страна жаркая, они любят проводить время друг с другом, /развлекаясь/ заклинаниями, пиршествами, танцами, песнями – и все это в честь Венеры. Они не только проводят время с мужчинами, а общаются и со своими матерями и делают их беременными, они считают это законом для женщин; они великодушные воины – в честь Сатурна.

В середине этой четверти земли находятся: Зурумия, Килсусина, Турия, Халбая; все эти страны находятся между севером и западом. А созвездиями Овна, Льва и Стрельца управляют Юпитер и Марс, Солнце и Меркурий. Поэтому люди здесь отличаются деловитостью,

это — ремесленники и торговцы, они разумны, снисходительны и владеют письменностью. Но среди них есть и обманщики, и плуты.

Что касается третьей четверти земли, то она состоит из Великой Азии и в состав ее входят Арминия Первая¹¹⁶, вторая, третья и четвертая.

Страну, которая находится между севером и востоком /и составляет одну из частей/ этой четверти, называют ал-Джами, и ей принадлежат созвездия Ближнецов, Весов и Водолея (1).

1006

... И те, которые ею управляют, то есть Сатурн и Юпитер, находятся на востоке. И поэтому люди, которые живут в этих странах, стали поклоняться Солнцу и Юпитеру. Они похожи на огнепоклонников, их культ и поведение хорошие, они обладают приятными, красивыми чертами лица и отличаются любовью к справедливости. Они стараются как можно реже общаться с женщинами, любят благочестие и общительность, и это благодаря тому, что Сатурн и Юпитер находятся на Востоке.

А что касается четвертой четверти, то она расположена под созвездием Рака, Скорпиона и Кита, между созвездиями Рыбы и Весов, а из планет ею управляют Марс и Венера¹¹⁷, находящиеся на западе. Страны, которые расположены в этой четверти, называются Туния, Майдания, Ифрикийя, Хурталиня, Танджа, Мурамия. Жители этих стран делятся на мужчин и женщин. Что касается мужчин, то они обладают мужчинами. Также любят мужчины общаться с женщинами, но, вообще, такое совокупление считается прелюбодействием. Они любят богатство и украшения (2), мужчины носят женские украшения ради Венеры. Они обманщики, колдуны и смелые (3), они жертвуют собой ради Марса, потому что он им покровительствует. Среднюю часть этой четверти земли составляют: Васки, Тамрикии, Нижняя Базт,

(1) В тексте листа 100а обрывается мысль, трудно сказать, сколько листов отсутствует, нам кажется, не хватает одного листа.

(2) В МР эта фраза написана неясно, много лишних точек, хамза отсутствует, однако смысл от этого не меняется.

(3) В рукописи пропущен вспомогательный глагол "кана" во мн. ч.

Атраз ал-Магриб, Мариса, Хабаша (Эфиопия), Астун. Они находятся между севером и востоком. Из треугольников созвездий к ним относятся: созвездие Близнецов, созвездие Весов, созвездие Водолея, а из планет ими управляют Сатурн, Юпитер, Меркурий. Эти страны близки к орбите пяти движущихся звезд. В странах, где эти звезды находятся на западе, люди религиозны, прославляют божества и признают их истинность. Народы этих стран любят причитания над мертвыми, у них много разных обычаев и различных верований. Если бы они оказались в подчинении, то были бы униженными, трусливыми и терпеливыми, а если бы им довелось царствовать, то они стали бы добродушными и очень щедрыми. Их характер подобен характеру их земли. Из-за близости Венеры мужчины у них очень слабы и женственны, при общении с женщинами они не общаются, как должен мужчина, а действуют так, как не следует.

/Было уже/ упомянуто, что земля, вода и все остальные предметы – круглые, и что окружность всей земли с ее горами и морями составляет 24 тыс. миль, и что ее диаметр, глубина, ширина /составляют/ 7 тыс. 36 /миль/, они (1) доказали это.

101a Они измерили высоту Полярной звезды в двух городах, находящихся на экваторе, таких как города Тадмур /Пальмира/ и Ракка, и нашли, что высота северного полюса в городе Ракке равна $35 \frac{1}{3}$ доли (2), а в городе Тадмур – 34 долям; разница между ними составляет $1 \frac{1}{3}$ доли. Затем они измерили /расстояние/ между Раккой и Тадмуром и обнаружили, /что оно равно/ 27 /тыс./ миль, и узнали, что каждая одна треть является частью великого небесного свода. И видимая часть небосвода охватывает 67 миль земли. А весь небесный свод делится на 360 частей – так считают ученые Рима, Индии и Вавилона. Они разделили его таким образом, потому что определили /путь солнца по/ небосводу, разделили его по созвездиям на 12 частей и определили, что солнце проходит каждое созвездие за ме-

(1) Имеются в виду ученые Рима, Индии и Вавилона.

(2) В МР без огласовки, эта цифра по смыслу могла быть "хамса сулсайн" – $5 \frac{2}{3}$ доли. По-видимому, здесь погрешность переписчика.

сяц, а все созвездия за 360 дней. Благодаря этому делению они создали систему /отсчета/ времени и /определения срока/ затмений и с их помощью изобрели измерительные приборы, астролябии, на которые нанесли эти деления.

И сказали также, что небесный свод круглый, и привели в доказательство этому то, что он вращается вокруг оси с двумя полюсами, а именно северным и южным. Что касается людей стран севера, то они видят северный полюс и Малую Медведицу, но не видят южного полюса и близких к нему созвездий, поэтому канопусом не виден со стороны Хорасана, а со стороны Ирака он виден несколько дней в году.

1016 Что же касается южных стран, то они видны там круглый год, а когда она (Малая Медведица) склоняется в сторону юга, то удаляется от северного полюса, и звезды, близкие к полюсу, вращаются вокруг него по экватору и видны /простым/ глазом подобно солнцу. А солнце летом восходит с середины востока, потом /круто/ поднимается в небосвод над экватором, затем опускается и исчезает под землей, и обращается там, как обращается здесь, пока не взойдет. И утверждают что море круглое, а доказательство тому то, что если ты плывешь по нему, то исчезают от тебя земля и горы одно за другим и не видишь уже вершин гор, а когда плывешь к побережью (1), то появляются земля и деревья.

Земля состоит из двух частей, одна из них обитаемая, другая необитаемая. А обитаемая часть также состоит из двух частей. Одна часть, отличающаяся страшной жарой, называется ал-Йемен, потому что солнце находится близко от нее и согревает ее воздух. Вторая обращена к северу, она очень холодна из-за отдаленности солнца от нее. Возьмем, например, город, расположенный к востоку. /Климат/ в нем более умеренный и менее изнуряющий, потому что солнце очищает воды, которые протекают по нему.

В городах, расположенных в сторону запада, население часто болеет, потому что воды их, грязные и густые, портят воздух, делая его влажным.

(1) В МР "ты приближаешься к побережью".

В городах, расположенных в сторону юга, вода теплая, грязная, текучая, соленая, расслабляющая, нагревается летом и охлаждается зимой. Тела жителей этих стран дряблые и /очень/ влажные из-за пропитывающей их сырости. Из-за сырости у женщин часто бывают выкидыши, они не могут много пить и есть, так как организм их слаб, что притупляет мозг и изменяет его; лихорадкой они болеют редко.

А в городах, расположенных к северу, воды грязные, холодные, тяжелые, жители их высокого роста, так как телом они здоровы, они очень умны (1), но нравы у них дурные; их женщины редко рожают, но у них и редко бывают выкидыши. Из-за холодной воды и сухости воздуха они рожают с трудом, груди у них набухают, их колени дрожат от сильного жара, и они много едят и мало пьют.

Говорят, что жители южной страны черные, кудрявые, с изящными пятками, сине-черными глазами, черными волосами, худощавые, с хорошей памятью, умные, добрые, веселые, /осторожные/ и вороватые.

Жители востока больше всего похожи на жителей юга. Жители запада отличаются от них по строению, что же касается жителей побережья моря, то они похожи на жителей юга. А жители востока похожи на /жителей/ северной стороны.

102а

Жители Индии смешанные, так как страна является одной из стран севера и юга, и поэтому они нравственны, стройны, красивы и умеренны, а те люди, которые находятся между севером и югом, ровные по темпераменту и умные. Жители Египта беспечны, проникательны. А берберы догадливы, нет у них высокомерия и подлости.

Румы заносчивы и церемонны, а жители Сирии беспечны и миролюбивы. Жители Хиджаза музыкальны, любят развлекаться, ухаживать за женщинами.

Жители Ирака проникательны и вероломны, а жители Индии беспечны, смелы, мягки. Китайцы целеустремленны, легкого характера и искусные умельцы. Йемен-

(1) В тексте: *وكثرة فضول الروس* "из-за превосходства их голов".

цы беспечны, легкого характера, мягкосердечны. Жители Хорасана беспечны, скупы и смелы. Говорит Букрат¹¹⁸ в своей книге о протяженности стран, что в той стране, которая находится против восхода солнца, воздух легок и вода пресная, и жителям его мало вредит изменение климата, и еще он пишет, что воды, которые вытекают из восточных местностей, освещенных солнцем, с холмов и возвышенностей, самые здоровые и пресные, что эта страна самая здоровая из всех стран и она не нуждается в изменениях. И нет сомнения, что восточное лето приятно своим ветром.

Кустус пишет в своей книге о земледелии, что лучшее место для постройки — это возвышенности или места с очень твердой, удобной /почвой/. В домах двери и дворы должны быть на восточной стороне, чтобы согрел их /дуящий/ с востока первый утренний ветерок и было приятно встретить восход солнца, поднимающегося над ними.

Чтобы увеличить объем дома, надо уменьшить толщину стен, двери ставят на восточной стороне, потому что южный ветер бывает сильным, особенно жарким, тяжелым и вредным.

Лучшие из стран — это те, которые расположены в горах и местностях, в которых дует утренний восточный ветер. А те /страны/, что находятся в пустынях и пещерах, где дует южный и западный ветер, места губительные, порождающие болезни. Дома надо строить между водой и востоком (1) так, чтобы дом располагался с восточной стороны и сады с западной; а ближе к берегу реки число домов должно быть меньше, чем близ дома. И говорит он: "Пусть ваши дома смотрят на восток, а ваши поместья — на запад".

Ибн Килда, рассказывая о том, как надо строить дома, пишет, что окна должны выходить на дорогу, которая бы не была перекрыта и отгорожена со стороны востока и тянулась бы между водой и рынком чтобы помещения можно было использовать для ско-

1026
(1) Это место в рукописи написано неясно, перевод сделан приближительно. По-видимому, переписчик пропустил слова.

та, а /воду/ для орошения почвы. Если же дом будет иметь две двери, то это еще лучше.

Ийас ибн Му'авия сказал: "Восток каждой страны намного лучше, чем запад". Как гласит пословица, выбирают сначала соседа, потом дом, как спутника перед дорогой.

И сказал Йахйя ибн Халид, что дом человека — это его жизнь, поэтому необходимо украсить переднюю, ибо она является лицом его дома: там он встречает своих гостей, там сидит его друг до того, как ему позволили отдохнуть, там отдыхают его слуги, играют его дети и там кончается граница дозволенного. Когда пришел Муса ибн Джа'фар к ал-Махди ¹¹⁹ говорить с ним по поводу возвращения его владений, то сказал ему: "Я их вижу, но где их границы?" Ал-Махди ответил: "Что касается первой границы, то это Ариш в Египте, вторая — Думат ал-Джандал, третья — гора Ухуд, а четвертая сторона — Сайф ал-Бахр". "Это же весь мир", ответил Муса ибн Джа'фар, — все это находилось в руках иудеев, и Аллах подарил его своему посланнику. Да благословит его Аллах и да приветствует". И был у одного человека из племени Сакиф долг, который требовали возратить, и тогда сказал ему Хасан ал-Басри: "Продай свою землю, возрати долг и успокойся", но тот ему ответил: "О, Абу Саид! Мы из рода /тех/, которые не продают землю до тех пор, пока не будут похоронены в ней".

Сказал Иса ибн Башир ал-Куфи: "Я хотел купить дом и спросил /совета/ у Джа'фара ибн Мухаммада, да будет доволен им Аллах; он ответил: "Купи его, потому что дом — честь".

В некоторых сообщениях говорится, что, если /человек/, который пришел в какую-либо страну, взял /горсть/ ее земли, положил в воду и выпил ее, то да будут ему земля и вода на здоровье.

Спросил Кутейба ибн Муслим у Хусайна ибн ал-Мунзира: "Что такое радость?" Ответил: "Красивая женщина, уютный дом и конь, привязанный во дворе".

Спросили у человека, который строил дома и тратил много денег на них: "Было ли тебе трудно построить

дом?" Он ответил: "Труднее всего было найти рабочих а легче — расходувать деньги". Некоторые говорят, что когда дом велик, увеличивается и ум человека, а когда он тесен — уменьшается и его ум; если у человека тесный дом и к нему кто-нибудь пришел, то половина его ума будет занята его женами, из боязни, как бы они не показали того, что нежелательно, чтобы видел другой. А если у него просторный дом, он сохраняет весь свой ум.

Упоминает Йахбуз (1) ибн ал-Курдман, что когда было окончено строительство дома, который он строил для Ануширвана в ал-Мадина ал-Атика, он объявил об этом и приказал астрономам, чтобы они выбрали день, когда тот должен будет переехать. И они исполнили это. Когда он (Ануширван) вошел в дом и поставил свой трон, опустили занавес и осталось ему надеть корону; когда он сел на трон, увидел красоту окружающей обстановки, то заплакал: ему пришли в голову мысли о смерти. Он сказал: "Если радость этого мира омрачается приближением конца жизни и человека постигает болезнь, тогда как можно думать о радости в потустороннем мире и как спастись от всяческих бед! В этом есть смысл.

Я не должен иметь для Зу-Хаджи (2) то многое, что должно исчезнуть, но и не должен отказываться от малого, которому суждено остаться. Я считаю, что мы многое теряем в жизни, что мы отказываемся от ее скрытых достоинств и видим только блестящие знаки высокомерия; лучше обратиться к богу, это нам будет прощением за нашу ненасытность".

Затем он сказал: "О, люди! То, чего мы достигли, прилагая крайние усилия, не может быть защищено от разрушения и исчезновения, поэтому даже на протяжении всей нашей жизни у нас очень мало возможности разбогатеть. Поистине, для долгого времени нашего богатства крайне мало". Потом велел, чтобы провоз-

(1) В МР точки под "иа" отсутствуют, мы читаем Йахбуз, однако может быть Бахбуд, Бахбуз, Тахбуз, Нахбуз и т.п.

(2) В рукописи неясно, оставлено без перевода.

гласили, что царь приказал каждому, кто присутствует, встать и сообщить о достоинствах, которые он увидел в доме царя. Все люди воздержались от этого, только один человек с неприятным видом сказал: "Царь приказал нам высказать свое мнение, и, если бы не страх перед его силой, мы бы выполнили то, что приказал царь, но мы боимся сказать /ему/ то, что /может оказаться для него/ угодно или негодно. Один из недостатков его сооружения тот, что дом построен в низине и его не видно до тех пор, пока не приблизишься к нему. Меж тем самые удобные места для постройки города и дома те, что находятся на возвышенном месте; когда /дом/ выше того, что окружает его, каждый, кто подходит, может смотреть на него издали.

Среди построек гарем женщин выше дома царя, а это значит, что женщины безупречнее и что власть женщин должна быть выше, чем власть мужчин. К недостаткам относится и /то, что приемная эта должна быть вместительнее, чем это требуется для свиты царя и приближенных; приемная должна кипеть жизнью слуг и придворных, множеством входящих и выходящих людей. И другое — но я не буду больше перечислять, ибо царь должен знать сам, а если не знает, то /все-таки/ пусть царь освободит меня от этих перечислений".

1036

Тогда ответил Ануширван ему: "Ты как будто говорил, что я не истратил ни одного дирхема из нашей казны; я /добился/ этого благодаря острию копья и убою коней в имениях наших врагов, которые готовились на нас напасть". Тогда некий человек сказал: "Если то, что говорит царь, верно, то он не выиграл ни одного дирхема, ибо если бы он согласился принять денежную помощь от своих приближенных, то это возместило бы ему его расходы. Вот то, что я могу перечислить как недостатки этого дома". Встал еще один человек и сказал: "Я уже слышал то, что говорили об этих недостатках в доме царя, я же скажу о достоинствах /дворца/ — преданности ему (царю), одобрении его. Гнев его против тех, кем он был доволен, достиг предела. Они (приближенные) не желали, чтобы он согласился /на их помощь/, и царь, как если бы

был их отцом, по неведению сам заставил их отказаться от того, что они собирались сделать. Если бы царь и не признал недостатки, которые нашли себе в нем (строительстве) место, то и тогда не случилось бы даже наименьшего из этих зол, ибо, если бы он, нуждаясь в советчике, сознательно совершил /ошибки/, в этом случае он проявил бы неблагодарность и оказался причастным к греху. В действительности же самое плохое во всем этом то, что царь тем самым хотел сказать, что строя этот дворец, он не имел целью укрепить и повисить роль веры. Но да будет ведомо всем, что каждое дело в мире /должно быть/ согласовано с делами веры, иначе одно будет благоденствовать лишь за счет принижения другого. Правы те, кто находят /и указывают/ на недостатки, ибо недостатки суть путеводители лишь для него и больше ни для кого".

Встал третий /человек/ и сказал: "О, царь! Я уже слышал то, что эти двое /сказали/ прежде меня. Самое позорное то, что свита царя и его друзья как будто не знали о строительстве и закрывали глаза на это, и никто из них не дал ему ничего для этого строительства. Но когда они пришли на место, которое им он указал, каждый из них стал богаче и красноречивее". Затем люди замолчали, и тогда царь сказал низким голосом: "Мы узнали, что даже если бы вовсе не совершали грехов, то и это не спасло бы нас от возведенных на нас поклепов этого собрания. Опыт и ошибки неотъемлемы от того, кто стремится к /созиданию/". А затем он спросил о подследственных людях и выяснилось, что это люди угнетенные, двое из Тустара и один из жителей Ардашира. И велел он их наградить.

ХАРАДЖ ХОРАСАНА

Это тот харадж с Хорасана и областей, присоединяемых к нему, взимание которого за 211 и 212 годы /826 и 827 г. н.э./ возложено на Абд Аллаха ибн Тахира. Ар-Райи - 10 млн. дирхемов.
Кумис - 2 млн. 196 тыс. дирхемов.
Джурджан - 10 млн. 176 тыс. 800 дирхемов.

167a С Кармана /площадь/ 180 фарсахов на 150 фарсахов (1) взималось для /царей/ Хосроев (2) 60 млн. дирхемов.

Сиджистан - после того, как был снят харадж с селений Муваррика (3), ар-Руххаджа (4), области ад-Давара и Забулистана, которые принадлежат к пограничным областям Тохаристана, а это 947 тыс. /фарсахов/ - 6 млн. (5) 776 тыс. дирхемов.

Ат-Табасайн¹²⁰ - 113 800 дирхемов.

Кухистан - 787 800 дирхемов.

Найсабур - 2 млн. 860 дирхемов (6).

Наса¹²¹ 873 400 дирхемов (7).

Абивард¹²² - 700 000 дирхемов.

Сарахс¹²³ - 307 440 дирхемов.

Марв ар-Руз¹²⁴ и примыкающий к нему /рустак/, который называют Тандж¹²⁵ - 420 400 дирхемов.

Ат-Талакан¹²⁶ - 214 400 дирхемов.

Гарджистан - 100 000 дирхемов и овец - 2 тыс. голов.

Базагис - 440 000 дирхемов.

Герат, Асфарах¹²⁷ и Исфизасандж (8) - 1 млн. 159 тыс. дирхемов.

Области Тохаристана, Замм - 106 тыс. дирхемов¹²⁸.

Ал-Фарайаб - 55 тыс. дирхемов.

Ал-Джузаджаң¹²⁹ - 154 тыс. дирхемов.

Ал-Хутталан¹³⁰ - 12 тыс. дирхемов (9)

(1) У Ибн Хурдадбеха - 180 на 170 фарсахов.

(2) Мы читаем "Кисра" (мн. ч. "Акасира"), как в тексте Ибн Хурдадбеха.

(3) В МР неправильно - "Фарамурк", у Ибн Хурдадбеха "Муваррик" со всеми огласовками.

(4) В МР **الرخج**, переписчик пропустил точку под "джимом", исправляем по Ибн Хурдадбеху.

(5) У Ибн Хурдадбеха "элиф" опущен.

(6) У Ибн Хурдадбеха "4 млн. 108 тыс. и 900 дирхемов"

(7) У Ибн Хурдадбеха "893 400 дирхемов."

(8) Или "Исфизандж" - чтение этого округа условно.

(9) У Ибн Хурдадбеха "12 тыс. 300 дирхемов".

Балх и Ша'б Харра (1) с его горными районами - 490 300 дирхемов (2).

Файругис (3) - 4 тыс. дирхемов.

Тирмиз (4) - 2 тыс. дирхемов.

Ар-Ру'б и Шимиджан¹³¹ - 12 тыс. 600 дирхемов.

Ал-Бамийан¹³² - 5 тыс. дирхемов.

Бурухан (5) и Джумрин и ал-Муттаджан (6) - 106 500 дирхемов.

Ат-Тирмиз - 47 100 дирхемов.

Ал-Бинкан (7) - 3500 дирхемов.

Каркан (8) - 4000 дирхемов.

Шикинан (9) - 4000 дирхемов.

Ваххан (10) - 20 000 дирхемов.

Ал-Мизджан (11) - 2000 дирхемов.

Ахаруң - 32 000 дирхемов.

1676 Ал-Каст - 10 000 дирхемов (12).

(1) У Ибн Хурдабеха "Са'д Харра".

(2) В тексте МР "сто тысяч и триста девяносто тысяч и триста дирхемов", вероятно, погрешность переписчика. У Ибн Хурдабеха - "193 300 дирхемов".

(3) У Ибн Хурдабеха "Кабругиш".

(4) У Якута (изд. Вюстенфельда, т.1) "Турмиз", "Тирмиз".

(5) У Ибн Хурдабеха "Барамхан"; В. В. Бартольд, Туркестан в эпоху монгольского нашествия, т.1, М., 1963, стр. 128, 247, 585 - "Барукан".

(6) У Ибн Хурдабеха "ал-Банджар".

(7) В. В. Бартольд. Туркестан... т.1, стр. 122, указатель на стр. 721 - "Бинкан"; в МР "ал-Кикан"; у Ибн Хурдабеха "Бинкан".

(8) В. В. Бартольд. Работы по отдельным проблемам истории Средней Азии, М., 1964, т. II, (2), ук. на стр. 632 - "Каркан" (ср. Яркан), стр. 318; У Ибн Хурдабеха "Карран".

(9) В. В. Бартольд. Туркестан ..., т.1, ук. на стр. 745, "Шугнан" /Шикинан/, стр. 115, 402, в МР "Шифтан".

(10) В. В. Бартольд. Туркестан ..., т.1, ук. 723, стр. 115- "Вахан", в МР "Виджан", у Ибн Хурдабеха "Ваххан".

(11) У Ибн Хурдабеха "ал-Манджан", "ал-Мандаджан".

(12) В МР "10 млн. дирхемов", по-видимому, погрешность переписчика; у Ибн Хурдабеха "10 тыс. дирхемов".

Ас-Саканийан - 48 500 дирхемов.
 Басара - 7300¹³³ дирхемов.
 Ал-Вашджирд - 1000 дирхемов.
 Ал-'Андмин и ар-Рихшан (1) - 12 /тысяч/ голов (2) и 13 верховых животных.
 Кабул - 2 млн. 500 дирхемов, молодых невольниц (3) - 2 тыс. голов, стоимость которых 600 тыс. дирхемов.
 Кабул - /одна/ из пограничных областей Тохаристана, и к ней относятся города Варан (?) (4), Джавас (5), Хушшак и Хабара.
 В Кабуле растут алоэ, кокосовое дерево, шафран и миробалан, потому что он граничит с Индией.
 Насаф¹³⁴ - 90 тыс. дирхемов.
 Киш¹³⁵ - 112 тыс. дирхемов.
 Ал-Буттам (6) - 5 тыс. дирхемов.
 Ал-Бакбин (7) - 6 тыс. 200 дирхемов.
 Рустак Джаван - 7 тыс. дирхемов.
 Рустак ар-Руйан (8) - 2 тыс. 220 дирхемов.
 Афна - 48 тыс. дирхемов.
 Хваризм (9) - 489 тыс. дирхемов (10).
 Амул - 293 тыс. 400 дирхемов.
 С Ма Вара'ан-Нахр¹³⁶ Бухара - 1 млн. 189 тыс. 200 дирхемов гитрифи¹³⁷ .

(1) У Ибн Хурдабеха -/"аз-Зумсан"/; В. В. Бартольд. Туркестан..., т.1, ук.737, стр.181 - "Рихшен /Рихашн/".

(2) У Ибн Хурдабеха "12 тыс.", однако у него пропущено "голов".

(3) У Ибн Хурдабеха *السبي الغزية* "из гузских пленных".

(4) Или "Даран"; по В. В. Бартольду (Работы по исторической географии, т. III, М., 1965, стр. 53-54, 73, 125, 129-130, 132, 171; 293, 341) "Афрава, Ферова" (ср.: Парау); Ибн Хурдабех включает и город Азран; В МР он отсутствует.

(5) У Ибн Хурдабеха "Хувас".

(6) В МР неправильно - "ал-Йаттам".

(7) У Ибн Хурдабеха "ал-Бакбакин".

(8) В МР "ад-Дивар"; у Ибн Хурдабеха "ар-Руйан", исправляем по Ибн Хурдабеху, по-видимому, погрешность переписчика.

(9) Ибн Хурдабех кроме Хваризма включает Курдар.

(10) У Ибн Хурдабеха "хварезмийских дирхемов" *درهم خوارزميه*

С ас-Согда и прочих областей Нуха ибн Асада - 326 400 дирхемов. Из них Фергана - 280 тыс. /дирхемов/ мухаммади.

Города тюрков - 46 тыс. 400 хорезмийских дирхемов (1), одежд из грубой кандаджийской ткани /карабис/ - 1087 штук (2), лопат и железных листов 1300 /штук/, поровну /тех и других/; всего же - 1 млн. 72 тыс. дирхемов мухаммади (3), из коих ас-Согд, рудник в ал-Буттаме и соляные копи в Кише (4) - 1 млн. 39 дирхемов мухаммади (5). А Киш, Насаф и ал-Буттам/также/ из областей Согда.

Усрушана - 50 млн. 840 тыс. дирхемов мухаммади (6). Аш-Шайш и серебряный рудник 607 тыс. дирхемов мусейаби (7). Худжанда - 100 тыс. дирхемов мусейаби. А весь харадж Хорасана и тех областей и провинций, которые были приданы Абд Аллаху ибн Тахиру, составляет 440 млн. 846 тыс. дирхемов, верховых животных - 13 млн. голов (8), мелкого рогатого скота 2 тыс. овец, пленных 2012 голов, стоимость которых 600 тыс. дирхемов, а лопат и листов железа 300 /штук/, поровну /тех и других/ (9).

(1) У Ибн Хурдадбега кроме "хорезмийских" еще "мусейаби".

(2) У Ибн Хурдадбега "одежд 1187 штук".

(3) У Ибн Хурдадбега "2 млн. 172 500 дирхемов мухаммади".

(4) У Ибн Хурдадбега "Кисс".

(5) У Ибн Хурдадбега "1 млн. 89 тыс. дирхемов мухаммади".

(6) У Ибн Хурдадбега "50 тыс. дирхемов" - из них 48 тыс. дирхемов мухаммади и две тысячи мусейаби.

(7) У Ибн Хурдадбега на сто дирхемов больше.

(8) У Ибн Хурдадбега "13 голов".

(9) У Ибн Хурдадбега "1300 поровну /тех и других/"; об этом см.: А. С. Жамкочян. Харадж Хорасана по материалам Мешхедской рукописи Ибн ал-Факиха, "ал-Булдан", стр. 174-182.

КОММЕНТАРИИ

1. Васит (букв. "середина") – средневековый город на р. Тигре, который возник из военного лагеря, созданного Хадждажем с целью оказания поддержки, с одной стороны, сирийским подразделениям арабов, с другой – находившимся на равном от него расстоянии Куфе и Басре. Через него проходила главная дорога из Ирака в Хузистан. Данных о происхождении названия "Васит" нет, но одна из его форм (в арабской историографии имеется более двадцати этимологий этого названия) – "Васит ал-Касаб" ("Васит Камышовый") дает основания полагать, что, попав в эту заболоченную в некоторых своих частях и обросшую камышами область, арабы называли ее чем-то вроде "Область в середине камышей"; в арабскую эпоху в результате развития здесь земледелия камыши были ликвидированы, эпитет "камышовый" потерял смысл и область эта стала именоваться Васитом. Источники нередко называют ее "Васит ал-Ирак", но чаще "Васит ал-Хадждаж". Надо сказать, что этот город был населен еще при Сасанидах. Согласно анониму "Худуд ал-'Алам", "Васит – большой город, который состоит из двух частей (городов). Река Тигр проходит через него и над ней имеется мост. В каждой из этих частей (города) находится минбар (кафедра), построенная Хадждажем ибн Йусуфом. Город имеет умеренный климат и является самым приятным городом в Ираке. Там производят шнурки для штанов (гилим) и крашеную шерсть (пашм Ха-и-рангин). Правый берег этого района до ал-Хадждажа был заселен персами, здесь находился дворец "Зеленый купол" (ал-Кубба-л-Хадра)". Ибн Руста описывает высоту этого купола, который можно было видеть из Фам ал-Силха; земля здесь была очень плодородной и снабжала Багдад продуктами. При ал-Хадждаже были израсходованы большие суммы на строительство в Васите дворцов, а также ог-

ромной тюрьмы под названием Димас. В основном в этом городе жили сирийцы, арабы, позднее здесь поселились турки из восточной части халифата, преимущественно из Бухары, которые были привезены в качестве пленников и рабов, а также свободные. После смерти ал-Хаджжаджа (95г.х./714г.) сюда стали проникать арамейцы.

Васит просуществовал до конца Омейядского халифата и был главным административным центром Ирака. Только при Аббасидах он начинает терять свое доминирующее положение. Но и перестав быть центром страны. Васит все же сохранил свое стратегическое значение. Ибн Хаукаль (358г.х./969г.) сообщает, что доходы казны Багдада от Васита ежегодно составляли 1 млн. дирхемов. Руины этого города в настоящее время находятся в Шатт ал-Хайе. В 1831-1833 гг. здесь проводили раскопки Ормсби и Эллиотт. Глава о Васите в Мешехедской рукописи занимает стр. 206-25а (итого 10 листов).

Литература: Йакут, Бейрутское изд., т.У, стр. 347; Худуд Минорского, стр. 37, 76, 129, 138; Ибн Руста, вГА, VII, стр. 162; Ибн Хаукаль, вГА, II, стр. 163).

2. Ал-Хаджжадж ибн Йусуф - омейядский наместник, правитель Ирака, родился в г.Таиф в 41 г.х. (661 г.). Завоевав доверие халифа 'Абд ал-Малика во время его борьбы с восставшим против него Мус'аб ибн Зубейром, ал-Хаджжадж вначале был назначен правителем Мадины, Йемена и Йемама, а в 694 г. - правителем Ирака, где политическая атмосфера была до предела накалена в связи с хариджитским движением. Спустя два года (696) ал-Хаджжадж подавил восстание хариджитов. Ему принадлежит заслуга проведения реформы арабской письменности: по его приказу были проставлены огласовки над арабскими буквами для правильного чтения. Он построил также новый город - Васит (см. прим. 1).

3. 'Абд ал-Малик ибн Марван (685-705) - омейядский халиф. (См.: Стенли Лен Пуль. Мусульманские династии. Хронологические и генеалогические таблицы с историческими введениями перевел В. В. Бартольд, Спб., 1899, стр. 7; К. Э. Босворт. Мусульманские династии. Справочник по хронологии и генеалогии. Пер. с англ. и примеч. П. А. Грязневича, отв. редактор И. П. Петрушевский. М., 1971, стр. 29).

4. "Васит на берегу канала/ Нил" - имеется в виду один из каналов в Васите, вырытый по приказу ал-Хаджжаджа ибн Йусуфа. О нем см.: Йакут, изд. Вюстенфельда, т. IУ, стр. 883.

5. Сиджистан – другое название Систан, расположен между Ираном и Афганистаном. Его территория составляет около 18215,6 кв. км, 7402,2 из них принадлежит Ирану, а 10813,4 – Афганистану. Его жители составляют около 205 тыс. людей. (См. о нем: В. В. Бартольд. Историко-географический обзор Ирана, Спб., 1903, стр. 281–282, а также Е1 и Гиргас. Словарь . . . , стр. 350).

6. Хумайд ал-Аркат – поэт, находился в кругу Абу Мишафа (тоже поэт), см.: Табари, Анналы, т. II, сер. II, стр. 1137.

7. Айн ат-Тамр – "Источник фиников", Этот город с округом имел большое значение в первый период арабского завоевания. Однако позднее это название исчезло с карты. Йакут сообщает, что город находился около ал-Анбара и к западу от Куфы, на границе с арабской пустыней, но, к сожалению, ни один арабский географ не указывает, на каком расстоянии находился он от этих городов. Около Айн ат-Тамра было расположено местечко شفاة ("Шафаса"); из этих двух городов большое количество сахара и фиников экспортировалось в соседние страны. Кудама Ибн Джафар считает Айн ат-Тамр одной из шести областей (истанов) Верхнего Бих Кубаза, сравнивая его с Вавилоном и другими соседними территориями. Рекой, на берегах которой он находился, была или современная Вади ал-Амх или Вади Бурдан. (См.: Йакут, изд. Вюстенфельда, т. III, стр. 759; Кудама ибн Джафар, ВГА, У1, стр. 236; Нолдеке-Табари, стр. 39; Le Strange, The Lands . . . стр. 65, 81).

8. Аз-Заб – название двух каналов на р. Тигре. Верхний или Большой Заб (Заб ал-А'ла или ал-Акбар) был известен еще ассирийцам как "Залу элу" – Верхний Заб. О нем см.: Йакут, изд. Вюстенфельда, т. II, стр. 902; Istakhri Abu Ishak al-Farisi al-Istakhri, Viae regnorum, Descriptio dittonis moslemicae, ed M. J. De Goeje, ВГА, I, Lugduni-Batavorum, 1870, p. 77; Ибн Хаукаль, ВГА, II, стр. 145, 153, 155; Ибн ал-Факих, ВГА, У, стр. 93, 132; Le Strange, The Lands . . . , стр. 37, 38, 73, 80.

9. Ал-Мадайн – средневековый арабский город, вернее группа городов в Ираке (Вавилон) в 32 км к юго-востоку от Багдада. Так арабы называли Ктесифон с его предместьями. Расположен по обе стороны Тигра, который делит его на две равные части. Название "ал-Мадайн" (города) – мн. число от "ал-Мадина" (город). Ктесифон был зимней резиденцией парфянских и сасанидских царей. Арабы, следуя Сасанидам, основали семь городов в ал-Мадаине и главные города арабизиро-

вали. На западе находился Вех Ардашир, арабами искаженно называемый Бехрасиром (ошибочно Бахурасир, Нахр Шир или Нахр Сир). На правом берегу Тигра находился Ктесифон — арабы называли его Таисафуном. Мы встречаем также формы Тусфун и Тусбун, которые соответствуют пахлавийской форме (Тосфон, Тосбон). Йакуби в конце IX в. описывает три города, стоящие на восточном берегу Тигра: ал-Мадина ал-Атика ("Старый город"), где можно было видеть белый дворец Хосроев, южнее находился Асбанбур с большими арками Хосроев, руины которого сохранились по сей день; рядом с этими двумя городами находился ар-Румийа, построенный византийцами после победы над персами. Ал-Мансур — аббасидский халиф в 350—366 г.х. (961—976 гг.) провел здесь несколько месяцев. Эти три города растянулись по правому берегу Тигра на 3,2 км от одного конца к другому. Следующий город — Бахурасир. На фарсах южнее находился Сабат. Ибн Руста (VGA, VII, стр. 186) упоминает храм огня на этом берегу. (См.: И. Ю. Крачковский. Избранные соч., т. 1, стр. 294; В. В. Бартольд. Историко-географический обзор Ирана, стр. 134, 138, 143; Балазури, Футух, стр. 272, 274 и сл., а также Е1).

10. Ал-Кубба-л-Хадра' — "Зеленый купол". В рукописи в конце слова пропущена "хамза". Так назывался построенный ал-Хаджжаджем дворец, увенчанный большим зеленым куполом. Купол имел квадратную форму, в дальнейшем он стал образцом для аббасидского халифа ал-Мансура, когда тот строил себе дворец в Багдаде. Купол этого дворца был также назван "ал-Кубба-л-Хадра'". Ал-Хаджжадж построил рядом с дворцом свою соборную мечеть. Халиф ал-Мансур скопировал ее тоже. (См.: Е1).

11. Ал-киршиты — согласно О. В. Цкитишвили ал-Киршиайн означает "центр страны", отсюда происходит наименование "киршиты", т.е. жители "центра страны". (См.: Очерки по истории городов Ближнего Востока).

12. Зандавард, или Зандруд — город в Ираке близ Васита. См.: Балазури, Футух, стр. 242, 251, а также: В. Гиргас. Словарь ...

13 Халид ибн Абдаллах ал-Касри — наместник Ирака. Эту должность он занял после свержения Абу-л-Мусанна Омар ибн Хурейра ал-Фазари в первой четверти УШ в.

14. Ас-Савад — другое название Ирака. Ирак или "Эраг" на пехлевийском языке означает "южная страна" или "низина" (см.: Е1).

15. Каскар – расположен на восточном берегу Тигра. Напротив него, т.е. на западном берегу, находился г.Васит. В Каскаре были сконцентрированы "ахл-ул-киаб" /"люди писания"/, т.е. иудеи и христиане. (См.: Le Strange, The Lands..., p. 39, 42, 43, 80.)

16. Саил ал-Муаббаз – в рукописи пропущены "хамзы", название написано в архаической форме. В перс. "мобедан" или "мобедан мобед". В арабском мн. число этой формы – **موابيز** "мавабиз". Этот термин дошел до нас из пехлевийского языка – "магупат", что означает глава волшебников. В арм. – Մոգպետ ("могпет"), греч. – "маниптас" или "манитис", сирийск. – "реш мгу'ши" или "реша даме гуше". Нам не известны до сих пор обязанности мобеда (см.: Е1).

17. Йусуф ибн Омар – Йусуф ибн Омар ибн Мухаммад ал-Хакам ибн Абу Акил ибн Мас'уд ал-Сакафи, правитель Ирака (ок. 724 г.; см.: Е1).

18. Ибн Хубайр – Абу-л-Мусанна Омар Ибн Хубайра ал-Фазари, правитель Ирака. Родом из Киннасарина, один из руководителей осады Константинополя. Пробыв там целый год, арабы были вынуждены отступить. В 718–719 гг. халиф Омар II назначил его правителем Месопотамии. Затем он был назначен правителем ал-Ирака и Хорасана Иазидом II. Во время столкновений северных и южных арабов он выступал за первых. В 724 г. при халифе Хишаме ибн Абд ал-Малике Ибн Хубайра был свергнут, а вместо него был назначен Халид ибн Абдаллах ал-Касри. (Подробнее см.: Е1).

19. Набатейцы – жители Ирака, Джазиры и аш-Шама. Согласно Нолдеке "набатеи" – это чисто арабское обозначение арамейев. (См.: Нолдеке-Табари, стр. 22).

20. Корейш, или Курайш – **قريش** племя, из которого происходит пророк мусульман – Мухаммад.

21. Абу Хурайра – друг и соратник Мухаммада, родом из южноарабского племени Азд. Он приехал в Медину в 7 г.х./ 629 г. во время битвы при Хайбаре, присоединился к отрядам Мухаммада и жил вместе с ним. Абу Хурайра – автор 3500 хадисов (сказаний о жизни и деятельности пророка). Он был одним из самых почитаемых членов древнейшей мусульманской общины. Обладал незаурядной памятью и умел великолепно комментировать сказания о деятельности Мухаммада. При халифе Омаре (634–644) он был назначен правителем Бахрейна, однако отказался от этого поста и предпочел остаться в Ме-

дине как частное лицо. Рассказывают, что при Марване он был назначен правителем Медины. Абу Хурайра умер в 57 или 58 г.х./676-677гг. на 78 году жизни.

22. Сахр ал-Марид - **صخر الماريد** название одного из шайтанов (демонов) (сахр - "скала", ал-марид - "повстанец, бунтовщик, мятежник"). Говорят, что Соломон ("Сулайман") заключил в тюрьму одного из шайтанов под названием Сахр ал-Марид. (См.: Вторая записка Абу Дулафа).

23. Царица Дастимайсана (Убулла арабских хроник) - **ملكة دستيميسان**, другие варианты чтения - Билкис или Балкис, савская царица. О ней сложились многочисленные легенды у арабов, эфиопов и иудеев, которые стали одним из популярнейших народных циклов на востоке. В частности, в одной древнеармянской рукописи сохранилось апокрифическое сказание, содержащее вопросы и ответы царицы савской и Соломона. До сих пор на других языках оно не обнаружено. См.: EI.; Коран, сура 27, стих 44; Табари, Анналы, т.1, сер. 1, стр. 584 13-16', 585-586; Hamsae Isphahanensis, Annales, Ed. J.M.E. Gotwald, Librix, t.I, II, textus arabicus translatio latina, Petropoli-Lipsiae, 1844-1848, p. 126; Нолдеке-Табари, стр.22, 23; Ср.: Անկանոն գիրք, Արաբացի հին և նոր նախնաց, հին կապարանաց, Վենետիկ, Սր. Ղազարի վարան հին և նոր նախնաց, հին կապարանի անվագար, 1896, էջ 431, 432: Ռիսուվնասիրուքի նի հին կապարանի անվա-ւեր Գրոց վրայ, գրեաց Հ. Բարսեղ Վ. Սարգիսեան, Յուլիսէն Միխրարաց, Վենետիկ, տպարան արդյն Ղազարու, 1898, էջ 440-444: Լեո, Երկերի Վենետիկ, տպարան արդյն Ղազարու, 1967, էջ 470-476: Պատմութիւն Աստուածողովածու, հատ. 2, Երևան, 1967, էջ 470-476: Պատմութիւն Աստուածաշունչ տարբ գրոց, հին կապարանի, Գրեաց Ամբրոսիոս Վ. Գալփան-ձան, հրատմանաւ S. S. Մկրտչի Ա. Վեհափառ և արագնագոյն կարողիկոսի ամենայն Հայոց, Վաղարշատ, տպարան Մայր արտոյ, Սր. էջմիշտի, 1897, էջ 257.

24. Иблис - **ابليس**, название злого духа, от греческого **δρακωνος**, другое название Иблиса - "адув Аллах" ("враг Аллаха") и "ал-адув" ("враг"). И, наконец, еще "ал-Шайтан" (о нем см.: EI).

25. О смерти Сулаймана ср.: Табари, Анналы, сер. 1, стр.

584 13-16', 585 12-16', 586 1-6'.
26. О каснасах - человекообразных существах, имеются упоминания в арабском словаре "ал-Мунджид" (стр.876, Бейрут, 1949). В современном арабском языке так называют человекообразных обезьян, а в средние века под таким названием были известны дикие горные люди вроде снежного человека. Под тем же названием известны сказочные одноногие

человекообразные существа, передвигающиеся прыжками, как птицы. См. также: А. Kazimirski de Biberstein. Dictionnaire arabe-français, vol. I-II, Paris, 1860; Табари, Анналы, т. 2, сер.1, 214, 442

27. Жители Маха - мидийцы, жители Мидии, государства, существовавшего в УП-У1 вв. до н.э. в северо-западной части Иранского нагорья и южной части Азербайджана. Столицей Мидии являлся город Эктабана (близ современного Хамадана). В 550 г. до н.э. Мидия вошла в состав персидского государства Ахеменидов. (См.: БСЭ; ср.: Le Strange. The Lands..., p. 190).

28. Санджариб - Синаххериб, ассирийский царь (704-681 гг. до н.э.). См.: Всемирная история, т.1, под ред. Ю. П. Франциева (отв. ред.), И. М. Дьяконова, Г. Ф. Ильина, С. В. Киселева, В. В. Струве, М., 1955, стр. 302, 303; Э. Бикерман. Хронология древнего мира, Ближний Восток и античность. М., 1976, стр. 188, а также Е1.

29. Навуходносор - *نَبُوخَذَنَسَر*, вавилонский царь (605-562 гг. до н.э.). О нем см.: Э. Бикерман. Хронология..., стр. 185; Всемирная история, т.1, стр. 493, 556, 557, 561-563, 566-568, 586, 594, а также Е1.

30. Ибрахим - в рукописи пропущена "вертикальная фатха". Это Авраам Библии. (В рукописях пишется без долготы над "ра" и ставится "вертикальная фатха"; такое написание встречается в Коране). Ибрахим получил титул ханифа. В Коране (сура 1У, стих 125), где Ибрахим назван ханифом, упоминается, что Аллах его принял как друга - халила; отсюда Ибрахим ал-Халил. "Кто лучше по религии, чем тот, кто предал свой лик Аллаху, будучи добродееющим, и последовал за общиной Ибрахима, ханифа? Поистине, Аллах взял Ибрахима другом".

31. У Табари (Анналы, т.1, сер. 1, стр. 214, 11-20) приводится следующая родословная: "... И родил ибн Сам ибн Нух 'Ауса ибн Ирама, Гасира ибн Ирама, Хувайла ибн Ирама, 'Аус ибн Ирам родил Гасира ибн Ауса и Убайда ибн 'Ауса. А Гасир ибн Ирам родил Самуда ибн Гасира и Джадиса ибн Гасира. Они были арабами, говорившими на мударитском языке. И арабы называли эти народы "исконными арабами" ("ал-араб ал-ариба"), потому что язык их - тот, который стал их (арабов) общим языком. А бану Исма'ил ибн Ибрахим они называли арабизированными арабами ("ал-араб ал-Мута'арраба"), потому что они заговорили на языке этих народов только тогда, когда поселились среди них. Таким образом 'Ад, Самуд,

ал-Амалик, Амим, Джасм, Джадис и Тасм - это арабы. Племя 'Ад (заселяло) всю песчаную местность (пустыню) до Хадрамаута и Йемена. Племя Самуд (заселяло) ал-Хиджр между Хиджазом и Сирией до Вади ал-Кура и его окрестностей. Племя Джадис примкнуло к племени Тасм, и жили они в Иемаме и соседних с ней (землях) до Бахрейна. А Иемама в то время называлась Джау. Племя Джасм жило в Омане". (Ср.: Hamzae Isphahanensis, Annales, p. 122.)

32. Майсан - название области в Южном Ираке. Его происхождение неизвестно. Попытка Гоммела идентифицировать его с вавилонским "Миш" и библейским "Мёши" не выдерживает критики. Впервые Майсан в форме "Мессини" появляется у Страбона (1 в.н.э.). Птоломей "Месанитис Колпос"-ом называл самую глубинную часть берега Персидского залива. В талмудской литературе известен термин "Месене" или "Мешан" ("Мешун"), в сирийской - "Майшан", перс. и арм. - "Мешун". Согласно Якуту (изд. Вюстенфельда, т.1У, 714), Майсан - обширная часть с многочисленными деревнями и пальмовыми деревьями, расположенная между Басрой и Васитом, с административной столицей. Эта область делилась на четыре административные единицы: Бахман Ардашир, Майсан, Дасти Майсан и Абаз Кубаз, которые в дальнейшем оказались в административном округе Басры. Все эти четыре области (тассуджи) должны были находиться на правой (восточной) стороне Тигра. (См.: Le Strange, The Lands..., p.43). В Майсане похоронен пророк иудеев Эзра, могила которого почиталась иудеями. Здесь была очень большая колония иудеев, а из близлежащих округов также приезжали в Майсан многие иудеи.

33. Самарра - в МР написано Суррамарра, по-видимому, ошибка переписчика. Самарра была построена в IX в. при халифах Мутасиме (833-842) и Мутавакилле (847-861) на восточном берегу Тигра, на краю пустыни. Город просуществовал немногим более ста лет, и после того, как Му'тамид (870-892) снова перевел столицу в Багдад, стал приходить в упадок (См.: Бартольд. Историко-географический обзор Ирана, стр. 136). В Самарре сохранилась большая соборная мечеть, где шииты похоронили двух своих имамов, там же похоронен и одиннадцатый имам Абу Мухаммад Хасан по прозвищу 'Аскари (умер в Самарре в 260 г.х./874г.). Шииты до сих пор посещают эту мечеть, ожидая появления ал-Махди (Абу Касим Мухаммада), преемника Абу Мухаммада Хасана.

Остальная часть Самарры в настоящее время находится в руинах.

О Самарре имеется упоминание у Абу Ханифа ад-Динавари; в "Китаб ал-ахбар ат-Тивал" он пишет: "... Я нашел то, что писали ученые в первых источниках, что пристанищем Адама была Мекка и что его род приумножился во времена Мехлиля ибн Кинана ... И он был славой рода Адама в свое время и управлял их /сородичей/ делами, и его род также относился к Адаму. Между ними разгорелась борьба, Мехлиль их расселил по четырем направлениям ветра. И род Шиса он наделил самой лучшей землей и поселил в Ираке. И первым пророком после Шиса был Идрис, а имя его было Ухнух ибн Иарат ибн Мехлиль, а называли его Идрисом (профок Енох), потому что у него было много знаний. Затем послал Аллах Нуха к его сородичам. Местом его жительства был Ирак ("Самарра"). Люди племени Ламак ибн Муташалах /лгали/ и Аллах утопил их, а Нух спасся в ковчеге, и те, кто были с ним. Ковчег оставился у вершины ал-Джуди - это гора в Месопотамии.... Когда умер Нух, ему наследовал его сын Сим. Он был первым, кто укрепил за собой власть. И жемчужиной этого царства стал Джамна ибн Виванджахаан ибн Ирам, а он Арафахшаз ибн Сам ибн Нух. И всех, кто спасся в ковчеге Нуха, Аллах сделал плодовыми, кроме его трех сыновей - Сама, Иафета и Хама. У Нуха был четвертый сын - имя его Ям. Ям утонул, а наследников у него не осталось. А что касается Нуха, то трое его сыновей были его наследниками. Сам был управляющим делами рода Нуха после его смерти. Зиму он проводил в Джаухе (речь идет о Самарре), а лето в Мосуле, и путь его ограничивался этими районами, а позже он пошел к берегам Тигра, к восточному его берегу". (См.: БСЭ и ЕИ).

34. "Саманин" - "Восемьдесят", первая деревня после всемирного потопа, где жителей было восемьдесят человек. См.: ал-Мукаддаси, ВСА, III, стр. 139.

35. Ас-Саффах 1 - Абу-л-Аббас ас-Саффах (749-750), первый аббасидский халиф.

36. Ал-Мансур - аббасидский халиф (754-775).

37. Ар-Рашид - аббасидский халиф (786-809).

38. Ал-Муттасим - аббасидский халиф (833-842).

39. Ал-Мутаваккил - аббасидский халиф (847-861).

40. Мутааз - аббасидский халиф (866-869).

41. Харун ал-Васик - аббасидский халиф (842-847).

42. Имам – руководитель молящихся, глава государства, халиф. Слово "имам" означает "стоящий впереди". Так называли, например, проводников верблюдов и вообще всех, кто руководил каким-либо делом. После распространения ислама это слово получило несколько смысловых значений, а именно: "предводитель на молитве", "духовный руководитель". В Коране слово имам вошло в этом значении (См.: Коран, сура II, стих 118). В первые годы ислама обязанности имама выполнял сам основатель мусульманства Мухаммад. Затем этой должностью были облечены халифы. Но поскольку Мухаммад, а позже халифы были не только предстоятелями на молитве, но и главами государства со всеми вытекающими отсюда полномочиями, то халиф-имам практически являлся единственным законодателем и высшим духовным авторитетом и светской власти. Отсюда функции имама – имамат – определяются как верховное руководство мусульманской общиной – государством. (См.: Ал-Хасан ибн Муса ан-Наубахти. Шитские секты. Пер. с арабского, исследование и коммент. С. М. Прозорова, М., 1973, сноска Прозорова на стр. 197).

43. Абу Исхак Ибрахим ибн Мухаммад ал-Байхаки – арабский автор (поэт). О его жизни и деятельности нам известно только, что он принадлежал к кругу Ибн ал-Му'тазза – арабского поэта и филолога (861–908). Он написал книгу под названием "Китаб ал-Махасин ва-л-Масави" (издана Ф. Швалли, Гиссен, 1922; переиздана в Каире в 1906 г.). Он писал в правление халифа ал-Муктадира (295–320 г.х./908–932г.). (См.: И. Ю. Крачковский. Избранные соч., т. II, стр. 366–372, 655, а также Е1).

44. См. прим. 41.

45. Ан-Наджаф – священный город мусульман – шиитов, приверженцев халифа Али (656–661), согласно традиции похороненного в ан-Наджафе, который является местом паломничества. Город расположен на юге Ирака, в нем проживает около 30 тыс. жителей. Г. Наджаф – торгово-транспортный пункт на пути следования паломников из Багдада в Мекку и Медину.

46. Ибн Аби Дауд – сын некоего Дауда (как в тексте), нам не удалось идентифицировать по источникам этого поэта.

47. Ал-Хусайн ибн ал-Даххак – родом из Хорасана, родился в 779 г., умер в 864 г. в Багдаде. Был сотрапезником (надимом) халифа ал-Амина (809–813). См. о нем: Аз-Зирекли, т. 2, Каир, 1961, стр. 258–259 (на арабском яз.).

48. Катул – название канала, ответвлявшегося от р. Тигр. Этот канал был вырыт при халифе ар-Рашиде (786–809), который построил на его берегу одноименный город и дворец, названный Абу-л-Джунд. В дальнейшем на территории города Катул был построен г. Самарра. См.: Le Strange, The Lands... р. 57.

49. Тамарра – эта область (тассудж) находится на востоке от Багдада. Через нее течет широкая судоходная река, которая берет свое начало из Шахразура и соседних гор, спускается на песчаные равнины, расширяется и делится на протяжении семи фарсахов (около 7 км) на семь рукавов. Каждый рукав протекает по одному из районов Багдада. Эти районы следующие: Джалула, Махруз, Табак, Барза, Бараз ар-Руз, ал-Нахраван и ал-Занб. Тамарру и Нахраван построил Джуха. Другое название Тамарры – Дайала. О ней см.: Йакут, Бейрутское изд., т. II, стр. 7; Le Strange, The Lands..., р. 59, 60, 80; P. Schwarz. Iran im Mittelalter, Bd. VI, s. 683, ann. II.

50. Абу Али ал-Басир – Абу Али ал-Фадл ибн Джа'фар ибн ал-Фадл ибн Иунус ал-Анбари ал-Нахи ал-Катиб, поэт и писатель IX в., родился в семье персидского происхождения, жил в ал-Анбаре, затем переехал в Куфу. Ввиду того, что он был слеп, его прозвали ал-Басир ал-Дарир, т.е. "Слепец"; умер в 892 г. (см.: Ибн ал-Надим, Фихрист, стр. 123; Масуди, Мурудж аз-Захаб, VCA, VIII, стр. 328; Йакут, Иршад, У1, стр. 122).

51. Ийяд – арабское племя, относящееся к исмаилитской группе Ма'ад. Сначала оно жило в Тихаме, затем расселилось до Неджрана. В первой половине III в. это племя полностью перекочевало в Восточный Ирак, а затем в Месопотамию (см.: JEI!).

52. Джурхум – по Стефану византийскому Горамма, древнее племя, жившее некогда в Мекке. Оно в свое время вышло из Йемена (см.: EI.).

53. Ибн ал-Му'таз – арабский поэт и филолог (861–908). О нем см.: И. Ю. Крачковский. Избранные соч., т. II, стр. 366–372, 655.

54. Ас-Савад – персы называли эту область "Дил Ираншахра", что значит сердце Ираншахра. У арабов под термином "ас-Савад" понимали черноземные области, плодородные долины или районы, расположенные вокруг городов. Нередко он считался синонимом Ирака, а также Вавилона. Встречаются

варианты Савад Ирака, Савад Басры и Савад ал-Куфы при определении границ и областей. В интерпретации Йакута термин этот со времен халифа Омара ибн ал-Хаттаба (634-644) употребляется и как "черные камни", что означает "зеленый цвет, зелень садов и пальм" (когда арабы отправились на завоевание Месопотамии, на большом расстоянии от населенных пунктов им показалось, что зеленые деревья и пальмы имеют черный цвет, и это закрепилось в их памяти).

Термин ас-Савад употребляется в трех значениях: 1) он означает провинцию Суристан, которая под названием ас-Савад была при Омаре I (634-644) внесена в кадастровые книги; 2) термин ас-Савад обозначал обработанные земли в разных областях, например: Савад ал-Ирак, Савад Хузистан, Савад ал-Урдун и 3) примененный перед названием города, он означает систематически орошаемые и интенсивно обрабатываемые поля в округе или окрестностях данного города, как, например: Савад Басры, Куфы, Васита, Багдада, Тустара, Бухары и т.п. См.: Йакут, изд Вюстенфельда, т. III, стр. 174 и сл.; Балазури, Футух, стр. 241; Ибн Руста, ВГА, УП, стр. 104; Табари, Анналы, главы об ас-Саваде, т. I, II, III; ал-Масуди, Мурдж аз-Захаб, ВГА, т. УЩ, стр. 205-206; Нолдеке-Табари, стр. 15, и сл. и прим. 3; Le Strange, The Lands..., p. 24.

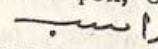
55. Ал-Кадисийа (ныне Джадисийя) - город на правом берегу р. Тигра, в 12,8 км на юго-восток от г. Самарры. Херцфельд идентифицирует его с Катумом (см. прим. 48), который халиф Харун ар-Рашид и халиф ал-Му'тасим начали строить перед основанием новой столицы - г. Самарры. Йакут, а также другие арабские географы упоминают известные стеклянные изделия г. ал-Кадисийа. Здесь произошла известная "битва при Кадисийе" (637-638), подробно описанная арабскими историками и ознаменовавшая падение Персидского государства. В средние века канал Дуджайл находился на противоположной стороне этого города. Остатки г. Кадисийи находятся на 35° 35' северной широты, между каналами Катупа (см.: EI).

56. Хулван (греч. Хала) - древний город, был расположен на левом берегу речки Хулван-чай, на подступах к Хулванскому (Загросскому) перевалу. Согласно арабской традиции город был основан Кавадом I (488-496), однако в действительности он намного древнее и существовал под названием Халману еще в ассирийский период. Окрестности города были

покрыты фруктовыми садами. Особенно славился на востоке хулванский инжир, известный под названием "шах анджар" ("царский инжир"). Во время арабского завоевания (640) Хулван был процветающим городом. В X в. в Хулване правила независимая династия, основанная Мухаммадом ибн Анназом. В 1046 г. Хулван был сожжен сельджуками, а в 1149г. его разрушило землетрясение. К XIУ в. от Хулвана остались только развалины. (См.: о нем: ВСА, индексы; Якут, изд. Вюстенфельда, т. II, стр. 316; Нолдеке-Табари, стр. 35, 138; Балазури, Футух, стр. 301; Худуд Минорского, стр. 139, 201; Le Strange, The Lands..., p. 61, 63, 71, 191, 196, 228; P. Schwarz. Iran im Mittelalter, S. 2.

57. Аббадан - город в Иране в провинции Хузистан, в 32 км от моря, на берегу залива Шатт ал-Араб. В X в. согласно ал-Мукаддаси (ВСА, II, стр. 118) за Аббаданом находилось открытое море. Насири Хосров также описывает Аббадан, которые посетил в 438 г.х./1047г. Так назывался также большой остров, образуемый двумя рукавами Шатт ал-Араба при впадении реки в море. (См.: ал-Мукаддаси, ВСА, II, стр. 118; A. Mez. Die Renaissance des Islams, Heidelberg, 1922, стр.361, 395-396; В. В. Бартольд. Историко-географический обзор Ирана, стр. 135-136).

58. Ал-Мада'ин - Ктесифон, см. прим. 9.

59. Байварсаб () - букв. "обладаю 10 тыс. конями", титул легендарного царя ад-Даххака (Зоххак в "Шах-намэ", арм. аж-Дахак). См.: словарь 'Амид, т. II, Тегеран, 1967-1968, стр. 224 (на перс. яз.); A. Christenson. L'Iran sous les Sasanides. Deuxime edition, revue et augmente, Copenhagen, 1944, p. 176.

60. Хадрамаут - область в Аравии на восток от Йемена, расположена 47 и 53° восточной долготы и 15 и 19° северной широты. На юге омывается морем, на юго-востоке граничит с г.Махрой, на северо-востоке, севере и северо-западе - с центральной арабской пустыней, а на юго-западе - со страной Авалик. В древности территория Хадрамаута была намного больше, чем в настоящее время. Столицей его был г.Саббата. Арабские лексикологи название Хадрамаут объясняют как производное от "Хадр" - "город", "земля", и "маут" - "смерть", связывая его с вредным климатом страны. В предисламский период здесь жило племя Садаф или Садиф, позднее к нему примкнуло племя киндиты, которое эмигрировало в Хадрамаут

из Бахрейна в количестве около 30 тыс. человек. Перед рождением Мухаммада (ок. 570) самым могущественным племенем было Туджиб, которое насчитывало согласно ал-Хамдани около 1500 человек. (См.: ЕГ).

61. Бир Бархут, Барахут или Бархут – местечко, где находится известная гробница Худа, самая почитаемая гробница в центральной Аравии; ее посещают в месяц Шабан (соответствует 8-му месяцу лунного календаря). (О ней см. легенду у ат-Табари, *Анналы*, т.1, сер. II, стр. 464¹⁵⁻²⁰, 465¹⁻⁴, а также ЕГ).

62. Тора – пятикнижие, первые пять книг Библии, написанные согласно традиции пророком Моисеем, священное писание иудеев. Ко времени Эзры был окончательно установлен текст закона; торы, приписываемого божественному внушению. Туда вошли мифы и легенды, признанные жречеством Яхве “правовыми”, а также правовые и обрядовые предписания, объявленные обязательными для общины. См.: ЕГ; *Всемирная история*, т.1, стр. 494.

63. Бузурджасабур, или Джунди Шапур – город в Хузистане, основан сасанидским царем Шапуrom I. Сирийцы называли его Бет-Лапат, который путают с Бел-Абадом. В настоящее время от города остались лишь развалины, известные под названием Шахабад. Город был захвачен арабами при халифе Омаре ибн ал-Хаттабе (634-644) в 17 г.х. / 638 г. после захвата Тустара. Джунди Шапур, или Бузурджасабур, был известен своей медицинской школой, основанной Хосроем I Ануширваном, где изучалась эллинистическая наука на арамейском языке; эти традиции продолжались даже в аббасидский период (УШ-IX вв.). См.: ЕГ; Худуд Минорского, стр. 25, 75, 131, 214, 381; Нолдеке-Табари, стр. 41; Балазури, Футух, стр. 382; Табари, *Анналы*, т.1, сер. 2, стр. 2567; Ibn al-Athiri, *Chronicon quod perfectissimum inscribitur*, ed C. J. Tomberg, vol. I-XIV, Lugduni-Batavorum, 1867-1876, т. II, р. 432; Le Strange. *The Lands...*, р. 233, 238, 247.

64. Маскин – область в Ираке, находится на западном берегу р. Тигра, южнее ал-Кадисийи. На востоке ее проходит канал Дуждайл (или Малый Тигр), воды которого орошают земли области Маскин. Название Маскин в МР дано без огласовки, у Ибн Хурдадбега – со всеми огласовками; в тексте МР приводится всего один бейт Ибн Кайс ар-Рукайата: “Воистину беда в день Маскин! Горе! Несчастье!” См.: Карта Месопотамии по описанию Ибн Серапиона. 900г., составлена

Ле Странжем, Лондон, 1895, стр. 33; Йакут, изд. Вюстенфельда, т. IУ, стр. 530, где дается полный стих; у Ибн Хурдабеха пропущено имя поэта Кайса. В Маскине находится монастырь или святыня "Даир ал-Джасалик". В этом районе произошла известная битва между халифом Абд ал-Маликом ибн Марваном и Мус'абом ибн аз-Зубайром в 82 г.х. - 701-702 гг., в которой Мус'аб был убит; его могила находится в Маскине и весьма почитаема. (См.: Йакут, Бейрутское изд., стр. 127-128).

65. Нахр Бук - область в Ираке на восточном берегу р. Тигра. В рукописи отсутствуют диакретические знаки, однако благодаря работе Ле Странжа, который использовал большое количество арабских источников, мы с уверенностью ставим огласовки. См.: *Le Strange, The Lands...*, p. 31 ; точное местоположение этой области неизвестно.

66. Нахр Бин - область в Ираке на восточном берегу р. Тигра. Название ее в МР не имеет диакретических знаков, однако у Ибн Хурдабеха (ВГА, У1, стр. 5) оно дано со всеми огласовками. См.: *Le Strange. The Lands...*, p. 59, 60.

67. Ал-Мадина ал-Атика - дословно "старый город или древний город", имеется в виду г. Ктесифон, См. прим. 9.

68. Рустукбаз - сасанидский город в персидской провинции Хузистан, позднее переименованный в Аскар-и Мукрам по имени одного из военачальников Хадждаджа, имевшего здесь стан. В настоящее время сохранились только развалины города около Банд-и Кир (Битуменская плотина). См.: *Le Strange, The Lands...*, p. 237; В. В. Бартольд. Историко-географический обзор Ирана, стр. 126.

69. Силсил - местонахождение не уточнено. У Ле Странжа этот округ отсутствует. М. Де Гукс приводит вариант Салсал со всеми огласовками, у Йакута - Силсил, река в Иракском Саваде. Он примыкал к главной хорасанской дороге из округа Истан Шаз Кубаз с восточной стороны. См.: Йакут, Бейрутское изд., т. III, стр. 236.

70. Джалула ва Джалула - город в Ираке (Вавилон); столица области Шаз-Кубад, расположена в восточной долине Тигра. Джалула была первоначально станцией на хорасанской дороге, соединявшей Вавилон с Ираном. Согласно арабским географам, здесь произошла известная битва между арабами и Сасанидами в конце 16 г.х./637г. По сведениям ал-Мустауфи (740г.х./1340г.), сельджукский султан Маликшах (1073-1092)

построил здесь наблюдательный пост - рибат, или рубат, который в дальнейшем служил в качестве карван-сарая в г. Джалуле, отсюда и местность эту стали называть "Рибат Джалула" (современный Кизил-Робат, что означает "красный карван-сарай"). Восточнее Джалулы находился г. Ханикин, который, как упоминает ал-Мукаддаси, находился на дороге, ведущей в Хулван. См.: *Le Strange. The Lands...*, p. 62, 80; Худуд Минорского, стр. 139; Балазури, Футух, стр. 264, 265, 268.

71. Аз-Забайн - Верхний или Большой Заб ("Заб ал-А'ла или ал-Акбар") - см. прим. 8. Аз-Забайн - это удвоенное аз-Заб, т.е. "два Заба". В МР отсутствуют диакретические знаки, однако у Ибн Хурдадбеха - аз-Зибин или аз-Зибайн. У М. Де Гье варианты из рукописей: ар-Расайн или ал-Дасайн. У Кудамы: ибн Джа'фар аз-Забнин или аз-Забнайн. У Йакуби нечитабельно: "лрс". У Йакута - аз-Забин или аз-Забайн. См.: Худуд Минорского, стр. 76; Йакут, изд. Вюстенфельда, т. II, стр. 227; *Le Strange. The Lands...*, p. 37, 38, 73, 80, 87, 90, 92, 94.

72. Ал-Банданиджин - город к югу от хорасанской дороги на границе с Хузистаном. Банданиджин был главным городом областей Бадарайа и Бакусайа. Деревня под названием Бакусайа существует и теперь, около нее и должен был быть расположен Банданиджин, который ныне не существует. Области Бадарайа и Бакусайа находились к северо-востоку от Нахр-аванского канала, они отличались плодородными землями с большим числом деревень. Согласно Йакуту, ал-Банданиджин по-персидски назывался "Ванданиджин". См.: ЕГ; Балазури, Футух, стр. 265; *Le Strange. The Lands...*, p. 63, 80, "Bandanijin" или "Bandanigan".

73. Бараз ар-Руз - г. Бараз ар-Руз ("Рисовые поля"), в настоящее время известен как Билад ар-Руз; он был расположен на северо-востоке от г. Нахравана; изредка упоминается Йакутом. См.: Нолдеке-Табари, стр. 240, 292; *Le Strange. The Lands...*, p. 61, 64, 80.

74. Даскара с рустаками - в МР округ Даскара и рустаки (во мн. числе), у Ибн Хурдадбеха округ ад-Дакара и два рустака, что дает нам основание считать, что ад-Даскаре подчинялись два рустака. См.: *Le Strange. The Lands...*, p. 80; Нолдеке-Табари, стр. 295; Балазури, Футух, стр. 265; Ибн Хурдадбех, *VGA*, У1, стр. 5-6. У Йакута упоминается, что округ ад-Даскара находился в области Нахр ал-Малик, к западу от

Багдада, и в нем имелась кафедральная мечеть (Йакут, Бейрутское изд., т. II, 1956, стр. 455; Балазури, Футух, стр. 265).

75. Истан Барбахар – местонахождение не уточнено.

76. Бадурайа /и/ Бакусайа – эти округа входили в административное деление Ирака. Бакусайа вместе с Бадурайей и три области Большого Нахраванского канала составляли Восточно-Тигрский округ (Астан) Базиян Хосроя, расположенный близ персидской границы, у гор Загрос. См.: Истахри, ВГА т. 1, стр. 99; Йакут, изд. Вюстенфельда, т. I, стр. 230, 459, 477, 754; Нолдеке-Табари, стр. 239-240; Le Strange. The Lands... р. 63, 80, а также ЕІ.

77. Аз-Зандаруд, или Зандавард – река, орошающая равнину, на которой расположен г. Исфахан. Истоки ее находятся в горах Зерде-кух, к юго-востоку от Исфахана она теряется в солончаках. В МР аз-Зандаруд дано без огласовки, у Ибн Хурдабеха – аз-Зандавард, Де Гье приводит вариант аз-Зандавард; ср.: Le Strange. The Lands..., р. 203-207, 233; Балазури, Футух, стр. 242.

78. Ал-Барбун – город в Макране. Арабские географы дают только его название. См.: Le Strange. The Lands..., стр. 330.

79. См. прим. 32.

80. Дасты Майсан – в МР этот округ пишется слитно, а у Ибн Хурдабеха раздельно, в нашей рукописи в отличие от Ибн Хурдабеха приводится синоним этого округа – Убулла (см. рук. л. 80б). О нем см. прим. 32.

81. Истан ал-'Али – нам не удалось установить местонахождение этого округа. В МР название его написано неправильно, по-видимому, погрешность переписчика; мы склоняемся к варианту Ибн Хурдабеха – округ Истан ал-'Али ("Верхняя область"). См.: Ибн Хурдабех, ВГА, У1, стр. 6.

82. Катраббул – в МР это название дано без огласовки, у Ибн Хурдабеха со всеми огласовками. Согласно Йакуту, округ Катраббул находится на западном берегу Тигра, вверх по течению, между Багдадом и 'Укбарой. Он отделен от Бадурайи каналом Сират, или Сарат. См.: Йакут, изд. Вюстенфельда, т. IV, стр. 133; Балазури, Футух, стр. 250; Le Strange. The Lands..., р. 31, 65, 66, 80.

83. Бахурасир – местонахождение его неизвестно. В МР – Бахр-Сиз или Бахр-Сир, по-видимому, погрешность переписчика. У Нолдеке приводится разночтение – Бахр Сир, Нахр Сир и Нахр Шир; у Де Гье – Нахр Ширин, а у Ле Странжа –

Бахурасир. У Ибн Хурдадбега и Балазури — Бахурасир. См.: Нолдеке-Табари, стр. 283, 353, 358, 377, 384-385; Ибн Хурдадбех, *VGA*, У1, стр. 6; Балазури, Футух, стр. 271; *Le Strange. The Lands...*, p. 34, 35, 80.

84. Куса (в МР неверное Кусар или Кусир) — округ Куса существовал с библейских времен, он был одним из важнейших районов близ Вавилона. В "Национальном географическом журнале" (изд. М. Б. Гросвенором, дек. 1967 г., Вашингтон) он обозначен на карте под названием **كوشه** ("Куса") и находится к западу от Тел-Укайра (в этом районе были найдены цветные фрески, свидетельствующие о высоком уровне культуры в Нижней Месопотамии). Он находится южнее Ктесифона (ал-Мада'ин), однако на карте автор не указал расстояние между ними. См.: Балазури, Футух, стр. 265, 271; Ибн Хурдадбех, *VGA*, У1, стр. 7; Йакут, изд. Вюстенфельда, т. IУ, стр. 317; Ибн Хаукаль, *VGA*, II, стр. 168; Ибн Руста, *VGA*, УП, стр. 182; ал-Мукаддаси, *VGA*, III, стр. 121; Нолдеке-Табари, стр. 16; *Le Strange. The Lands...*, p. 68, 69, 80; Худуд Минорского, стр. 139.

85. Нахр Джаубар — округ Нахр Джаубар упоминается как одна из самых богатых областей (истан), принадлежащих Ардаширу Бабакану (основатель Сасанидского государства, греч. Артаксеркс). См.: Йакут, изд. Вюстенфельда, т. I, стр. 324; Кудама ибн Джа'фар, *VGA*, У1, стр. 236; Балазури, Футух, стр. 271; *Le Strange. The Lands...*, p. 68, 80; Нолдеке-Табари, стр. 16; Ибн Хурдадбех, *VGA*, У1, стр. 7.

86. Истан Раунак Масийан, или Истан Рунк Масийан — по МР идентифицируется с аз-Заби (см. рук. л. 806). В МР это название хорошо читается, однако, сравнивая с Ибн Хурдадбехом, (*VGA*, У1, стр. 8), мы встречаем совершенно другое чтение — Истан Бих Дивмасуфан; М. Де Гье приводит вариант Баскубар, Рузмистан, у Кудама — Рувайн Баскубар, у Мукаддаси (*VGA*, III, стр. 133) — Бурмистан, у Балазури (Футух, стр. 271) — ал-Бихкубадат, у Ле Странжа — Бих Дивмасуфан (*Le Strange. The Lands...*, p. 80;)

87. Ал-Джубба — местонахождение не уточнено. В МР пропущены точка под "джимом" и точки над "те" в конце. По-видимому, погрешности переписчика. У Ибн Хурдадбега написано "ал-Джубба" со всеми огласовками и поставлен знак удвоения над буквами "бе" и "те марбута" в конце. См.: Ибн Хурдадбех, *VGA*, У1, стр. 8; Нолдеке-Табари, стр. 388, 341.

88. Ал-Бадат – местонахождение неизвестно. В конце названия в МР отсутствуют точки над "те" и нет огласовки; у Ибн Хурдадбега – ал-Будат, со всеми огласовками; у Ле Странжа – Бадат, См.: Ибн Хурдадбех, ВГА, У1, стр. 8; Le Strange. The Lands..., p. 81.

89. Барбисама – местонахождение не уточнено. В МР отсутствует точка под "ба". Мы читаем по Ибн Хурдадбегу, у него это слово дано со всеми огласовками. Ср.: Ибн Хурдадбех, ВГА, У1, стр. 8; Le Strange. The Lands..., p. 70, 81.

90. Барусама, или Барусма – местонахождение не уточнено. У Ибн Хурдадбега приводится со всеми огласовками. В МР огласовки пропущены. Ср.: Ибн ал-Асир, ал-Камил Фит-Та'рих, т.1, Каир, 1970-1971, стр. 261 (на арабском яз.).

91. Нахр ал-Малик – в переводе "Царский канал", упоминается с древнейших времен; другое его название "Нахар Малха" редко упоминается современными историками. Йакут сообщает, что его вырыл либо Соломон ("Сулайман"), либо Александр Македонский ("Искандар"). В настоящее время этот канал течет по руслу современного Родванийского канала; над ним был построен мост, по которому проходила дорога Багдад – Куфа. Согласно Ибн Руста он находился в семи фарсах (около 7 км) от моста через Сарсар; у Ибн Хаукаля приводятся сведения, что Нахр ал-Малик был вдвое больше, чем Сарсар; оба эти района славились пшеницей и финиками. См.: Йакут, изд. Вюстенфельда, т.1У, стр. 846; Ибн Руста, ВГА, УП, стр. 182; Ибн Хаукаль, ВГА, II, стр. 166; Балазури, Футух, стр. 265; Le Strange. The Lands..., p. 68, 69, 81; Худуд Минорского, стр. 77, 139.

92. Истан Бихкубаз ал-Асфал (с пятью округами по МР) – все они лежали по нижнему течению Евфрата, который в районе Васита вливался в Большое болото. По названиям этих округов мы можем сказать, что административное деление этих областей арабы заимствовали от Сасанидов почти без изменений. Ср.: Le Strange. The Lands..., p. 81.

93. Хурмузджирд, или Хурмузджард – согласно Йакуту находится в Ираке и был захвачен арабами в УП в. В МР дано без огласовки, однако у Ибн Хурдадбега название этого округа написано со всеми огласовками. См.: Ибн Хурдадбех, Китаб ал-Масалик ва'л-Мамалик, ВГА, У1, стр. 8; Йакут, Бейрутское изд., 1957, стр.402; Балазури, Футух, стр. 242.

94. Поместья (дийа' - во мн. ч., ди'атун - в ед.ч.) - категория земель, которые, очевидно, были в пользовании князей и высшего общества. См.: В. Ф. Минорский. История Ширвана и Дербенда IX-XI вв., М., 1963, стр. 157.

95. Этому рассказу имеется параллель в арабском анониме XI в., где в качестве примера приведено сообщение о переводе делопроизводства в диванах Хорасана на арабский язык (аноним и текст ал-Джахшийари). См.: Арабский аноним XI в. Изд. текста, пер., введение в изучение памятника и коммент. П. А. Грязневича, стр. 49-50, М., 1960; И. Ю. Крачковский. Избранные соч., т. 1, стр. 194, прим. 7.

96. См. прим. 30.

97. Шалаха - древний город в Вавилоне, разрушил его Ийад Шалаха. О нем см.: Йакут, Бейрутское изд., т. III, стр. 311.

98. Хафа Тарнай - древний город под названием "ал-Хаффа", построил его Шапур. Nabateйцы его называли "Хафа Тарнай". См.: Йакут, Бейрутское изд., т. V, стр. 408.

99. Барид - расстояние между двумя станциями (в два или четыре фарсаха). См.: В. Гиргас. Словарь ...

100. Мискаль - один мискаль равен 20 дирхемам, таким образом, теоретически разницы между денежно-весовой драхмой и весовой не было. См.: В. Хинц. Мусульманские меры и веса с переводом в историческую систему; М., 1970; В. А. Давидович. Материалы по метрологии средневековой Средней Азии, М., 1970, стр. 94; ср.: Ибн Хаукаль, VCA, II, стр. 383. Динар обозначал так же, как и драхма, денежную единицу и весовую - мискаль.

101. Мадинат ас-Салам - в переводе "город мира", т.е. Багдад.

102. См. прим. 63.

103. Хурмуздардашир - город в Хузистане. Арабы называли его "Сук ал-Ахваз". См. прим. 63.

104. Джундишапур - рассказ о постройке г. Джундишапура встречается в переводе у Нолдеке. См.: Нолдеке-Табари, стр. 40.

105. Сахиб ал-Занадик - дословно "Обладатель учения Мани". Этот термин арабы унаследовали от персов-сасанидов. Зандик-манихейство, учение, получившее свое название от имени его основоположника Мани, впервые появившееся в Иране в 125г.х./742г. Основу манихейства составляет учение об изначальности зла. Согласно Мани, всемирная история - это история борь-

бы зла и добра, тьмы и света, дьявола и бога. Манихейство преследовалось как ересь и христианской, и мусульманской церквями. У ат-Табари рассказано, как царь химьяритов Тубба (титул йеменских царей) говорил перед одним из своих походов: "Жажду я царства Аджамов (персов), и уже захватил я в нем шесть округов. Собери же войска и приходи! И подлинно царство их беззащитно, потому что царь их не ест мяса и не считает дозволенным проливание крови, потому что он зиндик." Манихеи с большим искусством украшали книги. В 311 г.х./923 г. у общественных ворот багдадского дворца было сожжено изображение Мани с четырнадцатью мешками еретических книг, при этом из костра текло расплавленное золото и серебро. Их рукописи были написаны золотом на китайской бумаге, переплетены в дорогую кожу, парчу и шелк. (См.: А. Мец. Мусульманский ренессанс, изд. 2, пер. с нем., предисловие, библиография и указатель Д. Е. Бертельса, отв. ред. В. И. Беляев, М., 1966, стр. 148.).

106. Ас-Сус - персидский город в Хузистане или Арабистане, в нем находится гроб Даниила. Город теперь в руинах. В древности (во втором тысячелетии до нашей эры) это была столица Элама. Древнее название - Шушан; греч. - Суса. См.: Йакут, изд. Вюстенфельда, т. III, стр. 280; Hamzae Isphahanensis, Annales, В. В. Бартольд. Историко-географический обзор Ирана, стр. 125, 128, 130; Le Strange. The Lands..., p. 82, 240, 246, 247; Худуд Минорского, стр. 40, 75, 131, 214. Арабы захватили его в 17 г.х./638 или 639 г., когда Абу Муса ал-Аш'ари захватил весь Хузистан. Арабские географы описывают сузские изделия, в частности, вязаные одежды, которые славились на Востоке. В окрестностях ас-Суса занимались шелководством. В X в. город был разрушен, о чем написано ал-Мукаддаси. В XII в. ал-Идриси описывает его как оживленный и густонаселенный город. Бениамин Тудельский, который несколькими годами позже путешествовал по Азии, говорит, что там жило не меньше 7 тыс. евреев, имевших 14 синагог. Оба берега реки "Улай" (имеется в виду Шавур) были объединены мостом; на западном берегу был квартал бедняков. В XIV в. Мустауфи также описывает его как процветающий город. В настоящее время г. Сус является важным торговым центром в Хузистане (Арабистане). Он находится на стратегическом и торговом перекрестке у места слияния двух главных рек - Каруна и Керкха. См.: Йакут, изд. Вюс-

Тенфельда, т. III, стр. 188-191; *Le Strange. The Lands...*, p. 240; P. Schwarz. *Iran im Mittelalter...*, стр. 313, 358-364.

107. Даниил - иудейский пророк. Согласно арабской традиции гроб Даниила находился в г. Сусе на месте его предполагаемой могилы. См.: Истахри, ВГА, I, стр. 88, 92, 93; Ибн Хаукаль, ВГА, II, стр. 174; ал-Мукаддаси, ВГА, III, стр. 405, 407, 408; *Le Strange. The Lands...*, p. 240.

108. Ка'б ал-Ахбар - Абу Исхак Ка'б ибн Мати' ибн Хайсу, самый древний авторитетный историк-традиционалист среди арабов, по происхождению иудей из Йемена, принявший ислам при халифе Абу Бакре или Османе и тогда же нареченный именем Каб ал-Ахбар или Ка'б ал-Хабр, "рабби Ка'б", так как был знатоком теологии, в частности, Библии. Предполагают, что его иудейское имя - 'Акиба или Иа'коб и лишь позже он принял имя Ка'б. "Хубр" или "Хибр" (мн.ч. ахбар) у вавилонских иудеев означает лицо, стоящее по рангу ниже рабби. Согласно ал-Хваризми этот термин равнозначен арабскому "алим". У нас, к сожалению, данные о его жизни и деятельности очень скудны. См. подробно: ЕТ; Йакут, изд. Вюстенфельда, т. II, стр. 595.

109. Лагерь Мукаррама, или Аскар Мукрам - известный город в Хузистане. Арабы называли его "Аскар Мукаррам". Лагерь Мукаррам расположен между двух рек - Масрукан и Цуштар, окружен многочисленными красивыми деревнями, плодородными долинами. Занимались здесь в основном изготовлением сахара и разных кулинарных изделий. См.: Йакут, Бейрутское издание, т. IУ, стр. 123; В. В. Бартольд. Историко-географический обзор Ирана, стр. 126; Худуд Минорского, стр. 130.

110. Хур Машир - подразумевается г. ал-Ахваз. Хур по перс. означает "огонь"; Машир - (?).

111. Ал-Ахваз - город в Хузистане. Он расположен в дельте реки Нахр ал-Масрукана с востока и Нахр ал-Дуджайл с запада. У арабов он назывался "Сук ал-Ахваз", по-видимому, здесь находился торговый центр. См.: Йакут, изд. Вюстенфельда, т. III, стр. 283; Балазури, Футух, стр. 384; Нолдеке-Табари, стр. 155; В. В. Бартольд. Историко-географический обзор Ирана, стр. 125-127; *Le Strange. The Lands* p. 6, 232, 234, 237, 246, 247.

112. Дар Батих - в переводе "Дом арбузов". Это название дано городу за то, что здесь продавались в большом количестве

тве арбузы и другие фрукты. См.: Худуд Минорского, стр. 215.

113. Кабил – арабская форма библейского имени Каин. Библейскую легенду об Авеле и Каине ат-Табари передает следующим образом: "Некто из них сказал: Адам соединился с Евой через сто лет после их низведения на землю. И родила ему Ева двух единоутробных близнецов – Кабила (Каин) и его сестру Калиму, а затем Хабила (Авель) и его сестру. Когда они выросли, Адам – да будет над ним мир! хотел выдать сестру Кабила, которая родилась вместе с ним, замуж за Хабила. Кабил воспротивился этому, и по этой причине они совершили жертвоприношения. Жертва Хабила была принята, а жертва Кабила не была принята: Кабил позавидовал Хабилу и убил его у 'Акбат Хира (столица Лахмидов). Затем спустился Кабил с горы, держа за руку свою сестру Камилу, и убежал с ней в Аден Йемена". См.: Табари, Анналы, т. 1, сер. 1, стр. 144 (1-8).

114. Птолемей (арабская форма Батлимус или Битлимус) – известный греческий ученый, географ, труды которого пользовались большой известностью и авторитетом среди ученых Востока; многие из его трудов были переведены на разные языки Востока.

115. Анис – другое название Венеры (арабский вариант, в рук. л. 100а) – О Венере и Марсе упоминается в "Илкиле" Хасана ал-Хамдани: "Венере принадлежит большая часть роскоши, влияние Венеры сказывается на людях, оно выражается в их благочестии, в их благопочитании, в их надежности, в их благонамеренности, в хорошем характере и добродушии, в знаниях, в правильности путей, в красивой одежде, в процветании, в спокойствии. Все это результат преобладания Венеры при рождении этих людей". См.: ал-Хасан ибн Ахмад ибн Иа'куб ал-Хамдани, ал-Илкил, Багдад, 1931 (на арабском яз.); второе издание в Принстоне (США), ч. III, стр. 3, в 1940, изд. и перевод ۱۹۳۱ بغداد، *الإكليل للهمداني*, а также EI.

116. Армения Первая (в рукописи написано неясно) – Ибн Хурдадбех в отличие от других арабских географов делит Армению на четыре части, в каждую из которых входили следующие округа: Первая Армения – ас-Сисаджан (арм. Сисакан), Арран, Тифлис, Барда'а (арм. Партав), ал-Байлакан, Кабала, и Шабран; Вторая Армения – Джурзан, Сагдабил, Баб Файруз Кубаз и ал-Лакз; Третья Армения – ал-Бусфураджан (арм. Васпуракан), Дабил (Двин), Сирадж Тайр, Баграванд и Наша-

ва (Нахичевань); Четвертая Армения — г.Шамшат, Хилат, Калликала, Арджиш и Баджунайс; См. об этом делении в следующих источниках: Ибн Хурдадбех, ВСА, У1, стр. 122; ал-Мукаддаси, ВСА, Ш, стр. 277; Ибн Хаукаль, ВСА, II, стр. 102; Истахри, ВСА, 1, стр. 21.

117. Марс и Венера — у Хасана ал-Хамдани о Марсе и Венере говорится: "А что касается тех, чье рождение произошло под влиянием Марса, то для них характерны такие дела, как любовь, распутство, забавы, веселье, пение, безумства, вспыльчивость, поножовщина, похищение женщин и т.д." А в другом месте в том же сочинении "Иклил" говорится, что когда Венера затемняется или по собственной слабости, или в результате того, что Марс закрывает и Венеру и Тельца, тогда наступают междоусобицы и кровопролитие. См.: ал-Хасан ибн Ахмад ибн Иа'куб ал-Хамдани, ал-Илкил, ч. УШ, стр. 3, 6.

118. Букрат — арабская форма имени Иппократ; Ибн ал-Факих имел под рукой его сочинения. Он пользовался авторитетом среди ученых Востока. Многие из его сочинений были переведены на арабский язык. См.: ЕІ.

119. Ал-Махди — аббасидский халиф (775-785).

120. Ат-Табасайн — область в Хорасане. У Ибн Хурдадбе-ха ат-Табасайн в двойственном числе и со всеми огласовками, по-видимому, было два Табасайна. В МР написано правильно, но без огласовки. Мы склоняемся к варианту Ибн Хурдадбе-ха. См.: Сафар намэ, изд. Шефера, стр. 94; Ибн Хурдадбех, ВСА, У1, стр. 35.

121. Наса — имеются в виду Наса и Бавард, которые в дальнейшем объединились в одну область Абивард. В Наса или Нисе находилось известное парфянское кладбище. У В. В. Бартольда Неса или Ниса. См.: ЕІ; В. В. Бартольд. Общие работы по истории Средней Азии, т. II (1), М., 1963, стр. 183, 230, 562, 570, 572, 586, 592, 600-601, 603; 1963.

122. Абивард — область в Хорасане, у Бартольда Абиверд. См.: В. В. Бартольд. Туркестан ..., т. 1, стр. 289, 322, 331, 517, 590, 595.

123. Сарахс — область в Хорасане. У Бартольда — Саркас. См.: В. В. Бартольд. Туркестан ..., т. 1, стр. 195.

124. Марв ар-Руз — область в Хорасане. В отличие от других арабских географов Ибн ал-Факих упоминает, что к Марв ар-Рузу примыкает рустак Тандж. У Ибн Хурдадбе-ха — пропущено. См.: Якут, Бейрутское изд., т.У, стр. 112;

В. В. Бартольд. Работы по исторической географии, т. III, М., 1965.

125. Тандж - рустак, примыкающий к области Марв ар-Руз. См.: Йакут, изд. Вюстенфельда, т. III, стр. 550 (19-20), у Ибн Хурдабеха пропущен рустак Тандж.

126. Гарджистан - область в Хорасане. У Ибн Хурдабеха Гаршистан; у Бартольда эта область упоминается как Самаркандский Гарчистан. См.: Ибн Хурдабех, ВГА, У1, стр. 36; В. В. Бартольд. Туркестан ..., т. 1, стр. 182, 292, 323, 355, 386, 401, 416.

127. Асфарах - область в Хорасане. У Ибн Хурдабеха Асфузар; В. В. Бартольд упоминает городище Афрасиаб, соответствующее домусульманскому Самарканду. См.: Ибн Хурдабех, ВГА, У1, стр. 36; В. В. Бартольд. Общие работы ..., т. II (1), стр. 117, 120, 192, 196, 201, 233, 246, 639; а также В. В. Бартольд. Туркестан ..., т. 1, стр. 136, 137, 142, 481.

128. Тохаристан с областью Замм - местность, расположенная по верхнему течению р. Аму-Дарья. Население его принадлежало к иранским племенам, говорило на тохарском языке - одном из иранских диалектов. В МР название "Замм" искажено и читается как Ду или Ру (?). См.: В. В. Бартольд. Туркестан ..., т. 1, стр. 116-118, 249, 276, 356, 366, 402, 509, 512, 586-587.

129. Ал-Джузаджан - область в Хорасане. У Ибн Хурдабеха ал-Джузаджан со всеми огласовками, могло быть и ал-Джузджан, однако сумма налогов у обоих географов одинаковая. У Ибн ал-Факиха рукопись без огласовки, поэтому мы склоняемся к принятию варианта Ибн Хурдабеха. У Бартольда - Гузган (Гузганан, Джузджан). См.: В. В. Бартольд. Туркестан ..., т. 1, стр. 130-131, 251, 256, 283, 292, 308, 322, 324, 326-327, 364, 401, 408.

130. Ал-Хутталан или Хутталь - область в Хорасане. Название этой области в источниках пишется по-разному. У Йакута - Хатлан, Хутталан, у В. В. Бартольда - Хутталь, Хутталан. См.: Йакут, изд. Бейрутское, т. II, стр. 346; В. В. Бартольд. Работы по отдельным проблемам истории Средней Азии, т. II, стр. 42, 149, 225, 330, 431, 469, 513.

131. Ар-Ру'б и Шимиджан - области Хорасана, точное местонахождение их не известно. Эти названия написаны в рукописях по-разному: у Ибн Хурдабеха - Ар-Ру'б и Симинджан;

у Бартольда - Семиджен. См.: Ибн Хурдадбех, *ВГА*, У1, стр. 36-37; В. В. Бартольд. *Туркестан ...*, т. 1, стр. 182.

132. Бамийан (в древности Бам-йан-на, согласно Маркварту перс. Бамикан) - город с одноименной областью в Тохаристане, однако политически Бамийан был больше связан с Кабулом и Газной, а не со Средней Азией. В IX-X вв. Бамийан стал столицей независимого царства, в которое входили весь Тохаристан и некоторые области Средней Азии. На северо-востоке это царство достигло границ Кашгара. При монголах город был полностью разрушен. См.: Ибн Хурдадбех, *ВГА*, У1, стр. 37; Йакут, *Бейрутское изд.*, т. 1, стр. 330; В. В. Бартольд. *Туркестан ...*, т. 1, стр. 118, 249, 402, 509, 511-512, 551.

133. Ал-Вашджирд (ныне Файзабад) - город, находится между Кафирниганом и Вахшем. См.: В. В. Бартольд. *Общие работы по истории Средней Азии*, т. II (1), стр. 216, 455, а также: В. В. Бартольд. *Туркестан ...*, т. 1, стр. 116, 121, 124.

134. Насаф, или Нахшаб - город в Бухаре. Арабские географы чаще всего употребляли название Насаф. Город находился в долине Кашка-Дарьи. По сообщениям арабских географов, он был многолюден, а рустаки его располагались между Аму-Дарьей и Самаркандом. Из этого округа вышло много ученых. Ал-Истахри сообщает, что в нем есть "кухандаз" - перс. вышгород, кремль, "рабад" - предместье и четверо ворот. Город находится на пути в Бухару и Балх на расстоянии двухдневного пути до Кеша (Ташкент). Между ним (Насафом) и Аму-Дарьей нет гор. В середине города протекает река Рас ал-Кантара, орошающая окрестные деревни. В городе имелись две мечети, в архитектурном отношении похожие на мечети ал-Медина. Жители этого района - традиционалисты, занимались собиранием хадисов. У В. В. Бартольда - Несеф-Нахшеб, позднее Карши. Он упоминает, что здесь существовали 60 деревень, связанных с Нахшабом. См.: Ибн Хаукаль, *ВГА*, II, стр. 376; Истахри, *ВГА*, I стр. 325; В. В. Бартольд. *История орошения Туркестана*, *Спб.*, 1912, стр. 126, а также: В. В. Бартольд. *Туркестан ...*, т. 1, стр. 61, 81, 154, 157, 163, 176, 189-197, 243, 257-258, 264, 268, 303, 308, 324, 494, 504, 521.

135. Киш, или Кеш - область в Хорасане. Ибн Хаукаль перечисляет в Кешской области 16 рустаков: 1) Миян Кеш,

2) Руд, 3) Баландеран, 4) Расмайн, 5) Кешк (совершенный Ташкент), 6) Ару, 7) Бузмаджен, 8) Сиям (Синам), 9) Арган, 10) Джадж-Руд, 11) Хузар-Руд, 12) Хузар, 13) Суруда, 14) Санг Гардак внутренний, 15) Санг Гардак внешний, 16) Май-мург. См.: В. В. Бартольд. Туркестан . . . , т. 1, стр. 189.

136. Ма вара ан-Нахр (Бухара) - дословно "То, что за рекой", Маверанахр - область в Хорасане. В МР - Вара ан-Нахр. Мы оставили написание названия при дешифровке как в рукописи. В транскрипции оно пишется слитно - Мавераннахр, в рукописи пропущено "ма".

137. Дирхемы гитрифи, или гитрифийские дирхемы - эти монеты широко обращались в Средней Азии. См.: О. И. Смирнова. Каталог монет с гробницы Пенджикента, М., 1963, стр. 50, 51; П. И. Лерх. Монеты Бухар-худатов, ТРАО, ХУЩ Спб., 1909, стр. 34, 35; Наршахи. История Бухары, пер. Лыкошина, Ташкент, 1897, стр. 48; Госэрмитаж, т. 1У, Л., 1947; стр. 206-207, статья М. М. Явича; Е. А. Давидович. Материалы по метрологии Средней Азии, М., 1970, стр. 81.

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

- Ал-Хасан ибн Муса ан-Наубахти. Шитские секты. Пер. с арабского, исследование и коммент. С. М. Прозорова. Сер. ХШ, М., 1973.
- Арабский аноним XI в. Изд. текста, пер., введение в изучение памятника и коммент. П. А. Грязневича, М., 1960.
- Бартольд В. В. Историко-географический обзор Ирана. СПб., 1903.
- Бартольд В. В. Мусульманский мир. Птг., 1922.
- Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия, т.1, М., 1963.
- Бартольд В. В. Общие работы по истории Средней Азии, т. II (1), М., 1963.
- Бартольд В. В. Работы по отдельным проблемам истории Средней Азии, т. II (2), М., 1964.
- Бартольд В. В. Работы по исторической географии, т. III, М., 1965.
- Бартольд В. В. Работы по истории ислама и арабского халифата, т. У1. М., 1966.
- Беляев В. И. Арабские рукописи из Йемена в собраниях Ташкента. - СВ, т. 1У, 1947, стр. 35-72.
- Беляев В. И. Арабские рукописи в бухарской коллекции азиатского музея ИВАН СССР. - "Тр. ИВАН СССР", 1, Л., 1932.
- Беляев В. И. Арабские источники по истории туркмен и Туркмении IX-XIII вв., МИТТ, т.1, изд. АН СССР, М.-Л., 1939.
- Беляев В. И. Арабские рукописи в собрании Института востоковедения АН СССР. - "Учен. зап. ИВАН СССР", т.У1, 1953, стр. 54-103.
- Бикерман Э. Ж. Хронология древнего мира, пер. с англ. И. М. Стеблин-Каменского, М., 1976.

Босфорт К. Э. Мусульманские династии, справочник по хронологии и генеалогии. Пер. с англ. и примеч. П. А. Грязневича, отв. ред. проф. И. П. Петрушевский, М., 1971.

Булгаков П. Г. Сведения арабских географов IX-нач. X вв. о маршрутах и городах Средней Азии. Л., 1954 (реф. дис.).

Булгаков П. Г., Халидов А. Б. Вторая записка Абу Дулафа. Издание текста, пер., введение и коммент. М., 1960.

Валидов А. З. Мешхедская рукопись Ибн ал-Факиха. — "Изв. АН СССР", № 1, 1924, стр. 237-248.

Гевонд Вардапет. История халифов, пер. с армянского, писатель УШ в. Спб., 1862.

Гибб Хар. Арабская литература. Пер. с англ. А. Б. Халидова и П. А. Грязневича. М., 1960.

Григорьев В. В. Об арабском путешественнике X в. Абу Дулафе и странствовании его по Средней Азии. — ЖМНП, ч. 163, сентябрь 1878, отд. 2, стр. 1-45.

Гос. Эрмитаж, Труды отдела Востока, т. 1У, Л., 1947, стр. 206-207 (статья М. М. Явича).

Давидович Е. А. Материалы по метрологии средневековой Средней Азии. М., 1970.

Жамкочян А. С. Харадж Хорасана по материалам мешхедской рукописи Ибн ал-Факиха "Ахбар ал-Булдан". — "Историко-филологический журнал АН Арм. ССР", 1971, № 3, (54), стр. 174-182.

Жамкочян А. С. Неизвестная глава об ас-Саваде в "Ахбар ал-Булдан" Ибн ал-Факиха. — "Вестник Ереванского ун-та", 1971, № 3 (15), стр. 141-153.

Жамкочян А. С. Город Самарра по материалам Мешхедской рукописи. — "Историко-филологический журнал АН Арм. ССР", 1973, № 2 (61), стр. 275-294.

Жамкочян А. С. Сведения ат-Табари по истории Южной Аравии в У1 в. — "Вестник Ереванского ун-та", Ереван, 1974, № 2, стр. 213-224.

Жузе П. К. Обследования и изучения Азербайджана, Йакуби. История, текст и пер. с арабского, Баку, 1927.

Жузе П. К. Мутагаллибы в Закавказье в IX-XI вв. — "Материалы по истории Грузии и Кавказа", вып. 3, Тифлис, 1937.

Ибн Фалдан. Путешествие Ибн Фалдана на Волгу. Под ред. И. Ю. Крачковского. М.-Л., 1939.

Ибн Фалдан. Книга Ахмеда Ибн Фалдана о его путешествии на Волгу в 921-922 гг. Изд. текста, пер., введение в изуче-

- ние памятника и коммент. А. П. Ковалевского, Харьков, 1956.
- Крачковский И. Ю. Арабская географическая литература. Избранные соч., т. IУ, М.-Л., 1957.
- Крачковский И. Ю. Арабская поэтика в IX в. Избранные соч., т. II, М.-Л., 1957.
- Крачковский И. Ю. Шахразур в географическом словаре Иакута и в записке Абу Дулафа. Избранные соч., т. I, М., -Л., 1955.
- Крачковский И. Ю. Избранные соч., т. У, М.-Л., 1958, стр. 163-181.
- Крачковский И. Ю. Вторая записка Абу Дулафа в географическом словаре Иакута (Азербайджан, Армения, Иран). Избранные соч., т. I, М.-Л., 1955, стр. 280-292.
- Караулов Н. А. Сведения арабских географов IX-Xвв. о Кавказе, Армении и Азербайджане (ал-Истахри, 930 г.х.). Текст, пер. и примеч., Тифлис, 1901.
- Коран. Изд. Флюгеля, Лейпциг, 1858.
- Ковалевский А. П. Библиография. Харьков, 1966.
- Стенли Лен Пуль. Мусульманские династии. Хронологические и генеалогические таблицы с историческими введениями. Пер. В. В. Бартольд. СПб., 1899.
- Лерх П. И. Монеты бухар-худатов.-ТРАО, ХУЩ, СПб., 1909.
- Массе А. Ислам, очерк истории. Пер. с франц. А. Б. Костинной, А. С. Луцкой. М., 1961.
- Материалы по истории туркмен и Туркмении, т. I, Арабские и персидские источники УП-ХУ вв. Под ред. С. Л. Волина, А. А. Ромаскевича и А. Ю. Якубовского, М.-Л., 1939.
- Мец А. Мусульманский Ренессанс. Пер. с нем. Д. Е. Бертельса, М., 1961.
- Минорский В. Ф. История Ширвана и Дербенда, X-XII вв. Отв. ред. проф. А. А. Али-Заде, М., 1963.
- Мухаммад ал-Хамави, ат-Тарих ал-Мансури (Мансурова хроника). Изд. текста, предисловие и указатели П. А. Грязневича. М., 1960.
- Наршахи. История Бухары. Пер. Лыколина. Ташкент, 1897.
- Пигулевская Н. В., Якубовский А. Ю., Петрушевский И. П., Строева Л. В., Беленицкий А. М. История Ирана с древнейших времен до конца ХУШ в., Л., 1968.
- Пигулевская Н. В. Византия и Иран на рубеже У I и УП вв. М.-Л., 1946.

Петрушевский И. П. Земледелие и аграрные отношения в Иране в XIII в. М.-Л., 1960, стр. 340 и след.

Смирнова О. И. Каталог монет из гробницы Пенджикент. М., 1963.

Труды азербайджанской (Оренбургской) археологической экспедиции, т.1 (1953-55 гг.). Отв. ред. А.А.Иессен. (Материалы и исследования по археологии СССР №67). М.-Л., 1959.

Цкитишвили О. В. К истории города Багдада, материал к истории возникновения и развитие феодального города на Ближнем Востоке. Тбилиси, 1968.

Цкитишвили О. В. Город Васит по Мешхедской рукописи Ибн-ал-Факиха. Очерки по истории городов Ближнего Востока (сборник статей), под ред. проф. Габашвили, вып. 2, Тбилиси, 1970, стр. 272.

Хинц В. Мусульманские меры и веса с переводом в историческую систему. М., 1970.

Якубовский А. Ю. Иран на грани УШ-IX вв. (Черты социального строя халифата при Аббасидах). Труды первой сессии арабистов, М.-Л., 1937.

Якубовский А. Ю. Об испольных арендах в Ираке в УШ в. СВ, т.1У, М.-Л., 1947.

Անկանոն գիրք, Ա. Բանգարան հին և նոր նախնեաց, հին կտակարանաց, վեճետիկ, Սր. Ղազար, 1896. էջ 431, 432:

Լեռ, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, Երևան, 1967, էջ 470-476:

Նալբանդյան Հ. Թ. Արարական աղբյուրները Հայաստանի և հարևան երկրների մասին, Երևան, 1965:

Պատմութիւն Աստուածաշունչ սուրբ գրոց, հին կտակարանի, գրեաց Ամբրոսիոս, Վ. Գալֆանեան, հրամանաւ Տ. Տ. Մկրտչի Ա. Վեհափառ և սրբազնագոյն: կաթողիկոսի ամենայն Հայոց, Վաղարշապատ, տպարան Մայր աթոռոյ, Սր. էջմիածնի, 1897, էջ 257:

Տեր-Ղեռնդյան Ա. Ն. Արարական ամիրայությունները Բագրատունյաց Հայաստանում, Երևան, 1965:

Ուսումնասիրութիւնք հին կտակարանի անվաներ գրոց վրայ, գրեաց Հ. Բարսեղ Վ. Սարգիսեան, Յուլիտէն Միսիթարաց, վեճետիկ, տպարան սրբոյն Ղազարու, 1898, էջ 440-444:

Abu Dulaf Mis'ar ibn Muhalhil's travels in Iran, circa AD 950, arabic text with an english translation and commentary by V. Minorsky, Cairo, university press, Egypt, 1955.

Ahlwardt W., Verzeichniss der Arabischen Handschriften der Konigslichen Bibliothek zu Berlin, siebenter Band, Buch XIX, Forsetzung, Berlin, 1895.

'Ali ibn Djahm, printed with notes by Chalil Mardam Bek, Damascus, 1950.

Al-Beladsori, Imamo Ahmed ibn Jahia ibn Djabir al-Beladsori, Liber expugnationis regionum, edidit M.J. De Goeje, Lugduni-Batavorum, 1866.

Christensen A., *L'Iran sous les sasanides*, deuxieme edition, Copenhague, 1936.

Flugel G., *Concordantiae Corani Arabicae ad literarum ordinem et verborum radices diligenter disposuit*, Lipsiae, 1898.

Al-Hamdani's *Geographie der Arabischen Halbinsel namh den Handschriften von Berlin, Constantinopel, London, Paris und Strassburg zum ersten Male herausgegeben von D. H. Muller*, Leiden, 1884.

Al-Hamdani's *Geographie al-Hasan ibn Ahmed, al-Iklil, erster Buch in der Rezension von Muhammed bin Nashwan bin Sa'id al-Himjari*, herausgegeben von O. Lofgre Uppsala, 1965.

Hamsae Isphahanensis, „Annales“ edidit J. M. Gottwald, *textus arabicus*, Petropoli, 1844.

Hudud al-'Alam, The regions of the world, a persian geography 372 AH 982 AD translated and explained by V. Minorsky, with a preface by V. V. Barthold, died in 1930, London, 1937.

Ibn Challican, Vitae illustrium vivorum, edidit F. Wustenfeld, Goetingae, 1835.

Ibn al-Fakih al-Hamadhani, Kitab al-Boldan, edidit M. J. De Goeje, BGA, pars V, Lugduni-Batavorum, 1885.

Ibn Haukal Abu'l-Kasim al-Nasibi, Viae et regna, Descriptio ditionis moslemicae edidit M. J. De Goeje, BGA, pars secunda, apud E. J. Brill, Lugduni-Batavorum, 1873.

Ibn Haukal, Opus Geographicum, auctore Abu'l-Kasim al-Nasibi ibn Haukal, Liber imaginis terrae, edidit collato textu primae editionis aliis que fontibus adhibis J. H. Kramers, BGA II, editio secunda, fasc. I, II, Lugduni-Batavorum, 1938-1939.

Ibn Khordadbeh Abu'l Kasim Obaidallah ibn Abdallah ibn Khordadbeh, Kitab al-Masalik wa'l Mamalik, edidit M. J. De Goeje, BGA, VI, Lugduni-Batavorum, 1889.

Ibn al-Nadim, Kitab al-Fihrist, herausgegeben von G. Flugel, Band I, Leipzig, 1871.

Ibn Rusteh Abu Ali Ahmed ibn Omar ibn Rusteh, Kitab al-A'lak al-Nafisa, edidit M. J. De Goeje, BGA, VII, Lugduni-Batavorum, 1891.

Ibn Serapion, Description of Mesopotamia and Baghdad, written about the year 900 AD., the arabic text edited from a manuscript in the British Museum library with translation and notes in the *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, London, 1895.

Istakhri Abu Ishak al-Farisi al-Istakhri, Viae regnorum, Descriptio ditionis moslemicae, edidit M. J. De Goeje, BGA, I, Lugduni-Batavorum, 1870.

Jakubi Ahmed ibn Abi Jakub Ibn Wadhih al-Katib al-Jakubi, Kitab al-Boldan, edidit M. J. De Goeje, BGA, VII, Lugduni-Batavorum, 1892.

Jacut's Geographisches Worterbuch, aus den Handschriften zu Berlin, St. Petersburg, London, Paris und Oxford, auf kosten der DMG., herausgegeben von F. Wustefeld, Band I-IV, Leipzig, 1866-1873.

Jacut's Irshad al-Arib ila maarifat al-adib, text edited by D. S. Margoliouth, Leyden London, 1903, GMS, memorial volume VI.

Kremer A., Ueber das Einnahmen Budget des Abbasiden Reiches vom Jahre 306 H. (918-919) Wien, 1887.

Masudi, Kitab at-Tanbih wa'l-Ischraf auctore al-Masudi, edidit M. J. De Goeje, BGA, VIII, Lugduni-Batavorum, 1894.

Masudi, Murudj az-zahab-Masudi, Les prairies d'or, texte et traduction par C. Barbier de Meynard et Pavet de Courteille, vol. I-IX, Paris, 1861-1877.

Mokaddasi, Schams'o'd-din Abu Abdollah Mohammed ibn Ahmed ibn abi Bekr al-Banna al-Basschari al-Mokaddasi, Descriptio imperii moslemici, edidit M. J. De Goeje, Lugduni-Batavorum, BGA, III, 1877.

Noldeke-Tabari, Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden, aus der arabischen Chronik des Tabari, ubersetzt und mit ausfuhrlichen erlauterungen und erganzungen versehen, Leyden, 1879.

At-Tabari Abu Djafar Mohammed ibn Djarir at-Tabari, Annales cum aliis edidit M. J. De Goeje, Lugduni-Batavorum, 1879, 1890, 1901.

At-Tabari Abu Djafar Mohammed ibn Djarir at-Tabari, „indices" edidit M. J. De Goeje, Lugduni-Batavorum, 1901.

Yakut ar-Rumi, Mu'djam al-Buldan, editeurs Dar. Saber, Dar Beyrouth, T. I-V, Beyrouth, 1955-1957.

Yacut's Dictionary of Learned Men, Mo'gam al-Odaba, vol. IV, Egypt, Cairo, 1939.

Brockelmann C., Geschichte der Arabischen Literatur, Bd. I, Weimar, 1898; Bd. II, Berlin, 1902 (SB I-Erster Supplementband, Leiden, 1937, SB II-Zweiter Supplementband, Leiden, 1938).

Cahen C., L'evolution de l'iqta du IX au XIII siecle, annales economies societe civilisation, T. VIII, Paris, 1953.

Doughty, Travels in Arabia desert, vol. II, Cambridge, 1888.

Fuck J., Muhammed ibn Ishaq, Literarhistorische Untersuchungen, Frankfurt am Main, 1925.

Ghazarian M., Armenian unter der arabischen Herrschaft, bis zur Entstehung des Bagratidenreiches, Zeitschrift fur armenische Philologie, Marburg, 1903.

Hitty Ph. K., History of Syria, London, 1959, (3 rd. edition).

Hitty Ph. K., History of the arabs, London, 1946.

Iwanov W., Anotice on the library attached to the shrine of Imam Riza of Meshhed, in the Journal of the Royal Asiatic society, London, 1920.

Le Strange G., the Lands of the Eastern Caliphate, Mesopotamia Persia

and Central Asia from the moslem conquest to the time of Timur, London, Cambridge, 1930.

Levy R., *The social structure of Islam*, edition II, London, Cambridge, 1957.

Lokkegaard Fr., *Islamic taxation in the classic period*, Copenhagen, 1950.

Noldeke Th., *Bibliography in ZDMG*, Bd. XXV, Leipzig, 1871.

Poliak A. N., *Classification of lands in the Islamic law*, in the american journal of semitic languages and literatures, New-York, 1940.

Poliak A. N., *La feodalité Islamique*, „Revue des etudes Islamique“, T. X, Paris, 1936.

Rohr Sauer A., *Des Abu Dulaf Bericht uber seine Reise nach Turkestan China und Indien*, neu ubersetzt und untersucht, Bonner Orientalische Studien, Heft 26, Stuttgart, 1939.

Schwarz P., *Iran im Mittelalter nach der arabischen Geographen*, Bd. I-IX, Leipzig-Stuttgart-Berlin, 1896-1936.

Schwarz P., *Iran im Mittelalter nach der arabischen Geographen*, Leipzig, Otto-Harrassowitz, 1896.

Ter Ghewondyan A., *The arab emirates in Bagratid-Armenia*, trans. by Nina Garsoian, Lisbon, 1976.

С Л О В А Р И

- Баранов Х. К. Арабско-русский словарь. М., 1958.
 Борисов В. М. Русско-арабский словарь. М., 1967.
 Гиргас В. Ф. Словарь к арабской хрестоматии и Корану. Казань, 1881.
 Миллер Б. Ф. Персидско-русский словарь. Изд. 2, М., 1953.
 Гаффаров М. А. Полный персидско-русский словарь. М., 1914.
 Belot J. V. Vocabulaire arabe-français. Beyrouth, 1893.
 Dozy R. Supplement aux dictionnaire arabes. T. I-II, Leyde, 1881.
 Kazimirski A. de Biberstein. Dictionnaire arabe-français, vol. I-II. Paris, 1860.
 Lane E. W. Arabic-english lexicon, vol. I-VIII. London, 1863-1893.
 Sarkiss J. E. Dictionnaire encyclopaedique de bibliographie arabe. Le Caire, 1930.

الاب لويس معلوف اليسوي المنجد في اللغة والادب والعلوم
بيروت ١٩٥٦

روبینچکه پوری فرهنگه فارسی بروسی دردوم جلد دستور
زبان فارسی مسکو ١٩٧٠

الزرکلی خیرالدین الاعلام - القاهرة ١٩٦١
حسن عمید فرهنگه عمید شامل واژه های فارسی و لغت
عربی و اروپائی مصطلح در زبان فارسی واصطلاحات
علمی و ادبی چاپ دوم تهران ١٣٤٥ خورشیدی

С О К Р А Щ Е Н И Я

- ЗКВ – Записки коллегии востоковедов при Азиатском музее
Российской Академии наук (АН СССР).
- ИАН – "Известия Академии наук СССР".
- ИВАН СССР – Институт востоковедения АН СССР.
- ИРАН – Известия Российской Академии наук.
- ЛОИВАН – Ленинградское отделение Института востоковедения АН СССР.
- МИТТ – Материалы по истории туркмен и Туркмении.
- МР – Мешхедская рукопись.
- СВ – "Советское востоковедение".
- СМОМПК – Сборник материалов по описанию местностей и племен Кавказа.
- ТРАО – Труды русского археологического общества, СПб.
- BGA – Bibliotheca Geographorum Arabicorum
- BSOAS – Bulletin of the school of oriental and african studies
- GAL – Geschichte der arabischen Literatur, Bd. I–II, Weimar, 1898–1902
- GAL SB – Supplementbande. Bd. I–III, Leyden, 1936–1942
- GMS – Gibb Memorial Series
- EI (NE) – Encyclopaedia of Islam (New edition)
- JRAS – Journal of the Royal Asiatic Society
- ZDMG – Zeitschrift der Deutschen morgenlandischen Gesellschaft, Leipzig

ХАРАДЖ (НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ) ПО АРАБСКИМ
ГЕОГРАФАМ IX-X ВВ.

Р а й о н	По Ибн ал-Факиху (вторая пол. IX в.)	По Ибн Хурдадбе- ху (пер. пол. IX в.)
1	2	3
<u>Области</u>		
<u>ас-Савада</u>		
ал-Анбар	350 тыс. дирхемов	150 тыс. дирхемов
Катраббул	300 тыс. дирхемов	300 тыс. дирхемов
Маскин	150 тыс. дирхемов	150 тыс. дирхемов ^x
Бадурайиа	1 млн. дирхемов	2 млн. дирхемов
Бахурасир	150 тыс. дирхемов	
ар-Румакан	500 040 дирхемов	250 тыс. дирхемов ^{xx}
Куса	150 тыс. дирхемов	150 тыс. дирхемов
Нахр Дуркит	200 тыс. дирхемов	200 тыс. дирхемов
Нахр Джаубар	150 тыс. дирхемов	150 тыс. дирхемов
аз-Заваби	1 млн. дирхемов	250 тыс. дирхемов
Бабил и Хутарнийа	350 тыс. дирхемов	350 тыс. дирхемов
ал-Фаллуджа ал-		7
Алийиа	70 тыс. дирхемов	70 тыс. дирхемов
ал-Фаллуджа ал-		
Суфла	180 тыс. дирхемов	280 тыс. дирхемов
ан-Нахрайн с тремя рустаками	45 тыс. дирхемов	45 тыс. дирхемов
Айн ат-Тамр	45 тыс. дирхемов	45 тыс. дирхемов
Джубба и ал-Будат	160 тыс. дирхемов	150 тыс. дирхемов
Сура и Барбисама	100 тыс. дирхемов	100 тыс. дирхемов
Барусама и Нахр ал-		
Малик	250 тыс. дирхемов	250 тыс. дирхемов
^x По Кудама (X в.)	300 тыс. дирхемов.	
^{xx} По Кудама (X в.)	350 тыс. дирхемов.	

1	2	3
поместья Ас-Сибайн и ал-Мавкуф	150 тыс. дирхемов	150 тыс. дирхемов
Фурат Бадакла	900 тыс. дирхемов	900 тыс. дирхемов
ас-Силхин	140 тыс. дирхемов	140 тыс. дирхемов
Рузмистан и Хурмуз-джирд	10 тыс. дирхемов	10 тыс. дирхемов
Тустар	300 тыс. дирхемов	300 тыс. дирхемов
Из нескольких рустак-ков (в рукописи не указывается район)	204 840 дирхемов	204 840 дирхемов
Каскар (Нахр ас-Сила, Барка и ар-Рай-йан)	70 тыс. дирхемов	70 млн. дирхемов ^x
Бузурджасабур	300 тыс. дирхемов	300 тыс. дирхемов
ар-Разанайн	100 тыс. дирхемов	120 тыс. дирхемов
Нахр Бук	-	100 тыс. дирхемов
Калваза и Нахр Бин	300 030 дирхемов	330 тыс. дирхемов
Джазир и ал-Мадина		
ал-Атика (Ктесифон)	170 тыс. дирхемов	140 тыс. дирхемов ^{xx}
Рустукбаз	-	170 тыс. дирхемов ^{xxx}
Махруд и Силсил	250 тыс. дирхемов	250 тыс. дирхемов
Джалула ва Джалула	100 тыс. дирхемов	100 тыс. дирхемов
аз-Забайн	40 тыс. дирхемов	40 тыс. дирхемов
Даскара и рустаки	70 тыс. дирхемов	70 тыс. дирхемов
Бараз ар-Руз или		
Билад ар-Руз	120 тыс. дирхемов	120 тыс. дирхемов
Банданиджин	100 тыс. дирхемов	100 тыс. дирхемов
ан-Нахраванат:		
а) ан-Нахраван ал-А'Ла	350 тыс. дирхемов	350 тыс. дирхемов
б) ан-Нахраван ал-Авсат	100 тыс. дирхемов	100 тыс. дирхемов
в) ан-Нахраван ал-Асфал	150 тыс. дирхемов	150 тыс. дирхемов
Бадурайиа и Баку-сайиа	330 тыс. дирхемов	330 тыс. дирхемов

^x По Кудама (X в.) 90 тыс. дирхемов.

^{xx} По Кудама (X в.) 240 тыс. дирхемов.

^{xxx} По Кудама (X в.) 150 тыс. дирхемов.

1	2	3
область Истан Шаз Файруз (Хулван) и ал-Джабарик	1 млн.800 тыс.дирх.	1 млн.800 тыс.дирх.

Области
Хорасана

ар-Райи	10 млн. дирхемов	10 млн. дирхемов
Кумис	2 млн.196 тыс.дирх.	2 млн.196 тыс.дирх.
Джурджан	10 млн. 176 тыс. 800 дирхемов	10 млн. 176 тыс. 800 дирхемов
Карман (Керман)	600 млн. дирхемов	60 млн. дирхемов
Сиджистан	6 млн. 776 тыс.дирх.	
Р-оны Муваррик, ар-Руххадж, ал-Да- вара, Забулистан	947 тыс.дирхемов	947 тыс. дирхемов
ат-Табасайн	113 880 дирхемов	113880 дирхемов
Кухистан	787 800 дирхемов	787. 800 дирхемов
Найсабур (Нишапур)	2 млн.860 тыс.дирх.	4 млн. 108 900 дирх.
Наса	873 400 дирхемов	893 400 дирхемов
Абивард	700 тыс.дирхемов	700 000 дирхемов
Сарахс	307 440 дирхемов	307 440 дирхемов
Марв ар-Руз и рус- так Тандж	420 400 дирхемов	420 400 дирхемов рустак Тандж про- пушен
ат-Талакан	21 400 дирхемов	21 400 дирхемов
Гарджистан	100 тыс. дирхемов	100 тыс. дирхемов
	2 тыс. голов	2 тыс. голов
Базагиэ		440 тыс.дирхемов
Герат, Асфарах и Ис- физасандж	1 млн.159 тыс.дирх.	
<u>Обл. Тохаристана</u>		
Замм	106 тыс.дирхемов	106 тыс.дирхемов
ал-Фарайаб	65 тыс. дирхемов	55 тыс.дирхемов
ал-Джузаджан	154 тыс.дирхемов	154 тыс.дирхемов
Ал-Хутталан	12 тыс. дирхемов	12 тыс. 300 дирхемов
Балх и Ша'б Харра и его горные районы	490 300 дирхемов	490 300 дирхемов
Файругис	4 тыс. дирхемов	4 тыс. дирхемов
Тирмиз	2 тыс. дирхемов	2 тыс. дирхемов

1	2	3
ар-Ру'б и Шимиджан	12 тыс. 600 дирхемов	12 тыс. 600 дирхемов
ал-Бамийан	5 тыс. дирхемов	5 тыс. дирхемов
Барухан, Джумрин и ал-Муттаджан	106 500 дирхемов	106 500 дирхемов
Ат-Тирмиз	47 100 дирхемов	47 100 дирхемов
Ал-Бинкан	3500 дирхемов	3500 дирхемов
Каркан	4000 дирхемов	4000 дирхемов
Шикинан	4000 дирхемов	4000 дирхемов
Ваххан	20000 дирхемов	20000 дирхемов
ал-Мизджан	2000 дирхемов	2000 дирхемов
Ахарун	32000 дирхемов	32000 дирхемов
ал-Каст	10000 дирхемов	10000 дирхемов
Ас-Саканийан	48500 дирхемов	48500 дирхемов
Басара	7300 дирхемов	7300 дирхемов
ал-Вашджирд	1 тыс. дирхемов	1 тыс. дирхемов
ал-'Андмин и ар- Рихшан	12 (тыс.) голов (?) и 13 верховых животных	12 тыс. (голов) и 13 верховых животных
Кабул	2 млн. 500 дирхемов, а из молодых не- вольниц 2 тыс. го- лов, стоимость ко- торых 600 тыс. дир- хемов	2 млн. 500 тыс. ди- рхемов, а из гуз- ских пленных 2 тыс. голов, стоимость которых 600 тыс. дирхемов
Насаф ^x	90 тыс. дирхемов	90 тыс. дирхемов
Киш ^x	112500 дирхемов	112500 дирхемов
ал-Буттам	5 тыс. дирхемов	5 тыс. дирхемов
ал-Бакбин	6 тыс. 200 дирхемов	6 тыс. 200 дирхемов
рустак Джаван	7 тыс. дирхемов	7 тыс. дирхемов
рустак ар-Руйан	2 тыс. 220 дирхем.	2 тыс. 220 дирхемов
Афна	48 тыс. дирхемов	48 тыс. дирхемов
Хваризм	489 тыс. дирхемов	489 хварезмийских дирхемов

^x См.: Ибн Хаукаль, VCA, II; В. В. Бартольд. Турке-
стан в эпоху монгольского нашествия, т.1, стр.189. Ибн Хау-
каль причисляет к Кешской области 16 волостей: 1. Миян-Кеш,
2. Руд, 3. Баландеран, 4. Расмаин, 5. Кешк, 6. Ару, 7. Буз-
маджен, 8. Сиям (Синам), 9. Арган, 10. Джаджруд, 11. Хузар
Руд, 12. Хузар, 13. Суруда, 14. Санг Гардак Внутренний,
15. Санг Гардак Внешний, 16. Маймург.

1	2	3
Амул	293 тыс. 400 дирх.	293 тыс. 400 дирх.
Бухара	1 млн. 189 тыс. 200 дирхемов гитрифи ^х	
ас-Согд и области		
Нуха ибн Асада	326400 дирхемов	326400 дирхемов
Фергана	280 тыс. дирхемов мухаммади	280 тыс. дирхемов мухаммади
Из города тюрокв	46 тыс. 400 хорез- мийских дирхемов, 1087 одежд	46 тыс. 400 хорез- мийских и Мусе- йабийских дирхемов, 1187 одежд
	Лопат и железных листов 1300 попо- лам	Лопат и железных листов 1300 попо- лам
	Итого: 1 млн. 72 тыс. дирхемов му- хаммади	Итого: 2 млн. 172500 дирхемов мухаммади
Киш	1 млн. 39 дирхемов мухаммади	1 млн. 89 тыс. дир- хемов мухаммади
Усрушана	50 млн. 840 дирхемов мухаммади	50 млн. 48 тыс.
аш-Шаш	607 тыс. дирхемов Мусейаби	607 тыс. 100 дирхе- мов Мусейаби
Худжанда	100 тыс. дирхемов мусейаби	100 тыс. дирхемов мусейаби
	Всего харадж Хора- сана составлял 440 млн. 846 тыс. дирхе- мов, 13 млн. голов верховых животных	Всего 13 голов верховых животных, ^х
	2 тыс. овец	
	2012 голов пленных, лопат и листов же- леза 300 пополам	2 тыс. пленных, лопат и листов же- леза 1 тыс. 300 пополам

^х См.: О. И. Смирнова. Каталог монет из гробницы Пен-
джикент, М., 1963, стр. 50, 51; П. И. Лерх. Монеты Бухар-ху-
датов.-ТРАО, ХУЩ СПб., 1909, стр. 34, 35; Наршахи. История
Бухары, пер. Лыкошина, Ташкент, 1897, стр. 48; Госэрмитаж,
т. 1У, 1947, ст. М. М. Явича, стр. 206-207; Е. А. Давидовича.
Материалы по метрологии Средней Азии, М., 1970, стр. 81.

ИМЕННОЙ И ПРЕДМЕТНЫЙ УКАЗАТЕЛЬ

- Аба ибн ал-Масмиа'н 41
 Абд ал-Вахаб ас-Сакафи 30
 Абд Аллах ибн Абд ар-Рахман 25
 Абд Аллах ибн Даррадж 25
 Абд Аллах ибн Салам 85
 Абд Аллах ибн Тахир 97, 101
 Абд Аллах ибн Хилал 28, 32
 Абд ал-Малик ибн ал-Маджисун 42
 Абд ал-Малик ибн Марван 3 прим., 23-26, 84
 Абд ар-Рахман ибн Джафар ибн Сулайман 76
 Абу Али ал-Басир 50 пр., 51
 Абу-л-Бухтури Бахба ибн Амра ибн
 Ка'аба ибн ал-Харас ал-Хараси 25
 Абу Ваил 85
 Абу Джубайра 40
 Абу Исхак Ибрахим ибн Мухаммад ал-Байхаки 43 прим., 46
 Абу Ма'шар 55
 Абу Мунаббих 23
 Абу Мурра 36
 Абу Муса ал-Аш'ари 83, 84
 Абу Саид 94
 Абу Суфийан ал-Химйари 23
 Абу ал-Хаджжадж 56
 Абу Хубра 85
 Абу Хурайра 21 прим., 34, 35
 'Ад (племя) 42
 Адам 36
 Аджам 73
 Акки 38
 Акфур Шах ибн Талаш 41
 Александр Македонский 31, 56
 Али ибн Джахм 44
 Али ибн Харб ал-Маусили 25
 ал А'маш 56
 ал-Амурийа 52
 Анис (созвездие) 115 прим., 88
 Ануширван 70, 75, 95, 96
 ал-А'раби 84
 Али ибн Абу Талиба (халиф) 34
 Ардашир ибн Бабакан 41, 42, 80
 Ариш 94
 ал-Арус 43
 Аслама ибн Зур'а ал-Килаби 25
 ал-Асма'н 24, 55, 85
 Астун 90
 Атраз ал-Магриб 90
 'Аун ибн Абдаллах 34, 35
 Афризун Джашнаш 41
 Ахмад ибн Исра'ил 75, 76
 Бабак 52
 Бадкувар 44
 Байварасб 59 прим., 56
 Бал'ас 35
 Бану Хашим (племя) 46, 80, 81
 Басил ал-Харшани 75
 Бат 85
 ал-Бахз 44
 Бахрам Джур 31
 ал-Бахуза 44
 Башар ибн Бурд 33
 Башир ибн Харун 24

- Бил 79
 Бир Бархут 61 прим., 56
 Близнецов (созвездие) 89, 90
 Букрат 118 прим., 93
 ал-Бурдж 44
 ал-Ваддах ибн 'Ата 25
 ал-Валид ибн 'Абд ал-Малик
 (халиф) 23
 Варса 36
 ал-Васик 41, 44 прим., 44, 46,
 47
 Васки 89
 Вахб ибн Мунаббих 36
 ал-Вахид 44
 Венера (планета) 117 прим.
 88, 89, 90
 Весы (созвездие) 89, 90
 Виндузсабур 80
 Водолей (созвездие) 89, 90
 Гайлан ибн Салама ас-Сакафи
 63
 ал-Гариб 44
 Гасбан ибн Йазид 24
 Дабур 88
 Давардан 27
 Да'кувийа 38
 Далфас 35
 Даниил 107 прим., 83, 84
 Дара ибн Дара 31, 55
 Дар Батих 112 прим., 85
 Дастимайсана царица 23 прим.,
 38
 Дева (созвездие) 88
 ал-Джавсик 52
 ал-Джалут 56
 ал-Джами 89
 ал-Джасс 52
 ал-Джаусик (ал-Ибрахими)
 44, 52
 ал-Джаусик 44
 ал-Джафар 44
 Джа'фар ал-Курди 53
 ал-Джа'фари ал-Мухдис 44
 Джафар ибн Мухаммад 94
 ал-Джахаф ибн Хаким 24
 ал-Джунайд ибн Абд ар-Рахман
 75
 Джундишапур 102, 104 прим., 78,
 80
 Джундишапур Билабаз 79
 Джурхум (племя) 52 прим., 52
 Джуха (Джаухи) 31, 76
 ал-Дукара 29
 Думат ал-Джандал 94
 Зад Анфарух ибн Бири 71
 Зайд ибн Мухаммад 82
 Зарба'а 32
 Зийад 74
 Зу-л-Карнайн (Александр Маке-
 донский) 31, 56
 Зурумия 88
 аз-Зутт 52
 Зу-Хаджи 95
 Иблис 24 прим., 39
 Ибн ал-Аббас 32, 40, 43
 Ибн Айаш 42
 Ибн Аун 78
 Ибн ал-Аш'ас 24
 Ибн ал-Батаих 29
 Ибн Дауд 46 прим., 46
 Ибн Зубайр 24
 Ибн Кайс ар-Рукайиат 63
 Ибн ал-Калби 42, 55
 Ибн Килда 93
 Ибн Мас'уд 85
 Ибн ал-Мукаффа' 78
 Ибн ал-Мутацца 53 прим., 54
 Ибн Мунзир 78
 Ибн Омар 35, 42
 Ибн ал-Харса ибн Нумайр 84

- Ибн Хубайра 18 прим., 24, 33, ал-Кусур 52
75 Кутейба ибн Муслим 94
- Ибрахим 30 прим., 42 Лайс 43
Ибрахим Благословенный (ал- Ла'ул 36
Халил) 96 прим., 72 Лев (созвездие) 88
Ибрахим ибн ал-Аббас ибн Лу'лу' 44
Мухаммад 82
- Ибрахим ибн ал-Джунайд 43 ал-Мада'ини 40, 55, 73, 75
ал-Изадж 84 Мадина 77
- Ийад (племя) 51 прим., 52, 72 ал-Мазани 30
Ийас ибн Му'авия 94 ал-Мазар 73
Имам 42 прим., 44, 51, 52 ал-Мазийар 53
Ирам (арамейцы) 42 Майдания 89
Иса ибн Башир ал-Куфы 94 Майсан 35
Исма'ил ибн Абдаллах 40 Майсун (созвездие) 88
ал-Истан 58 ал-Макабис (ал-Макаис), изме-
ал-Итахийя 44 рительные приборы 91
- Исхак ибн Талха ибн Аш'ас 41 Макхул 30
Йазид ибн Омар ал-Фариси 58 Малая Медведица (созвездие)
Йахбуз ибн ал-Курдмам 95 91
Йахйя ибн ал-Мавфика 25 Ма'мун (халиф) 31, 32
Йахйя ибн Махди ибн Килал 23 ал-Малик 44
Йахйя ибн Халид 94 Мани (Сахиб ал-Занадик) 79, 80
Йахйя ибн Халид ал-Бармаки ал-Мансур (халиф) 36 прим.,
76 40, 43
Йусуф ибн Омар 17 прим., 33 Марис 90
Йусуф ибн Омар ас-Сакафи 75 Марс (планета) 117 прим.,
88, 89
- Ка'б ал-Ахбар 108 прим., 84 Марут 56
Кабил (Каин) 113 прим., 85 Мас'ад ибн Садака ал-Абди 25
ал-Каид ал-Малаки 52 ал-Матамира 52
Калайя 44 Мах 27 прим., 42
ал-Касуфайн (астролябин) 91 ал-Махди 119 прим., 94
Кахт (племя) 85 Машну 34
Килсусина 88 Медведица (созвездие) 87
Кисра 85 Меркурий (планета) 88, 90
Кит (созвездие) 89 Михраджан 31
Козерог (созвездие) 88 Михран 85
Кубаз 73, 75 Муавия ибн Абу Суфйан 25
Кубаз ибн Файруз 61, 62 ал-Мубарак 26, 43
Кустус 93 ал-Мугира ибн Сулайман 73

- ал-Мугира ибн Шиб 25
 ал-Муджахид (Абу-л-Хаджадж) 43, 56, 57
 ал-Мукаррам 109 прим., 84
 Мукатил ибн Сулайман 36
 Мурамия 89
 Муса ибн Джа'фар 94
 ал-Мусаввар 78
 Мусанат 44
 ал-Мутаваккил 39 прим., 43, 44, 51
 ал-Мутаваккилия 44
 Мутазаа 40 прим., 44, 53, 75, 76
 Мутгасим 38 прим., 43, 44, 48, 52, 75, 76
 Мухаммад ибн Абд ал-Маннук 75 71
 Мухаммад ибн ал-Касам ас-Сакафи 29
 Мухаммад ибн Халид 29
 ал-Мухаммара 52
 ал-Мухтар 43
 ал-Муштари 56
 Набат (Анбат) 19, 31 прим., 29, 30, 33, 35, 36-43, 73, 85, 86
 Навуходоносор 29 прим., 30 42, 56, 84
 Наджиб (племя) 85
 ан-Наснас 26 прим., 40
 Наср ибн Мухаммад 35
 Нижняя Базт 89
 Нисабур 80, 98
 Нист Шабур 80
 ан-Нуруз 31
 Овна (созвездие) 86, 88
 Омар 40
 Омар ибн Абд ал-Азиз (халиф) 23, 41, 74
 Омар ибн ал-Хаттаб (халиф) 34, 39, 40, 73, 74, 78, 83-85
 персы 44, 45
 Полярная Звезда 90
 Птолемей 114 прим., 86
 Рак (созвездие) 86, 89
 ар-Рашид 37 прим., 43
 Ромей 44, 45
 Рыба (созвездие) 89
 ас-Са'д 26, 46
 Сабур 72, 73
 Са'ид ибн ал-Мусайиб 40
 Са'ил ал-Муаббаз 16 прим., 31
 Саиф ал-Бахр 94
 Сакиф (племя) 24, 94
 Салих ибн Абд ар-Рахман 26,
 Сам ибн Нух 43, 55, 78
 ас-Самани 52
 Саммак ибн Харб 25
 Самуд (племя) 42
 Санджариб 28 прим., 42
 Сатурн (планета) 88 - 90
 ас-Саури 84
 ас-Саффах 35 прим., 43
 Сахиб ал-Занадик 105 прим., 79
 ас-Сахр 44
 Сахр ал-Мирид 22 прим., 37
 Скорпион (созвездие) 89
 Солнце 88, 89
 Стрельца (созвездие) 88
 ас-Субх 44
 Сулайман ибн Дауд 25 прим., 34, 36-40, 42, 43, 46
 Султан 76
 Тайфийна 33
 Тали 38
 Тамрикин 89
 Танджа 89
 ат-Тасудж 58

- Телец (созвездие) 88
 Треугольник (созвездие) 88
 Туния 88, 90
 Турия 88
 тюрки 87
 Убайдаллах ибн Зийад 75
 Укрума 34
 Ухуд 94
 ал-Фарад на Тигре 44
 Фарвардин Мах 31
 ал-Хадждадж ибн Йусуф ибн
 ал-Хакам ибн Аий Акил ибн
 Амр ибн Мас'уд ибн Амир ибн
 Му'таб 23, 30, 32, 71, 74,
 84
 ал-Хади (халиф) 76
 Хазима Абу Абдаллах ас-Са-
 би 23
 ал-Хайсам ибн 'Ади 32, 41,
 76, 80
 ал-Хакам ибн Аййуб 29
 ал-Хакани 52
 Халбая 88
 Халид ибн Абдаллах ал-Касри
 13 прим., 26, 33
 Халифат 44
 Хамдан ибн ас-Сухт ал-Джур-
 джани 31
 Хаммад ибн Исхак ал-Маусили
 46
 Харут 56
 Хасан ал-Басри 94
 ал-Хасан ибн Сулх ибн Рахи
 26
 ал-Хасан ибн Хадвийна 53
 ал-Хафф 53
 Хашимит (племя) 46, 81
 Хима 35
 Хиса 35
 Хосров Абравиз (Хусрау) 75
 Хосрой 43, 98
 Хосрой Ануширван 95
 христиане 45
 Худжанда 101
 Хузад ибн Барис 84
 Хузайфа ибн ал-Йамани 26
 Хузи (племя) см. геогр. ук. на
 стр. 153
 Хумайд ал-Аркат 6 прим., 24,
 30
 Хур Машир 110 прим., 84
 Хурмуздардашир 103 прим., 79
 Хуртлина 89
 Хусайн ибн ад-Даххак 47 прим.,
 48
 Хусайн ибн ал-Мунзир 94
 ал-Хусайн ибн Омар ар-Руста-
 ми 31
 аш-Шабдар 44
 аш-Шабий 24, 43
 Шайба ибн Осман 41
 аш-Шайсибан 38
 Шапур 42, 72, 79, 80
 Шапур Зу-л-Актаф 70
 Шапур ибн Ардашир 79
 Шабур Хваст (Шабурхваст) 80
 Шатки 35
 Шилс 36
 Шинас ибн Иблис 36
 Юпитер (ал-Муштари) (плане-
 та) 88 - 90

УКАЗАТЕЛЬ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ

- Аббадан 57 прим., 55, 74
 Абивард 122 прим., 98
 Абдаси 73
 Абиссиния см. Эфиопия
 Абр Кубаз 63
 Аврас 88
 Аджам 73
 Азербайджан 71
 Айн ат-Тамр 7 прим., 24, 65
 ал-'Алс 60, 74
 Александрия 77
 Амул 100
 Анат 42, 70
 ал-Анбар 26, 42, 43, 63, 64, 70
 ал-'Андмин 100
 Ардашир 97
 Ариш 94
 Армения 71
 Армения 1, II, III 1У116 прим., 89
 Аскар Мукрам 109 прим., 78, 84
 Аскаф 73
 Астун 90
 Асфарах 127 прим., 98
 Атраз ал-Магриб 90
 Афна 100
 Афрунийя 31
 Ахарун 99
 ал-Ахваз 111 прим., 27, 55, 76-78, 85
 ал-Аш'унайн 77
 Бабил (Вавилон) 35, 55 - 57, 84, 90
 Бабил (район) 65
 Багдад 43, 46, 49, 50, 53, 54
 ал-Бадийа 70
 Бадурайиа 76 прим., 63, 64, 69
 Базагис 98
 Базид 43
 ал-Бакбин 100
 ал-Бакусайиа 76 прим., 63, 69
 Балх 42, 71, 99
 ал-Бамийан 132 прим., 99
 ал-Бандениджин 72 прим., 62, 69
 ал-Барадан 43
 Бараз ар-Руз 73 прим., 62, 69
 ал-Барбар 71
 Барбисама 89 прим., 63, 66
 ал-Барбун 78 прим., 63
 Барка 67
 Барусама 90 прим., 63, 66
 Барухан 99
 Басара 100
 ал-Басра 23, 29, 31, 70, 73, 75, 77, 78
 Бат (река) 85
 Батн Джуха 31
 Бахандаф 73
 Бахман Ардашир 60, 63
 Бахрейн 77
 Бахурасир 83 прим., 63, 64
 ал-Бинкан 99
 Бираса 40
 Бихкубаз ал-Авсат 63
 Бихкубаз ал-Асфал 92 прим., 63

- Бузурджасабур 63 прим., 40, 60, 62, 67
 ал-Будат (ал-Бадат) 88 прим., 63, 66
 ал-Буттам 100, 101
 Бухара 137 прим., 100
 Варан 100
 Васит 1 прим., 23 - 27, 29-33
 Васит ал-Касаб (Васит камышовый) 27
 Васит ан-Нил 4 прим., 24
 Васки 89
 Ваххан 99
 ал-Вашджирд 133 прим., 100
 Великая Азия 89
 Верхний Аскаф 73
 Виндузсабур 80
 Восемьдесят (Саманин) 34 прим., 43
 Гарджистан 126 прим., 98
 Герат 98
 ал-Давара 98
 Давардан 32
 Дайр Масир-джисан 26
 Дар Батих 112 прим., 85
 Дара Сабур 73
 Даскара и рустаки 74 прим., 62, 69
 Дастимайсан 23, 80 прим., 36, 38, 55, 63, 73, 75
 Дауфара Дайр Масир-Джисан, 26
 ал-Джабал 55, 62
 ал-Джабарик 70
 ал-Джавазир 63
 Джаван (рустак) 100
 Джавас 100
 Джазир 62, 68
 Джалула ва Джалула 70 прим., 62, 68
 ал-Джами 89
 Джаухи 43, 76
 ал-Джа'фари 51
 ал-Джубба 87 прим., 63, 66
 ал-Джузаджан 129 прим., 98
 Джумрин 99
 Джундишапур 102, 104 прим., 78, 79, 80
 Джундишапур Билабаз 79
 Джурджан 97
 Джух (Джаухи) 31, 76
 Диджла (р. Тигр) 25, 31, 42, 43, 45, 48, 55 - 59, 60, 62 - 64, 67, 76
 Диджла (область) 76
 Диджлат ал-Убулла 31
 Дил Ираншахр 59
 Димиат 77
 Дуджайл 63, 80
 Дуджайл ал-Ахваз 80
 ал-Дукар (Даукар:) 29
 Думат ал-Джандал 94
 Дури 73
 аз-Заб ал-Авсат 63
 аз-Заб ал-А'ла 63
 аз-Заб ал-Асфал 63
 аз-Забайн 71 прим., 62, 68
 аз-Забн 8 прим., 25, 55, 63
 Забулистан 98
 аз-Заваби 65
 Замм 128 прим., 98
 аз-Зандаруд аз-Зандавард 12, 77 прим., 26, 63, 73

- Земля Коптов (Египет) 71, 77,
 92, 94
 Зиндж 86
 Зурумия 88
 Иерусалим (Бейт ал-Мукаддис)
 39, 84
 ал-Изадж 78, 84
 Индия (ал-Хинд) 24, 29, 30
 41, 71, 75, 90, 92, 100
 ал-Ирак 23 - 25, 41, 42, 71,
 74 - 76, 91, 92
 Ирбил 62
 Исбахан 76, 80
 Истан (округ) 58, 63
 Истан ал-'Али 81 прим., 63
 Истан Ардашир Бабакан 63
 Истан-Барбахар 75 прим., 63
 Истан Бихкубаз ал-Асфал 92
 прим., 63
 Истан Раунак Масийан 86 прим.,
 63
 Истан Шаз Бахман 63
 Истан Шаз Кубаз 62
 Истан Шаз Шабур 63
 Истан Шаз Файруз 70
 Истан Шаз Хурмуз 62
 Исфизасандж 98
 Ифрикийа 77, 89
 Йемама 77
 Йемен 42, 77, 91, 92
 Кабул 71, 100
 ал-Кадисийа 55 прим., 55, 71,
 85
 Казвин 30, 78
 Казима 70
 Ка'ка'ан 84
 Калваза 62, 68
 Каркан 99
 Каскар 15 прим., 25, 30, 42,
 55, 63, 67, 72, 73, 76
 ал-Каст 99
 Катраббул 82 прим., 63, 64
 Катул 48 прим., 48
 Керман (Карман) 71, 77, 98
 Килсусина 88
 Киркуб 73
 Киш 135 прим., 100, 101
 ал-Кишин (киршиты) 11 прим.,
 26
 Кубба-л-Хадра 10 прим., 26
 Куббат ас-Сайаб 50
 Кумис 97
 Куса 84 прим., 63, 64
 ал-Куфа 23 - 28, 55, 75,
 77, 78
 Кухистан 98
 ал-Лайс 70, 73
 Ма вара' ан-Нахр (за рекой)
 136 прим., 100.
 ал-Мавкуф 66
 ал-Мада'ин (Ктесифон) 9, 58.
 прим., 26, 27, 42, 55
 ал-Мадина ал-Атика 67 прим.,
 62, 68, 95
 Мадинат ал-Ислам (Васит) ²⁴
 Мадинат ас-Салам (Багдад) ⁷⁷
 Мадурийа 25
 ал-Мазар 31, 73
 Маидания 89
 Майсан 32 и 79 прим., 35, ⁴³
 73, 75
 Маназир 79, 80
 ал-Малик (канал) 63

- Марь ар Руз 124 прим., 98
 Мариса 90
 Маскин 64, 79 прим., 60, 62, 63
 Мах 27 прим., 42
 Махруз (Махруд) 62, 68
 Машраат ал-Фил (Гавань сло-
 на) 29
 Медина 24, 42, 77
 Мекка 24, 42, 52, 77
 Мерз 41
 ал-Мизджан 99
 Мийан Рудан 60
 Мосул 55
 ал-Мубараки 73
 Муваррик 98
 Мурамия 89
 ал-Муттаджан 99
 Набат (Анбат) см. именной
 и предметный указатель на
 стр. 146
 Набат (река) 85
 Нагайна 73
 Найсабур (Нишапур) 98
 ан-Наджаф 45 прим., 46, 47
 Наса 121 прим., 98
 Насаф 134 прим., 100, 101
 Нафар 73
 Нахр Аба 41
 Нахр Балх (река) 42
 Нахр Бат (река) 85
 Нахр Бин 66 прим., 62, 68
 Нахр Бук 65 прим., 62
 Нахр Джаубар 85 прим., 63,
 65
 Нахр Дуркит 63, 66
 Нахр ал-Малик (канал) 91
 прим., 41, 42, 63, 66
 Нахр Сура 41
 Нахр Тира или Тирин 78, 80
 Нахр ас-Сила 67
 Нахр ас-Син (канал) 25
 ан-Нахраван ал-Авсат 63, 69
 ан-Нахраван ал-А'ла 63, 69
 ан-Нахраван ал-Асфал 63, 69
 ан-Нахраванат 69
 ан-Нахрайн 65
 Нижний Аскаф 73
 Нижний Базт 89
 Нижний Каскар 55
 ан-Нил 25
 Нинис 72
 Нисабур (Найсабур) 80, 98
 Нубия 86
 Нух ибн Асада 101
 Оман 71, 77
 Палестина 77
 Персия (ал-Фарис) 37 - 40,
 55, 58 - 60, 76
 Разан ал-А'ла 62
 Разан ал-Асфал 62
 ар-Разанайн 68
 ар-Райи 97
 ар-Раййан 67
 Ракка 77, 90
 Рамхурмуз 78, 80
 Рим 90
 ар-Рихшан 100
 ар-Ру'б 99
 ар-Руйан (рустак) 100
 Рузмистан 63, 67
 ар-Рум 41, 42, 71, 75, 92
 ар-Румакан 131 прим., 61, 62
 Рустукбаз 68 прим., 62
 ар-Руххадж 98

- Сабат 72
 ас-Савад 14, 54 прим., 26, 30
 34, 39, 40, 49, 55, 58, 59, 61, 62,
 64, 70, 71, 73, 74, 76
 Савад Басра 55
 Савад ал-Куфа 55
 ас-Сайлахин 63
 Сайф ал-Бахр 94
 ас-Сакнаджибин 77
 Саманин 34 прим., 43
 Самарра (Суррамарра) 33 прим.,
 43, 46 - 51, 53, 54, 73.
 ас-Саканийан 100
 Сарабита 26
 Сарахс 123 прим., 98
 Сасанид (царство) 42
 ас-Сибайн 66
 ас-Сибак 77
 Сиджистан 5 прим., 24, 98
 Силсил или Салсал 69 прим.,
 62, 68
 ас-Салхин (Силхин) 66
 ас-Син (Китай) 25, 92
 ас-Синд 24, 25, 29, 42
 ас-Сират 30, 41
 Сираф 77
 Сирия (Шам) 37, 38, 39, 41,
 42, 75, 77, 92
 ас-Согд 101
 Судан 71, 86
 Сук ал-Ахваз (Хузистан) 78,
 79, 80, 82, 84
 ас-Сукан 80
 Сура 63, 66
 Суррак 78, 80
 ас-Сус 106 прим., 78, 83, 84
 Табаристан 71
 ат-Табасайн 120 прим., 98
 Тадмур (Палмира) 90
 Тайзанабад 66
 Такар 78
 ат-Талакан 98
 Тамарра 49 прим., 49, 62
 Тамрикии 89
 Танджа 89
 Тандж (рустак) 125 прим., 98
 ат-Тарх 85
 Тафф ал-Бадийа 70
 Тиннис 77
 Тирмиз 99
 ат-Тирмиз 99
 Тохаристан 71, 98, 100
 Туния 89
 ат-Турк (тюрки) 41, 42, 71, 86,
 87, 101
 Тустар 63, 67, 78, 80, 97
 ал-Убулла 31, 63, 78
 ал-'Узайб 55, 60, 74
 Усрушана 101
 Ухуд 94
 Файругис 99
 Файруз Кубаз 62
 Файруз Шабур 63
 ал-Фалуджа ал-Суфла 65
 ал-Фалуджа ал-Улийа 65
 ал-Фарайаб 98
 ал-Фарис см. Персия
 Фергана 101
 ал-Фурат (Евфрат) 30, 42, 55,
 59, 63, 64, 67, 71
 Фурат ал-Бадакла 63, 66
 Фурат ал-Басра 60
 ал-Ха'а 73
 Хабара 100

ал-Хаварнак 66
Хадрамаут 60 прим., 56
Хайт 70
ал-Хакка 72, 73
Халбая 88
Хамнас 35
Ханикин 62
Харбака 74
Хафа Гарнай 98 прим., 73
Хваризм 100
ал-Хиджаз 23, 24, 41, 92
Химинийа 36
Хорасан 24, 31, 41, 75, 91, 93,
97, 101
Хосров Шәпур 72
Хосрау Шәз Файруз 62
Худжанд 101
ал-Хуз 35, 36, 40, 85
Хузистан 79, 80, 85
Хулван 56 прим., 55, 60, 62,
70, 73-76
Хур Машир 110 прим., 84
Хурмуздардашир 103, прим.,
79

Хурмузджирд 93 прим., 63,
67
Хурталинка 89
Хутарнийа 65
ал-Хутталан 130 прим., 98
Хушшак 100
Шә'б Харра 99
Шалаха 97 прим., 72
Шәхрабаз 72
аш-Шәш 101
Шикинан 99
Шимиджан 131 прим., 99
аш-Шүш 80
Эфиопия (ср. Хабаша) 86, 90

القول في واسط وانما ذكرنا واسط في هذا الموضع لانها
 توسطت المصريين أعنى البصرة والكوفة ولذلك سميت
 واسط قال يحيى¹ بن مهدي بن² كلال بن³ الحجاج بن
 يوسف في سنتين وكان فراغه منها في سنة ست وثمانين
 وهي السنة التي مات فيها عبد الملك بن مروان ويروى
 ان عمر بن عبد العزيز قال ان الحجاج انما بنا واسط اضرا
 بالمصريين⁴ يعنى الكوفة والبصرة وقد ادت ان اهدم
 مسجدها واخرج بها وأرد كل قوم الى وطنهم فقال له
 ابو منبه يا أمير المؤمنين ان بها قوما فيها ولدوا وبها نشؤوا
 لا يعرفون غيرها ومسجد جماعة قد قرى فيها القرآن
 فسكت. وذكر بعض أهل الكوفة قال سألت هارما
 ابا عبد الله الصبي ان يشهد على دار اشترتها بواسط
 فقال لا اشهد على شيء⁶ ببيع⁷ بواسط قلت ولم ذلك
 قال لان الحجاج غصب عليها. وذكرت واسط عند ابي⁸
 سفين⁹ الحميري¹⁰ وقيل ليس¹¹ بها فالكهنة فقال لانها
 مشومة بناها رجل مشوم. وقال ابو سفين الحميري
 ولي الحجاج العراق عشرين¹² سنة قد مرها سنة
 خمس وسبعين ومات سنة خمس وتسعين¹³
 في شهر رمضان ليلة سبع وعشرين¹⁴ وكانت ولايته في

أيام عبد الملك أحد عشر سنة وفي أيام الوليد بن عبد الملك
 تسع سنين. وكان قد ولي الحجاز ثلث سنين وله ثلثون سنة ثم
 ولي العراق فمات وله ثلث وخمسون سنة. ودفن بواسط
 على النيل. وهو الحجاج بن يوسف بن الحكم بن ابي عقيل بن
 عمرو بن مسعود بن عامر بن معتب وافتح السند
 والهند وخراسان وسجستان وولى الحجاز مكة والمدينة
 وحج بالناس في حصار ابن الزبير سنة اثنين وسبعين
 وقتل ابن الزبير في جمادى الآخرة وهو اول من اتينا مدينة
 الاسلام وهي واسط واول من اتخذ المحامل¹⁵ وضرب
 الدراهم وكتب عليها قل هو الله احد وقال حميد الأرقط
 اخزى الاله عاجلا واجلا اول عبد عمل المحاملا عبد ثقيف
 ذاك ازلا ازلا. وهو اول من ضرب الخيس واول من ألهم
 على الف خوان على كل خوان عشرة رجال وجنب شوى
 وثريدة وسمكة وبرنية¹⁶ غسل وبرنية لبن وكان يقول
 لمن يحضر غداه وعشاءه رسولى اليكم الشمس فاذا طلعت
 فاعدوا الى غدائكم واذا غربت فروها الى عشائكم واول
 من اجاز بالف درهم للجحاف بن حكم وولى العراق بعد
 بشر بن هرون وقدم الكوفة وعليه قباء هرورى اصفر فتعلدا
 سيفا متشابكا فوسا معتما بحمامة خزجمرآء لا ترى الا عيناه
 ولم يسلم عليه من اصحاب ابن الاشعث الا الشعبي والغضيب
 بن يزيد. وقال بعضهم صليت خلف الحجاج بالكوفة يوم جمعة
 فعددت الناس خلفه فكانوا ستين نفسا. قال وقدم
 الحجاج العراق سنة خمس وسبعين وولياها عشرين وبنوا وط
 فى ستين وفتح سنة ست وثمانين وهى السنة التى مات

فيها عبد الملك ولما فرغ منها كتب الى عبد الملك اني اتخذت مدينة في
 كرش الارض بين الجبل¹⁷ والصحراء واسمها واسط فلذلك سمي
 اهل واسط الكرشيين. وقال الاصمعي وجه الهجاج الاطباء¹⁸
 ليوتادوا¹⁹ له²⁰ موضعا فذهبوا يطلبون ما بين عين النهر الى
 البحر وجولوا العراق ورجعوا اليه²¹ وقالوا ما اصبتا مكانا ارفق
 من موضعه هذا في خضوف الريح وانف البرية ولكن الهجاج قبل
 اتخاذه واسط. اراد نزول الصين من كسكر وحفر بها نهر الصين وجمع
 له الفعلة ثم بداه فحمر واسط ونزلها واحفر النيل والزبجي²² وسماه
 زابيا²³ لاخذه من الزابى القديم واحيا ما على فدين النهرين من
 الارضين²⁴ وحدث المدينة التي تعرف بالنيل ومصرها وعمد الى ضياع
 كان عبد الله بن حجاج مولى مخوية بن ابي سفين استخرجها لنفسه اقليم
 ولايته على خراج الكوفة مع المغيرة بن شعبه من موات مرفوض ومن
 مغايض واجام ضرب عليها المسنيات ثم قطع قصيرا ودغلها فجازه
 الهجاج لعبد الملك بن مروان. وقال الواضح بن عطاء القدر ايت المقام
 بواسط وانه ليتعشاها اربعون رجلا شريف من آل اسلم بن زرعة²⁵
 الكلابي وحدثت على بن حرب الموصلي عن ابي البخاري وهب بن
 عمرو بن كعب بن الحرث الحارثي قال سمعت خالي يحيى بن الموفق
 يحدث عن مسعدة بن صدقة العبدى قال حدثنا²⁶ عبد الله بن
 عبد الرحمن عن²⁷ سماك بن حرب قال استعملني الهجاج بن يوسف
 على ناحية بادوريا²⁸ فبينما انا يوما على شاطئ²⁹ دجلة ومعي
 صليب لي اذا انا برجل على فرس من الجانب
 الآخر فصاح باسمي واسم ابى
 فقلت ما تشاء³¹

فقال الويل لاهل مدينة بناها هنا ليقتلن فيها ظلمة سبعون كوز³³
 ذلك ثلاث مرات ثم انغم فرسه في دجلة حتى غاب في الماء فلم اره³⁴
 فلما كان قابل ساقى القضاء الى ذلك الموضع فاذا انا برجل على
 فرس فصاح كما صاح في المرة الاولى وقال كما قال وزاد سيقل فيما³⁵
 حولها ما يستقل المحصى لعددهم ثم انغم فرسه في الماء حتى غاب
 فلم اره³⁶. قال بعضهم فكانوا يرون انها واسط وما قتل فيها الحجاج
 من الناس. ويقال انه اصى في حظيرة الحجاج بن يوسف ثلثة
 وثلثون الف انسان لم يجسوا في دم ولا تبعه ولا ديني واحصى من
 قتله صبوا فكانوا مائة وعشرين الف انسان. وقال الحسين بن صالح
 بن رحو اول مسجد بني بالسواد مسجد المدلين بناه سعد واسمها
 ثم وسع يحدوا حكم بناه وجرى ذلك على يدي حذيفة بن اليمان
 وبالمدائن ملك حذيفة سنة ست وثلثين ثم بنى مسجد الكوفة ثم مسجد
 الانبار وحدث الحجاج مدينة واسط في سنة ثلث وثمانين اوسنة اربع
 وبنا مسجدها وقصرها والقبّة الخضراء وكانت ارض قصب فسميت
 واسط القصب. ولما فرغ من بناها كتب الي عبد الملك اتخذت
 مدينة في كرش الارض بين الجبل والمصرين وسميتها واسط
 فلذلك سمى اهل واسط الكرشييين ونقل الحجاج الى قصره
 والمسجد الجامع ابوابا من زندورد والدوفره³⁷ ودير ما سرجهان³⁸
 وسراييط فضج اهل هذه المدن وقالوا قد عصبتنا على مدننا
 واموالنا فلم يلتفت الى قولهم. قال وعفر خالد بن عبد الله
 القسري المبارك. قال وانفق الحجاج على بنا قصره والمسجد
 الجامع والخندقين والسور والقصر ثلثة واربعين الف الف
 درهم فقال له كاتبه صالح بن عبد الرحمن هذه نفقة كثيرة
 وان حسبها لك

أمير المؤمنين وجد في نفسه قال فما تصنع قال المحروب لها اعمل³²
 فاحسب منها في المحروب باربعة وثلاثين الف درهم واحسب
 في البناء تسعة الف درهم. ولما فرغ الحجاج من عروبه استوطن
 الكوفة فابغضه اهلها وابغضهم فقال لرجل من حرسه⁴⁰ امض
 فابتع لي⁴¹ موضعاً في كرش من الارض ابني فيه مدينة ولكن ذلك⁴²
 على نهر جار فاقبل يلتمس ذلك حتى صار⁴³ الى قرية فوق
 واسط. بيسير يقال لها واسط القصب نبات بها واستطاب ليلها
 واستعذب انهارها واستمر اطعامها وشربها فقال كم بين هذا
 الموضع والكوفة فقيل اربعون فرسخاً فقال كم منها الى المدين قال
 اربعون قل فلم الى الاهواز قال اربعون⁴⁴ فقال هذا موضع
 متوسط وكتب الى الحجاج بالخبر ومدح⁴⁵ له الموضع فكتب اليه
 اشتر لي فيه موضعاً ابني به⁴⁶ مدينة وكان موضع واسط لرجل
 من الدهاقين يقال له داوردان فساومه بالموضع فقال له الدهقان ما
 يصلح⁴⁷ للامير قال ولم قال اخبرك عنه بثلاث خصال تجبره
 بها يم⁴⁸ الامر اليه قال وما هي قال⁴⁹ بلاد سبخة والبناء لا
 يثبت فيها وهي شديدة الحر والسوم وان الطائر ليطير⁵⁰
 في الجو فيسقط لشدة الحر ميتاً وهي بلاد اعمار اهلها قليلة.
 فكتب بذلك الى الحجاج فكتب اليه⁵¹ هذا رجل يكره مجاورتنا
 فأعلمه انا⁵⁷ سنحرف بها الانهار ونكث فيها من البناء⁵³ والخرس
 والزرع⁵⁴ حتى تغدوا وتطيب واما ما ذكر اننا سبخة⁵⁵
 وان البناء لا يثبت فيها فسحكهم ثم نزل عنه فيصير لغيرنا واما قلة اعمار
 اهلها فهذا شئ الى الله عز وجل⁵⁶ لا الينا وأعلمه انا⁵⁷ حسن مجاورته ونقضي⁵⁸
 ذمامه باحساننا اليه قال فابتاع⁵⁹ الموضع من الدهقان وابتدأ في البناء
 في اول سنة ثلث وثمانين واستتمته في سنة ست وثمانين ومك في سنة

خمس وتسعين⁶¹. ولما فرغ منه وسكنه أعجب به⁶² أعجاباً شديداً
 فيناهو⁶³ ذات يوم في مجلسه إذ أتاه بعض خدمه فقال له⁶⁴
 إن فلانة⁶⁵ جارية من جواريه⁶⁶ كان مائلاً إليها أصحابها لهم
 فغتمه ذلك ووجهه إلى الكوفة في أشخاص عبد الله بن هلال الذي يقال
 له صديق إبليس فلما قدم عليه عرفه المنبر⁶⁷ فقال له أهل عنها⁶⁸
 قال أفعل فلما زال ما كان بها قال له الحاج وعيك⁶⁹ إني أخاف أن
 يكون هذا القصر محتفر⁷⁰ قال أنا أصنع فيه شيئاً فلا ترى فيه
 أمراً⁷¹ تكرهه فلما كان بعد ثلثة⁷² جاء عبد الله بن هلال غطر
 بين الصفيين وفي يده قلة مخومة فقال أيها الأمير تأمر بالقصر
 أن يمسح ثم تدفن هذه القلة في وسطه فلا ترى فيه شيئاً⁷³
 مما يكره⁷⁴ فقال له الحاج يا ابن هلال وما العلامة⁷⁵ في هذه
 القلة⁷⁶ قال إن يامر الأمير برجل بعد آخر من أشداء أصحابه
 حتى يأتي على عشرة منهم⁷⁷ فيستقلوا بها من الأرض فإنهم
 لا يقدرون على ذلك⁷⁸ فأمر الحاج⁷⁹ بذلك ففعل⁸⁰ فكان
 كما قال ابن هلال وكان بين يدي الحاج محضوه خيزران⁸¹
 فوضعتها في عروة القلة ثم قال بسم الله الرحمن الرحيم إن ربكم
 الله الذي خلق السموات والأرض⁸² ثم شال القلة فارتفعت على المحضوة⁸³
 فوضعتها ثم فكر منكسباً رأسه ساعة ثم التفت إلى عبد الله بن هلال فقال
 خذ قلنك والحق باهلك قال ولم قال إن هذا القصر سيخرب بعدى
 وينزله قوم⁸⁴ ويحتفر محتفر يوماً فيجد هذه القلة فيقول لعن الله
 الحاج إنما كان بدو⁸⁵ أمره السحر قال فاخذها ولحق بأهلك قال
 وكان ذرع القصر أربع مائة ذراع في مثلها وخرج المسجد الجامع ما
 بين في ما بين⁸⁶ وصف الرحبة التي تلى صف الحدادين ثلثمائة في
 ثلثمائة وذرع الرحبة التي تلى الجزارين والحوض ثلثمائة في مائة ذراع⁸⁷

والرحبة التي تلى المضار ⁸⁸ مائتين في مائة قال والابواب كانت على
مدينة قديمة اجمالية يقال لها الدوقرة وقد قيل عليها وعلى غيرها
فقلعت وحملت الى واسط. وقال محمد بن خالد كان محمد بن
القاسم الثقفي ⁸⁹ ايام كان ⁹⁰ يتقلد الهند والسند قد اهدى ⁹¹
الى الحجاج فيلاً فحمل من البطائح في سفينة فلما صار الى واسط ⁹²
اخرج في المشرعة التي تدعى مشرعة الفيل فسميت به الى الساعة
ولما استوطن ⁹³ الحجاج واسط نفا النبط عنها ⁹⁴ فقال لا يسألني احد
منهم ⁹⁵ فانهم مفسدة وكان في طبائخه رجل منهم وكان يطبخ
لونا يعجب الحجاج فلما امر باخراج النبط فقد ذلك اللون فسأل
عنه فقيل ان طبائخه نبطي فلها عنه مدة ثم قال اشروا لي غلاما
ومروه ان يعلمه ذلك اللون ففعلوا فلم يحكمه الغلام فقال ادخلوا
هذا النبطي زهرا واخرجه ليللا قال فكان يأتي في كل يوم بقدره
ومعرفته فيطبخ ذلك اللون ثم ينصرف. قال وكتب الى الحكم بن
ايوب عامله على البصرة اما بعد فاذا نظرت في كتابي هذا فاجل
من قبلك من الانباط والحكمم بسوادهم فانهم مفسدة الدين والنيا
فكتب اليه الحكم اما بعد فقد اجليت من في عملي من الانباط الا
من قرأ منهم القرآن وفقه في الدين وعلم الفرائض والسفن فكتب
اليه الحجاج. فهاجت ما كتبت به فاذا نظرت في كتابي هذا فاجمع
من قبلك من الاطباء ثم نم بين ايديهم فليفتشوا عروقك عرقاً عرقاً
فان وجدوا فيك عرقاً نبطياً قطعوه والسلم. ⁹⁶ ويروى عن مكحول
انه قال لما اخرب بخت نصر السواد كان اشدها بكا ⁹⁷ كسكر فآوى
الله اليها اني محدث فيك مسجداً يصلى فيه قال مكحول فلنا نرى انه
مسجد واسط. وكان بعضهم يقول كان الحجاج اعمق بنا مدينة في بادية
النبط وجماعهم دخلوها فلما مات دخلوها من قرب ⁹⁸ وقال للزني ⁹⁹

ذكر الحجاج عند عبد الوهاب الثقفي بسوء¹⁰⁰ فغضب وقال انها
تذكرون المساوي او ما علمتم¹⁰¹ انه اول من ضرب دمه ما عليه
لا اله الا الله¹⁰² واول من بنا مدينة¹⁰³ في الاسلام واول من اتخذ
المحامل وان امرأة من المسلمين سببت بالهند فنادت يا مجاهدة
ظلمنا¹⁰⁴ اتصل به ذلك اقبل¹⁰⁵ يقول يا ليلى¹⁰⁶ وانفق سبعة
الف الف¹⁰⁷ حتى افتتح الهند واخذ¹⁰⁸ المرأة فاحسن اليراعلية
الاحسان¹⁰⁹ واتخذ المناظر بينه وبين قزوين¹¹⁰ فكان اذا
دخن اهل قزوين دخننا المناظر ان كان نهارا وان كان ليلا
اشغلوا النيران¹¹¹ فتجرد الخيل اليهم فكانت المناظر متصلة
بين قزوين وواسط وكانت¹¹² قزوين تقرأ في ذلك الوقت وانشد
لحميد الارقط في واسط يمدحها¹¹³

الله اسقاك من الفرات النيل ينقض من الصرات
واخذت يعلوا المسنيات تضرب غربية بواسقات
سيق الى المدينة مسفات داينة الريف من الغدات
بعيدة الاهل من الافات طمت على تعصم البنات
يهدى اليها الرزق من شتات من الجور ومن الفلات
وقل حمدان بن السمعت الجرجاني حضرت الحسين بن عمر الرستمي وكان
من الكابري فواد المأمون وهو سيل المؤبد بخراسان ونحن في دار ذي
الرئاسيين عن النوروز والمهرجان وكيف جعلنا عيدا وكيف سميا فقال
المؤبد نعم أنبيك عنهما ان واسط كانت في ايام دار ابن دارا تسمى
افرونية ولم تكن على شاطيء دجلة وكانت تجري على سنها في ناحية
بطن جوخي فانبثقت في ايام بهرام جوروزالت عن مجراها الى المنار
وصارت تجري الى جانب واسط منسبة فغرقت القرى والعمارات
التي كانت موضع البطائح وكانت متصلة بالبادية ولم تكن البصرة ولا

ما حولها الا الابلية فانها من بناء ذى القرنين وكان موضع البصرة قرى
عادية مضموف بها لا ينزلها احد ولا تجرى بها الانهر دجلة الابلية
فاصاب اهل القرى والمدن التي كانت في موضع البطائح وهم بشر كثير
وباء فخرجوا هاربين على وجوههم وتبعهم اهلهم بالاعذية والصلوات
فاصابهم موتى فخرجوا فلما كان في اول يوم من فرور دين ماه من شهر
الفرس امطر الله عز وجل عليهم مطرا فاحياهم فرجعوا الى اهلهم
فقال ملك ذلك الزمان هذا نوروز ومعناه يوم جديد فسمي به

246

وقال الملك هذا يوم مبارك فان جاء ¹¹⁴ الله فيه يهبط ¹¹⁵ والى
فليصب بعضكم الماء على بعض وتبركوا به وصبروه عيدا فبلغ
المامون هذا القول فقال انه موجود في كتاب الله عز وجل بقوله
الم تر الى الذين خرجوا من ديارهم وهم الوف حذر الموت فقال لهم الله
موتوا ثم احياهم وقال ابن عباس في قول الله جل وعز الم تر الى
الذين خرجوا من ديارهم وهم الوف قال كانت قرية يقال لها دارون
وقع بها الطاعون فهرب عامة اهلها فنزلوا ناحية منها فهلك من
اقام في القرية وسلم الآخرون فلما ارتفع الطاعون رجعوا سالمين
فقال من بقي ولم تمت في القرية اصحابنا هؤلاء كانوا احزم منا لضعفنا
لما صنعوا سلمنا ولئن وقع الطاعون ثانية لتخرجن فوق الطاعون فيها
قابل فهربوا وهم بضعة وثلاثون الفا حتى نزلوا ذلك المكان وهو واد
افبح فناداهم ملك من اسفل الواد واخر من اعلاه ان موتوا فماتوا
فاحياهم الله لخر قيل في ثيابهم التي ماتوا فيها فرجعوا الى قومهم
ايما يعرفون انهم كانوا موتى حتى ماتوا باجالهم التي كتبت لهم.
وقال الهيثم بن عدى سألت عبد الله بن هلال صديق ابليس عن
اسم عامر واسط فقال زريعة قلت هل تراءى للحجاج كما يقال
قل نعم تراءى له ولغيره من امراء العراق قلت فما حدثك عن الحجاج

قال كان كافرا بالله وما رأيت يصلي قط حاليا وما رأيت أحدا كان
 أجبن منه لقد تراءيت له ذات يوم فبلغ من جبنه ان يحن الطين
 بماء القرآن ويطبخ به خضراء واسط قلت فاخبرني عن خالد بن عبد
 الله القسري قال اشجع الناس ولقد كان به النقرس فلوان
 ذباية سقطت على رجله لصاح منها وكان له عمود حديد لا يفارقه
 فترايت له يوما فلم يقدر على القيام ونظر الي وقال يا جنيت
 لقد علمت اني لا اقدر على القيام ولكن ان كنت رجلا فادن مني
 ثم حدثني بالعمود حذفة لو اصابتنى لأوهنتني ثم ظهرت ليوسف
 بن عمر وكان جباناً¹¹⁶ فادخل رأسه في لحافه وصاح بجارية له يقال
 لها طاييفية ويملك بادري الي فما جاءتته حتى بال في فراشه ولا
 اخرج رأسه حتى علم انها عنده وظهرت لابن هبيرة فانضى
 سيفه وبادر الي فاستمرت منه فقال اما والله لو تظهر لعلمت
 انك لا تروع احدا بعدى وقال بشار بن برد يهبوا اهل واسط
 شعر¹¹⁷

25 a

على واسط من ربها الف لعنة وتسعة الف على اهل واسط
 اثلثس المعروف من اهل واسط وواسط ماوى كل عالج وساقط
 نبيط والعلاج وخوز تجعوا شرار عباد الله من كل غائط
 وانى لا أرجوا ان انال بشتمهم من الله اجرا مثل اجرا المرابط

Глава о набатейцах

ذكر النبط وما جاء¹¹⁹ فيهم قال رسول الله صلى الله عليه
 وسلم لا تبعضوا قريشا ولا تسبوا العرب ولا تذلوا الموالى ولا
 تسالكوا الانباط فانهم أفة الدين وقلة الانبياء¹²⁰ اذا هم
 سكنوا الامصار وشيدوا الدور ونطقوا بالعربية وتعلموا القرآن

استولوا على الناس بالملك والخديعة فعندها يتعون الاسلام غوايله
 ويروى انه كان لابي هريرة¹²¹ صديق يكومه فقال له ذات يوم
 اني قد احببتك¹²² ولست¹²³ ادري ممن انت قال انا رجل من
 اهل السواد فقال له ابو هريرة¹²⁴ تنزع عني فاني سمعت رسول
 الله صلى الله عليه¹²⁵ يقول اهل السواد قتلوا الانبياء¹²⁶ وآفة
 الدين واعوان الظلمة في كل زمان واكلت الرباء¹²⁷ واصحاب
 الاهواء¹²⁸ ويروى ان قوما اتوا امير المؤمنين عليه السلام فقالوا
 يا امير المؤمنين¹²⁹ انا اسكننا بارض السواد فضيبت من رفقنا
 فقال لهم على رضى الله عنه انكم لتساكنون اهل الغفلة والغرة والمد
 والبنى والملك والخديعة الذين¹³⁰ ساهم لهم في الاسلام منقوص وعظلم
 في الآخرة قليل سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول اذا
 تفقّهت الانباط في الدين¹³¹ ونطقت بالعربية وتعلمت القرآن
 فلهرب الهرب منهم فانهم اكلة الرباء ومعدن الرشاء واهل غش
 وخديعة لا سهم لهم في الاسلام. ويروى ان الشيطان عشق خنزيرة
 فوثب عليها فاجبلها فولدت ابنا فسمته مشنوقا فلما اكبر نسله اتي
 سليمان¹³² فقال له انا اولادنا فقلا اولادكم الانباط الذين يستبطنون¹³³
 الارض اصبر الناس على حر وبرد. ويروى ان عمر بن الخطاب رضى الله
 عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يدخل الجنة نبطي.
 وروى عن عكرمة في قوله قتل اصحاب الاحدود قال كانوا نبطا. وقال
 عون بن عبد الله لو كان ابليس من الانس لكان نبطيا لانهم ابذخ قوم
 اذا امروا واخذل شئ اذا قهروا يعترفون الهوان ويكفرون الاحسان.
 ويروى عن ابن عمر انه قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ثلثة هم
 شرار الخلق الشيطان الرجيم وامرئ يخشى غشه وظلمه والنبطي اذا
 استعرب¹³⁴ وكان يقال من احب ان يكثر عياله ويقبل خير بيته¹³⁵

فليزوج نبطية وروى ¹³⁶ عن ابي هريرة انه قال ان ابليس باض سبع
 بيضات فثنتان وقعتا بارض بابل واثنان وقعتا بميسان واثنان
 وقعتا ببلاد الخوز وواحدة وقعت رهنسا ¹³⁷ ففي الاثنتين
 اللتين وقعتا ببابل ذكر وانثى اسم الذكر شققي والانثى بلعث
 وقال عمر بن محمد اسم الذكر ميسان واسم الانثى دلفث وهما اللتان
 بلبلتا الالسن ودعنا الى الشرك وعبادة الاوثان. والاشتان التان
 وقعتا بميسان فذكر وانثى اسم الذكر هيماء والانثى هيساه لهم اذنب
 منكرة وقلوب قاسية وابدان غليظة لا يفقهون ولا يتفقهون لثام ¹³⁹
 رصعة غناه فجرة لا يرقون للضعيف ولا يجلون للكبير ولا يستحيون من
 الصبيح. والاشتان التان وقعتا بالخوز فذكر وانثى اسم الذكر ابو مرة
 والانثى شيلت نسلهما ¹⁴⁰ اشر النسل واقبحه كلاما وادقه
 اخلاقا ويقال انه بعث اليهم فذبحوه والوه. واما التي وقعت
 بهمينيا ¹⁴¹ فذكر يقال له لعول نكاح جارية من الانس فاولدها
 شيطانا مريدا. وروى ان امير المؤمنين عليه السلام قال لا تناكحوا
 الانباط ولا تسترضعوا فيهم فانهم يورثون اولادكم اليوم النبطي وقلوا
 في قول الله جل وعز يا ايها ¹⁴² الذين آمنوا لا تتخذوا بطانة من دونكم
 لا يالونكم خبالا قال هم النبط. وقال مقاتل بن سليمان ¹⁴³ الانباط من
 ولد شنمان بن ابليس وان شنمان نكح شاة لادم عليه السلام يقال لها
 ورسة فولدت ابنا فسماه نباط. وقال وهب بن منبه حبس سليمان ¹⁴⁴
 عليه السلام نبطيا من اهل دس ميسان وقيدته فجاء اهل السجن يشكوا ¹⁴⁵
 به فدعا به وقال ويلك ¹⁴⁶ اما يشغلك ما انت فيه من ضيق الحبس
 وثقل الحديد حتى يشكوك الناس فقال لا اعود يا نبي الله فقال
 زيده قيداً وردوه ففعلوا ذلك به فعاد اهل السجن يشكونه
 فدعا به وقال له مثل قوله الاول فقال لا اعود فقال زيده قيداً اثر

ورجوه ففعلوا فلم يقيم الا يوماً حتى عاد اهل السجن يشكونه فاحضره وقال
له مثل قوله الاول وزاده قيئدا فلم يكفه ذلك وعادوا فشكوه فلما شكوه
الرابعة¹⁴⁷ نقله عنهم الى سجن الجن¹⁴⁸ فجاء الجن يصيحون منه ويشكونه
فدعا به وامر بضربه¹⁴⁹ فضرب¹⁵⁰ وزاده قيئدا آخر فشكوه ثلاثا
في كل ذلك يزيد به قيئدا فلما كان في الرابعة قال لهم ما الذي يصنع¹⁵¹
بكم حتى صحتهم¹⁵² منه فقالوا يا نبي الله اعظم ما نشكو¹⁵³ منه العساية
والنسيمة قد تقالتت على يده فاخرجه عنهم ودعا بصخر المارد وكان ينقل
الصخر من فارس الى الشام فقال له يا صخر الكفى مؤونة هذا النبطي وليكن
معك في سلسلة ففعل ذلك فبينما سليلهم في بعض مراكبه وقد حملته الريح¹⁵⁴
اذ عارضه صخر في الهواء والنبطي معه في سلسلة وصخر يستغيث الى
سليمن ويستوفقه فامر سليلهم الريح فركبت ودعا به فسأله عن شأنه¹⁵⁵
فقال يا نبي الله اعفني من هذا النبطي واقربني معي مائة عفرية في¹⁵⁶
موضعه وقال وما الذي يصنع¹⁵⁷ بك قال يا نبي الله يدعني حتى
اذا حملت الصخرة على رأسي استقدم في سلسلتى ولقها على صدره ثم
جذبني وطرح نفسه على وجهه فاقع على وجهي وتقع الصخرة على عنقي
وظهرى فاقول له ما شأنك فيقول أثرت يزيد عثرت ثم اقوم فاجعلها على
رأسي واقول له تأخر فكن من ورائي حتى لا تُعثر فيفعل ثم يقبض على¹⁵⁸
الطوق الذي في عنقه ويستعقد فبطر حتى على ظهرى وتقع الصخرة على
جنبى¹⁵⁹ فاقول وبلك ما دهلك فيقول انت شيطان من الشبوط ونبي
لا تلهق بك يريد انت شيطان من الشياطين ونبي لا تلحق بك فصحك
سليمن ثم قال قد جعلتك يا نبطي عريفا على الجن النقالة فخدم بالجد
واستجلبهم في الحمل فمضاه لك فقال له الجن ان بيننا وبينك رحم ملة
فانظر لنا في ولايتك قال لهم وای رحم بيننا¹⁶⁰ وانتم من الجن وانامن
الانس قالوا ان هاهنا امتزج آخر لا تعرفه قال وما هو قالوا انه لما ملك

سليمان آتته ملكة دستميسان فسألته ان يوجه معها شيطانين يبينان لها
 قصرا من وقت طلوع الشمس الى الظهر ففعل ذلك ووجه معها شيطانين
 يقال لاحدهما الكي فبنايه لها الى قبل¹⁶⁵ الظهر فلما فرغا منه قال الا لها
 استغلينا في عمل آخر الى الليل فاننا لانجسر ان نرجع الى سليمان قالت ما الى
 عمل قد فرغتما من عملي الذي اردت قالانا فاننا نهدم العصر ونسأغل بذلك
 الى آخر النهار فتحاجي ان ترجعي الى سليمان فتعدي عليه المسئلة فلما رأت
 الجدة منهما دفعت الى احدهما سحبا سود وقالت اغسله حتى يبيض¹⁶⁶
 وقالت للاخر تعال حتى اشغلك في عمل آخر واستلقت على قفاها وكشفت
 عن فرجها وقالت له رش على هذا الجرح ماء وروحه حتى يلتحم وكان
 الذي فعلت به هذا منما الكي فلما رورها ساعة وراه لا يلتحم دعته
 نفسه الى مواعظها ففعل واحبلها فولدت الشيبان وتالي ودقوة
 وهم بنو عمك وقرائبك فلينعنا هذا عندك فقال اللبني هذه لعجري
 هم ماسئة وفي دون ما متمم به رعاية وحفاظ. ولن ابع الصيلا بشانكم
 فما الذي تشكون قالوا ما نحن فيه من التعب ونقل هذا الصخر من فارس
 الى الشام قال اوليس انما تنقلونه ذاهبين وتستريحون¹⁶⁷ راجعين قالوا
 بلى قال فهذا نصف الطريق فتركهم وانطلقوا الى سليمان فقال له يا بني
 الله انظن¹⁶⁸ انك قد شغلت هؤلاء الجن الذين ينقلون¹⁶⁹ الصخر
 وكفرتهم عن التولع بنبي آدم قال نعم قال فاعلم انهم يرجعون فرعا فيبعثون
 بالناس في طريقهم ويؤذونهم قال فما ينبغي ان يصنع بهم¹⁷⁰ قال تحملهم
 الصخر من فارس الى الشام لبناء بيت المقدس ويحملون¹⁷¹ من الشام الى فارس
 المرمر فيبني لك به ما تريد وتكفرهم عن اذية الناس ففعل بهم ذلك
 فقالوا للنبطي ويحك زدتنا تعباً على تعبنا وقد رجونا ان تخفف¹⁷²
 عنا قال اوليس عملكم انما هو بالنهار وبالليل انتم مستريحون قالوا بلى فلا
 فانما تحملون نصف الدهر ونصفه تبطلون ثم انطلقوا الى سليمان فقال يا بني¹⁷³

الله اعلم ان هؤلاء الجن النقلة يعملون نهارهم فاذا طن الليل عرجوا الى السماء
 واسترقوا السمع واتوا الكهان فخبروهم بذلك وعشوا بالناس والبهائم ¹⁷⁴
 قال فما الحيلة فيهم قال تبني ¹⁷⁵ حول مدينتك هذه اركاناً معلقة على عمدك
 فاذا فرغوا من عملهم نهاراً امرتهم فصعدوا اليها الى هذه الارقان
 وتلهمهم بالتسبيح والتهليل الى الصباح فيكون لك ثواب ذلك ومن
 فقدت صوته منهم عذبتة فانك تعرف اصواتهم ولا تخفا ¹⁷⁶
 عليك شيء منها ففعل ذلك بهم فشكوا الى ابليس ما قد حل بهم فقال ليس
 وراء ¹⁷⁷ هذه الشدة شيء فتوقعوا الان الفرح فلم تمض الا ايام
 يسيره حتى مات سليمان عليه السلم. وكان رجل من اهل السواد في ايام
 عمر بن الخطاب رضي الله عنه يخلف ¹⁷⁸ بعض عمال عمر على السواد
 فأتاه غلام من العرب وهو في قرية ¹⁷⁹ تدعى براتنا من بئر جسابور
 فسأله ان يجمه ¹⁸¹ فابا وسأله القرى فالتوى فلما اكثر عليه قال
 يا غلام اعطه دجاجة فانصرف الغلام وهو يقول وكان العامل يكتي
 ابا جبيرة. شعر

اتيت ابا جبيرة في براتنا فقال الحق بأهلك يا غلام
 وهلك دجاجة فتعش منها ولا يكثر على لك الكلام
 فبلغ خبره عمر فجعل على اهل السواد قرى الضيف وحمل المنقطع وارشاد
 الضلال وقال ابن عباس النبطي والاعرجي لا يقطعان امرادون نسائهما
 وقال للدائني ¹⁸² امر بعض ملوك العجم رجلا من حاشيته فقال له صد
 شر الطير واشوه بشر الحطب واطعمه شر الخلق فصاد رجمة وشواها
 ببحر وقدمها الى رجل خوزي فقال له الخوزي اخطأت اذهب فصد
 بومة واشوها بدقلي واطعمها نبطيا ولدزنا ففعل ذلك وعرفه الملك
 فقال لا تحتاج ان يكون ولدزنا كفاه ان يكون نبطيا وعنى سعيد بن المسيب
 قال كتب سليمان بن داود عليه السلم كتابا الى الناس والى

النسناس والى اشباه الناس والى اولاد الشياطين فاما الناس فاهل الصلاح
 والعلم واما النسناس فاهل الاسواق واما اشباه الناس فاهل الجهل واما
 اولاد الشياطين فالنبط. وقال اسمعيل بن عبد الله قال لي المنصور صف لي النبط
 قلت ليس امير المؤمنين عما احب قال ما تقول في اهل الحجاز قلت مبدا الانط
 وبقية ¹⁸⁴ العرب. قال فاهل العراق قلت قطر الاسلام ومقاتلة ¹⁸⁴ الدم
 قال فاهل الشام قلت حصن الامة واسنة الائمة قال فاهل خراسان قلت
 فرسان الهجاء واعنة الرجاء قال الترك قلت اخوة السباع وابناء المغازي
 قال فالهند قلت حكماء ¹⁸⁵ استغنوا ببلادهم واكتفوا ¹⁸⁶ بما يليهم
 قال فالروم قلت اهل كتاب وتدين ¹⁸⁷ بخاتم الله من القرب وصيرهم
 الى البعد قال فالانباط قلت شرار الخلق وعبيد من غلب وقال شيبه
 بن عثمان ما احد اقرب من صغيرة ولا اركب الكبيرة من اهل العراق لقبهم
 من النبط. وقال اسحق ¹⁸⁸ بن طلحة بن اشعث بعثني عمر بن عبد العزيز الى
 العراق فقال اقرهم ولا تسقرهم وعلمهم ولا تعلم منهم وحدثهم ولا تستمع
 حديثهم قلت ولم ذلك يا امير المؤمنين قال لانهم خالطوا الانباط ففهم غشهم
 ومكرهم وخذيعتهم. ولما غلب اردشير على ملك النبط رأى جمالهم وعقولهم
 قال ما اخوفني ان حدث بي حدث ان يعود الملك الى هؤلاء ففرض لهم فرضا
 وبعث منهم بعوثا وانزاهم خراسان فاهل الروم من النبط ففهم شتمهم وندمهم
 وقال الصيتم بن عدى انما سموا نبطا انهم استنبطوا المياه وحفروا الانهار فمن
 ذلك الصراة ونهر سورا ونهر ابا وقد قيل ان الصراة حفروها افريديون ¹⁸⁹
 جشش ونهر ابا حفروها ابا بن المصمغان ونهر الملك حفروها اقفور شاه بن
 تلاش ¹⁹⁰ قتله اردشير بن بابكان ونهر الملك حفروها شابور ¹⁹¹ وكانت
 سرة الدنيا في يد النبط وذلك ان الفرات ودجلة ينصبان جميعا من
 الشام فلم يكن احد يتنفع ¹⁹² بهما الا النبط وكان حد ملكهم الانبار
 الى عتات الى كسكر وما والاها من كور دجلة وملك الساسان في اللذين ¹⁹³

الى نهر بلخ الى السند الى الروم الى حد البادية وقال عبد الملك بن الماجشون
 قلت لحالي اخبرني عن اهل العراق قال اهل العراق على عقولهم جلدة رقيقة ما
 لم تزل عنها فلا بأس بعقولهم فاذا زالت كسفهم عن الترك اجتمع وقال
 ابن عمر ¹⁹⁴ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اللهم بارك لنا في مكننا
 اللهم بارك لنا في مدينتنا اللهم بارك لنا في شامنا اللهم بارك لنا في يمننا ¹⁹⁵
 قالوا يا رسول الله وفي قال هناك الزلازل ومن هناك يطلع قرن الشيطان
 ولما ملكت النبط الارض خرجوا الى الصحراء ومعهم العصي يلقونها الى السماء
 ويقولون قد غلبنا اهل الارض فانزلوا يا اهل السماء نقا تلکم ¹⁹⁶ فبعث الله
 عليهم اهل ماه في اربعين ¹⁹⁷ الفا فقتلوههم وملكوا بلادهم مائة عام وقال
 ابن عباس كان اخر ملوك النبط سنجاريب ¹⁹⁸ وكان ملكه ثلثمائة سنة
 وكان بعده بخت ¹⁹⁹ نصر وقال غيره كان ملكهم ثلاثة الف سنة وكان قبل
 ابراهيم ²⁰¹ عليه السلام وانما سموا النبط لانهم انبطوا الارض اي احترفوا انهارها
 الكبار. وقال ابن الكلبي ما هلكت عاد قبل ثمود ارم ثم هلكت ثمود قبل لبقيا
 ارم ارض فهم النبط الارمنيون. وقال بعضهم لما سلب سليمان عليه السلام
 ملكه وثبت صودة الشياطين على نساء ²⁰² من الانس فولدن منهم اولاد
 كثيرة فلما رده الله عليه ملكه سكا الناس ذلك النسل النسل الى سليمان
 فامر الشياطين فحملت له بساطا طويلا عريضا ²⁰³ ثم امر بذلك ²⁰⁴ النبل
 فحلبا على البساط ثم امر العاصف من الريح ²⁰⁵ فحلبهم حتى القاهم بهيسان. ^{29 a}
 وقال ابن عباس لو كان الشيطان انسيا لكان نبطيا.

Глава о Самарре

^{73 a} القول في سر مري ²⁰⁶ قال الشعبي كان سلم بن نوح له جمال ورواء وعقل
 ومنظر وكان يصيف بالقرية التي ابنتها نوح ²⁰⁷ عند خروجه من السفينة
 ببازيدى وسمها ثمانين ويشو ²⁰⁹ بارض جوخي وكان مهره من ارض ²⁰⁸

جوخي الى بازيدي على شاطئ ²¹² دجلة من الجانب الشرقي فسمي ذلك ²¹³
 المكان الى ²¹⁴ الان سامراء ²¹⁵ وقال ابراهيم بن الجنيد سمعتهم يذكرون ²¹⁶
 ان سامراء بناها سار بن نوح ²¹⁷ ودعا ان لا يصيب الظلماء سوء فآراد المسفح
 ان يبنها فبنا مدينة بالانبار ²¹⁸ بجذاه ²¹⁹ واراد المنصور بعد ما انتهى
 بغداد ²²⁰ وسمع في الرواية ببركة هذه المدينة ان يبنها ²²¹ فابتدا
 بالبناء في البردان ثم بداله وبنها بغداد. واراد الرشيد ايضا بناها فبنا
 بجذاه ²²² قصرا وسماه ²²³ المبارك وهو بجذاه اثر بناء قديم كان
 للاكاسرة ثم بناها المعتصم ونزلها ²²⁴ سنة احدى وعشرين ومائتين
 وروى عيش عن مجاهد قلا حيث ما اجتمع المسلمون فهو مصر. ولم يبن احد
 من الخلفاء بسمرى من الابنية الجليلة ما بناه المتوكل فمن ذلك القصر
 المعروف بالعروس انفق عليه ثلاثين الف درهم والمختار خمسة الف
 درهم والوحيد الف درهم والمسناة ²²⁵ عشرين الف درهم والبرج
 ثلاثين الف درهم والجوسق الابراهيمي الف درهم والجعفرى المحدث
 عشرة الف درهم والغريب عشر الف درهم والشبذار ²²⁶ عشرة الف
 درهم والبرج عشرة الف درهم والصبح خمسة الف درهم
 والمليح خمسة الف ²²⁷ والقصر في بستان الايتاخية ²²⁸ عشرة الف
 الف والتل علوه وسفله خمسة الف ²²⁹ والجوسق في ميدان الصخر
 خمس مائة الف ²³⁰ والمسجد الجامع خمسة عشر الف درهم وبتكوار ²³¹
 للمعتز عشرين الف درهم والقلاية ²³² خمسين الف دينار وجعل فيها
 ابنية ²³³ بمائة الف دينار والفرد ²³⁴ في دجلة الف درهم والقصر
 بالمتوكية وهو الذي يقال له الماحوزة خمسين الف درهم واليهو خمسة
 وعشرين الف ²³⁵ واللؤلؤ ²³⁶ خمسة الف درهم فذلك الجميع
 مائتا الف واربعه وتسعون الف درهم وكان المعتصم والواتق والمتوكل
 انا بنا اقدم بناء من قصر ²³⁷ او غيره امر الشعراء ان يجلوا فيه ²³⁸ فمن ذلك ²³⁹

شعر علي بن الجهم كما ورد عند ياقوت في الصفحة ١٨ من المجلد الثالث

تبنى على قدر اقدارها
يقضى عليها باثارها
راينا الخلافة في دارها
ولا الروم في طول اعمارها
والفرس آثار احرارها

فظامنت نخوة جبارها
على ملجديها وكفارها
اذا ما تجلت لابصارها

تضى²⁴³ اليها باسرارها
لعون النساء وابكارها²⁴⁴

شياطينه بعض اخبارها
تقدّمها فضل واخطارها

شعر علي بن الجهم كما ورد عند ابن الفقيه الهمداني في صفحة ٧٣ - ب

١- وما زلت اسمع ان الملوك

٢- واعلم ان عقول الرجال

٣- فلما رأينا بناء الامم

٤- بدائع لم ترها فخرى

٥- وللروم ما سيد²⁴² الاولون

٦- وكنا نحس لها نخوة

٧- وانشأت تحجج للمسلمين

٨- صيون تسافر في العيون

٩- وقبة ملك كان النجوم

١٠- نظمن الفسافس نظم الحلى

١١- لو ان سليمان اذت له

١٢- لا يقين ان بنى هاشم

تبنى على قدر اقدارها

يقضى عليها باثارها

راينا الخلافة في دارها

ولا الروم في طول اعمارها

والفرس آثار احرارها

فظامنت نخوة جبارها

على ملجديها وكفارها

١- ما زلت اسمع ان الملوك

٢- واعلم ان عقول الرجال

٣- فلما رأينا بنا الامم

٤- بدائع لم ترها فارس

٥- وللروم ما سيد²⁴² الاولون

٦- وكنا نحس لها نخوة

٧- وانشأت تحجج للمسلمين

- ٨- صحنون تسافر فيها العيون
 ٩- وقبه ملك كان النجوم
 ١٠- تختر الوفود لها سجدا
 ١١- لها شرفات كان الريح
 ١٢- نظمن الفسافس نظم الحلى
 ١٣- فهنن كعطجيك بوزن
 ١٤- فمن بين عاقصة شعرها
 ١٥- واروقة شطرها للرخام
 ١٦- اذا ارمقت تستبين العيون
 ١٧- وسطح على شاهق مشرف
 ١٨- اذا الريح هبت لها اسعدت
 ١٩- اطاعتك دجلة فاستنج
 ٢٠- وفؤارة ثارها في السماء
 ٢١- ترد على المزن ما انزلت
 ٢٢- لو ان سليمان ادت له
 ٢٣- لأيقن ان بنى هاشم
 ٢٤- فلا زالت الارض مغمورة
 ديوان على بن الجهم الذي نشره خليل مردم بك (ص ٢٨)
 وقال بمدحه ايضاً:

- ١- ما زلت اسمع ان الملوك تبني على قدر اخطارها
 ٢- واعلم ان عقول الرجال يقضى عليها باثارتها
 ٣- فللرم (ما سادته) الأولون والفرس ما ثور أحرارها
 ٤- فلما رأينا بناء الامم رأينا (الخلافه) في دارها

- ١- وكنا نعدّ لها نخوة فظأمنت نخوة جبارها
 ٢- وانشأت تحجّ للمسلمين على ملحدتها وكفارها
 ٣- بدائع لم ترها فارس ولا الروم في طول اعمارها
 ٤- صحون تسافر فيها العيون وتحسرن بعد اقطارها
 ٥- وقبة ملك كان النجوم تفضى اليها باسرارها
 ٦- تحرّ الوفود لها سجّدا اذا ما تجلت لابصارها
 ٧- اذا طلعت تستبين العيون فيها منابت اسفارها
 ٨- وان اوقدت نارها بالحراق اضواء الحجاز سنانها
 ديوان علي بن الجهم كما ورد في المخطوطة المشهورة لابن الفقيه الهمداني

- ١- ما زلت اسمع ان الملوك تبني على قدر اقدارها
 ٢- واعلم ان عقول الرجال يقضى عليها بآثارها
 ٣- فلما راينا بناء الامم رأينا الخلافة في دارها
 ٤- بدائع لم ترها فارس ولا الروم في طول اعمارها
 ٥- وللرمع ما شيد الاولون والفرس في آثار اهرارها
 ٦- وكنا نحسّ لها نخوة فظأمنت نخوة جبارها
 ٧- وانشأت تحجّ للمسلمين على ملحدتها وكفارها
 ٨- صحون تسافر فيها العيون اذا ما تجلت لابصارها
 ٩- وقبة ملك كان النجوم تفضى اليها باسرارها
 ١٠- تحرّ الوفود لها سجّدا سجد النصارى لكفارها
 ١١- لها شرفات كان الربيع كساها الرياض بانوارها
 ١٢- نظمن الفسافس نظم الحلى لعون النساء وابكارها
 ١٣- لها شرفات كان الربيع كساها الرياض بانوارها
 ١٤- نظمن الفسيفس نظم الحلى لعون النساء وابكارها

- ١٥- فهن كصطحات برزن بفصح النصارى واقطارها
 ١٦- فهن عاقصة شعرها ومصلحة عقد زناها
 ١٧- وسطح على شاق مشرف عليه النخيل بأثمارها
 ١٨- اذا الريح هبت لها اسمعت غناء القيان باوتارها
 ١٩- وفؤارة ثأرها في السماء فليست تقصّر عن ثأرها
 ٢٠- تردّ على المزن ما أنزلت على الأرض من صوب مدارها
 ٢١- لو ان سليمان أدت له شياطينه بعض اخبارها
 ٢٢- لأيقن ان بنى هاشم يفضلها عظم اخطارها
 ٢٣- فلا زالت الأرض مغمورة بعمرك يا خير مमारها
 ٢٤- تبوّأت بعدك قعر السجون وقد كنت أرضي لزوارها

- ١٣- فهن كصطحات برزن لفصح النصارى واقطارها²⁵⁴
 ١٤- فهن بين عاقصة شعرها ومرسلة عقد زناها²⁵⁵
 ١٥- واروقة شطرها للركم والتبر الكرم اشطارها²⁵⁶
 ١٦- اذا ارمقت تستبين العيون فيها مثبت اشفارها²⁵⁷
 ١٧- وسطح على شاق مشرف عليه النخيل بأثمارها
 ١٨- اذا الريح هبت لها اسمعتك عرف القيان باوتارها²⁵⁸
 ١٩- اطاعتك دجلة فاستخدمت عليك باغوز انهارها²⁵⁹
 ٢٠- وفؤارة ثأرها في السماء فليست تقصّر عن ثأرها²⁶⁰
 ٢١- تردّ على المزن ما انزلت الى الأرض من صوب مدارها²⁶¹
 ٢٢- لو ان سليمان أدت له شياطينه بعض اخبارها²⁶²
 ٢٣- لأيقن ان بنى هاشم يقدّمها فضل اخطارها²⁶³
 ٢٤- فلا زالت الأرض مغمورة بعمرك تأخير مमारها²⁶⁴

74a-8

- ١- يا راكب العيس لا تعجل بنا وقف يبجي دار السعدى ثم ينصرف
- ٢- وابكى المعاهد من سعدى وجارتها ففى البكاء شفاء الهائم الكلف
٢٦٥
- ٣- لا تمنع العين من دمع تجود به فى دار سعدى ولكن حلها نكف
- ٤- اشكو الى الله يا سعدى جوى كبد هزى عليك من ما تذكرى تخف
- ٥- اهِيم وجدا بسعدى وهى تصرفنى هذا العمر ك شكل غير مؤلف
- ٦- اما انا لك ان تنهاك تجربة عنها وما كان من وعد ومن خلف
٢٦٦
- ٧- دع عنك سعدى فسعدى عنك نارجة والكف هول وعد القولم لطف
٢٦٧
- ٨- ما ان راي الناس فى مهل ولا جيل اصفا هواء ولا اعذى من النجف
- ٩- كان توبته مسك يفوح بها او غير دافه العطار فى الصدف
٢٦٨
- ١٠- حف يبر ويجرفهى بينهما فالبر فى طرف والبحر فى طرف
٢٦٩
- ١١- وبين ذاك بساين يسيح بها نهر يحيش تجارى سيله القصف
- ١٢- وما يزل نسيم من انا منه ياتيك منه برياء روضة انف
- ١٣- تلقاك منه قبيل الصبح رائحة تشفى السقيم اذا اشغى على التلف
- ١٤- لو حله مذنف يزجوا الشفاء به اذا شفاه من الاسقام والدنف
- ١٥- يوقى الخليفة منه كلما طلعت شمس النهار بانواع من التحف
- ١٦- العيد منه قريب ان هميت به ياتيك مؤلفا فى زى مختلف
- ١٧- من كل اقون ممشوق قوائمه وكل بخرجة فسفة الظلف
٢٧٠
- ١٨- وطير ماء ودراج يساوره بان يفلقه فى جو يختطف
- ١٩- فياله منزل اطابت مساكنه لخير من حاز بيت العز والشرف
- ٢٠- خليفة واثق بالله همته تقوى الاله بحق الله معترف
- ٢١- سئل البرية فانقاذت لطاعته طوما بلا خرق منه ولا عنف

٢٧- اقام فيهم قناة العدل فانتصبت وسار فيهم بلا ميل ولا جنف
وقال الحسين بن الضحاک في سرمری ²⁷¹ من شعر طويل . شعر

- ١- رحلنا غرايب زيافة بدجلة في موجها الملتطم
- ٢- سوايح ايقن الاقرار دون مباركة المعتصم
- ٣- خلما دفن لقا طولها ودهم قرا قيرها تصطدم
- ٤- سكن الى خير مسكونة تعمرها راغب من امم
- ٥- مباركه شاد بنيانها بخير للمواطن خير الامم
- ٦- كان بها نشر كافوره لبرد ثراها وطيب النسيم
- ٧- كظهر الأديم اذا ما السحاب صاب منها واسجم
- ٨- مبرأة من وحول الشتاء اذا بجره والنظم
- ٩- فما ان ينك بها راحل بغيث سماء ولا يرتطم ²⁷²
- ١٠- يمتز على رسله آمناتقى الشراك نقى القدم
- ١١- بحر عمالا صيفها ساطع ينقع ولا اخذ بالكظم
- ١٢- تخرق في برها بحرها فاحدق حوداتها بالسلم ²⁷³
- ١٣- فللضرب والنون في بطنها جوار ومرتبع للنعم
- ١٤- اذا ما الربيع بانوائه كساها زخارف مما نجم ²⁷⁴
- ١٥- وعمم اعلامها نهره ²⁷⁵ وجلال قيعانها والاكم
- ١٦- غدوت على الوحش منظومة رواتع في نورها المنتظم
- ١٧- ورحت عليها واسايرها شوارع في غدورها تزدهم
- ١٨- كان شواحن غزلانها نجوم بالكتافها تبتسم
- ١٩- فلا اتن عن وطن خصه عقيد السماح واس الكرم وقال
فيها ايضا . شعر

- ١- كل البلاد لسرمري شاهدان المصيف برها كفصل سواها
- ٢- فيها طاب ²⁷⁶ مقبلها ومبيتها وغدوها ورواحها وصحاحها
- ٣- واذا الرياح تنفست برباعها وجرت بطيب نسيها ونشأها
- ٤- فكانما سبقت اليك بنفحة من جنة حصاؤها وثرأها
وقال ايضاً شعر-

- ١- على سرمري ²⁷⁷ والمصيف تحية مجللة من مخرم بهواثهما ²⁷⁸
- ٢- الاهل لمشتاق ببغداد رجعة تقرب من ظلمها ²⁷⁹ وذراهما
- ٣- محلان لقاء الله خير عباده وعزيمة رشد فيهما فاصطفاهما
- ٤- وقولا لبغداد اذا ما تسمت ²⁸⁰ على اهل بغداد جعلت فداها
- ٥- افي بعض يوم شف عيني بالقدي ²⁸¹ حرورك حتى رأني ناظرها
وقال ايضاً شعر-

- ١- احد بما سمعه يا هادي وقل بترتيلك ²⁸² في الانشاد
- ٢- جادك يا بغداد من بلاد الى تماري من قري السواد
- ٣- فقبّة السيب فبطن الوادي فالعرصة الطيبة المراد
- ٤- صبيب كل رائح وغاد يا ليت شعري والحين زادي
- ٥- هل لي الى ظلك من معاد الله ما هجت على البعاد
- ٦- لقلب حزان اليك صاد بدل من ريفك البوادي
- ٧- بقفوة موحشه الاطواد
- ٨- مجهولة مجذبة ²⁸³ حساد
- ٩- بعيدة الورد من الورد
وقال فيها ايضاً شعر-

- ١- سرمري اسر من بغداد قاله عن ذكر ذكرها المعتاد ²⁸⁴
- ٢- حبذا مسرح لها ليس يخلو ابدا من طريدة وطراد ²⁸⁵
- ٣- ورياض كانوا نسوا الزهر عليها صبر الابراد ²⁸⁶

وذاكر المشرف المظل من التل على الصادقين والوراد

٥- واذا روج الرعاء فلا تنس دواعي فواقد الاولاد ²⁸⁷

وقال فيها ايضا شعر-

١- سقى الله ما والى المصيف وما انطوى على سرورى مستهلا مبكرا

٢- فلم ارايا ما تسر قصارها اسر من الايام فيها واقصرا ²⁸⁸

٣- بلاد خلت من كل ريب فلا ترى بلادا توازيها غدا ومنظرا ²⁸⁹

٤- اصبت بمشائها ولين مصيفها ورقة فصلها اذا الافق اشقرا ²⁹⁰

٥- كان مصاهبت في عرصاتها فرائد مرجان ودراسطرا ²⁹¹

٦- تريك اذا الوسمي جاد متونها وعاد عليهن الولي فامطرا

٧- رياضنا بخار العين في جنبتها اذا صفر الارض الربيع وحمرا

٨- كان بها في كل فنج سلكته نمارق زرباب ووشيا صبرا

٩- تراعا بها عفر الظباء سواكثرا ²⁹² او امن في اكنافها ان تنفرا

١٠- سكن الى حارهما هن رافة فمد همي من دونهن وحبنا ²⁹³

١١- كفاهن روعات الطراد ذمامة فما تعرف الطراد الا مذكرا

١٢- يهادين بالحيرين في كل مذهب حدائق جنات وماء منجرا

١٣- كان مرابيع السحال حلالها نجوم تهادى منجرات وغورا

١٤- تراهن من فرط المراح شوايخنا من العجب ما يحسبن الاخترا

١٥- فلا برحت دار الامم بغبطة ولا زال شأنها باصادا وعرا

١٦- تخيرها دون البقاع موفق اصاب طريق الرشيد فيها تخيرا

76 a وكان المتوكل قد انتقل من سرورى الى الجعفرى وانتقل معه اهل ^{عامة}

سرورى حتى كادت ان تخلو ²⁹⁴ فقال في ذلك ابو على البصير شعر-

١- ان الحقيقة غير ما تنوهم فاختر لنفسك اى امر تخرم ²⁹⁵

٢- ائتكون في القوم الذين تاخروا عن حظهم ام في الذين تقدموا ²⁹⁶

٤- لا تقعدن تلوم نفسك حين لا يجدي عليك تأسف وتندم

٤- اصبحت قفارا سرمرى ما بها الا لقطع به متلوم

٥- بلكي بظاهر وحشة وكانها ان لم تكن بلكي بعين تسجيم

٦- كانت نظام كل ارض موة منها فصارت بعد وهي نظام

٧- رحل الإمام فأصبحت وكانها عوصات مكة حين يعصى الموسم

٨- وكانها تلك الشوارع بعض ما اخلت اياها من البلاد وجبرهم

٩- كانت برادا للعيون فأصبحت عظة ومعتبرا لمن يتوسم

١٠- وكان مسجدها المشيد بناه ربع احوال ومنزل متوسم

١١- واذا مرت بسوقها لم تن عن سنن الطريق ولم تجد من يزعم

١٢- ورى الذراري والنساء كانهم خلف اقام وغاب عنهم القيم

١٣- فأرسل الى الارض التي تحتها خير البرية ان ذلك اعزم

١٤- وانزل مجاورة باكرم منزل وتيسم الجهة التي يتيسم

١٥- ارض تسالم صيفها وشتاؤها فالجسم بينهما يصامح ويسلم

١٦- وصفت مشاربها ورق اوارها والتد برد نسيها المتسسم

١٧- سهلية جبلية لا تجتوى حرًا ولا قرا ولا تستوخم

ويقال ان المعصم ملك ثمان سنين وثمانية اشهر وثمانية ايام

وكان ملكه في سنة ثمان عشرة ومائتين وكان له من الفتوح ثمانية وبنى

ثمان قصور وولد له ثمانية ذكور وثمانية اناث وخلف في بيت المال ثمان

مائة الف دينار وثمانية الف الف درهم. فمن القصور الجوسق والقيد المللي

وقصر الحصن وقصر القصور وعمورية وقصر المطاير والقصر السمانى

والقصر الخاقانى. والفتوح الزط والمحمرة وباباك وعمورية ³¹¹ والمزيار

وجعفر الكردي والحسين بن جيلوية ³¹² والحوف جهمى. وكتب عبد الله

بن المعتز الى بعض اخوانه يذكر سرمرى بعد خرابها ويذم بغداد

واهلها. كتب ^{الذكرة} من بلدة قد انقض الدهر سكانها واقعد جدرانها فشاها

766

اليأس فيها ينظو وجبل الرجاء³¹⁴ فيها يقصد فكان سمرانها يطوى
 وكان خرابها ينشر قد وكلت الى الهجر نواهيرها رجت³¹⁵ باقيرها الى فأنيرها
 وتمزقت باهلها الديار فما يجب فيها حق جوار فالظا عن عنها سمحو الاثر
 والمقيم بها على طرف سفره نهاره ارجاف وسروره اهدام ليس له زاد في رجل
 ولا مرمى في رتع فخالها تصف للعيون الشكوى وتسير الى ذم الدنيا بعد
 ما كانت بلعراى القريب جنة الارض وقرار الملك تفيض بالجنود اقطارها
 عليهم اودية السيوف وغلائل الحديد كان³¹⁶ رماحهم قرون الوعول
 ودروعهم زبد السيول على خيل تاكل الارض بحوافرها وتعد بالنقع
 ستائرهما³¹⁷ قد نشرت في وجوهها غرر كانها صحائف البرق وامسكها
 تجيل كاسورة اللحمين وقوت عذرا كالمشوف في جيش تملق الاعداء
 اوائله ولي تنهض اوافره قد صب عليه ومار الصبر وهبت له ريح
 النصر يترفه ملك يملأ³¹⁹ العين جمالا والقلوب جلالات لا تختلف
 خيلته ولا تنقض مريته ولا يخطى بسهم الرأى غرض الصواب ولا
 يقطع بمطايا³²⁰ اللهو سفر الشباب قابضة بيد السياسة على اقطر
 ملك لا ينشر حيله ولا تتسظى³²¹ عصاه ولا تطفئ³²² جمرته
 في سن شباب لم يمن ماتما³²³ ويشب لم يراهق همرما قد فرش مراد
 عدله وخفض جناح رحمة راجما بالعواقب لا تطيش عن قلب فاضل
 الحزم بعيد العزم ساعيا على الحق يجعل به عارفا بالله يقصد اليه مبرا
 للحلم ويبذله قادرا على العقاب ويعدل فيه اذا الناس في دهر غافل
 قد اطمانت بهم سيرة ليثة الحواشي خسنة³²⁴ المرام تطير بها
 اجنحة السرور ويهب³²⁵ فيها الحبور فالاطراق على مسرة والنظر الى
 مبرة قيل ان تحب مطايا الغير وتسفر وجوه الحذر وما اراد الدهر
 مليا بالتوائب طارقا بالفجائع يؤمن³²⁷ من يومه ويعدر غده على
 انها وان جفيت معشوقة السكنى رحيبة المشوى كوكبها يقظان³²⁸

77 a

وجوهها عريان وحصاها جوهر ونسيمها سحر وطعامها هنيء وشربها
 صرى³²⁹ وتاجرها مالك وفقيرها فائق لا كبعث اذكم الوسخة السماء
 الرمدة³³⁰ الهواء جوها نار وارضها خبار وماؤها حميم وتربها سوجن
 وحيطانها نور وتشرينها تموز فكم في شمسها من محترق وفي ظلمها من
 غرق³³² ضيقة الديار قاسية الجوار ساطعة الدخان قليلة
 الضيفان اهلها ذئاب وكلامهم سياب وسائلهم محرق وما لهم ملكوا
 لا يجوز انفاقه ولا يخلى خناقهم³³³ وحشوشهم مسائل وطرفهم
 مزابل وحيطانهم احصا من وبيوتهم اقفاص وكلل مكروه اجل
 واللباق دول والدهر يسير بالمقيم يمزج البؤس بالنعيم وبعد الحاجة
 انتهى والهم الى فرجة ولكل سائله قرار وبالله استعين وهو محمود
 على كل حال وفي خراب سرورى يقول ابن المعتز شعر -

عدت سرورى في العفا لانها قفا نكي من ذكرى جيب ومنزل
 واصبح اهلوها بسببها بحالها لما نجتهم من جنوب وشمال
 اذا ما امرؤ منهم شكأ سؤ حاله يقولون لا تهلك اسي وتعمل³³⁴

Глава о Савале

776 ³³⁵ القول في السواد وصفته واعلام حدوده وكوره وطبائعيه وسبب

مساحة ارضه وتقدير³³⁶ خواجه وطوله وعرضه.
 قال المدائني³³⁷ السواد عشركور وهو من لدن القادسية الى اول
 حدّ الجبل دون حلوان. والسواد الذي وقعت عليه المساحة من لدن
 تخوم الموصل ساداً مع الماء³³⁸ الى ساحل البحر³³⁹ الى بلاد عبادان من
 شرقي دجلة هذا طوله. فاما عرضه فحدّ منقطع الجبل من ارض حلوان
 الى منتهى طرف القادسية المتصل بأرض الغذيب فهذه حدود
 السواد وعليها وضع الخراج وقال الاصمعي السواد سوادان سواد³⁴⁰
 البصرة الاقواز ودستيمسان³⁴¹ وفارس. وسواد الكوفة كسكر

الى الزاب وعلوان الى القادسية. وقال ابو معشر ³⁴² ان الكلدانيين هم
الذين كانوا ينزلون بابل في الزمان الاول ويقال ان اول من سكنها
وعمرها نوح عليه السلم وذلك انه نزلها بعقب الطوفان فصار هو
ومن خرج معه من السفينة اليها لطلب الدفء فأقاموا بها وتناسلوا
فيها وكثروا من بعد نوح وملكوا عليهم ملوكا وابتنوا بها المدن
واتصلت مساكنهم بدمجلة والفرات الى ان بلغوا من دجلة الى اسفل
ومن الفرات الى ما وراء ³⁴³ الكوفة وموضعهم هو الذي يقال له

السواد وكان ملوكهم ³¹⁴ تنزل بابل وكان الكلدانيون جنودهم فلم
تنزل مملكتهم قائمة الى ان قتل دارا آخر ملوكهم ثم قتل منهم خلقا
فذلوا وانقطع ملكهم: وذكر ابن الكلبي ان مدينة ³¹⁵ بابل كانت
اثنا عشر فرسخا في مثل ذلك وكان بابها ³⁴⁶ مما يلي الكوفة وكان
الفرات يجري ببابل ³⁴⁷ حتى صرفه بخت ³⁴⁸ نصر الى موضعه

الآن مخافة ان يهدم عليه سور المدينة لانه كان يجري معه. وقال
مدينة بابل بناها بيوراسب واستق اسمها من اسم المشتري لان
بابلي ³⁴⁹ باللسان البابلي الاول اسم للمشتري ولما بناها جمع فيها

كل من قدر عليه من ³⁵⁰ اثنا عشر قصرا على عدد البروج سماها
باسمائهم فلم تنزل عامرة حتى خرج الاسكندر فاخر بها. وقال الله عز
وجل وما انزل على الملكين ³⁵¹ كهروت وماروت. فروى عن الامش
قال كان مجاهد لا يسمع بشيء ³⁵² من الاعاجيب الا مضى حتى

ينظر اليه وانه صار الى حضرموت حتى نظر الى بئر برهوت واتى
بابل فلقية رجل من رؤساء ³⁵³ اهلها كان عارفا به فلما لقيه اكره
وقال له ابا الحجاج ما تصنع هاهنا قال حاجة لي الى راس الجالوت
احب ان تدخلني اليه وتعرفه من انا فادخله اليه وعرفه محله
وموضعه وقال له حاجة اليك قال وما حاجتك قال تأمر بعض ³⁵⁴

اليهود ³⁵⁵ ان يريني ³⁵⁶ هاروت وماروت فامتنع عليه طويلاً ثم قال
له اخشى ان لا يتمسك ³⁵⁷ قال ارجوا ان لا يكون الا ما تحب فارسل الى
رجل من اليهود فقال اذهب بهذا ³⁵⁸ فادخله الى هاروت وماروت
فقال له اليهودي كيف تجد قلبك قال ما شئت فانطلق به الى مكان
عامض في الصحراء واذا اصغر عظمة فتكلم عليها كلاماً ذكر انه من الثوراة
فاقبلت تهترثم رفعها وازالها عن مكانها وكانت لا يقبلها مائة رجل واذا
تحها شبيهه بالمسرب فقال له اليهودي تعلق بي وانظر ان لا تذكر
الله فنزل معه مجاهد فلم ينزل يهودي ³⁵⁹ به حتى صار الى فضاء عظيم
واذا هما مثل الجبلين العظيمين منكوسان على رؤوسهما وعليهما الحديد
من اعناقهما الى اقداهما مصفدين به فلما رآهما مجاهد لم يملك نفسه
ان ذكر الله عز وجل فاضطربا ³⁶⁰ اضطرباً شديداً حتى كلفه ان
يقطعا ما عليهما من الحديد وخر اليهودي ومجاهد على وجوههما وفقاً
طويلاً ثم افاقا فقال اليهودي لمجاهد الم اتقدم اليك الا تذكر الله كدنا
ولا تقدر على الخروج احداً فتعلق به مجاهد فلم ينزل يصعد به حتى فرجا
الى هذه الفلوجة عن عجائب بلادهم فقال في بابل ³⁶²

786

سبع مدن في كل مدينة اعجوبة ليست في الاخرى كان في المدينة التي
ينزلها ³⁶³ الملك بيت فيه صورت الارض كلها برسائيقها وقراها ³⁶⁴
وانهارها فتمتى التوى يحمل الخراج او غيره اهل بلده من جميع البلدان
خرق انهارهم فخرقتهم وانلفت ³⁶⁵ زروعهم وجميع ما في بلادهم حتى
يرجعوا عما هموا به ثم يسد باصبعة تلك الانهار فتسد في بلادهم
وفي المدينة الثانية ³⁶⁶ حوض عظيم فاذا جمعهم الملك لحضور
مائدته حمل كل رجل من حضر من منزله شرباً يختاره ³⁶⁷ ثم صبه في
ذلك الحوض فاذا جلسوا على الشراب شرب كل واحد شربه الذي
تمله من منزله. وفي المدينة الثالثة طبل معلق على بابها فاذا غاب من

اهلها انسانا وخفى امره على اهله واحبوا ان يعلموا اهي ام ميتة
 ضربوا ذلك الطبل فان سمعوا له صوتا فان الرجل حي وان لم يسمعا
 صوتا فان الرجل قد مات. وفي المدينة الرابعة امرأة من حديد فاذا
 غاب الرجل عن اهله فاحبوا ان يعرفوا خبره على صحته اتوا تلك المرأة
 فنظروا فيها فيرونه على الحال التي هو فيها. وفي المدينة الخامسة
 اوزة من نحاس على عمود من نحاس منصوب على باب المدينة فاذا
 ادخلها جاسوس صوتت الازة بصوت يسمعه سائر اهل المدينة
 فيعلمون ان قد دخلها جاسوس. وفي المدينة السادسة قاضيان
 جالسان على الماء ³⁶⁸ فاذا تقدم اليهما الخصمان وجلسا بين
 ايديهما غاص ³⁶⁹ البطل منهما في الماء وثبت المحق. وفي المدينة
 السابعة شجرة من نحاس ضخمة كثيرة الغصون لا تطل ساقها فان
 جلس تحتها واحد اظلمته الى الف نفس فانها يظلمهم كلهم فان زادوا
 على الف واحدا صاروا كلهم في الشمس. وقال يزيد بن عمر الفارسي
 كانت ملوك فارس تعد السواد اثني عشر اسنانا وتحسبه ستين
 طسوجا وتفسير الاسنان اجازة وترجمة الطسوج ناحية وكان
 الملك من ملوكهم اذا غنى تميز من الارض عبره وسماه باسمه. وكانوا
 ينزلون السواد لما جمع الله في ارضه من مرافق الخيرات وما يوجد
 فيها من عسارة العيش ونصب المحل وطيب المستقر ولما ينصب
 اليربا من مواد الاطراف ومنافعها وسعة مبرها من اطعمتها وادويتها
 وامتعها وعطرها ولطيف صناعتها وكانوا يشبهون السواد بالقلب
 وسائر الدنيا بالبدن ولذلك سموه ³⁷⁰ لى ايران شهر لى قلب ايران شهر
 وايران شهر الاقليم المتوسط لجميع الاقاليم وانما سموه ³⁷⁰ بذلك لان
 الراء ³⁷¹ تشعب عن اهله بصحة الفكر والمره ³⁷² كما تشعبت عن
 القلب بدقائق العلوم والطائف الاداب والاحكام الكتابية فاما ما

79 a

حولها ³⁷³ من البلاد فاهلها يستعملون اطرافهم بالمباشرة ³⁷⁵ والعلاج ³⁷⁴
 وخصب بلاد ايران شهر بسهولة لا عوائق فيها ولا شواهي تشينها ³⁷⁶
 ولا مفاورة ³⁷⁷ موحشة ³⁷⁸ ولا براري منقطعة عن تواصل العزلة
 والانهار المطردة في رساتيقها وبين قرافا مع قلة جبالها واکامها
 وتكثف بحارثها وكثرة اصناف ³⁷⁹ غلاتها وثمارها والتفاف ³⁸⁰
 اشجارها وعدوبة مائتها وصفو هوائها او طيب تربتها مع
 اعتدال طينتها وتوسط مزاجها وكثرة اجناس الصيد ³⁸¹ في
 ظلال شجرها وبين عشيبها وخلال زهرتها من طائر وماش على
 ظلف وسابح في البحر آمنة مما ينال البلدان من غارات الاعداء
 وبواطن المخالفين مع ما خصت به من الراخدين ³⁸² دجلة والفرات
 انهما ما دان لا ينقطعان سماء ولا صيفا على بعد متابعتها ³⁸³
 ونروج مبتدأتهما لا ينتفع منهما بكثير ³⁸⁴ عمارة حتى يدخلاها
 فيسبح ماؤها في جنانها ³⁸⁵ ويتبطح ³⁸⁵ بين رساتيقها
 فتأخذ صفوة وعدوبته وترسل كدره واجنه هذا قليل من كثير
 وصفها ويسير من نعت جليلها. قالوا واول طول السواد على ما عدته
 ملوك فارس من قرية تعرف بالعلت على حد طسوج نهر جسابور
 من شوقي دجلة وقرية في غربي دجلة مقابلتها تجرى على حد طسوج
 مسكن بينهما عرض دجلة الى آخر الكورة المعروفة بهمن اردشير وهي
 فوات البصرة الى جزيرة منها متصلة بالبحر تعرف بهمان رودان وهو
 مائة فرسخ وخمسة وعشرون فرسخا. وعرضه من عقبة حلوان الى ان
 ينتهي الى العذيب ³⁸⁷ وذلك ثمانون فرسخا يكون جملة ذلك مكرسا عشرة
 الف فرسخ والفرسخ اثني عشر الف ذراع بالذراع المرسله يكون بالذراع
 الهاشمية تسعة الف ذراع وهو مائة وخمسون اشلا يكون ذلك في
 مثله اثنين وعشرين الفا وخمسة مائة جريب ³⁸⁸ هذا لكل فرسخ فاذا

796

ضربت في عشرة الف بلغت مائتي الف وعشرين الف جريب يسقط
منها بالتخمين اكمامها واجامها وسباخها ومجاري انهارها وموضع مدنها
وقراها ³⁸⁹ ومدى ما بين طرفيها الثلث فيبقى مائة الف الف وهمسون
الف الف جريب ³⁹⁰ يراح منها النصف ويحمر النصف على ما فيها
من الكرم والنخل والشجر والعمارة الدائمة المتصلة فيقع التخمين
بالتقريب على كل جريب قيمة ما يلزمه للخراج درهمان وذلك
اقل من العشر على ان يضرب بعض ما يوجد فيها من اصناف الغلات
ببعض سوى خراج اهل الذمة وسوى الصدقة فان ذلك لا يدخل
في الخراج فيبلغ ذلك مائة الف الف وخمسين الف الف درهم مثاقيل
وكانت غلات السواد تجري على المقاسمة في ايام ملوك فارس ³⁹¹
الى ان ملك قباد بن فيروز فانه مسحه وجعل على اهله الخراج وكان
السبب في ذلك انه خرج ذات يوم ³⁹² متصيذا فانفرد من اصحابه
في اتباع ³⁹³ صيد طرده حتى وغل في شجر ملتف وغاب الصيد الذي
اتبعه عن بصره فقصد الى رابية يتشوف ³⁹⁵ عليها ³⁹⁶ فاذا تحت
الرابية قرية كبيرة ونظر الى بستان قريب منه فيه نخل ورمان
وغير ذلك من اصناف الشجر واذا امرأة واقعة على نور ³⁹⁷ تحبز
ومعها صبي لها كلما غفلت عنه مضى الى شجرة رمان ثمرة ليتناول
من رمانها وهي تمنعه من ذلك ولا تتركه ³⁹⁸ ياخذ شيئا ³⁹⁹ منه
فلم تزل كذلك حتى فرغت من خبزها وجميع ما هي والصبي فيه
بمشهد من الملك فلما لحقه اصحابه ووزراؤه اقبض عليهم ما راي من
المرأة والصبي ووجه اليها من سالها عن السبب الذي من اجله منعت
ولدها ان يتناول شيئا من الرمان فقالت للملك فيه حصة ولم ياتنا
المستادون ⁴⁰⁰ بعد ⁴⁰¹ لقبضها وهي امانة في اعناقها ⁴⁰² لا يجوز ان
تخوزها ولا يتناول من جميع ما تحت ايدينا شيئا حتى ياخذ ⁴⁰³ الملك

80 a

حقه فلما سمع قباذ قولها ادركته الرقة عليها وعلى الرعية وقال لوزرائه
 ان الرعية في شدة شديدة وسوء حال بما في ايديهم من غلاتهم
 لانهم ممنوعون من الانتفاع بشيء من ذلك حتى يؤد⁴⁰⁴ عليهم
 من ياخذ حقنا فهل عندكم حيلة نفرج بها عنهم ما هم فيه⁴⁰⁵
 فقال بعض وزرائه نعم يا امر الملك بالمساحة عليهم ويلزم كل حريب من
 كل صنف بقدر ما يحبس الملك من الغلة كيودا⁴⁰⁶ ذلك اليه ويطلق
 ايديهم في غلاتهم ويكون ذلك على قرب مخرج المير وبعدها من
 الممتازين⁴⁰⁷ فامر قباذ بمساحة السواد والزعم الرعية المخرج
 بعد حطيطة النفقة والمؤنة على العمارة والنفقة على كرى الانهار
 وسياقة الماء واصلاح البرندات وان جميع ذلك على بيت المال
 فبلغ خراج السواد في تلك⁴⁰⁸ السنة مائة الف الف وخمسين
 الف الف درهم متاقيل فحسنت احوال الناس ودعوا للملك⁴⁰⁹
 بطول البقاء لما اتاهم⁴¹⁰ من العدل والرفاهية. ⁴¹¹ وكان اول
 ما يعد من السواد كورة استان خسره شاذ⁴¹² فيروز وهي كورة
 حلوان⁴¹³ خمس طساسيج طسوج فيروز قباذ طسوج الجبل طسوج
 تامرا طسوج اربل⁴¹⁴ طسوج خانقيني⁴¹⁵ الشرقي سقى دجلة
 وتامرا كورة استان شاذ هزم سبع طساسيج طسوج بزر جسابور⁴¹⁶
 طسوج نهر بوق⁴¹⁷ طسوج كلواذي ونهريني طسوج جازر⁴¹⁸
 طسوج المدينة العتيقة⁴²⁰ طسوج راذان الاعلى والاسفل⁴¹⁹
 كورة استان شان قباذ ثمانية طساسيج طسوج روستقباذ⁴²²
 طسوج ههروذ طسوج سلسل⁴²³ طسوج جلولا وجلولا⁴²⁴
 طسوج الذينين⁴²⁵ طسوج البندنجين⁴²⁶ طسوج براز الروز
 طسوج الدسكرة والرساتيق⁴²⁷ كورة استان باربحار⁴²⁸ خمس
 طساسيج طسوج النهروان الاعلى طسوج النهروان الاسفل

طسوج النهروان الاوسط طسوج بادرايا طسوج باكسايا
 سقى دجلة والفرات كورة استان شاذ شابور وهي كسكر⁴³⁰
 اربع طسايج طسوج الزند رود طسوج البربون طسوج⁴³²
 الاستان طسوج الجواذر⁴³³ كورة استان شاذ بهمن وهي كورة
 دجلة اربع طسايج طسوج بهمن اردشير طسوج ميسان⁴³⁴
 طسوج دستميسان وهو الابله قال عيلان بن سلمة الثقفي⁴³⁵
 سقى الفرات ودجيل شعر ظلت تجرد من الدجاج وصوته
 وصرير باب بالابله مغلق طسوج ابرقباد⁴³⁶ وخراج
 كور⁴³⁷ دجلة ثمانية الف درهم وخمسمائة الف درهم سقى
 الفرات ودجيل⁴³⁸ كورة استان الكاليا⁴³⁹ اربع طسايج
 طسوج فيروز شابور⁴⁴⁰ وهو الانبار طسوج مسكن قال ابن
 قيس الرقيات شعر⁴⁴¹ ان الرزية يوم مسكن والمصيبة
 والفجعة وطسوج قطربل وطسوج بادوريا⁴⁴² كورة
 استان اردشير بابكان خمس طسايج طسوج بهر سير طسوج⁴⁴³
 الرومقان طسوج كوشى⁴⁴⁴ طسوج نهر درقيط⁴⁴⁵ طسوج
 نهر جوبر كور استان رونق ماسيان⁴⁴⁷ وهي الزواىي ثلاثة
 طسايج طسوج الزاب الاعلى طسوج الزاب الاوسط
 طسوج الزاب الاسفل كورة بهقباد الاوسط اربع طسايج
 طسوج الجبة⁴⁴⁸ والبداءة⁴⁴⁹ طسوج سورا وبريسما⁴⁵⁰
 طسوج باروسما⁴⁵¹ طسوج نهر الملك⁴⁵² كورة استان
 بهقباد الاسفل خمسة طسايج طسوج تستر⁴⁵³ طسوج
 فزات بادقلى⁴⁵⁴ طسوج السيلحين⁴⁵⁵ طسوج روزمستان⁴⁵⁶
 طسوج هرمز جرد تقدير السواد الجانب الغربى سقى دجلة
 والفرات طسوج الانبار رساتيقه خمسة بيادره مائتان

وخمسون بيدرا الخنطة الفان وثلثمائة كر الشعير الف واربعمائة كر
 الورق ثلثمائة الف وخمسون الف درهم. طسوج قطربل ورساتيقة
 عشرة بيادره مائتان وعشرون بيدرا. الخنطة الفاكر الشعير الف
 كر. الورق ثلثمائة الف درهم. طسوج مسكن رساتيقة ستة بيادره
 مائة وخمسون بيدرا الخنطة ثلاثة الفاكر الشعير الف كر الورق
 مائة الف وخمسون الف درهم. طسوج بادوريا رساتيقة عشرة
 بيادره اربعمائة وعشرون بيدرا الخنطة ثلاثة الفاكر وخمسمائة
 كر الشعير الفاكر. الورق الف الف درهم. طسوج بهر سير رساتيقة
 عشرة. بيادره مائة واربعون بيدرا الخنطة الف وسبعمائة كر
 الشعير الف وسبعمائة كر الورق مائة الف وخمسون الف درهم.
 طسوج الرومقان رساتيقة عشرة بيادره مائتان واربعون بيدرا
 الخنطة ⁴⁵⁷... وثلاثة الاف وثلثمائة كر الشعير ثلاثة الف ⁴⁵⁸ ثلاثة
 الف وخمسون كرا الورق خمسمائة الف واربعون درهما. طسوج كوشى
 ورساتيقة تسعة بيادره مائتان وعشرة بيادر الخنطة ثلاثة الفاكر
 الشعير الفاكر. الورق مائة الف وخمسون الف درهم. طسوج نهر
 درقيط رساتيقة ثمانية بيادره مائة وخمسة وعشرون بيدرا
 الخنطة الفاكر الشعير الف كر. الورق مائتا الف درهم. طسوج نهر
 جوبر ورساتيقة عشرة بيادره مائتان وستة وعشرون بيدرا.
 الخنطة الفان وسبعمائة كر الشعير عشرة الفاكر الورق مائة الف
 وخمسون الف درهم. كورة الزواجبى ثلاثة طساسيج رساتيقة
 اثنا ⁴⁵⁹ عشر بيادرها مائتان واربعة واربعون بيدرا الخنطة
 الف واربع مائة كر. الشعير سبعة الف ومائتا كر الورق الف الف
 درهم. طسوج بابل وخطرنية الرساتيقة اثنا عشر البيادر ثلثمائة
 وسبعون بيدرا الخنطة ثلاثة الفاكر الشعير خمسة الف كر.

الورق ثمانمائة الف وخمسون الف درهم. طسوج الفلوجة العليا
 رساتيقها خمس عشر البيادر مائتان واربعون بيدرا ⁴⁶⁰ الخطة خمسمائة
 كر الشعير خمسمائة كر الورق سبعون الف درهم. طسوج الفلوجة
 السفلى الرساتيق ستة البيادر اثنان وتسعون بيدرا الخطة الفا
 كر الشعير ثلاثة الف كر الورق مائة الف وثمانون الف درهم.
 طسوج النهرين الرساتيق ثلاثة البيادر مائة وواحد وثمانون
 بيدرا الخطة ثلثمائة كر الشعير اربعمائة كر الورق خمسة واربعون
 الف درهم. طسوج عين التمر الرساتيق ثلاثة البيادر اربعة عشرة
 الخطة ثلثمائة كرا الشعير اربعمائة كر الورق خمسة واربعون الف
 درهم. طسوج الحبة والبدة الرساتيق ثمانية البيادر احد وسبعون
 بيدرا الخطة الف ومائتا كر الشعير الف وستمائة كر الورق مائة
 الف وخمسون الف درهم. طسوج سورا وبريسما الرساتيق
 عشرة البيادر مائتان وخمسون بيدرا الخطة سبعمائة كر الشعير
 الف واربعمائة كر الورق مائة الف درهم. طسوج باروسما ونهر
 الملك الرساتيق عشرة البيادر ستمائة واربع وستون بيدرا
 الخطة الف وخمسمائة كر الشعير اربعة الف وخمسمائة كر
 الورق مائتا الف وخمسون الف ⁴⁶¹ السيين والوقوف
 صياح جمعت من عدة طسا سيج وصيرت ضيعة واحدة
 فهي اعظم قدرا من طسوجين وتقدير العشرة منها من الخطة
 خمسمائة كر ومن الشعير خمسة الف وخمسمائة كر ومن الورق
 مائة الف وخمسون الف درهم. طسوج فرات باد قلى
 ورساتيقه عشرة ⁴⁶² بيادره مائتان واحد وسبعون بيدرا الخطة
 الفا كر الشعير الف وخمسمائة كر ⁴⁶³ الورق تسعمائة الف درهم
 طسوج السيلحين ⁴⁶⁴ وفيه الخورنق وطين ناباذ بيادره اربعة

وثلاثون بيدرا الخطة الف كـ الشعير الف وخمسمائة⁴⁶⁵ كـ
 الورق مائة الف واربعون الف درهم. طسوج روزهستان وهرمزهر
 الخطة خمسمائة كـ الشعير خمسمائة كـ⁴⁶⁶ الورق عشرة الف درهم
 طسوج تستر⁴⁶⁷ الرساتيق سبعة البيادر مائة وثلاثة وستون
 بيدرا⁴⁶⁸ الخطة الف ومائتان وخمسون كـ الشعير والارز الف
 كـ⁴⁶⁹ الورق ثلثمائة الف درهم. ايجار ويقطين من عدة طساج
 تقديره من الورق مائتا الف واربعة الاف درهم وثمانمائة
 واربعون درهما⁴⁷⁰ بحق بيت المال سقى دجلة والفرات كور
 كسكر ومنها نهر الصلة وبرقة والريان وكان يرتفع من خارجها
 وسائر ابواب مالها سبعون الف درهم⁴⁷¹ وتقديرها من الخطة
 ثلاثة الف كـ ومن الشعير والارز عشرون الف كـ ومن الورق
 مائتا الف درهم. الجانب الشرقي طسوج بزر جسابور رساتيقه
 تسعة بيادره مائتان وستون بيدرا⁴⁷² الخطة الفا كـ
 وخمسمائة كـ الشعير الفا كـ⁴⁷³ الورق ثلثمائة الف درهم
 الراذنين ورساتيقها ستة عشر بيادرها ثلثمائة واثنان وستون
 الخطة اربعة الف وثمانمائة كـ الشعير الف كـ الورق مائة الف
 درهم⁴⁷⁴ طسوجا كلواذى ونهر بين الرساتيق ثلاثة البيادر
 اربعة وثلاثون الخطة الف وستمائة كـ الشعير الف وخمسمائة
 كـ. الورق ثلاثمائة الف وثلاثون درهما⁴⁷⁵ طسوجا جازر والمدينة
 العتيقة الرساتيق سبعة البيادر مائة وثمانية عشر بيدرا⁴⁷⁶
 الخطة الف كـ الشعير الف وخمسمائة كـ الورق مائة الف
 وسبعون الف درهم⁴⁷⁷ طسوجا مهرود وسلسل الخطة الفا
 كـ الشعير الفان وخمسمائة كـ الورق مائتا الف وخمسون الف
 درهم. جلولا وجلولا الرساتيق خمسة البيادر ستة وستون

بيدرا الخطة الف ذكر الشعير الف ذكر الورق مائة الف درهم.
 طسوج الذينين⁴⁷⁹ الرساتيق اربعة البيادر مائتان وثلاثون الخطة
 سبعمائة كره الشعير الف وثلاثمائة كره الورق اربعون الف درهم. طسوج
 المدسكرة والرساتيق الرساتيق سبعة البيادر اربعة واربعون بيدرا
 الخطة الفا كره الشعير الفا كره الورق سبعون الف درهم. طسوج بزاز
 الروز الرساتيق سبعة البيادر ستة وثمانون بيدرا الخطة ثلاثة
 الف كره الشعير خمسة الف كره الورق مائة الف وعشرون الف
 درهم. طسوج البندنجين الرساتيق خمسة البيادر اربعة وخمسون
 بيدرا الخطة ستمائة كره الشعير خمسمائة كره الورق مائة الف درهم
 طسوج النهروانات الرساتيق احد وعشرون البيادر ثلاثمائة
 وثمانون النهروان الاعلى الخطة الفان وسبعمائة كره الشعير
 الف وثمانمائة كره الورق ثلاثمائة الف وخمسون الف درهم.
 النهروان الاوسط الخطة الف كره الشعير خمسمائة كره الورق
 مائة الف درهم النهروان الاسفل الخطة الف كره الشعير الف
 ومائة كره⁴⁸⁰ الورق مائة وخمسون الف درهم. طسوج بادرايا
 وباكسايا⁴⁸¹ الرساتيق سبعة البيادر مائتان وسبعة بيادر
 الخطة اربعة الف وسبعمائة كره الشعير خمسة الف كره الورق
 ثلاثمائة الف وثلاثون الف درهم⁴⁸² كور استان شاذ فيروز
 وهي حلوان⁴⁸³ وظيفتها مع الجابرة⁴⁸⁴ وغيرهم من الاكلد⁴⁸⁵
 الف الف وثمانمائة الف درهم⁴⁸⁶ وكانت هيت⁴⁸⁷ وعانات⁴⁸⁸
 مضافة الى طسوج الانبار فلما ملك انوشروان بلغه ان طوائف
 من الاعراف يعبرون على ما قرب من السواد الى البادية فامر
 بتجديد سور مدينة تعرف بالليس⁴⁸⁹ كان شابوردو الاكتاف⁴⁹⁰
 بناها وجعلها مسلحة لحفظ ما قرب من البادية وامر بحفر خندق

83 a

من هيت يشق طف البادية الى كاظمة مما يلي البصرة وينفذ
الى البحر وبنى عليه المناظر والجواسق ونظمه بالمسالم ليكون ذلك
مانعا للاهل البادية عن السواد فخرجت هيت وعانات بسبب
ذلك السور عن طسوج شاذ فيروز لان عانات كانت قرى
منحومة الى هيت ووجد في بعض كتب الفرس ان ملوك
الارض قسموا الارض اربعة اجزاء فجزء منها مغارب الهند
وارض الترك الى مشارق الروم وجزء منها الروم ومغاربها
وارض القبط والبربر وجزء منها ارض السودان وهوبين ارض
البربر الى الهند وجزء منها من نهر بلخ الى آذربيجان واربينية
والقادسية والى الفرات ثم برية العرب الى عمان والى كرمان وارض
طبرستان والى كابل وطخارستان وهى الارض التى سمىها الفرس بلاد
الغاضعين وهذا الجزء هو صفوة الارض ووسطها لا يلحقه عيب
ولا يناله تقصير ولذلك اعتدلت الوان اهلها واقتدرت اجسامهم
فسلموا من شقرة الروم والاصقالبة وسواد الحبشة والزيج وغلظ
الترك ودمامة الصين واجتمعت فيهم محاسن جميع الاقطار وكل
ما اعتدلوا فى الحلية كذا لك كطفوا فى الفطنة والتسكك بمحان
الامور وشريف الاخلاق ولم تزل طساسيج السواد على
العدوة التى ذكرنا حتى قدم الحجاج بن يوسف واليا على العراق
وكان كاتبه القادم معه والمتولى لامره صالح بن عبد الرحمن
فقال له الحجاج التمس كاتبنا من الفرس عالما بكتابتهم يعمل
الحساب فوجد رجلا يقال له زادا نفروخ بن بيري فقلده امر
الديوان فلم يكن صالح واصحابه يهتمون الى العمل وكان زادا
نفروخ وكاتبه يعملون الحساب بالفارسية فسكا صالح ذلك
الى الحجاج وعرفه انه فى غير شئ مع زادا نفروخ فامره الحجاج

زادنا نفروخ ان يتجشم له نقل الدواوين من اللسان الفارسي
 الى اللسان العربي ففعل ذلك وميز النواحي وكور الكور فرسم طاسيج
 السواد فكان ما رسم من ذلك ان جعل السواد عشر كور كل كورة
 اسنان وطاسيجه ستون ⁴⁹³ طسوجا وقد ذكرنا ذلك في موضعه
 فلما فعل هذا ونقله الى العربية تصرفت صالح واصحابه فيه
 ووقفوا عليه وكان بناحية كسكر مدينة عظيمة كثيرة الازل فخرج
 اهلها في الزمن الاول حذرا من الطاعون الى بعض المواضع
 فهلكوا كلهم وخربت وبقى فيها بيت اصنامهم فبنته
 النصارى عمرا وسمته بنينس ورسم هذه المدينة واثار سورها
 ثابت الى اليوم لم يدرس. ومن ذلك خسرو شابور وساباط ⁴⁹⁴
 بناهما شابور ومن ذلك شهر ياذ وهي مدينة ابراهيم الخليل
 عليه السلام وكانت مدينة عظيمة جليلة القدر راقبة للبحر
 قصب البحر عنها وانحسر ماؤه فبطلت وموضع مجراه وسمته
 معروف الى اليوم. قال فكانت بالقرب منها ايضا مدينة كبيرة
 جليلة تسمى شالها فخربتها اياها لانها كانت تغير عليها ويقال
 ان اياها او غيرهم من العرب غلبوا عليها وملكوها في ايام سابور
 وخلعوا طاعته وتابذوه الحرب وانتصروا بملك الروم واطمعوه
 في مملكة فارس فامدهم بمراكب في البحر فيها مقاتلة واتصل
 الخبر بسابور فحمل اليها واقام عليها حتى فتحها فقبل فيها مائتا
 الف رجل واخر بها وجمع النساء والدارى والشايخ فاسكنهم
 مدينة بناها يقال لها الهقة ونهى الرعية عن مخالطتهم ومنالهم
 وتقدم الا تدخل العرب من البدو الى الحضرمين دخل بغير جواز
 قتل. قال وكان من تسخط عليه ملوك فارس نفته الى هذه المدينة
 ووسمها بالنفى واللحن وسمتها النبط هفا طرناى ⁴⁹⁵ واثار سورها

بينة لم تدرس. وكان بقربها أيضا عدة مدن منها دورى⁴⁹⁶
 الزندورد⁴⁹⁷ ومنها الليس⁴⁹⁸ ومنها دارا سابور والهكة
 والهكة التي بناها سابور وجعلها لمن ينفي ويقال ان حد كورة
 كسكر من الجانب الشرقي في آفرسقى النهر وان الى ان يصب في
 البحر وان المبارك وعبدسى والمذار⁵⁰⁰ ونغيا وميساف⁵⁰¹
 ودستيسان⁵⁰² واهلم البريد من كسكر وان العرب فرقها
 حيث صعدت البصرة وكذلك اسكاف العليا والسفلى ونفر
 وسهر⁵⁰⁴ وبهندف وقرقوب كل هذا منها وقال المدائني اول
 من مسح الارض ووضع الدواوين وهدد حدود الخراج والوظائف
 قبان فصير ديوان الخراج بخلوان وسماه ديوان العدل فكان كل
 شئ يجبا في مملكة الفرس من السواد مائة الف درهم⁵⁰⁵ مثاقيل
 وذلك ان الملك كان ياخذ نصف الخراج ويترك النصف للناس
 ففصلح احوالهم الى ان كانت ايام قبان فانه جباي السواد مائة الف
 الف وخمسين الف مثقال. وامر عمر بن الخطاب رضى الله
 عنه ان يمسح السواد وطوله من العلت في الجانب الشرقي ومن
 حربي في الجانب الغربي⁵⁰⁷ مادا الى عبادان وهو مائة
 وعشرون فرسخا⁵⁰⁸ وعرضه من عقبة حلوان الى العذيب وهو
 ثمانون فرسخا فكان ذلك بعد ان اخرج عنه الجبال والاوادية
 والانهار ومواضع المدن والقرى⁵⁰⁹ ستة وثلاثون الف الفرجيب
 فوضع على جريب المنطة اربعة دراهم وعلى جريب الشعير
 درهمين وعلى جريب النخل ثمانية دراهم. وعلى جريب الكرم
 والرتاب ستة دراهم وختم الجزية على ستمائة الف⁵¹⁰ انسان
 وجعلها طبقات الطبقة العالية ثمانية واربعون درهما والوسطى
 اربعة وعشرون درهما والسفلى اثنا عشر درهما⁵¹¹ فجباي السواد مائة

846

الف الف وثمانية وعشرين الف الف درهم. وجباه ممر بن عبد العزيز
مائة الف الف واربعة وعشرين الف الف درهم. وجباه الحجاج بن يوسف
على غشمه وظلمه وعسفه وخرقه ثمانية عشر الف الف ⁵¹² فقال
واسلف الفلاحين للعمارة الف الف فحصل له ستة عشر الف الف ومنع
احل السواد لما شكوا اليه خراب بلدهم من ذبح البقر لكثرة العمارة
فقال الشاعر شعر

شكونا اليه خراب السواد

فحرم جهلا لحوم البقر ⁵¹³

وكان خراج العراق ايام زياد مائة الف الف وخمسة وعشرون الف
الف درهم و ايام عبيد الله بن زياد اكثر منه ايام زياد بعشرين الف
الف وكان في ايام ابن هبيرة مائة الف الف سوى طعام الجند وازراق
الفعلة الذين يكونون في العسكر واجبي لكسرى ابرويز خراج مملكته
في سنة ثمان عشرة من ملكه اربعمائة الف الف وعشرون الف الف
ثم زاد خراجه بعد ذلك وذكر بعض كتاب الفرس ان العراق كان
يجبي في ايام انوشروان ستمائة الف الف مثقال وزعم انه خبر في
آخر ايام ابرويز تسع مائة الف الف مثقال وترك في ايدي النمل
كلهم من جميع غلاتهم مائة الف الف فهلك الناس حتى ان
الجارية النفيسة كانت تباع ⁵¹⁵ بدرهم وجبي بعض امراء
خراسان ثمانية وعشرين الف الف مثقال وجبي الجنيد بن عبد
الرحمن ارض الهند خمسة وعشرين الف الف مثقال وكانت جباية
البصرة خمسة وسبعين الف الف درهم. وارض الكوفة خمسة وعشرين
الف الف درهم. وكان يوسف بن عمر الثقفي يحمل من خراج العراق
ما بين ستين الف الف وسبعين الف الف ويحتسب يعطى من قبله
من جند الشام بسنة عشر الف الف وفي نفقة البريد اربعة الف الف

وفي الطراز الف الف ويبقى في بيت المال للاحداث والبنائق عشرة
الف درهم. وقال المدائني كانت ميسان ودست ميسان في حيوان
طوان من تعديل قباد تؤدى اربعة الف الف واربماد تسعة الف
الف وكان يؤخذ من البر والشعير والارز الخمس ولا يؤخذ من
سائر المحبوب شئ. وكان يؤخذ من كل اربعة وعشرين
نحلة درهم. ومن كل سبعة عشر فارسي درهم. وقال بعض الجلاء
سمعت المعتز يقول لاهم بن اسرائيل يا احمد كم خراج الروم
فقال يا امير المؤمنين خرجنا مع جدك المعتمد في غزواته فلما
توسطنا بلد الروم صار لنا بسيل ⁵¹⁸ الرشي وكان على خراج الروم
فسأله محمد بن عبد الملك عن مبلغ خراج بلدهم فقال خمسمائة
قنطار وكذا وكذا قنطارا قال فحسبنا ذلك فاذا هو اقل من ثلاثة
الف دينار فقال المعتمد كتب الى ملك الروم اني سألت
صاحبك عن خراج ارضك فذكر انه كذا وكذا واحسن ناحية في
مملكتي خراجها اكثر من خراج ارضك فكيف تنابذني وهذا ارتفاع
بلدك فضحك المعتز وقال من يلومني على حب احمد بن اسرائيل
ما سألته قط عن شئ الا جاءني بقصه وقال عبد الرحمن بن
جعفر بن سليمان مال السواد الف الف الف ⁵²⁰ درهم ما نقص مما
في يد السلطان منه فهو في ايد الرعية وما نقص من يد الرعية
فهو في بيت مال السلطان وقال الهيثم بن عدي لم تكن لفارس
كورة اهلها اقوى من اهل كورين كورة سهلية وكورة جبلية اما
السهلية فلنسكر واما الجبلية فاصبهان وكان خراج كل واحدة
منها اثنا عشر الف الف مثقال ولم تكن بالعراق كورة مثل جوخي
كان خراجها ثمانين الف الف درهم حتى صرفت دجلة عن جوخي
فجزبت واصابهم بعد ذلك طاعون شيروية فاتي عليهم ولم تزل

السواد في ادمبار منذ كان طاعون شيروية ولم تنزل فارس في ادمبار
منذ كان ذلك الطاعون وكان المعروف بأى الوزير الكاتب عمل
تقديرا للنديا وعرضه على يحيى بن خالد البرمكى في خلافة الهادى
سنة سبعين ومائة خال اثمان الغلات بالسواد ستة وثمانين
الف الف وسبعمائة الف وثمانين الف درهم. ومن ابواب المال⁵²¹
به ايضا اربعة الف الف وثمانمائة الف درهم ومن الحبل الجرائية
مائتا حلة ومن الخطين الاسود الانبارى ما يفرق في الدواوين مائتا
واربعون حملا كسكر من الورق احد عشر الف الف وستمائة الف
درهم كورد حلة من الورق عشرين الف الف وثمانمائة الف درهم
حلوان اربعة الف الف وثمانمائة درهم الالهواز خمسة وعشرين
الف الف ومن صنوف السكر ثلاثمائة الف رطل فارس سبعة
وعشرون الف الف درهم ومن ماء الورد ثلاثمائة الف قارورة
ومن ماء الزبيب والميعة وغير ذلك من الاشربة عشرون ومائة
الف رطل ومن السفرجل مائتا الف سفر حلة ومن الرمان مثل ذلك
ومن الزبيب الفارسى بالكر الهاشى سبعة اكرار ومن السكتنجين
خمسة الف رطل ومن الطين السيرا في خمسة الف رطل كرمان من
الورق اربعة الف الف ومائتا الف درهم ومن الثياب الجمية
والنجيضية⁵²² ... هنا نقص مقدار ورقين تخميناً
وتسعون الف دينار فلسطين ثلاثمائة الف وستون الف دينار
ومن جميع اجناد الشام من الزيت فمسمائة الف رطل ومن التقاق
مائتا الف تقاحة ومن اللبن عشرة الف منا ومن الخروب ثلاثون
الف رطل مصر سوى تيفس ودمياط والاشمونيين فان مال هذه
المكوفة معروف الى شرى الغيل والنفقة على الطرز ثلاثة الف الف
وتسعمائة الف واربعون الف دينار ومن انواع الثياب الديبقي

والقصب وغير ذلك عشرون الف ثوب الاسكندرية الف الف وثمانمائة
 الف درهم بركة الف الف درهم افریقیة ثلاثة عشر الف الف درهم
 ومن البسط المكبر خمسمائة بساط ومن الزيت مائة الف مائة
 الف رطل مكة والمدينة ثلاثمائة الف دينار ومن التمر الصيغاني
 الف رطل من الصيغاني خمسين رطلا اليماني من العين ⁵²³ ثمانمائة
 وسبعون الف دينار ومن العنبر ثمانون رطلا ومن اصناف الحلال
 وغيرها من الثياب اربعة الف ثوب ومن الورس خمسة الف
 رطل ومن الزبيب خمسمائة قفيز اليمامة والبحرين وعمان
 وسيراف من الورق ثلاثة الف الف درهم. ومن الثياب الصخرية
 خمسمائة ثوب ومن التمر اليماني مائتا الف رطل حوالى الكوفة
 والبصرة ومدينة السلام ⁵²⁴ وما بين الماصرين من الورق الف
 الف وثلاثمائة الف وسبعون الف درهم ولم يثبت في هذا
 التقدير قروين لانها تفرقت في الكور.

Глава об ал - Ахвазе

86 a

القول في الاهواز قال المغيرة بن سليمان ارض الاهواز نحاس نبت
 الذهب وارض البصرة نبت النحاس وقال ابن المقفع ⁵²⁵ اول
 سور وضع في الارض بعد الطوفان سور السوس وتستر ولا
 يذرس من بنى سور ⁵²⁶ السوس وتستر والابلة وتكر وقال ابن
 المنذر السوس من بناء ⁵²⁷ سلم بن نوح فاما تستر فبعض الناس
 يجعلها من الاهواز وبعضهم يجعلها من ارض البصرة وقال ابن عون
 مولى المسور حضرت عمر بن الخطاب رضی الله عنه وقد اختلف اليه
 اهل الكوفة واهل البصرة في تستر ورضوا فتصها فقال اهل
 الكوفة من ارضنا وقال اهل البصرة بل هي من ارضنا فجعلها عمر
 من ارض البصرة والاهواز هي سوق الاهواز ورامهرمز وايدج

86 b

وعسكر مكرم وتستر وجند يسابور ⁵²⁸ والسوس وسرق ونهر تيري
ومناذر ⁵²⁹ وخراج الاهواز ثلاثون الف درهم وكانت الفرس
تقسط على خوزستان وهي الاهواز خمسين الف درهم مقابل
وبنى سابور بالاهواز مدينتين سمي احدهما باسم الله تعالى والاخرى
باسم نفسه وجمعهما باسم واحد وهي هرمزد اردشير وسمتها العرب
سوق الاهواز وبنى جند يسابور ⁵³⁰ وكانوا غيضة فمر بها واکار
الحرث ⁵³¹ ارضا بالقرب منها فقال له سابور الى اريد ان ابني في
هذا الموضع مدينة فقال الاكار وكان شيخا كبيرا وكان اسمه بيل
يجبا من قول ان جاء مني كتابا جاء في هذا الموضع مدينة فقال سابور
والله ما يتولى بناؤها والنفقة عليها غيرك ثم امر بحمل ⁵³² الشيخ فحمل
وامر حلق رأسه ولحيته كي لا يشتغل عن التعليم وضّم اليه معلما
واخذته بتعليمه وامر بقطع الخشب من الغيضة فقطع ومهر الشيخ
في الكتابة ⁵³³ وخذتها وعرف جميع امورها في سنة فلما بلغ من
ذلك غاية ما يحتاج ⁵³⁴ اليه ادخله المعلم الى سابور ⁵³⁵ وعرفه
امره وانه قد بلغ النهاية في الكتابة فضحك سابور وقال له يا بيل
تعلمت الكتابة قال نعم قال اذهب فقد قلدتك نفقات المدينة
وامره ان يقوم على الفعلة فبنى جند يسابور ⁵³⁶ فلما فرغ منها نظر
الى بعض جوانبها يكره عليه من السيل فنقضه وبناه بالاجر
والكس ⁵³⁷ وبنى باقيها بالبن فاهل الاهواز يسمون جند يسابور
بيلابان باسم الشيخ الذي تولى بناءها والنفقة عليها. وفي ملك
سابور بن اردشير ظهر ماني صاحب الزنادقة ⁵³⁸ فدعا سابور
الى مذهبه فما زال يسوفه ⁵³⁹ وما طله حتى استخرج ما عنده
فوجده داعية للشيطان فامر به فسلخ جلده وحشي تبنا وعلق
على باب مدينة جند يسابور فالباب الى الساعة يسمى باب الماني

والزنادقة تحج⁵¹⁰ إليه وتعظم ذلك الموضع ويقال ان معني
 نيسابور سابور خواست⁵¹¹ وجنديسابور ان اصحاب سابور
 لما فقدوه لقول المنجمين له انك تشقى سبع سنين خرج هارباً يسبح
 في الارض وخرج اصحابه يطلبونه فبلغوا نيسابور⁵¹³ فطلبوه هناك
 فلم يجدوه فقال ليست سابور اى ليس سابور ثم وقع الى سابور
 خواست فقالوا سابور خواست اى طلب سابور هناك ثم وقعوا
 عليه بجنديسابور فقالوا وندذ سابور اى وجد الملك وبنى اردشير
 مدينة سوق الاهواز قال الهيثم بن عدى اردشير حفرة خفر
 السوقان ودجيل⁵¹⁴ وانها خوزستان السبع وهى سرق وراهروز
 وسوق الاهواز والشوش وجنديسابور ومناذر ونهر تيرى
 ويقال لا بنا بالحجارة ولا ابهر من شاذروان تستر لانه بالصخر
 واعدة الحديد وملاط الرصاص ومخرج دجيل الاهواز من ارض
 اصبهان ويصب في بحر المشرق وقالوا من اقام بالاهواز حولا
 ثم تفقد عقله وجد النقصان فيه بينا. فاما قصبة الاهواز فنقلت
 كل من نزلها من بنى هاشم واشراف الناس الى طبيعتها ولا بد
 لها شى تسخ الوجه كان او حسنا من ان يكون لوجهه وشمائله
 طبع به من جميع قريش وجميع العرب فلقد كادت الاهواز ان
 ينقل ذلك وتبدله ولقد لحققة وادخلت الضيم عليه ويئت
 اثرها عليه فما ظنك بصنيعها في سائر الاجناس ولفساد عقولهم
 ولو طبع بلادهم لا تراهم مع تلك الاموال الكثيرة والضياع
 النفيسة يجنون من التين والبيان ما يحبه اوساط اهل الاصار
 في الثروة واليسار وان طال ذلك والمال منبهة⁵¹⁶ كما يعلم الناس
 وقد يكتسب الرجل بشيرهم⁵¹⁷ المويل اليسير ولا يرضى لولد
 له المؤذنين ويحرص له على الادب بالخطر النفس فما يقدر عليه

والخوزى بخلاف ذلك كله فانه اذا ترعرع ولده وكبر وعقل شغله
بالغربة وابلاه بالاسفار والكسب وهو الى بلد الى بلد ومن مدينة
الى اخرى وليست في الارض صناعة ⁵⁴⁸ مذكورة ولا اديب شريف
ولا مذهب محمود لهم في شيء ⁵⁴⁹ منه نصيب وان حشو وقل
ودق وجل ولم يربها وجنة ⁵⁵⁰ همراء لصبي ولا صببية ولا دماء
ظاهرا ولا قريبا ⁵⁵¹ وهي قتالة للغرباء وعلى ان حماها خاصة
ليست الى الغريب باسرع منها الى القريب ووباها وحماها ⁵⁵²
في وقت انكشاف الوباء ونزوع الحسى من جميع ⁵⁵³ البلدان ⁵⁵⁴
وكل محوم في الارض فان حماها لا ينزع عنه ولا تفارقه وفي بدنه
منها بقية فاذا نزعته فقد وجد في نفسه منها البراءة الى ⁵⁵⁵
ان تعود بما ⁵⁵⁶ تجتمع في بدنه ⁵⁵⁷ من الاخلاط الردية
وليست كذلك الاهواز ⁵⁵⁸ لانها تعاود من نزعته عنه
من غير حدث كما تجاوز اصحاب ⁵⁵⁹ لانهم ليس يؤتون من قبل
التخم والاكثار ⁵⁶⁰ من الاكل وانما يؤتون من عين البلدة ⁵⁶²
ولذلك جمعت سوق الاهواز الافاعي في جبلها الطاغى ⁵⁶¹
في منازلها المظل عليها والجرارات في بيوتها ومقابرها ولو كان
في العالم شيء هو ⁵⁶³ شر من الافاعي والجرارات ⁵⁶⁴ لما
قصرت قصبة الاهواز عن توليده وتلقيحه ويلبثها ان
من ورائها سبانا ومنافع سياه وعلاظيه وفيها انهار تشتتها
المسائل كنفهم ومياه امطارهم ومتوضياتهم فاذا طلعت
فطال مقامها وطالت مقابلتها لذلك الجبل قبل الصخر به
التي فيه تلك الجرارات فاذا امتلئت دنسا وبرا وعادت حمرة
واحدة قد فت ما قبلت من ذلك عليهم وقد نحررت تلك السبخ
والانهار فاذا التقي عليهم ما نحررت السبخ وما قد فته ⁵⁶⁵ ذلك

الجبل فسد الهواء ففسد بفساده كل شيء، يشتمل عليه ذلك
 الهواء وخبر ابراهيم ⁵⁶⁶ بن العباس بن محمد عن مشيخة من اهل
 الاهواز عن القوابل انهم ربما قبلوا الطفل المولود فجدونه في تلك
 الساعة محموا يعرفون ذلك ويتحدثون به ولقد اخبرني به زيد
 بن محمد وكان صدوقا وكان اقام بالاهواز حولا وعمرى شدة حرها
 وكثرة هوامها وحياتها وجراراتها باهر قطع ثم قال وكيف لا يكون
 كذلك وطعم اهلها الارز وهم يخبرون في كل يوم بقدرانه
 يسجر بها في كل يوم خمسون الف تنور ⁵⁶⁷ فما ظنك ببلدا اذا
 اجتمع فيه حرّ الهواء وبخار هذه النيران وحلف بالله عز وجل
 انه عزم مرارا ان يغرق نفسه في المسرقان لما كان يلقي من الكرب
 وشدة الحرّ والسموم ويقول اهل الاهواز جبلهم انما هو من غشاء
 الطونان يجبر وهو حجر ينبت ويزيد في كل وقت قالوا ولنا السكر
 وانواع التمر وهم احدثق الامة في اتخاذ انواع السكر ولهم الخز السوي
 والديباج السرى وكل طيب يحمل الى الاهواز فانه يستحيل وتذهب
 رائحته ويبطل حتى لا ينتفع منه بكثير شيء. والاهواز اتمتها ابو
 موسى الاشعري في ولاية عمر بن الخطاب رضي الله عنهما واخر
 مدينة اتمت من الاهواز السوس فلما اتمتها ⁵⁶⁸ واخذ
 المدينة ⁵⁶⁹ وسبى الذرية وظهر بالخرائن فبينما هو يحصى
 ما فيها كان في قلعتها نحو من ثلاثمائة خزانة ⁵⁷⁰ فرأى خزانة
 منها وعليها ستر عليه الدهن فامر ⁵⁷¹ خزان القلعة ان يفتحوه
 فجعلوا يبكون ويحلفون انطيس فيه شيء من الذهب والفضة ⁵⁷²
 فحل ابو موسى لا يزيد ذلك الا حرصا على فتحه حتى هم بكسر
 الباب فلما رأى الخزان ذلك قالوا له نحن نصدك عما فيه قال ⁵⁷³
 قولوا قالوا فيه جسد دانيال قال وكيف علمتم ذلك قالوا اصابتنا

القط سبع سنين متواليه حتى اشرفنا على الهلاك وكان هذا
الجسد عندنا وقوم من النصارى يستسقون⁵⁷⁴ به اذا اهد⁵⁷⁵
يولى فيسقون يخبون فاتيناهم وطلبنا اليهم ان يعيروناه
فابوا علينا فرضاهم خمسين اهل بيت⁵⁷⁶ منا على ان نستسقى
به في عامنا ذلك ونرده فدفعوه الينا فلما استسقيناه به

سقيناه واخصبنا فضتنا به وجبناه عن اصحابه ورجبنا فيه فهو
عندنا⁵⁷⁷ نستسقى به في الجذوب فامر ابو موسى بفتح الباب

886

فاذا في البيت سرير⁵⁷⁸ عليه رجل ميت⁵⁷⁹ واضع مرفقه على ركبته
اليمنى فكتب ابو موسى الى عمر يعلمه فتح المدينة ويقص عليه خبر
دانيال عليه السلم فسأل عمر رضي الله عنه من بحضرته من المسلمين

فاخبروه انه نبي وان نجت نصر⁵⁸⁰ ما غزا بيت المقدس وسبي⁵⁸¹
اهله كان دانيال من سبي ونقل الى ارض بابل⁵⁸² فلم يزل بها حتى
مات فكتب عمر الى ابي موسى فخبه بالذي انتهى اليه من امره

وامر بان حنطه ويكفنه ويدفنه من غير ان يغسله ويكون دفنه
اياه في جوف الليل حتى يكون الله تعالى هو الذي يبعثه كما يبعث
خلقه فلما انتهى اليه كتاب عمر الى ابي موسى عمدا الى نهر من انهار

السوس فامر بسكره فسكرو ثم حفر لدانيال في جوف النهر ثم عمدا اليه
فحنطه وكفنه وحمله واربعه من المسلمين في جوف الليل فقبوه في
ذلك النهر ثم اجري عليه الماء فلم يعلم احد موضع قبره الى يومنا هذا

ويقال انه اخذ خاتما كان في اصبعه وكذلك يقال ايضا انه وجد
معه كتابا فيها اخبار الملاحم وما يكون من الفتن وانها صارت الى كعب
الاخبار وعسكر ملكم نسبت الى ملكم بن ... اهد بنى جعونة بن الحرث

بن نعيم وكان الحجاج بن يوسف وجهه لمحاربة خوزاد بن فارس حين
عصى ولحق بالايديج وتحصن في قلعة تعرف به فلما طال عليه الحصار

نزل مستخفيا ليالحق بعبد الملك بن مروان فظفر به مكرم ومعه دنان في
 قلنسوته فاخذته وبعث به الى الحجاج وكانت هناك قرية قديمة
 فيها مكرم ولم ينزل بيني يزيد حتى جعلها مدينة وسماها عسكر
 مكرم وقال الثوري الاهواز تسمى بالفارسية هور مشير وانما كان
 اسمها الاهواز فعرّبها ⁵⁸⁴ الناس وقالوا الاهواز وانشد
 الاعرابي شعر

586

585

لا ترهني الى الاهواز ثانية وفعفان الذي جانب السوي

ونهر بيط الذي اسمى يورقني فيه البعض ينسب غير تسقيق

ونهر بيط كان عنده مراح للبط فقالت العامة نهر بيط كما قالوا

89 a

دار بطيخ ⁵⁸⁷ وقالوا بل كان يسمى نهر نبط وذلك انه كان

لامرأة نبطية خفف وقيل نهر بيط واهل ⁵⁸⁸ الاهواز الم التل

واجلهم ⁵⁸⁹ وهم اصبر خلق الله على الغربة والتنقل في البلدان

وحسبك ⁵⁹⁰ انك لا تدخل بلدا من سائر ⁵⁹¹ البلدان ولا اقليما

من الاقاليم ⁵⁹² الا وجدت في تلك المدينة صفا للخوز لشحمهم

وحرصهم على جمع المال ⁵⁹³ وذكر الاصمعي قال الخوزهم الفعلة

وهم الذين بنوا الطرح واسمهم فشقق من الخنزير ذهب الى

ان اسمه بالفارسية خوز ⁵⁹⁴ فجعلته العرب خنزيرا والى هذا

ذهبوا. وقال اخرون معنى قولهم خوزي اي زيهم زي الخنزير وروى

ابو فبرة عن علي بن ابي طالب ⁵⁹⁵ رضي الله عنه قال ليس في ولد آدم

سر من الخوز ولم يكن منهم بنى قحط ولا نجيب وقال عبد الله بن سالم

خلق الله البخل عشرة اجزاء تسعة في الخوز وجزء في سائر الخلق

وقال علي رضي الله عنه فيما روى عنه على مقدمة الدجال ⁵⁹⁶ رجل

خوزي يقال له مهران وقال عمر رضي الله عنه لئن عبت الی قابل لا

بيعن الخوز ولا جعلن اثمانهم في بيت المال وفي خبر اخر من كان

جاره خوزيا واحتاج الى ثمنه فليبعه وكتب كسرى الى بعض عماله
ان ابعث الى بشر طعتم مع شر الناس على شر الدواب فبعث
اليه برأس سمكة مالحه مع خوزي على حمار وقال ابو وائل⁵⁹⁷
فرجنا مع ابن مسعود الى قرية بالقادسية فجاؤا رجل من الانباط
في حاجة فالتفت عبد الله الى اصحابه فقال سمعت رسول الله
صلى الله عليه وسلم يقول تاركوا الترك ما تركوكم ولا تجاوروا الانباط
في بلادهم واذا رايتوهم⁵⁹⁸ قد اظهروا اسلامهم وقرأوا⁵⁹⁹
القرآن⁶⁰⁰ وتمكنوا في الرباع واحتشوا في المجالس وراجعوا
الرجال في كلامهم فالهرب الهرب ولا تناكحوا الخوز فان لهم
اعراقا تدعوا الى غير الوفاء⁶⁰¹

Глава о построении...

99 a-9 في اينية البلدان وخواصها وبعائنها قال بطليموس ان
اختلاف الامم في الوانهم واخلاقهم واجسامهم وطبائعهم
وجميع هالاتهم من ثلاثة وجوه واحدها من بعد الارض⁶⁰² من خط
الاستواء وهو مثل البلاد وانحرفها عن الخط يمنة او يسرة والثاني
من قبل طبائع البروج المحانية لسمت تلك البلاد والغالبه على
طبائعها والثالث بعد البلاد من مدار الشمس وقربها منه فاما
ارض العامرة في ربع الارض الشمالي فما كان منها متيامنا وهو⁶⁰³
ما بين تغيير الربيع⁶⁰⁴ الى تغيير الصيف وهو الذي يجاذيها
من البروج ما بين الحمل الى السرطان فاذا توسطت الشمس وسط
السما كانت على سمت رؤوسهم فاخرقتهم ولذلك صارت
اجسامهم سوحاء وشعورهم قظا⁶⁰⁵ وجشهم ذابله⁶⁰⁶
وطبائعهم حارة وعامة اشكالهم متوحشة لشدة حرارهم وهم
المحبشة والزنج والنوبة وانواع السودان وليس يكون ذلك فيهم⁶⁰⁷

وهدم ولكنه يكون في الهواء المحيط بهم ولذلك يبس دواب
 ارضهم وشجرهم في جميع ذلك تحرقه ارضهم واما ما كان متيامنا
 من الارض فلتباعد سمت رؤوسهم عن مدار الشمس وحرارتها
 ومدار البروج كان مكانهم باردا تنالهم كثرة الرطوبة وتكون الوانهم
 بيضاء وشعرهم سبطه واجسادهم عظاما وطبايعهم الى البرد
 وشكلهم متوحش لشدة برد ارضهم وشتاؤهم شديد مفرط البرد
 وشجرهم عظام ودوابهم على مثل هواء ارضهم وهم الترك واما من كان
 من الذين سمت رؤوسهم تحت السرطان ومن سمت رؤوسهم تحت
 الدبة⁶⁰⁸ فلأن الشمس لا تستوي على رؤوسهم ولانهم لم يميلوا
 اليها جدا ولذلك هو اعم حسن التوزيع وموضعهم معتدل ليس
 فيه برد شديد ولا حر شديد والوانهم واجسامهم وسط وطبايعهم
 معتدلة ومراتبهم في جميع حالاتهم متقاربة ومن كان من هؤلاء
 متيامنا⁶¹⁰ فعاصمتهم اهل ذكاء⁶¹¹ وفطنة ودقة نظر⁶¹³ وعلم
 بالنجوم⁶¹³ وغير ذلك من العلوم لقرب سمت رؤوسهم من مدار
 الكواكب الجارية والبروج⁶¹⁴ فمن اجل ذلك⁶¹⁵ تنازعهم نفوسهم
 الى طلب علم النجوم والاداب ومن كان مشرقا فرهم مذكرون
 وانفسهم شديدة وهم اهل تناخس في الشرف والزيادة لان
 المشرق فيه طبيعة الشمس ومن تعرف منهم مغربا فانهم مؤثنون
 واجسامهم ليثة وعامة اعمالهم خفيفة⁶¹⁷ لان المغرب للقمر⁶¹⁸
 واول رؤيته من مهلك⁶¹⁹ من المغرب فلذلك جعل المغرب مؤثنا
 ليثا والشمال خلاف المشرق وفي هذه الاقسام قسم مختلفة في الشبه
 والطبايع والاذب على نحو ما يحيط بهم من الهواء الحار والبارد والمرتج
 وذلك ينقص ويزيد على كل كوكب ومكان على نحو ارتفاع الارض
 وانخفاضها والدليل على ذلك ان بعض الناس صاروا نواتية⁶²⁰

وهم اصحاب السفن البحرية لقرب ارضهم من البحر وصار آخرون
 اهل دعة وراحة لخصب بلادهم وكثرة خيرهم وكذلك موافقة
 الاقاليم للبروج التي تليها في الطبايع فان طبايع كل اقليم على مثل
 طبايع البروج التي تتولاه وقسمت الارض العامة على اربعة اجزاء
 فأول الاجزاء اورس وهي بين الشمال والذبور يوافقها من مثلثات
 البروج التي لها ما بين الشمال والذبور وهي مثلثة السهل والاسد
 والقوس ويدبرها المشتري والمريخ وجميع ما في هذا الربع من الامم
 بريطانية وعليا وجرمانية وانوليه وسقلية وطونيا وهم اغزاء غير
 خاضعين يحضون اخذ السلاح والعمل به وهم اصحاب زى ولباس
 يجون بجامعة الذكران ويغارون عليهم ولا يرون ذلك مشينا
 ولا ماشا وانفسهم مذكرة وليست لهم غيرة على النساء ويهين
 عليهم الجماع والربع الثاني هو الذي بين الجنوب والصباء وهم
 المثلثات الثور والعذراء والجدي والى تدبيرهم الزهرة وزحل
 مشرفين وطبايع هذه الكواكب على نحو طبايع الذي تدبرهم
 فانهم يسجدون لها ويسمون الزهرة انيس ⁶²² والزحل ميسون ⁶²³
 وفيه كهنة يخبرون عن الاشياء قبل ان تحدث ويعظمون امهاتهم
 واخوانهم وجميع الاناث لتدبير الزهرة وزحل اياهم وفيهم
 الورع لان الزهرة طبيعتها الورع وبلادهم حارة ويجون الجماعة
 والرقي والرخص واللهو واللحون من اجل الزهرة ايضا ولا يجعون
 الذكران وينكحون امهاتهم ويولدونهم ويرون ان ذلك تعظيما
 لهم وانفسهم عظيمة وهم اشداء يقا تلون لتشريق زحل
 ونسب لهذا الربع من وسط الارض زروميا وقيلسوسينا
 وتريا وعلبايا وهذه البلدان بين الشمال والذبور وهو الحمل
 والاسد والقوس والى تدبيرهم المشتري والمريخ والشمس

وعطارد ولذلك صاروا اهل تدبير وصناعة وتجارة وعقل ونسختها
وكتابة وفيهم غش وخب واما الربع الثالث القائم ⁶²⁴ من اسيمة
الكبرى فالبلدان التي فيها على نصف منها ارمينية الاولى ⁶²⁵
والثانية والثالثة والرابعة والبلدان التي بين الشمال والصحبا وهو
اهد الارابع التي يقال له الجامع واليهما من المثلثات التي بين
الشمال والصحبا وهي الجوزاء ⁶²⁶ والميزان والدلو واصحاب
تدبيرها زحل المشتري مشرقين فلذلك صار الذين في هذه الكواكب
يسجدون للشمس والمشتري وهم يشبهون الجوس وعبادتهم
وادابهم حسنة ولهم ملاحاة وقبول قاضين للحق مقصدان في
جماعة النساء ويجنون البر والصلاة وعامة ذلك من تشريق زحل
والمشتري فاما الربع الرابع الذي بين الحوت والميزان واليه من
المثلثات السرطان والعقرب والحوت ومدبرهم من الكواكب
المربخ والزهرة مغربين فاسماء الاعم التي في هذا الربع تونية
وميدنية وافريقية وهورطينا وطنجة ومرامية فلذلك اهل
هذه البلاد يملكون رجل وامراه فاما الرجل فيملك الرجال والمرأة
تملك النساء ويجنون جماعة الاناث وعامة نكاحهم زناء ويجنون
الزينة ⁶²⁷ والمال ويتزينون بزين النساء من اجل الزهرة وهم اهل
غش وسحر وجرأة انفسهم في المهلكة من اجل المربخ ولايته اياهم
ونصيب هذا الربع من وسط الارض وسقى وتمريقى والبرط السفلى
واطرز المغرب ومارثيا والحيشة والاسطون وهم ما بين الشمال
والصحبا ولهم من المثلثات التوامين ⁶²⁸ والميزان والدلو ومدبرهم
من الكواكب زحل والمشتري وعطارد وهذه الكواكب فقربته من مدار
الكواكب الخمسة الجارية انا كانت مغربة ولذلك هم اهل تدبير
وتعظيم الالهة يحرفون حقها ويجنون النياحة ⁶²⁹ ولهم احباب

كثيرة مختلفة واديان متفرقة وانما ملكوا⁶³⁰ كانوا اخلاء جنباء
صابرين وانما ملكوا⁶³¹ كانوا اهل طيب انفس وعطية كثيرة
وخلقهم على نحو طبيعة ارضهم وعامة ذكر انهم ضعفاء مؤنثون
يتكون الجماع من حيث ينبغي وياتون النساء من حيث لا ينبغي
لتقريب الزهرة وذكروا ان الارض والماء وسائر الطبائع كربه
وان استدارة الارض كلها وجبالها وبحارها اربعة وعشرون الف
ميل وان قطرها وعمقها وعرضها سبعة الاف وستة وثلاثين
(ميل)⁶³² وانهم استدركوا ذلك بانهم اخذوا ارتفاع القطب
الشمالى بين مدينتين هما على خط الاستواء مثل مدينة تدمر والرقة
فوجدوا ارتفاع القطب في مدينة الرقة خمسة وثلاثين جزء⁶³³
وثلاث ارتفاع القطب في مدينة⁶³⁴ (ال) تدمر اربعة وثلاثين
بينهما زيادة جزء وثلاث ثم مسحوا ما بين الرقة وتدمر فوجدوا
سبعة وعشرين ميلا فعلموا ان لكل جزء وثلث جزء من اجزاء
الفلك الاعظم فالظاهر من الفلك سبعة وستين ميلا من الارض
والفلك ثلاثمائة وستون جزء على ما اتفق عليه علماء الرم والهند
وبابل وانما قسموه هكذا لانهم وجدوا الفلك قد اقتسمته
البروج الاثنى عشر ووجدوا الشمس تقطع كل برج منها في شهر
وتقطع البروج كلها في ثلاثمائة وستين يوما فهذه القسمة والمقاييس⁶³⁵
استدركوا (برها)⁶³⁶ علم الساعات والكسوفين وبرها استخراج
الالات الاسطرلابات وغيرها وضعوا كتبهم وقالوا ايضا بان الفلك
مستدير واستدلوا بذلك لانه يدور على محورين وقطبين
الذين هما القطب الشمالى والجنوبى فاما اهل البلدان التى
صالت الى ناحية الشمالى فانهم يرون القطب الشمالى وبنات نعش
والا يرون القطب الجنوبى ولا الكواكب القريبة منه ولذلك صار

101 a

سهيلا لا يرى بناحية خرسان ويرى بالعراق اياما في السنة فاما
 البلدان الجنوبية فانه يرى فيها السنة كلها فمتى مال الى الناحية
 الجنوبية غاب عن القطب الشمالي والكواكب التي تقاربه وهذه
 الكواكب التي هي قريبة من القطب تدور حوله دورا مستديرا
 مستويا يرى بالعيان مثل الشمس فانها في الصيف تطلع من
 وسط المشرق ثم تصعد في الفلك صعودا مستويا ثم تهبط
 على مثال ذلك الدور ثم تغيب تحت الارض فتدور هناك مثل
 ما تدور هاهنا حتى تطلع وزعموا ان البحر ايضا كروي مدور
 وبرهان ذلك اذا لجمت فيه غابت عنك الارض والجبال
 شيئا بعد شيء حتى خفى ذلك كله ولا ترى شيئا من شواخ
 الجبال فاذا اقبلت نحو الساحل ⁶³⁸ ظهرت لك قلال الجبال
 واجسامها شيء بعد شيء فاذا قربت من الساحل ظهرت
 الارض والاشجار والارض قسمان احدهما مسكون والاخر غير مسكون
 والمسكون منه قسمان احدهما مفرط الحر وهو جهة اليمن لان
 الشمس تقرب منه فيلتهب هوائه والاخر جهة الشمال وهو
 مفرط البرد لبعده الشمس منه فلك مدينة موضوعة في جهة
 المشرق فهو اشد اعتدالا واقل اسقاما لان الشمس تصغي
 تلك المياه التي تجرى فيها والمدن الموضوعة بازاء المغرب تكثر
 امراض اهلها لان مياههم كدرة متغيرة وهوائهم غليظ لانه
 تبقى تلك الرطوبات فيه فتغلظ مياههم والمدن الموضوعة
 على جهة الجنوب تكون مياهها حارة كدرة متغيرة ملحة لينة
 تسخن في الصيف وتبرد في الشتاء وابدان اهلها رطبة لينة لما
 تجلب اليها عن الرطوبات من ارضهم وتكثر نساؤهم الاسقاط ⁶³⁹
 بسبب الرطوبات ولا تقدر ان يكثروا من الطعام والمشرب

1016

لضعف رؤوسهم لأن كثرة ذلك يحتم أدمختهم ويغيرها
 وقل ما يعرض لهم الحميات الحارة والمدن الموضوعة في جهة الشمال
 على ازالة فان مياهها فاسدة رطبة ثقيلة النضج وانزلها طوية
 لصحة ابدانهم وكثرة فضول الرؤوس وتكون اخلاقهم وحشية
 ويقبل حمل نساءهم لكنهن لا يستقطن لبرد الماء وييسه ويلدن
 بشدة وصعوبة وتتسع لذلك صدورهن وانما حقت سوقهن
 لارتفاع الحرارة عنها ويكثرن الأكل ولا يكثرون الشراب قال
 وسكان ناحية الجنوب سود جماد رفاق الكعوب كحل العيون
 سود الشعور خفاف اللحم فيهم الحفظ والذكاء والبر والطرب
 والمحرم والسرقه وسكان ناحية الصبا اقرب شيها باهل
 ناحية الجنوب وهم دونهم واهل المغرب يختلفون في حياتهم
 فاما سكان سواحل البحر منهم فقريب شبيهم من سكان ناحية
 الجنوب وسكان ناحية الصبا قريبت شبيهم بناحية الشمال
 واهل الهند معتزجون لان بلادهم من بلاد الشمال والجنوب
 ولذلك حسنت اخلاقهم واجسامهم ووجوههم واعتدلت
 وكذلك من كانت محله بين الشمال والجنوب وهم اعدل مزاجا
 واحسن عقولا واهل مصر اهل غفلة وقلة فطنة والبربر
 الفطنة فيهم فاشية وليس فيهم كبير ولا لهم مكر والرحم اهل
 صلف وتكلف واهل شام اهل غفلة وسلامة واهل الحجاز اهل
 معازف ولهو ومداعبة وتأنيت واهل العراق اهل فطنة وغدر واهل
 الهند اهل غفلة وشجاعة ولين واهل الصين اهل طلب وخفة ولجين
 وحدق بالصناعات واهل اليمن اهل غفلة وخفة ولين واهل
 خراسان اهل غفلة وغل وحرص وشجاعة وقال بقراط ⁶⁴¹ في كتاب
 الاثوية والبلدان ان ما كان من الامصار مقابل شرق الشمس

فرياحه سليمة وماؤه عذب واهله قل ما يضرم تغير الهواء وكان
 يقول المياه التي تنبع من مواضع مشرقة ومن تلال وروابي افضل
 المياه واصحها وهي عذبة وبلدها اصح البلاد ولا يحتاج الى
 كثرة مزج ولا سيما الشرقي الصيني لانها تكون طيب الريح
 اضطرارا وقال قسطوس في كتاب الفلاحة اصليح مواضع
 البنيان ان يكون على تل او كرش وثيق ليكون مظلا واحوا جعلت
 اليه ابواب المنازل وافنيتها وكراها المشرق واستقباله
 الصبا وان في ذلك صلاح الابدان لسرعة طلوع الشمس وحرها
 عليهم وان يوسع البيوت ويرفع سمكها وتكون ابوابها الى
 المشرق لان ربح الجنوب اشدها واثقل واسقم واصح البلاد
 ما كان على الجبال والاماكن التي تواجه مهب الصبا وما
 كان في قفور واغوار مواجهة لريح الجنوب او الدبور فهي مواضع
 رديئة مولدة الامراض والصواب ان تتخذ المدور بين الماء
 والمشرق وان تكون شرقية والبساتين غربية ومن قرب منزلة من النهر كان
 ابنىة من بعد عنه. وقالوا لكن حوركم شرقية وضياعكم غربية.
 وقال ابن كلداء جميع خصال الدار ان تكون على طريق نافذة وماؤها
 يخرج وليس عليها مشرق وحدود لها وتكون بين الماء والسوق
 وتصلح انبيتها لحط الرجال وبل الطين وموقف الدواب وان كان
 لها بابين فذلك امثل. وقال اياس بن معاوية نقول شرقي كل بلد
 خير وافضل من غريبه. وكان يقال الجار ثم الدار كما الرفيق ثم الطريق
 وقال يحيى بن خالد حار الرجل دنياه فينبغي ان يتنوق في
 حليلته فانه وجه داره ومنزل ضيفته ومجلس صديقه الى ان
 يؤذن له ومستراح خدمه وموضع مؤذنب ولده وينتهي حد
 المستأذن عليه. ولما قدم موسى بن جعفر على المهدي كلفه في رد ملك

فقال له انا ناظر في ذلك ولكن اين حدودها قال اما الاول فعريش
 مصر والثاني حومة الجندل والثالث احد والرابع سيف البحر طرفه
 فقال المهدي هذه الدنيا كلها فقال موسى بن جعفر هذا كان في ايدي
 اليهود فافاءه الله على رسوله صلعم وكان على رجل من ثقيف دين
 فطولب به فقال له الحسن البصري بيع ارضك واقضى دينك واح
 نفسك فقال يا ابا سعيد انا اهل بيت لا تباع التراب حتى يعل
 الى التراب. وقال عيسى بن بشر الكوفي احدثت شراء دار فسالت
 جعفر بن محمد رضني ذلك فقال اشترها فان الدار مكرمة وقال
 قتيبة بن مسلم للحسين بن المنذر ما السرور قال امرأة حسنة
 ودار قوراء وفرس مرتبط بالفناء. وقيل لرجل بنى دارا واعظم
 النفقة عليها ما اشده ما مر عليك في البناء هذه الدار قال اشده
 ذلك جميعا فانما الفعلة واسهل الامور النفقة. وقال بعضهم سعة
 الدار تزيد في عقل الرجل كما ان ضيقها تنقص من عقله وذلك
 ان الرجل اذا كان ضيق المسكن فدخل اليه داخل فنصف عقله
 عند حرمه مخافة ان تبذره ومنهن عورة او يظهر منهن ما لا
 تحب ظهوره فاذا كان واسع المسكن فجميع عقله معه وذكر يهود
 بن القردان انه لما فرغ من بناء الدار التي بنيت لانوشروان
 بالمدينة العتيقة اعلم بذلك فامر المنجمين باختيار يوم لينقل اليها
 فيه ففعلوا ذلك فلما دخلها وقد نصب سريريه وسدلت ستوره
 وبقي له تاجه فلما استوى على السرير ورأى بهاءها وحسنها
 وجلالة فرشها واكتها استعبر عند ذلك باكيًا لخطرة خطرت
 بباله من ذكر الموت وقال اذا كان سرور الدنيا الذي يمنعه
 فناؤه وكثرة ما ينوبه من المعاهات فكيف بسرور الآخرة مع
 بقاءه وخلوصه من كل مكروه وان في هذه العبرة ينبغي الا

تسقط على ذي حجر ⁶⁵⁰ فيرفض الكثير الغافى القليل الباقي وما
احسبنا الا ونجد انا اسرفنا من الدنيا فيما رفضنا من مخوض
مخائليها واشخصنا الابصار الى ما تطاطأ من اعلام غرورها ونحن
اهرياء ان نوجه ذلك جهته فيكون غفورا لما بلغته الدنيا فينا
من نهمتها. ثم قال ايها الناس ان الذي بلغنا منه باقضى
قدرتنا لا تمتنع من الخراب والبلى بتوزيعنا اياه وفقده
ايانا وان هداه قليل الفناء عنا عند طول الاجل بنا ثم نادى
بمناديه ان الملك يخزم على كل من حضر الا قام فاخبر بعيب
ان عرفه في بناء الملك فاحجج الناس جميعا عن ذلك فقام رجل
ذو ميم المنظر رث الهيئة فقال ان الملك قد عزم علينا بما
عزم فلولا التاشم من عزمه لكان موضوعا عنا ما امر به فلذلك
نستجير ان نقول ما وافقه او خالفه. ومن عيوب بنيائه انه
بنى في هبطة من الارض لا تقع عليها العيون حتى تقرب
منه واولى المواضع ببناء المدن والدور المشرف من الارض
ليعلو اعلى ما حولها وينظر الوفود من بعد ومنها ان منزل
نسائه اعلى منازلها وذلك دليل في الظهرة ⁶⁵¹ على ان امر
النساء سيعلوا على امور الرجال ومنها ان حق صحن الدار
ان يجر يخدم والحاشية وكثرة من يدخل ويخرج وهذا الصحن
يفضل عن حاشية الملك وخواصه ويتسع عنهم واخرى ولست
اذكرها فان يكن الملك قد عرفها والا فليعنى من ذكرها
فقال له انوشروان كانك تقول ان لم انفق فيما علمت من هذا امرها
من بيوت اموالنا وانما علمت ذلك مما افاءت علينا اطراف
الاسنة ونور الخيل من اموال اهل حريتنا واعداء اهل ملتنا
المكتسفين لحوزتنا قال لئن قال الملك فما افاء حذرهما الا باتلاف

رأس من رؤوس أساورته ولا عوض منهم بما خطر بهم فيه
 وعوضهم له فهذا الذي عندي من عيوب هذا البناء فقام
 رجل آخر فقال قد سمعت مقالة هذا في عيب ما عاب في
 بناء الملك وأنا أقول مثل قوله عن فضل طاعته منه ورضى منها عنه
 فقد بلغ غاية الاستحاط للذين الذي رضاه خلاف رضاها وان
 كان الملك أباه بجهالة بما فيه فليس بأصغر الخطأين ولا أقلها
 فيما لزمه من وزره بل لو كان ذلك على معرفة فيما لا ينشك فيها
 من التقصير عن شكره لكان الملك هو الجاني على نفسه واشد
 من هذا وافحش ان الملك عسى ان يقول اني انما اردت بما
 شيدت من هذا البناء اعزاز المدين وتفخيم امره فلينظر فان
 كان شيء من امر الدنيا موافقا لامر الدين او يعزّ أحدهما الا
 بما اذلل الآخر فقد صدق في ظنه وكذلك العائب له والا
 فالعيب في ذلك لزم له دون غيره وقام آخر فقال قد
 سمعت ايها الملك ما قالا وسبقاني به واشد منه واعيب
 ان كان خاصة الملك واحباءه لم يجهلوا هذا واغضوا عليه
 فلم يوءد احد منهم اليه شيئا من حقه في تبينه له او
 جهلوه ولم يعرفوه فكل احد اغنى له وافصح منهم له واحق
 بالموضع الذي وضعهم به ثم اطرق الناس فقال الملك خافضا
 صوته قد علمنا ان امم الفواحش لم تكن لتسوغنا ما يلهجنا
 به من مجلسنا هذا حتى يذكره علينا ومن طمع في ذلك من
 وانها فقد لزمته الخبرة والخطاء ثم سأل عن نفر
 المتكلمين فانهم قوم متظلمون اثنان من اهل تبستر والآخر
 من اهل اردشير فامر بانصافهم وانشد ابي محمد بن القاسم بن يحيى
 المرتضى في بناء حمار شعر

166 b

⁶⁵³ خراج خراسان الذي وطف على عبد الله بن طاهر

من خراج خراسان وللأعمال ⁶⁵⁴ المضمومة إليها لستى
أحدى وأثنى عشرة ومائتين. الرى عشرة الف درهم.

قومس ألف الف ومائة الف وستة وتسعون الف درهم.
هرجان عشرة الف الف ومائة الف وستة وسبعون ألفا

وثمانمائة درهم. كرمان ⁶⁵⁵ مائة وثمانون فرسخا في مائة وخمسين ⁶⁵⁶

فرسخا كانت تجبى الأكارسة ⁶⁵⁷ ستين ألف الف درهم. سجستان

يعد المنكسرة من خراج فراورق ⁶⁵⁸ والرخج ⁶⁵⁹ وبلاد الداور

167 a

وزابلستان وهي من نخور طخارستان وهو تسعمائة الف وسبعة

واربعون ألف درهم ستة الف الف ⁶⁶⁰ وسبعمائة الف

وسبعة وسبعون ألف درهم. الأطبسين مائة الف وثلاثة

عشر ألفا وثمانمائة وثمانون درهما. قهستان سبعمائة

الف وسبعة وثمانون ألفا ⁶⁶¹ وثمانمائة وثمانون درهما.

نيسابور الف الف وثمانمائة وستون درهما. نسا ثمانمائة ⁶⁶²

الف وثلاثة وسبعون ألفا واربعمائة درهم. ⁶⁶³ ابيورد سبعمائة

الف درهم. سرخس ⁶⁶⁴ ثلاثمائة الف وسبعة الف واربعمائة

واربعون درهما. مرو الروذ ورساق بها يقال لها طنج ⁶⁶⁵

اربعمائة الف وعشرون الف واربعمائة درهم. الطالقان

أحد وعشرون ألفا واربعمائة درهم. غرجستان مائة الف درهم ⁶⁶⁶

ومن الغنم الفاشاة. بأذ غيس اربعمائة الف واربعون ألف

درهم. هراة واسفراه ⁶⁶⁷ واسفزانج ⁶⁶⁸ الف الف ومائة

الف وتسعة وخمسون ألف درهم. كور طخارستان مائة

الف وستة الف درهم. الفاريا ب خمسة وخمسون ألف

درهم. الجوزجان مائة الف واربعة وخمسون الف درهم
 الختلان ⁶⁶⁹ ظم اثنا عشر الف درهم. بلخ وشعب خرة ⁶⁷⁰
 وجبالها مائة الف وثلاثمائة وتسعون الفا وثلاثمائة
 درهم. ⁶⁷¹ فيروغس ⁶⁷² اربعة الف درهم. ترمذ ⁶⁷³ الفا
 درهم. الروب ⁶⁷⁴ وشميجان ⁶⁷⁵ اثنا عشر الف وستمائة
 درهم. الباميان ⁶⁷⁶ خمسة الف درهم. برخان ⁶⁷⁷ وجومرين
 والمتجان ⁶⁷⁸ مائة الف وستة الف وخمسمائة درهم ⁶⁷⁹
 الترمذ سبعة واربعون الفا ومائة درهم. القيقان ⁶⁸⁰
 ثلاثة الف وخمسمائة درهم. كوكن ⁶⁸¹ اربعة الف درهم
 شفتان ⁶⁸² اربعة الف درهم. وجان ⁶⁸³ عشرون الف درهم
 الميزجان ⁶⁸⁴ الفا درهم. آخرون اثنان وثلاثون الف درهم
 المكست عشرة الف درهم ⁶⁸⁵ الصقانيان ⁶⁸⁶ ثمانية
 واربعون الفا وخمسمائة درهم. باسارا سبعة الف وثلاثمائة
 درهم. الواشجره الف درهم. العندمين والرحشان ⁶⁸⁷ اثنا
 عشر ⁶⁸⁸ راسا وثلاثة عشرة دابة. كابل الفا الف وخمسمائة
 درهم ⁶⁸⁹ ومن الوصائف الفارأس ⁶⁹⁰ قيمتها ستمائة الف درهم.
 وكابل من شعور طخارستان ولها من المدن ااران ⁶⁹¹ وجواس ⁶⁹² وفشك
 وعبرة ⁶⁹³ وبكابل عود ⁶⁹⁴ ونارجيل وزعفران وهليلج لانها
 متاخمة الهند. ⁶⁹⁵ نصف تسعون الف درهم كيش ⁶⁹⁶ مائة
 الف واثنا عشر الفا وخمسمائة درهم. البتم ⁶⁹⁷ خمسة الف
 درهم. الباكين ⁶⁹⁸ ستة الف ومائتا درهم. رستاق جاوان
 سبعة الف درهم. رستاق الديوار ⁶⁹⁹ الفا ومائتا وعشرون
 درهما. افنة ثمانية واربعون الف درهم. خوارزم ⁷⁰⁰ اربعمائة
 الف وتسعة وثمانون الف درهم ⁷⁰¹ امل مائتا الف
 وثلاثة وتسعون الفا واربعمائة درهم. وراء النهر بخارا

1676

الف الف ومائة الف وتسعة وثمانون الفا ومائتا درهم
 غطريفية ⁷⁰² السغد وسائر كور نوح بن اسد ثلاثمائة
 الف وستة وعشرون الفا واربعمائة درهم. منها على
 فرغانة مائتا الف وثمانون الفا محمدية ⁷⁰³ وعلى
 مدائن الترك ستة واربعون الفا واربعمائة درهم خوارزمية ⁷⁰⁴
 ومن الكرايس الغلاظ الكندجية الف وسبعة
 وثمانون ثوبا ⁷⁰⁵ ومن المرور وصفائح الحديد الف
 وثلاثمائة قطعة نصفان فالجميع الف الف واثنان
 وسبعون الف درهم محمدية ⁷⁰⁶ ومنها على السغد
 والمعدن بالبتن ومعدن الملح بكش الف الف وتسعة
 وثلاثون درهما محمدية ⁷⁰⁷ وكش ونسف والبتن من
 كور السغد اسرو شنة خمسون الف الف درهم وثانمائة
 واربعون درهم محمدية ⁷⁰⁸ الشاش ومعدن الفضة ستمائة
 الف وسبعة الف مسيبية ⁷⁰⁹ فخذة مائة الف
 درهم مسيبية. فجميع خراج خراسان وما ضم الي عبد
 الله بن طاهر من الكور والاعمال اربعمائة ⁷¹⁰ واربعون
 الف الف وثمانمائة الف وستة واربعون الف
 درهم. ومن الدواب ⁷¹¹ ثلاثة عشر الف الف ⁷¹² دابة
 ومن الغنم الفاشاة. ومن السبي ⁷¹³ الفاراعس واثنان
 عشر ⁷¹⁴ رأسا قيمتها ستمائة الف درهم ومن المرور
 وصفائح الحديد ثلاثمائة قطعة نصفين. القول في الترك ⁷¹⁵

168 a

Примечания

Глава о Васите

1. В МР переписчик пропустил точки под "йа" يحيى
2. Пропущена точка под "бе" بن
3. У Йакута (если издание не отмечено, имеется в виду Вюстенфельдское) вместо شرع بنا написано شرع
4. Точки под "йа" пропущены دسرين
5. В конце этого слова пропущена "хамза" نشوا
6. В конце слова пропущена "хамза" شىء
7. Пропущены точки под "йа" и "бе" بيع
8. Пропущена точка под "бе" أبى
9. Пропущена вертикальная "фатха" и точка над "нуном" سفیان
10. Точки под "йа" пропущены الحميرى и нет огласовки
11. Под отрицательной частицей ليس пропущены точки под "йа".
12. Под числительным عشرين пропущены точки под "йа".
13. Над числительным خمس وتسعين точка пропущена над "ха" и в конце над "нуном".
14. Под числительным عشرين точки под "йа" пропущены.
15. У Йакута данное предложение переставлено أول من ضرب درهما عليه لا اله الا الله محمد رسول الله وأول من بنى مدينة بعد الصحابة في الاسلام وأول من اتخذ المحامل وبرنيه
16. Неправильный перенос, нужно писать слитно
17. В МР написано неправильно, следует читать جبل "Джабал".
18. Пропущена "хамза" в конце слова الاطباء
19. У Йакута вместо ليختاروا стоит حتى يبني فيه مدينة
20. В МР пропущено предложение
21. У Йакута это слово пропущено.
22. У Йакута вместо الزاب والزابى
23. В МР زابيا, у Йакута زابا
24. После этого слова у Йакута пропуск واحدت المدينة التي تعرف بالنيل
25. У Йакута عن
26. У Йакута انباناً
27. У Йакута حدثنا

28. В МР написано неправильно, следует принять вариант
Йакута - "Бадураййа".
29. У Йакута **فبينما**
30. В МР пропущена "хамза" **سأطوع**
31. У Йакута **ما تشاء**
32. У Йакута **تبنى ههنا**
33. В МР после этого слова переписчик пропустил **الفا**
34. У Йакута здесь пропуск
35. У Йакута вместо **فيما** стоит **من**
36. У Йакута здесь пропуск.
37. У Йакута со всеми огласовками **أله وقره** "ад-давкара".
38. У Йакута **داير ما سرجيس** "Дайр ма Сарджис".
39. У Йакута **اجمل**, в МР без точки, мы переводим по нашей рукописи.
40. У Йакута конструкция совершенно иная **أبيتوطن الكوفة فأنسى منهم الملل والبعض له فقال لرجل من يتق بعقله**
41. В МР по небрежности переписчика точки перемещены,
42. У Йакута это слово пропущено, следует читать **ليكن** ;
в МР неверно.
43. У Йакута **سار**
44. В МР пропущено: "расстояние между этой деревней и Басрой 40 фарсахов".
45. В МР глагол написан в имперфекте, у Йакута в действительном залоге **وملح**
46. У Йакута **فيه**
47. В МР пропущено **هذا الموضع**
48. У Йакута написано **ثم**
49. В МР пропущено **هذه**
50. В МР это слово с отрицательной частицей написано слитно, у Йакута написано отдельно.
51. У Йакута написано **فقال** вместо **فكتب إليه**
52. У Йакута **أنا**
53. В МР пропущена "хамза" в конце слова, очевидно, погрешность переписчика.
54. У Йакута другая конструкция- **والغريس فيها ومن الزرع**
55. Йакут в этом месте упрощает текст- **وأما قوله أنها سبخة**
56. В МР в этом месте прославление Аллаха - "Велик он и славен", а у Йакута - "Аллах всевышний".
57. У Йакута написано **إننا**
58. У Йакута **نحسن مجاورتنا له**

59. У Йакута глагол **فابتاع** - в УШ породе от **باعتم**
60. У Йакута глагол **استتمه** - в Х породе от **باعتم**
61. Дальше текст Йакута обрывается, и у него идет другое изложение.
62. У Йакута это слово написано слитно, в МР - отдельно.
63. У Йакута **فبينما هم**
64. У Йакута **فاخبره**
65. У Йакута здесь пропуск.
66. В МР пропущено **وقد**
67. У Йакута употреблены другие слова **أخبره بذلك**
68. У Йакута написано **أنا أهل السحر منها**
69. У Йакута **ويحك**; в МР написано неясно.
70. У Йакута **مختصراً**
71. У Йакута это слово пропущено.
72. В МР пропущено **أيام**, по-видимому, погрешность переписчика. После числительного пропуск.
73. У Йакута пропуск.
74. У Йакута **ما تكررناه أبدا**
75. У Йакута это слово без определенного артикля.
76. У Йакута пропущено **في هذه القلة**
77. В МР после этого слова пропущено **خليجهذا وان**
78. У Йакута пропущено **على ذلك**
79. В МР после этого слова пропущено **مختصراً**
80. У Йакута это слово пропущено.
81. У Йакута дано одно слово **مختصراً**
82. В МР после этого слова пропущено предложение **في سنة أيام ثم استوى على الغرس**, вероятно, переписчик пропустил целую строку.
83. У Йакута это слово написано с точкой над буквой "ха" **المختصره**
84. У Йакута вариант **غيرى**
85. У Йакута **بيداء**
86. У Йакута **مائتين في مائتين**; здесь явно ошибка переписчика.
87. У Йакута это слово пропущено.
88. У Йакута **الاضمار**, в МР далее более подробное описание; у Йакута пропуск.
89. У Йакута цепь передатчиков неполная; в МР с подробностями.
90. У Йакута пропущены **أيام كان**

91. У Йакута вместо *قد اهدى* написано *فاهدى*
92. У Йакута *بواسطة*
93. У Йакута *فرغ*; в МР глагол *وطن* в X породе.
94. У Йакута употреблен другой оборот, ср. с МР *امر باخراج كل نبطي بها*
95. У Йакута другой вариант *لا يدخلون مدينتي*
96. У Йакута подробный рассказ о набатейцах пропущен.
97. Здесь, вероятно, погрешность переписчика, это слово здесь ни к чему.
98. У Йакута *عن قريب*
99. У Йакута пропущено имя первого рассказчика.
100. В МР хамза пропущена в конце слова.
101. У Йакута *يعلموا*
102. В МР после прославления Аллаха "нет божества кроме Аллаха" пропущено "محمد رسول الله" Мухаммад посланник Аллаха
103. В МР после этого слова пропущено *بعد الصحابة*
104. У Йакута это слово пропущено.
105. У Йакута *فجعل*
106. У Йакута пропущена дважды восклицательная частица.
107. После этого слова в МР пропущено слово *خارهم* "дир-хемов".
108. У Йакута *واستنفد*
109. У Йакута пропущено "йа" *غاية الاحسان*
110. В МР точки под "Казвином" пропущены *قروين*
111. У Йакута *نيرانا*
112. У Йакута *فكانت*
113. Дальше текст у Йакута обрывается, у него пропущены и стихи из пяти бейтов.
114. Пропущена "хамза" в конце глагола *جاء*
115. Пропущены точки под "йа" *يهطر*
116. Переписчик пропустил точку под "джимом", следует читать *جبانا*
117. У Йакута в отличие от МР имеется еще пять таких стихов о Васите. См.: Йакут, Бейрутское изд., т.У, стр.350-351.

Глава о набатейцах

118. Точка пропущена над "залом" *ذاكر*
119. В МР *حا* не совсем ясно, по-видимому *جاء*
120. В конце этого слова пропущена "хамза" *الانبياء*

121. Под собственным именем "Хурейра" пропущены точки под "йа" **هريرة**
122. Переписчик пропустил точку над "та" **أحببتك**
123. Перенос неправильный, нужно писать слитно **ولست**
124. Здесь то же самое, что и в сноске 121
125. В МР формула благословения написана не полностью: "Да благословит его Аллах; **صلى الله عليه وسلم**" и да приветствует" отсутствует.
126. В конце слова **الانبياء** пропущена "хамза" **الرباء**
127. Пропущены "хамза" и "мадда" в конце слова **الرباء**
128. В конце слова **الاهواء** пропущены "хамза" и "мадда".
129. "Хамза" пропущена над "вавом" **المؤمنين**
130. Точки под "йа" пропущены **الذين**
131. То же самое, что и в сноске 130.
132. Пропущена "вертикальная фатха" над собственным именем **سليمان** "Сулайман".
133. В начале слова **يستنبطون** пропущены точки под "йа".
134. В МР это место повреждено и плохо читается, перевод сделан приблизительно.
135. Точка под "бе" пропущена **بيته**
136. В МР это место повреждено и читается с трудом, по смыслу здесь могло быть слово **وروى**
137. В МР нет огласовки **همنسا** "Хамнаса" (?)
138. Перенос неправильный, нужно писать слитно **وقعتنا**
139. В МР без огласовки, предлагаем вариант **لئيم لكلام** от "низкий, подлый".
140. В МР это слово написано слитно **نسلها**
141. В МР это слово написано без огласовки и трудно читается **بهمينيا**
142. Пропущен "элиф" **يا ايها**
143. Под собственным именем "Сулайман" пропущены точки под "йа".
144. Под собственным именем "Сулайман" пропущена "вертикальная фатха" **سليمن**
145. В МР в конце этого слова пропущен "элиф" **يشكوا**
146. Под восклицанием **ويلك** "горе тебе!" пропущены точки под "йа".
147. Пропущена точка под "бе" **الرابعة**
148. Пропущена точка под "джимом" **الجنى**

149. Пропущены точки под "бе" в начале слова بضربه
150. В конце слова пропущена точка под "бе" فضررب
151. Точки под "йа" в начале слова пропущены يصنع
152. В МР صحونهم, предлагаем вариант صحتم
153. Лишний "элиф" в конце слова تشلكو
154. Пропущены точки под "йа" الرج
155. Перенос неправильный, нужно писать слитно وصخر
156. Пропущена "хамза" فسأله
157. Пропущена хамза над словом شأنه
158. Точка под "бе" пропущена بي الله
159. Точки под "йа" пропущены عمريت
160. Точки под "йа" пропущены يصنع
161. Точка под "бе" пропущена يا نبي الله
162. В начале и в середине слова пропущены точки под "йа" и "бе" يقبض
163. Пропущена точка под "бе" جاني
164. Точка под "бе" пропущена بيننا
165. Пропущена точка под "бе" قبل
166. Предлагаем вариант تبيض, в МР это слово без огласовки и без точки.
167. Пропущены точки под "йа" تستريحون
168. Пропущена точка над "за" انظروا
169. Под "йа" и "нуном" точки пропущены ينقلون
170. Под "бе" точка пропущена بهم
171. Точки под "йа" пропущены ويحملون
172. Точки над "те" и над "ха" пропущены تخفف
173. Точка под "бе" пропущена يا نبي
174. Точки под "йа" пропущены البهايم
175. Под "бе" точка пропущена تبني
176. В рукописи точки над "те" пропущены تحفا
177. В конце слова وراء "хамза" пропущена.
178. Под "йа" точки пропущены يخلف
179. Предлагаем читать это слово غرية, в рукописи точки под "йа" отсутствуют.
180. Названию этой области искажено, следует читать "Бу-зурджасабур" بزر جسابور; написано بور جسابور
181. Пропущены точки под "йа" يحمله
182. В МР "хамза", как правило, отсутствует, переписчик употребляет "йа" вместо "хамзы", но здесь у него пропущено, следует читать المدائني
183. Точка под "бе" пропущена وبقيّة

- 184. Пропущены точки над "те" в середине и конце слова
- 185. "Хамза" пропущена в конце слова **حکماء**
- 186. Пропущены точки над "те" **واکتفوا**
- 187. Точки под "йа" пропущены **وتدین**
- 188. Пропущена "вертикальная фатха" или "элиф", следует писать **اسحاق**
- 189. В МР **افريزون**, точки пропущены, предлагаем вариант **أفريزون**, однако нам не удалось идентифицировать это имя или название.
- 190. Трудно сказать, как правильнее читать, так как в начале этого имени отсутствуют точки и нет огласовки **تلاش**
- 191. В МР не всегда имя этого сасанидского царя пишется одинаково: то "Шабур", как в данном случае, то "Сабур"; верно первое.
- 192. Точки под "йа" пропущены **یتنفح**
- 193. Пропущены точки под "йа", однако это название пишется также с "хамзой" **أمدائن** "Ктесифон".
- 194. Пропущена точка под "бе" **أبن**
- 195. Пропущены точки под "йа" **یمننا**
- 196. Здесь, вероятно, переписчик пропустил "лам" **تقاتلكم**
- 197. Пропущена точка под "бе" **اربعین**
- 198. Пропущены точки под "йа" **سجاریب**
- 199. Пропущена точка под "бе" **بخت نصر**
- 200. Пропущена точка под "бе" **قبل**
- 201. Пропущена "вертикальная фатха" или "элиф", следует читать **أبراهیم**
- 202. "Хамза в конце пропущена **نساء**
- 203. Точки под "йа" пропущены **عریضا**
- 204. Точка под "бе" пропущена **بذالك**
- 205. Точки под "йа" пропущены **الریح**

Глава о Самарре

- 206. См.: Йакут, Бейрутское изд., т. III, стр. 173, 174 **سامرة**
- 207. В МР после "Ной" пропуск **سامراء** "да будет над ним мир". **الریح سامراء**
- 208. У Йакута (Бейрутское изд., т. III, стр. 174) **بیازیدی** "Базабда", в МР, вероятно, ошибка переписчика **بیازیدی**
- 209. У Йакута **ویشتو**, в МР **ویستو**, исправляем до Йакуту.

210. Точка под "джимом" пропущена.
211. У Йакута **بازیدی**, в МР **بازیدی**
212. "Хамза" пропущена **مشاطیء**
213. У Йакута **ویسی**
214. У Йакута предлог **الی** пропущен.
215. У Йакута другая конструкция **سلم راه یعنی طریق سلم**
216. У Йакута **يقولون**
217. В МР пропущено благословение **عليه السلام** "да будет над ним мир".
218. У Йакута **الانبار**
219. У Йакута **بجذاءها**
220. В МР после **بغداد** пропущено слово **بناءها**
221. У Йакута пропущено **ان بينها**
222. У Йакута **بجذاءها**
223. Далее у Йакута изменение в тексте **وهو بازاء اثر عظیم قدیم**
224. В МР пропущен предлог **فی**, дальше текст обрывается.
225. У Йакута другое название **الجعفری المحدث**; необходимо подчеркнуть, что у Йакута пропущены дворцы "ал-Муснат", на который халиф ал-Мутаваккиль потратил 20 млн. дирхемов, "ал-Бурдж" - 30 млн. дирхемов, "ал-Джаусик ал-Ибрахими" - 200 тыс. дирхемов, однако сумма у них одинаковая.
226. У Йакута разночтение **الشیدان**
227. Пропущено **درهم**
228. У Йакута **وقصر بستان الايتاخية**; пропущен предлог **فی**
229. Пропущено **درهم**
230. Пропущено **درهم**
231. У Йакута разночтение **برکوان**
232. У Йакута **والقلائد**
233. У Йакута **انبیة**
234. У Йакута **الغرد**
235. Пропущено **درهم**
236. У Йакута **واللؤلؤة**
237. У Йакута **قصرا**
238. У Йакута **الشعراء**; в МР пропущена "хамза" в конце **الشعراء**
239. В МР здесь пропущено слово **شعرا**
240. Пропущено "конечное долготы" (йа) **الجعفری**
241. У Йакута **الذی للمتوکل**
242. В стихе бейт 5 в МР **ما شید**, а у Йакута **ما سید** точки над "шином" опущены. Халил Мардам Бек (Матбу'ат

ал-Маджима ал-илми ал-Араби, Диван Али ибн ал-Джахм, Дамаск, 1949, стр. 28, на арабском языке) сообщает, что в оригинале **ما شده**

243. В МР употреблено другое слово **تفنى**

244. Стих 10 у Йакута соответствует стиху 12, дальше текст МР продолжается до 24 стиха. У Йакута всего 12 бейтов. Рассказ о Самарре в МР начинается с л. 73а, а у Йакута со стр. 18. У Йакута часть стихов огласована, а большая часть этих стихов отсутствует. Мы здесь приводим текст Йакута, а ниже для сравнения текст Ибн ал-Факиха из Мешхедской рукописи.

245. Стих 3 в МР Ибн ал-Факиха соответствует стиху 4 у Халил Мардам Бека.

246. Стих 4 в МР Ибн ал-Факиха соответствует стиху 7 у Халил Мардам Бека.

247. Стих 5 в МР Ибн ал-Факиха соответствует стиху 3 у Халил Мардам Бека.

248. Стих 6 в МР Ибн ал-Факиха соответствует стиху 5 у Халил Мардам Бека; однако этот бейт выглядит иначе в варианте Йакута и Ибн ал-Факиха: вместо **وكننا نحس لها نحوه**, у

Халил Мардам Бека **وكننا نعد لها نحوه**

249. Стих 7 в МР Ибн ал-Факиха соответствует стиху 6 у Халил Мардам Бека, однако у Ибн ал-Факиха лишняя точка.

У него **وانشاءت تحجج المسلمين على ملابديها وكفارها** и в то время как у Йакута и Мардам Бека **وانشاءت تحجج المسلمين على ملابديها وكفارها**

250. Стих 8 у Мардам Бека выглядит иначе, чем у Ибн ал-Факиха и Йакута. Вероятно, у него была другая рукопись.

251. Стих 10 также отличается у Халил Мардам Бека, у Йакута отсутствует.

252. Стих 11 в МР Ибн ал-Факиха соответствует стиху 13 Мардам Бека, у Мардам Бека со всеми огласовками, в МР

пропущены точки под "бе" и "йа". У Йакута этот бейт отсутствует.

253. Стих 12 в МР Ибн ал-Факиха соответствует стиху 14 Мардам Бека. Этот стих у Йакута встречается в бейте 10.

254. Стих 13 в МР Ибн ал-Факиха соответствует стиху 15 у Мардам Бека. В МР **لنصيح النصارى واقطارها**, у Халил Мардам

Бека **بنصيح النصارى واقطارها**

255. Стих 14 в МР соответствует стиху 16 у Мардам Бека. В МР **فمنهن عاقبة شعرها ومطابقة عقد زيارها** у Мардам Бека **فمنهن عاقبة شعرها ومطابقة عقد زيارها**

256. Стих 15 МР не встречается ни у Йакута, ни у Мардам Бека.

257. Стих 16 МР соответствует стиху 11 у Мардам Бека, но этот бейт выглядит иначе, чем у Ибн ал-Факиха: вместо أذا رقت أذا رقت $\text{تستبين العيون فيها مثابت أسفارها}$ у Мардам Бека أذا رقت $\text{تستبين العيون فيها مثابت أسفارها}$

258. Этот стих иначе написан у Мардам Бека, см. бейт 18.

259. Этот стих встречается только в МР Ибн ал-Факиха.

260. Стих 20 соответствует стиху 19 у Мардам Бека.

261. Стих 21 в МР соответствует стиху 20 у Мардам Бека: в МР على الأرض , у Мардам Бека على الأرض

262. Стих 22 в МР соответствует стиху 21 у Мардам Бека; у Йакута стих 11.

263. Стих 23 в МР соответствует стиху 22 у Мардам Бека; у Йакута - стиху 12. У Йакута и в МР эти стихи одинаковы, а у Мардам Бека выглядят иначе $\text{لأرى أن بنى هاشم يفضلها علم أخطارها}$

264. Стих 24 в МР соответствует стиху 23 у Мардам Бека. У Мардам Бека больше подходит по смыслу,

265. Предлагаем варианты перевода $\text{استكروا إلى الله يا سعدى جوى كبد أمركم}$
1 - "То, что я жалуясь, о Са'да, на жар моего сердца, чем то, чего ты боишься"; 11 - "Более достойно для тебя, чем боязнь того, на что ты жалуешься".

266. Вероятно, погрешность переписчика.

267. В рукописи أصفى , должно быть أصفى - превосходная степень; в слове هواء пропущена "хамза".

268. Это слово написано неясно $\text{نر$ мы читаем نر "вода, канал".

269. В МР пропущены точки; см. бейт 10, حَقَّ удвоенный глагол "он ходил вокруг".

270. Слово تخطف написано неясно, по смыслу здесь мог быть глагол خطف в УШ породе, имперфект переводим причастным оборотом; حاريج (мн. ч. حاراج) "фазан" (Словарь Баранова).

271. "Самарра" написано неясно سمررى , должно быть "Сурра ман Ра'а". Это дало основание нам склониться к принятию варианта Йакута.

272. Слово يفيث написано неясно, по смыслу здесь могло быть بغيث , от غيث (мн. число غيوث) "дождь".

273. Не совсем ясно написано, следует читать برها

274. В слове الربيع пропущены точки под "бе" и "йа", а следующее слово انواء - نوء производное от "шторм", "ураган".

275. Это слово плохо читается, переписчик искажил его.

276. Это слово написано слитно **فيحاطاب** Наш перевод сделан по МР, предлагаем и другой вариант **فيها طاب**, что также не совсем подходит.

277. У Йакута **سومن راي**

278. У Йакута **بهواها**

279. У Йакута **ظليها**

280. У Йакута **تنسيت**

281. У Йакута **بالقذا**

282. Это слово **بوتريك** написано неясно, по смыслу здесь могло быть слово от гл. **رتل** "петь", "распевать", "читать нараспев" в УШ породе со слитным местоимением (своим), возможно **بوتريك**

283. В МР написано **بجذبة**

284. У Йакута эта фраза выглядит иначе **سومن راي اسومن بعداد غاله عن بعض ذكرها المعتاد**

285. В МР **يخلوا** с "элифом" в конце, однако он не нужен.

286. У Йакута эта фраза выглядит иначе, чем у Ибн ал-Факиха **ورياض كانوا نشر الزهر عليها** Наш перевод сделан по МР.

287. Это слово написано неясно; по смыслу здесь могло быть **فواقد** (мн. ч. **فواقد**) "женщина, лишившаяся ребенка".

288. **سمن** следует читать "из", вероятно, погрешность переписчика.

289. Мы читаем **توازيها**

290. Точка под "бе" пропущена **مستانها**

291. В слове **ودزا** точка тоит неправильно, следует

читать **وذرا**

292. В МР **سواكنا**, следует читать **سواكها**

293. Гл. **سكن الى** - "полагаться на кого-либо"; в словаре

Лен Пуля "убежище", "газель" - **حار**

294. В МР **تخلوا** написано неправильно, с "элифом" в конце, следует его отбросить.

295. Точка над "фа" пропущена.

296. В рукописи написано **حظهم**, точка над "за" пропущена; дважды в слове **الذين** точки долготы под "йа" пропущены.

297. В слове **لا يحورى** пропущены точки под "йа".

298. В слове **تبكي** точка под "бе" пропущена.

299. В слове **يمضي** пропущены точки под "йа".

300 В конце стиха в слове **يتوسم** точки под "йа" пропущены.

301. В слове **بناه** пропущена точка под "бе".
302. В слове **الطريق** точки под "йа" пропущены.
303. "Хамза" в конце слова **النساء** пропущена; в конце бейта слово **القيّم** без "ташдида".
304. В слове **تحليلها** точки над "те" пропущены.
305. В слове **ويهمس** точки переставлены.
306. В слове **شأؤها** "хамза" пропущена, а в слове **بينهما** точки под "бе" и "йа" пропущены.
307. В конце стиха пропущен "ташдид" над словом **المتنسم**
308. Точки над "те" в конце **جبلية** пропущены; "ташдид" над словом **قرا** отсутствует.
309. В МР **بنا**
310. В МР **المللى**, неправильно, следует читать **الملكى** "ал-Малаки".
311. Точки пропущены под "йа" и "те" в конце слова **عمورياء**
312. Пропущены точки под "йа" **حيلوية**
313. "Хамза" пропущена **اليائى**
314. В конце пропущена "хамза" **الرجاء**
315. Точка под "джимом" пропущена **رجح**
316. Предлагаем читать **كائف** с "хамзой".
317. В МР **ستأيرها**, мы читаем **ستأيرها**
318. В конце "хамза" пропущена **الاعداء**
319. В конце пропущена "хамза" **بملا**
320. Точка под "бе" пропущена **بمطايا**
321. Мы читаем **تتشطى**
322. Пропущены "хамза" в конце и "элиф" **تطفاء**
323. В рукописи **ماثما**, мы читаем **ماءثما** с "хамзой".
324. В рукописи не совсем ясно, мы читаем **خشنه**
325. Точки под "йа" пропущены **يهب**
326. Мы читаем это слово с "хамзой" **بالتوائب**
327. Следует читать это слово **يؤمن**
328. Точка над "за" пропущена **يقظان**
329. В рукописи это слово не совсем ясно написано, мы читаем **سرى**

330. Следует читать *الرمدة*, а не *الومدة*
 331. Точка над "за" пропущена *ظلمها*
 332. В МР лишняя точка над "гайном" *عرق*
 333. Следует читать *خنا قلمهم*, в МР написано неправильно.
 334. В этом бейте пропущены "хамзы".

Глава о Саваде

335. В рукописи союз "вав" написан отдельно, его следует всегда писать слитно.
 336. Пропущены точки под "йа", здесь погрешность переписчика *تقدير*
 337. В рукописи написано неправильно, следует писать *المداثني* "ал-Мадаини". В тексте точки под "йа" отсутствуют.
 338. "Хамза" отсутствует, но здесь в конце слова стоит "ма-да".
 339. Точка под "бе" пропущена *البحر*
 340. В рукописи лишняя точка.
 341. Это слово в рукописи написано неправильно *دستمايسان* "Дастимайсан".
 "Даснамайсан", следует читать *دستمايسان*
 342. В рукописи "Абу Ма'шаран" написано слитно, мы переводим отдельно *قال ابو معشر ان*
 343. В конце слова вместо "хамзы" стоит "мадда" *وراء*
 344. В рукописи это место повреждено, переписчик неправильно написал это слово *ملوكوكلهم*
 345. Пропущены точки под "йа" и в конце над "те" *مدینه*
 346. Пропущена точка под "бе" *بابها*
 347. В начале слова пропущена точка под "бе" *بائيل*
 348. Пропущена точка под "бе" *بحت نصر*
 349. В тексте это место повреждено и плохо читается.
 350. В тексте это место повреждено и плохо читается.
 351. "Элиф" пропущен *هاروت*
 352. "Хамза" в конце слова пропущена *بشيء*
 353. "Хамза" пропущена дважды *رؤساء*
 354. Под "бе" пропущена точка *بعين*
 355. Пропущены точки под словом *اليهود*
 356. В тексте употреблена сряхическая форма *يريني* от
 гл. *رأى*, однако переписчик пропустил точки под буквой
 "йа".

357. В тексте переписчик допустил ошибку, вместо **لا يتمسك** должно быть **لا يتمسكك**
358. В начале этого слова точка под "бе" пропущена **بهذا**
359. Пропущены точки под "йа" в начале слова **يهوى**
360. Пропущена точка под "бе" **فأضطر با** (гл. в X породе).
361. Текст поврежден и плохо читается.
362. В МР написано неясно.
363. Точки под "йа" пропущены **ينزلها**
364. Перенос неправильный, следует писать слитно **وقراها**
365. Точки над "те" пропущены, от гл. **تلف** в УШ породе **تلف**
366. Пропущены точки под "йа" **الثانية**
367. Без огласовки и без точки, мы читаем **بخياره**
368. Вместо "хамзы" в рукописи стоит "мадда" **الماء**
369. В тексте МР **غاص**; следует читать **غاص**, переписчик пропустил точку.
370. У Йакута **شبهوه**
371. У Йакута **الاراء**
372. У Йакута **والروبة**
373. В МР **من حولها**, у Йакута **ما حولها**
374. У Йакута пропущен определенный артикль **ال**
375. У Йакута пропущен союз **و**
376. У Йакута **تشبهها**
377. У Йакута **مفاوزة**
378. Под "джимом" лишняя точка.
379. У Йакута **انواع**
380. У Йакута **وصفاء**
381. У Йакута **الطير**
382. У Йакута двойственное число с огласовкой **رافدين**
383. У Йакута **منابعها**
384. У Йакута **بكثر**
385. У Йакута **جنتها**
386. У Йакута **وتنبطح**
387. Следует читать **العذيب** "ал-Узайб"
388. Точки под "йа" в слове **جريب** пропущены.
389. Это слово в рукописи написано отдельно, следует писать слитно.
390. Переписчик пропустил точку под "джимом" и точки под "йа" **جريب**

- 391. У Йакута текст более полон
- 392. У Йакута يوما
- 393. У Йакута пропущено اتباع
- 394. У Йакута пропущено الك
- 395. У Йакута يتشوفه

- 396. У Йакута пропуск
- 397. В МР تنور неправильно, у Йакута تنور
- 398. У Йакута ولا تمكنه

- 399. У Йакута другой оборот من اخذ شيء منه
- 400. У Йакута الماء ذون
- 401. У Йакута это слово пропущено.

- 402. У Йакута في اعناقنا
- 403. У Йакута يستوفي
- 404. У Йакута يورد

- 405. У Йакута это слово пропущено
- 406. У Йакута فيودري
- 407. В МР المصارين неправильно, у Йакута المصارين мы

склоняемся к принятию варианта Йакута.

- 408. У Йакута пропущено.
- 409. У Йакута الملك
- 410. У Йакута فالهم

411. Ср.: А. Якубовский. Ирак на грани УШ-IX вв., стр.

- 42. 412. У Ибн Хурдабеха (ВГА, VI) пропущено خسرو
- "Хосру".

413. Ср.: Худуд Минорского, стр. 139, 121; Le Strange, The Lands ..., p. 61, 63, 79, 191, 192, 228; P. Schwarz, Iran..., S. 2.

- 414. Ср.: Le Strange, The Lands..., p. 92 „Arbela”.
- 415. Балазури, Футух, стр. 265, 272; Истахри, ВГА, 1, стр. 169; ал-Мукаддаси, ВГА, III, стр. 66. Йакут, т. IУ, стр. 330; Le Strange, The Lands..., p. 61, 62, 80; Худуд Минорского, стр. 139.

- 416. В МР точка под "бе" пропущена; у Ибн Хурдабеха со всеми огласовками; М. Де Гье дает еще два варианта чтения этого округа (ВГА, У1, стр. 5) بزرهسا بور بزرکسا بور 5; ср.: Йакут, т. 1, стр. 174. у Нолдеке-Табари „Buzurg-Sapur” ;

- 417. Le Strange, The Lands..., p. 31- „Nahr Buk”.
- 418. В МР точка под "бе" пропущена نهر بين. Мы предпочитаем вариант Ибн Хурдабеха - "Нахр Бин" نهر بيت ;

Le Strange, The Lands..., p. 59, 60— „Bin canal”.

419. В МР без огласовки, у Ибн Хурдабеха со всеми огласовками **جازر**; у Ле Странжа этот округ не упоминается; у Нолдеке-Табари „Gazir” (стр. 465).

420. Le Strange. The Lands..., p. 34, 80— „Madinah Atikah”

421. У Ибн Хурдабеха “Тасудж Разан ал-Ала ва Тасудж Разан ал-Асфал” **طسوج راذان الاعلى وطسوج راذان الاسفل**

422. Де Гье приводит разночтение этого округа **روستقباد** **روستقباد** Le Strange. The Lands...,— „Rustakubadh”

423. Де Гье приводит вариант “Салсал” **سلسل**; ср.: Йакут, Бейрутское изд., 1957, т. III, стр. 178.

424. У Ибн Хурдабеха “Джалула ва Джалула” **جلولا وجلولا** Джалула захвачена в 637 г. н.э. Le Strange. The Lands..., p. 62, 80 „Jalula”.

425. У Ибн Хурдабеха **الذيبين** “аз-Зибин”, Де Гье приводит вариант **الدبين الرين**; Кудама **الزيبين**; Йакуби (VGA, УП, стр. 202) **لرسن**; ср.: Йакут, т. III, стр. 227; Худуд Минорского, стр. 76 —Zab. Masoudi, Mouroudj, **الزابين** **الزابين** (Сноска у Де Гье, VGA, VI, стр. 6); Le Strange, The Lands..., p. 98, 73, 80—Zab.”

426. Балазури, Футух ... “Банданиджайн” **السدنجين**. В МР без огласовки, **السدنجين** “ал-Банданиджин”. Le Strange. The Lands..., p. 63, 80— „Bandanigan”

427. У Ибн Хурдабеха “и два рустака”, далее идет область Истан Базиджан Хосроу, из пяти округов.

428. Le Strange. The Lands..., p. 293, 294— „Barbahar” **باربحار**

429. У Ибн Хурдабеха и в МР “Бадарайа и Бакусайа” — **باداريا باكسايا** Ср.: Истахри, VGA, I, стр. 99; Йакут, т. I, стр. 230, 459, 477; Le Strange. The Lands..., стр. 31, 63, 66, 67, 80— „Baduraya”, „Bakusaya”.

430. В МР “Шабур”; у Ибн Хурдабеха “Сабул” **سابور**

431. В МР “аз-Зандруд”, у Ибн Хурдабеха “аз-Зандавард”; Де Гье приводит вариант “аз-Зандвард”; Le Strange. The Lands... p. 203—207, 233— „Zandah Rud”.

432. У Ибн Хурдабеха “ас-Сарсур” **الشرشور**; Де Гье приводит два варианта: **البريون البريون**; у Кудама **البريون**; Le Strange. The Lands..., p. 330, „Barbur” Ал-Масуди, Китаб, VGA, УШ, стр. 40, “ал-Тарсур” **الترشور**.

433. У Ибн Хурдабеха “ал-Джавазир” **الجوازير**; в МР “ал-Джавазир” **الجواذر**

434. У Ибн Хурдабеха дается синоним "Майсан - Милва" - **ميسان و ميلوا**; у Ибн Хурдабеха "Майсан" со всеми огласовками; Le Strange, The Lands..., p. 43, 80- „Maysan"; у Нолдеке-Табари, стр. 13-14, 20, - "Майсан Карах".
435. В МР "Илан", точка над "айном" пропущена, следует читать **غيلان** "Гилан".
436. У Ибн Хурдабеха "Абаз Кубаз" **ابز قباد**.
437. У Ибн Хурдабеха пропущено "областей" **كورد**.
438. В МР пропущено **من غربي حجلة**.
439. В МР **الكلية** "ал-Калайя", у Ибн Хурдабеха **العالی** "ал-'Али"; Le Strange, The Lands..., p. 80- „Astan al-'Ala".
440. В МР "Файруз Шабур"; у Ибн Хурдабеха "Файруз Сабур" **فيروز سابور**.
441. Ср.: Яакут, т.1У, стр. 530, имеется полный стих; у Ибн Хурдабеха пропущено "Каис".
442. В МР переписчик допустил ошибку, вместо **بادوريا** написано **بادروريا**.
443. В МР **بهر سير** "Бахурасир"; у Нолдеке-Табари стр. 16, прим. 3 **نهر سير بهر سير**; Le Strange, The Lands..., „Bahurasir" ср. Балазури, Футух стр. 271; Де Гье приводит вариант "Нахр Ширин и Нахр Сир" **نهر شيرين - نهر سير**.
444. У Балазури (Футух, стр. 265, 271; **كوتی** "Куса"); у Ибн Хурдабеха "Куса" со всеми огласовками, в МР написано неправильно - "Кусар", по-видимому, погрешность переписчика; ср.; Табари, Анналы, индексы.
445. У Балазури (Футух, стр. 271, **دركيط** "Дуркит"; Де Гье приводит вариант рукописи "Даркит"; Le Strange, The Lands..., p. 80- "Durkit canal".
446. Де Гье приводит вариант **حوير** "Хувайр"; Балазури (Футух, стр. 271) "Нахр Джаубар"; у Нолдеке-Табари, стр. 16, „Gaubar nahr" Le Strange. The Lands ... p. 68, 80- „Jawbar canal".
447. В МР **گور استان رونق ما سيان** "область Истан Рунк Масийан"; эта область идентифицируется с "аз-Заваби"; у Ибн Хурдабеха **گورة استان به ديرو ما سغان**; Де Гье приводит вариант **رويذ باسغار**; ал-Мукаддаси, ВСА. III стр. 133 - **برمستان**; Балазури (Футух, во мн. ч., на стр. 271 **الدهقباذات**); Le Strange, The Lands..., p. 80, „Bih Dhivmasufan".

448. В МР "ал-Джубба", точка под "джимом" пропущена; у Ибн Хурдадбеха "ал-Джубба" الجبة
449. У Ибн Хурдадбеха "ал-Будат" البداة; Le Strange, The Lands..., p. 81, „Badat”.
450. В МР точка под "бе" отсутствует, мы читаем по Ибн Хурдадбеху, у него со всеми огласовками; Le Strange, The Lands..., p. 81. „Barbisama”.
451. У Ибн Хурдадбеха со всеми огласовками; Le Strange, The Lands..., p. 81, „Barusama”.
452. В МР пропущено نهر الملك, должно быть نهر
453. У Ибн Хурдадбеха "Нистар" نستر
454. У Ибн Хурдадбеха "Бадакла" بادقلى
455. Де Гье приводит вариант "ал-Силахун" или "ас-Сайлахун" السيلخون
456. Де Гье приводит варианты "Рузмистан", "Румастан" и زورمستان
457. В МР здесь пропуск, дополняем по Ибн Хурдадбеху ثلاثة الاف
458. Переписчик по ошибке переписал дважды ثلاثة الف
459. Пропущена буква "нун" ائى; следует читать ائى
460. Точки под "бе" и "йа" пропущены بيدرا
461. Перенос неправильный, следует написать слитно والموقوف
462. У Ибн Хурдадбеха "16 рустаков".
463. У Ибн Хурдадбеха "2500 курров".
464. У Ибн Хурдадбеха السيلحين
465. У Ибн Хурдадбеха "1700 курров".
466. В МР пропуск, у Ибн Хурдадбеха "500 курров ячменя".
467. У Ибн Хурдадбеха فستر
468. У Ибн Хурдадбеха "173 токов".
469. У Ибн Хурдадбеха "2000 курров".
470. Переписчик пропустил الاف درهم
471. У Ибн Хурдадбеха "70 млн. дирхемов".
472. У Ибн Хурдадбеха "263 токов".
473. У Ибн Хурдадбеха "2200 курров".
474. У Ибн Хурдадбеха "120 тыс. дирхемов".
475. У Ибн Хурдадбеха "330 тыс. дирхемов".
476. У Ибн Хурдадбеха "116 токов".
477. У Ибн Хурдадбеха "140 тыс. дирхемов".
478. У Ибн Хурдадбеха "76 токов".

479. У Ибн Хурдабеха **الذبيبي**
480. У Ибн Хурдабеха "1200 курров".
481. В МР пропуск, у Ибн Хурдабеха **الرسايق سبعة البيادر**
ماتت وسبعة بيادر
482. У Ибн Хурдабеха пропущено "дирхемов" **درهم**
483. Балазури, Футух, стр. 133 „Hulwan" **حلوان** Le
Strange, The Lands... p. 61, 63, 71, etc. „Hulwan"; P. Schwarz, Iran...
S. 2, „Hulwan".
484. Де Гье приводит другой вариант этого названия
الكاباركة
485. У Ибн Хурдабеха пропуск.
486. У Ибн Хурдабеха пропущено "дирхемов".
487. Ибн Руста, ВГА, VII, стр. 108 **هيت**; ср.: Масу-
ди, Книга, ВГА, УЩ, стр. 39.
488. Le Strange, The Lands... p. 106. „Anatho".
489. Ибн Руста, ВГА, УП, стр. 104 - **اليس** "al-Ale";
Балазури, Футух, стр. 242 - „Ullaith"
490. В МР "Шабур-л-Актаф", Le Strange, The Lands... p. 335,
237-238, 366, 383, „Sharur Dhu-L-Aktaf" Sapur II.
491. Ибн Руста, ВГА, УП, стр. 108 „Taff" **طف**
492. В МР неправильный перенос.
493. Ирак делится, по Йакуби (ВГА, УП) на 48 округов,
по Ибн Хурдабеху (ВГА, У1) - на 28, по ал-Мукаддаси (ВГА
II) - на 60.
494. Перенос в МР неправильный, нужно писать слитно
وساباط
495. Йакут, Бейрутское изд., т. У, стр. 408, **الهيضة** "ал-
Хаффа"; построил его Шапур зу-л-актаф, набатейцы назвали его
"Хафа Тарнай".
496. Худуд Минорского, стр. 40, 140 **كركخ خور** „Karkh Dur"
Hamzae Isphahanensis, Annales, S. 127.
497. Le Strange, The Lands... p. 203-207, 233 „Zandah Rud".
498. Ср.: Балазури, Футух, стр. 242.
499. Худуд Минорского, стр. 138 **عبدسي** „Abdasi" Le
Strange, The Lands... p. 28, 42, 49- „Abdasi".
500. Le Strange, The Lands... p. 28, 42, 43- „Madhar"; Худуд, Ми-
норского, стр. 76, 218 - „Madhar".
501. У Ибн Хурдабеха "Майсан" со всеми огласовками.
502. Le Strange, The Lands... p. 43, 80- „Dasti Maysan";
Худуд Минорского, стр. 76, 138 - „Dasht-i-Dastagan".

503. Худуд Минорского - „ASKF“ **أسكاف**
504. В МР „Самарра“ (?), написано неправильно, может быть **سامراء** (?); вероятно, ошибка переписчика.
505. Де Гье приводит вариант рукописи Ибн Руста „100 млн. 550 тыс. (дирхемов) мискалей“ **مائة الف وخمسمائة وخمسون الف مثقال**
506. В МР точка под „бе“ пропущена; у Ибн Хурдабеха со всеми огласовками **حربى** „Харбай“; у Де Гье вариант рукописи **حرى** „Хурра“ (?).
507. У Ибн Хурдабеха **في الجانب الشرقي**
508. У Ибн Хурдабеха **وهو مائة وخمسة وعشرون**
509. У Ибн Хурдабеха пропущено целое предложение: **فكان ذلك بعد ان اخرج عنه الجبال والادوية والانهار ومواقع المدن والقرى**
510. У Ибн Хурдабеха „500 тыс. человек“.
511. У Ибн Хурдабеха деление джизии (налога) пропущено.
512. У Ибн Хурдабеха **وجباه الحجاج بن يوسف ثمانية عشر الف الف درهم ليس فيها مائة الف الف وذلك لعسفه وخرقة وظلمه واسلمهم الف الف درهم فحصل له مائة الف الف درهم ومنع اهل السواد من ذبح البقر لتكرار الحرائة والزراعة فجاز الشاعر بذلك**
513. У Ибн Хурдабеха стих со всеми огласовками; у Якута, (т. III, стр. 178) также приводится со всеми огласовками.
514. В МР переписчик пропустил точку под „джимом“, следует читать **الجارية**
515. Точки над „те“ пропущены, следует читать **تباع**
516. Переписчик в тексте дважды переписал **خراسان**
517. Перенос неправильный, следует писать слитно.
518. В рукописи **بسيل**, по-видимому, искаженная форма от греч. слова **«ἀσπίς»**
519. В рукописи без точки и огласовки **اسرائيل**
520. Равняется 1 млрд. дирхемов, по-видимому, погрешность переписчика.
521. В МР **ومن ابواب المال**; Де Гье приводит вариант рукописи **من الورق من الخطة تقديرها**
522. Дальше пропуск.
523. См. словарь: Маалуф Луис, ал-Мунджид, Бейрут, 1956, стр. 168 (на арабском языке), дается значение „дикие коровы“ **بقر الوحش**
524. Имеется в виду Багдад.
525. В МР очень много лишних точек.
526. В МР это слово с артиклем **السور**

527. В МР отсутствует точка под "бе" بنا, мы читаем'
بناء
528. В МР چند مسابور, должно быть هند مسابور, пропу-
щены точки долготы под "йа".
529. В МР منادر, точка над "нуном" пропущена, испра-
вляем по: Le Strange, The Lands..., p.239, 242- „Manadhir Great and
Little”.
530. В МР هند مسابور, по-видимому, погрешность перепис-
чика.
531. См. об этом рассказ у Нолдеке-Табари, стр. 40.
532. Здесь пропущена точка под "бе"
533. Точки над "те" пропущены ^{الكتابة}
534. Пропущены точки под "йа" ^{يحتاج} شابور
535. Пропущены точки над "шином" ^{شابور}
536. Пропущена точка под "джимом" ^{هند مسابور}
537. ^{آجر} آجر, по Гиргасу "обожженный кирпич", перс.
слово, ^{مطس} по Баранову "известь".
538. Ср.: Табари, Анналы, т. 1, сер. II, стр. 889 16-20
539. В МР ^{يسوقه}
540. Пропущены точки над "те" и "ташдид" в конце ^{تحتاج}
541. В рукописи ^{نيسابور}; пропущены точки под "йа".
542. ^{سبابور خواست} по-перс. "Шапур захотел".
543. В МР ^{نيسابور} - буква "ра" в конце пропущена;
ср.: Ибн Хурдадбех, VCA, V1.
544. В МР ^{دجيل}; а должно быть ^{دجيل}
545. В МР ^{نهر تيري} без огласовки и точек; см.: Нолдеке-
Табари - ^{بهار تيري}; Le Strange, The Lands..., p. 241-242, 246- „Tira”;
„Tiri”; Балазури, Футух, - ^{نهر تيري}, "Нахр Тири";
захвачен в 17 г. х./639 г.н.э. при Омаре (634-644).
546. В МР это слово нечитабельно ^{منبهه}. Может быть
общ.род., "известный", "славный".
547. В МР эта фраза нечитабельна, перевод сделан прибли-
зительно.
548. У Йакута ^{وليس في الارض صناعة مذكورة}
549. У Йакута ^{في شيء منه}
550. У Йакута ^{وان حسن اودق او جل لا ترى بها وجنة همراء}
далее текст Йакута обрывается.
551. У Йакута пропущено целое предложение.
552. Йакут пропустил целую строку.
553. У Йакута ^{عن جميع}
554. В МР пропуск слова ^{البلدان}

555. У Йакута **إلا أن**
556. У Йакута **لما**
557. У Йакута **بطنه**
558. У Йакута метатеза **والاهواز ليست كذلك**
559. У Йакута пропуск.
560. У Йакута **والأكثر**, исправляем по Йакуту.
561. У Йакута **كثرت**
562. У Йакута **الطاعن**
563. У Йакута пропущено.
564. У Йакута дальше текст обрывается, у Ибн ал-Факиха следует описание рек.
565. Должно быть **عذفه**, в МР написано неясно.
566. Пропущена "вертикальная фатха" **أبراهيم**
567. В МР написано неправильно, по-видимому, описка переписчика.
568. Пропущены точки над "те" **افتحتها**
569. Пропущены долготы "дала" и точки в конце **المدينة**
570. Точки пропущены над "залом" и в конце слова над "те" **خزانة**
571. Здесь переводим в страдательном залоге.
572. В МР "хамза" пропущена **شيء**
573. **عما** написано слитно; от **عن + ما** "из того, что..."
574. В МР написано неясно, следует читать **يستسقون**
575. Следует читать **أحد**
576. **أهل بيت** в МР, однако мы читаем **أهل بيت**
577. В МР **عندما**
578. В МР точки пропущены.
579. Точки пропущены под "йа" и нет "ташдида" **ميت**
580. В рукописи **بخت نصر**, пропущена точка под "бе" - "Навуходоносор".
581. **بيت المقدس** "Иерусалим".
582. **ارض بابل** "Вавилон".
583. В МР здесь пропуск.
584. В МР **فحربها** - пропущена точка под "бе", от слова **عرب**.
585. См.: Йакут, Бейрутское изд., т.1У, стр. 379-380 - "Куаикиан".
586. Эти два бейта встречаются у Йакута (Бейрутское изд., т.1У, стр. 380).
587. В МР **دار بطيخ** пропущены точка под "бе" и долготы под "тахом".

588. Йакут приводит "иснад", ссылаясь на ал-Хамадани.
589. В МР пропущена точка под "бе", ср. с Йакутом **أجلهم**
590. У Йакута **حسبك**, в МР **يحبسبك**, предлагаем вариант Йакута.
591. У Йакута **بن جميع**, в том же значении, что и **سائر** в МР.
592. У Йакута здесь пропуск.
593. У Йакута эта фраза выглядит иначе: **الأو وجدت فيه منفا من الحوز**
594. В МР пропущен конечный "зал" **حوز**
595. Здесь, по-видимому, погрешность переписчика, должно быть не "аби", а "ибн" - "со слов Али ибн абу Талиба" (халифа, 556-661).
596. Мы читаем **الدجال** - антихрист.
597. Пропущена "хамза".
598. Пропущены точки под "йа" и "хамза" над "элифом".
599. "Хамза" пропущена над "элифом".
600. "Маадда" пропущена над словом **قرآن**
601. "Хамза" в конце слова пропущена.

Глава о построении...

602. В МР без огласовки, мы читаем **من بعد الارض**
603. В МР **مئيانا** "справа", от **يمين** "правая рука", "правая сторона".
604. Пропущена точка под "бе" **الربيع**
605. В тексте без огласовки **قطط**
606. В МР это слово плохо читается, нужно читать **ذابلة** "тонкий", "гибкий".
607. Переписчик пропустил точку под "джимом"; следует читать "зинджа", а не "зинх" **الزنج**
608. Это слово в рукописи без точек и без огласовки, предлагаем вариант **الدببة** "медведицы".
609. "Хамза" в конце отсутствует **فولاء**
610. В рукописи **مئيانا** "справа", здесь имеется в виду "к западу".
611. "Хамза" в конце пропущена **فكاء**
612. **ودقة النظر** дословно "с хорошим зрением".
613. "Астрономы", по-видимому, большинство жителей этой четверти увлекались звездами.
614. В МР конструкция довольно сложная, мы приводим вариант **نقرب سميت رؤوسهم مدار من مدار الكواكب الجارية والبروج** "Из-за близости зенита к одной из орбит соседних звезд и созвездий".

615. Или "и поэтому" **فمن أجل ذلك**
616. В рукописи **وإن كان مستشرقاً منهم مذكرونا**
617. В МР **وعامة أعمالهم حفيظة** дословно "в большинстве труд их легок".
618. Имеется в виду, что запад находится под влиянием луны, в тексте этого нет.
619. В МР **مهلك** "гибели".
620. В МР точки над "те" пропущены, кроме того, без огласовки **نوائية**
621. В рукописи это слово плохо читается **آخرون**
622. См.: Хасан ал-Хамадани, ал-Иклил, часть III, стр. 3.
623. В МР это слово без огласовки и плохо читается, по смыслу здесь мог быть глагол **مسأء** "касаться", "прикасаться к нему", отсюда **ميسون** - причастие "касающийся, прикасающийся, соединяющийся".
624. В тексте это слово написано неясно, предлагаем вариант **القائم**
625. "Первая Армения"; в рукописи неясно, по всей вероятности, **أرمينية الأولى**
626. В конце этого слова пропущены "элиф" и "хамза" - **الجوزاء**
627. Это слово написано неясно, мы читаем **الزينة**
628. В МР "хамза" пропущена **التواءمين**
629. Под "джимом" лишняя точка **النياحة**, может быть и случайная, следует читать **النياحة**
630. Мы переводим данный глагол в страдательном залоге.
631. Здесь мы переводим глагол в действительном залоге.
632. В рукописи этого нет.
633. В МР без огласовки, эта цифра по смыслу могла быть **خمسة وثلاثين**
634. В рукописи с определенным артиклем, следует его отбросить **الدمر**
635. Этот термин мы оставляем без перевода **والمقاييس**
636. В рукописи это слово пропущено, мы добавляем его в скобках.
637. Этот термин также оставляем без перевода, так как в словарях синонима не нашли.
638. В МР **أقبلت نحو الساحل** "ты приближаешься к побережью".

639. Точка под "джимом" пропущена и нет огласовки, мы читаем **تجلب**

640. Без огласовки, мы читаем **يحم**

641. Бакрат-Ипокрит. Ибн ал-Факих ссылается на него.

642. Костос- по-видимому, Август (?), мыслитель и знаток строительного дела. Автор (Ибн ал-Факих) ссылается на него.

643. В МР **وكواها المشرق** "и согревал его Восток"; не совсем ясно, может быть, ошибка переписчика.

644. В рукописи **تواجه**, мы читаем **تواجه** (гл. в У1 породе).

645. В рукописи это место написано неясно **التي تواجه مهب الريح**

646. Это место в рукописи написано неясно, по-видимому, здесь переписчик пропустил слова или же целую строку.

647. Это слово трудно читается, мы предлагаем **يتنوق**

648. Аббасидский халиф (775-785).

649. Точки под "йа" отсутствуют **يهيوز يهوز تههوز**

650. В рукописи неясно **ذى صير**

651. В рукописи **الظهرة**; по смыслу не совсем подходит.

652. Имеется 15 рукописных листов стихов, над которыми мы работаем. Надеемся в будущем их опубликовать (лл. 104а, 104б, 105а, 105б, 106а, 106б, 107а, 107б, 108а, 108б, 109а, 109б, 110а, 110б, 111а).

Глава о харадже Хорасана

653. У Ибн Хурдабеха более полное название **ابى العباس**
عبد الله بن طاهر

654. У Ибн Хурдабеха **والانعمال**

655. У Ибн Хурдабеха кроме области Карман имеется и область Кирман; **كرمان** "платил 5 млн. дирхемов".

656. У Ибн Хурдабеха "180x170". **مائة وثمانون فرسخا في مائة و سبعين فرسخا**

657. Мы читаем **كانت تجبى للاكاسرة**, как в тексте Ибн Хурдабеха.

658. У Ибн Хурдабеха **ثورى مورق**

659. Точка под "джимом" пропущена; исправляем по Ибн Хурдабеху.

660. У Ибн Хурдабеха пропущен "элиф".

661. В МР неправильный перенос, нужно писать слитно.

662. У Ибн Хурдабеха "4 млн. 108 тыс. 900 дирхемов"; в МР "2 млн. 860 дирхемов", описка переписчика.

663. У Ибн Хурдабеха "893 400 дирхемов".
664. У В. В. Бартольда (Туркестан ..., т. 1) "Саркас".
665. Йакут, т. III, стр. 550; у Ибн Хурдабеха пропущено **طنج** "Тандж".
666. У Ибн Хурдабеха **غريشستان**
667. У Ибн Хурдабеха **اسفزار** "Асфузар".
668. Или "Исфизандж" **اسفندانج**
669. У Йакута "Хутталан", у В. В. Бартольда (Туркестан ..., т. II) "Хутталь, Хутталян".
670. У Ибн Хурдабеха **سعد خرد** "Саад Харра".
671. У Ибн Хурдабеха "193 300 дирхемов", в МР, вероятно, погрешность переписчика.
672. У Ибн Хурдабеха **قبرونش** "Кабругиш".
673. У Йакута **تومذ** "Тармиз", "Турмиз", "Тирмиз".
674. У Ибн Хурдабеха **الرؤب** "ар-Руб" со всеми огласовками.
675. У Ибн Хурдабеха **سمنجان** "Симинджан".
676. У Бартольда (Туркестан ..., т. 1) "Бамиан"; ср.: Е1, стр. 363.
677. У Ибн Хурдабеха **برمجان** "Барамхан"; у Бартольда (Туркестан ..., т. 1) "Барукан".
678. У Ибн Хурдабеха **البنجار** "ал-Банджар".
679. У Ибн Хурдабеха "206 500 дирхемов".
680. В МР **الفيقان** "ал-Кикан", у Ибн Хурдабеха **البيقان** "ал-Бинкан".
681. В МР **كوكن** "Кукан"; у Ибн Хурдабеха **كران** "Карран"; у Бартольда (Общие работы по истории Средней Азии, т. II, ук. 632, стр. 318) "Каркан".
682. У Ибн Хурдабеха **شقيان** "Шикинан"; в МР **شفتان** "Шифтан"; у Бартольда (Туркестан ..., т. 1, ук. 745, стр. 115, 402) "Шугнан (Шикинан)".
683. В МР **وجان** "Виджан"; у Ибн Хурдабеха **وخان** "Ваххан" со всеми огласовками; у Бартольда (Туркестан ..., т. 1, ук. 723, стр. 115) "Вахан".
684. У Ибн Хурдабеха **المندجان** "ал-Мандджан".
685. В МР "10 млн. дирхемов", вероятно, погрешность переписчика; у Ибн Хурдабеха "10 тыс. дирхемов".
686. В МР **الصقانيان** "ас-Саканийан"; у Ибн Хурдабеха "ас-Саганиан"; ср.: Е1, т. 1, стр. 845, 846; Бартольд, Туркестан ..., т. 1, стр. 673.

687. У Ибн Хурдадбега **الزمان** "аз-Зумсан"; у Бартольда (Туркестан ..., т. 1, ук. 737, стр. 181) "Рихшен (Рихашн)".
688. У Ибн Хурдадбега **اثنا عشر ألفا**, однако у него пропущено **راء**.
689. Ср.: Йакут, т. 1У, стр. 221 - "2 млн. 500 тыс. дирхемов" **وكان خراجها الف وخمسمائة الف درهم**.
690. У Ибн Хурдадбега **السبي الغريبة** "из гузских пленных".
691. У Йакута (т.1У) **وازان** "Вазан"; у Ибн Хурдадбега **داران** "Даран".
ازران "Азран"; в МР может быть.
692. У Ибн Хурдадбега **خواشي** "Хуваши"; у Йакута также "Хуваши".
693. У Йакута **خبر** "Хибара", "ха" с точкой; в МР без точки.
694. Ибн Хурдадбех добавляет, что алоэ плохого качества **ليس بجيد**; в МР пропуск.
695. У Йакута **بلد الهند** "Кисс"; точки над **للهند** ; у Ибн Хурдадбега.
696. У Ибн Хурдадбега **كسى** "Кисс"; точки над "сином" пропущены.
697. В МР неправильно **اليتيم** "ал-Йаттам"; у Ибн Хурдадбега **البيتم** "ал-Буттам" со всеми огласовками.
698. У Ибн Хурдадбега **البككين** "ал-Бакбакин".
699. В МР "ад-Дивар **الذي يوار** ; у Ибн Хурдадбега **الرويان** "ар-Руян".
700. Ибн Хурдадбех кроме Хваризма включает Курдар.
701. У Ибн Хурдадбега **درهم خوارزمية** "хварезмийских дирхемов".
702. См.: О. В. Смирнова. Каталог монет с гробницы Пенджикент. М., 1963, стр. 50, 51.
703. В МР пропущено **درهم** "дирхемов".
704. У Ибн Хурдадбега кроме "хорезмийских" еще "мусейаби".
705. У Ибн Хурдадбега "1187 одежд".
706. У Ибн Хурдадбега "2 млн. 172 500 дирхемов мухаммади" **الف الف ومائة واثنان وسبعون الف وخمسين مائة درهم محمدية**.
707. У Ибн Хурдадбега "1 млн. 89 тыс. дирхемов мухаммади" **الف الف وتسعة وثمانون الف درهم محمدية**.
708. У Ибн Хурдадбега "50 тыс. дирхемов", из них "48 тыс. дирхемов мухаммади и две мусейаби" **خمسون الف درهم منها ثمانية واربعون الف درهم محمدية والفان مئتين**.

709. У Ибн Хурдабеха на сто дирхемов больше.
710. У Ибн Хурдабеха пропущено "сто" مائة
711. В МР пропущено للركوب
712. У Ибн Хурдабеха "13 голов", пропущено ثلثة عشر
 шено "млн." الف الف
713. У Ибн Хурдабеха "из гузских пленнх" ومن السبي الغزوية
714. У Ибн Хурдабеха "2 тыс. пленнх", пропущено اثنا عشر
 عشر - 12
715. У Ибн Хурдабеха "1 тыс. 300 пополам" الف وثلثمائة
 قطعة نصفين

ФАКСИМИЛЕ АРАБСКОГО ТЕКСТА

Подлинник рукописи ФВ-202 Института востоковедения
АН СССР

وليس فنيا قدسى ولا خارجي فقال المأمون للبصرين قد نظرت في امركم وسمعت
قولكم ونهت احتجاجكم فالمستكم في جدال ولا مدافعة ولكني ايت مثلكم في منافع
اهل الكوفة كقول القائل شعر

يا حار قد كنت في عجز ومكرمة لو ان مسعاها من جاريتها امر
ثم دعا المأمون صاحب بيت حكمته فقال اجعل هذا الكتاب في نحو ارض كنيانهم
قال علي بن صالح للقوم انفضوا وانهضوا وانقضى المجلس واجده رب العالمين
القبول واسطه وانا ذكرنا واسطه في هذا الموضع لانه توطئت
المصريين اعني البصرة والكوفة ولذلك سميت واسطه وقال يحيى مهدي بن
كلال بن الحجاج بن يوسف بن سنان وكان فراغه منها في سنة ست وثمانين و
السنه التي مات فيها عبد الملك بن مروان بن وروى ان عمر بن عبد العزيز قال
ان الحجاج انا بنا واسطه اضاراً بالمصريين اعني الكوفة والبصرة وقد ارتدت ان
اهدم مسجدها ولخربها وارد كل قوم الى وطنهم فقال له ابو منبه يادير المومنين
انها قوم ما فيها ولدوا وبها نشوا لا يعرفون غيرها ومسجد جماعة قد ترمى فيه
أقرآن نسكتون وذكر بعض اهل الكوفة قاله سالت حازما اباعبدالله الصبي
ان شهد علي دار اشترتها بواسطه فقال لا اشهد على شيء بواسطه قلت
ولم ذاك قال لان الحجاج غضب عليها وذكرت واسطه عند ابي سفير الحميري
وقيل ليس بها فاكهة فقال لانها مشومة بناها رجل شتر من وقال ابو سفير
خميري ولي الحجاج العراف عشرين سنه قد مات سنه خمس وسبعين ومات
سنه خمس وتسعين في شهر رمضان ليلة سبع وعشرين وكانت ولايته في

تاريخ

يام عبد الملك احد عشر سنة وفي ايام الوليد من عند الملك تسع سنين وكان
قد ولي الحجاز ثلث سنين وله ثلثون سنة ثم ولي العراق فمات وله ثلث وخمسون
سنة ودفن بواسط على النيل وهو الحجاج بن يوسف بن الحكم بن ابي
عقيل بن عمرو بن سعود بن عامر بن معتب وافتتح السند والهند وخراسان
وبجستان وولي الحجاز مكة والمدينة وحج بالناس في حصار ابن الزبير سنة
اشين وسبعين وقتل ابن الزبير في جمادى الاخرة وهو اول من اتينا مدينة الام
وهي واسط واول من اتخذ الحامل وضرب الدرهم وكتب عليها قل هو الله
احد وقال حميد الارقطان اخزي بالله عابلا واجلا اول عبد عمل الحاملا
عبد ثقيف ذاك ازلا اوله وهو اول من ضرب له الخيس واول من اطعم
على الف خوان على كل خوان عشرة رجال وجنب شوى وثوبين وسكة و
برنية غسل وبرنيه لبن وكان يقول لمن حضر عداه وغشاه رسول اليكم الشمس
فاذا طلعت فاغدوا الي غدايكم واذا غربت فارجعوا الي عشايتكم واول من اجاز
بالف الف درهم للحجاج بن حكيم وولي العراق بعد بشر بن هرون وقد مر
الكوفة وعليه قبا مهي اصفر فقلد اسيفا متبكا قوسا يفتنا بعمامة خمر
حملا ترى الاعمى ولم يسلم عليه من اصحاب ابن الاشعث الا الشعبي والغضبان
بن زهدن وقال بعضهم صليت خلفا حجاج بالكوفة يوم جمعة فعددت الناس
خلفه فكانوا ستين نفسا قال وقد ام الحجاج العراق سنة خمس وسبعين ووليها
عشرين وبنوا واسط في سنين وفرغ سنة ست وثمانين وهي السنة التي مات

فبعث عبد الملك ولما فرغ منها كتب الى عبد الملك اني اتخذت مدينة في أرض الارض
 بين الجبل والمصرين وسميتها واسط فلذلك سمي اهل واسط الكرشين
 وقال الاصمعي رحمه الله الحجاج الاطبا ليرتادوا له موضعا ذهبوا يطلبون
 ما بين عين التمر الى البحر وجولوا العراق ورجعوا اليه وقالوا ما اصبتنا مكانا
 اوفق من موضعك هذا في خفوف الريح وانقابر به وكان الحجاج قبل اتخاذه
 واسط اراد نزول العين من كسرك وحفر بها نهر العين وجمع له الفعلة ثم بداه
 فعمر واسط ونزلها واحترق النيل والزاي وسماه زابيا لانخذ من الزاي القديم
 ولجبا ما على هذين النهرين من الارضين واحداث المدينة التي تعرف بالنيل
 ومصرها وعمد الى صبيح كان عبد الله بن راج مولى معاوية بن ابي سفيان
 استخرجهما لنفسه ايام ولايته على خراج الكوفة مع المغيرة بن شعبه من
 موات مرنوز ومن مغايرض واجام ضرب عليها المسليات ثم قلع قصبتها
 ودغلها فخان الحجاج لعبد الملك بن مروان وقال الواضح بن عطاء القد
 رايت المقصور بواسط وانه ليغشاها اربعون رجلا شريف من آل اسلم نزل
 الكلابي وحدث علي حرب الموصلي عن ابي الحنيفة وهب بن عمرو بن
 كعب بن الحرث الحارثي قال سمعت خالي يحيى بن الموفق يحدث عن مسعد بن
 صدقة العبدي قال حدثنا عبد الله بن عبد الرحمن عن سماك بن حرب قال استعملني
 الحجاج بن يوسف على نلجيه بادوريا بيننا انا يوم اعل على شاطي دجلة ومع صاحب
 لي اذ انا برجل على فرس من الجانب الاخر بفتح باسمي واسمي فقلت ما تشاء

فقال الويل لاهل مدينة بناها هنا ليقتلن فيها ظلما سبعون كور ذلك
ثلاث مرات ثم افخم فرسه في دجله حتى غاب في الما فلم ان فلما كان قابلا ساقني
القضا الى ذلك الموضع فاذا انا برجل على فرس ففاح كما صلاح مدة المولى
وقال كما قال وزاد سيقتل فمأحو لها ما يستقل الحصى لعدد دم ثم افخم فرسه
في الما حتى غاب فلم ان قال بعضهم فكانوا يرون انها واسط وما قتل فيها اهل
من الناس ويقال انه الحصى في حظيرة الحجج بن يوسف ثلثة وثلثون الف
انسان لم يخبسوا في دم ولا تبعه ولا دين والحصى من قتله صبرا فكانوا اياه وعشرين
الف انسان وقال الحسن بن صالح بن حي اول مسجد بني بالسواد مسجد
المدائين بناه سعد واصحابه ثم وسع يعبد واحكم بناه وجري ذلك على يد
حذيفة بن اليمان وبالمدائين مات حذيفة سنة ست وثلثين ثم بنى مسجد الكوفة
ثم مسجد البزار وحدث الحجج مدينة واسط في سنة ثلث وثمانين او سنة
اربع وبنى مسجدها وقصرها والقبعة الخضراء كانت ارض فصب فسميت واسط
القصب ولما فرغ من بناها كتب الى عبد الملك اتخذت مدينة في ارض
بين الجبل والمصرين وسميتها واسط فلذلك سمي اهل واسط الكرشيين
ونقل الحجج الى قصر والمسجد الجامع ابوابا من زند ورد والدوفة وديرها سر جسان
وسرايط ففتح اهل هذه المدن وقالوا قد عصمتنا على مدتنا واموالنا فلم لفت
الى قولهم قال وحفر خالد بن عبد الله القسري المبارك قال وانفق حجج
على بنا قصر والمسجد الجامع والحدائق والسور والقصر ثلثة واربعين الف
الف درهم فقال له لاتبه صالح بن عبد الرحمن هذه نفقة كثيرين وانحسبها لك

امير المؤمنين ووجه نفسه قال فما تصنع قال للحروب لها اجل فاحسب منها في الحروب
باربعه وثلاثين الف الف درهم واحسب في البنات تسعة الف الف درهم واما
فرغ الحجج من حروبه استوطن الكوفة فابغضه اهلها وابغضهم فقال رجل من حرسه
امض فاتبع لي موضعا في كرخ من الارض اني قد مدنيته ولكن ذلك على نهر جارنا قبل
يلتمس ذلك حتى صار الى موضع واسط فيسير يقال لها واسط القصب نبات
بها استطاب ليلها واستعذب انهارها واستمر اطعامها وشرابها فقال كم بين هذا
الموضع والكوفة فقيل اربعون فرسخا فقال كم منها الى ائندابن قال اربعون قال نعم الى
الاهواز قال اربعون فقال هذا موضع متوسط وكتب الى الحجج بالخبر وهدج له
الموضع فكتب اليه اشتر لي فيه موضعا اني به مدنيته وكان موضع واسط لرجل من
الدهاقين يقال له داوردان فساومه بالموضع فقال له الدهقان ما يصلح للاير قال
ولم قال لخبرك عنه بثلاث خصال تجبر به ايام الامر اليه فاك وما مني قال بلاد سجده
والبنالايثت فيها وهي شديد الحر والسموم وان الطائر لطير في الجو فيسقط لثنته
لخرميتا وهي بلاد اعمار اهلها قليلة فكتب بذلك الى الحجج فكتب اليه هذا رجل
يكرم مجاورتنا فاعلمه انا سخفها الانهار ونكث فيها من البناء والفرس والزرع حتى
تعدوا وتطيب واما ما ذكر انها سجده وان البنالايثت فيها فسخفكم ثم نزل
عنه فيصير لغيرنا واما قلة اعمار اهلها فهذا شئ الى الله عز وجل لا الينا واعلم انا
حسن مجاورته ونقضي ذمامه بلحساننا اليه قال فاتباع الموضع من الدهقان وابتدا
في البناء في اول سنة ثلث وثمانين واستتمه في سنة ست وثمانين وماتت سنة خمس
وتسعين ولما فرغ منه وسكت اعجب به اعجابا شديدا فينا هو ذات يوم من مجلسه

اذ اتاه بعض خدمه فقال له ان فلانه جاربه من جواربه كان ما يلا اليها اصابها لهم
فتمه ذلك ووجه الى الكوفيه اشخاص عبدالله بن هلال الذي يقال له صديق اليس
فلما قدم عليه عرفه الخبر فقال له احل عنها قال نعم فلما زال ما كان بها قال له الحجاج
وحك اني اخاف ان يكون هذا القصر محتضرا قال انا اصنع فيه شيئا فلا ترى فيه امر
تكره فلما كان بعد ثلثه جا عبدالله بن هلال بخط من الكوفيين وفيه قلة مجتومة
فقال ايها الامير تامر بالقصر ان يمسح ثم تدفن هذه القلعة في وسطه فلا ترى فيه شيئا
فما يكره فقال له الحجاج يا ابن هلال واه العلامة في هذه القلعة قال ان يا امير الامير برجل
بعد اخرون اشدا اصحابه حتى ياتي على عشرة منهم فيستقلوا ايها الارض فانهم
لا يقدرون على ذلك فامر الحجاج بذلك فنقل فكان كما قال ابن هلال وكان بين
يدي الحجاج محضر خيزران فوضعهما في عروة القلعة ثم قال بسم الله الرحمن الرحيم
ان ربكم الله الذي خلق السموات والارض ثم شال القلعة فارتفعت على المحضر وضعا
ثم فكر منكساراسه ساعة ثم التفت الى عبدالله بن هلال فقال خذ قلبك والحق
باهلك قال وم قال ان هذا القصر سيخرّب بعدى وينزله قوم وتحتفر تحتفر
يوما فيجد هذه القلعة فيقول لعن الله الحجاج انما كان يدوام السحر قال فاخذها
والحق باهلها قال وكان ذرع القصر ربع مائة ذراع في مثلها وذرع المسجد
الجامع مائة مائة مائة وصف الرحبة التي تلي صف الحدادين ثلثماية في ثلثماية وذرع
الرحبة التي تلي الخرازين والحوض ثلثماية في مائة ذراع والرحبة التي تلي المضار مائة
في مائة قال والابواب كانت على مدرسه قدمته لعجميه يقال لها الدوقرة وقد قيل
عليها وعلى غيرها قلعت وحملت ان واسطون وقال محمد بن خالد كان محمد

لقسم الثغفي ايام كان يتقلا الهند والسند قد اهدى اليه الحجاج فيلا فخل من الصالح
 في سفينه فلما صار الى واسط اخرج في المشرعة التي تدعى مشرعة الفيل سميت
 به الى الساعة ولما استوطن الحجاج واسط نفا البطح عنها فقال ايساكون
 احد منهم فانه مفسد وكان في طبائحه رجل منهم وكان يطبخ لونا يعجب الحجاج
 فلما امر بلخراج البطح فقد ذلك اللون فسأل عنه فقيل ان طبائحه ينطلي فلها عنه
 مدة ثم قال اشترى الى غلاما ومريم ان يعلمه ذلك اللون ففعلوا فلم يحكمه الغلام
 فقال ادخلوا هذا البطحي بهارا واخرجه ليلا قال فكان ياتي في كل يوم بقد
 ومفرقة فيطبخ ذلك اللون ثم ينصرف قال وكتب الى الحكم بن ابوب عامر
 على البصر اما بعد فاذا نظرت في كتابي هذا فاجل من قبلك من الانباط والحقهم
 يسوادهم فانهم يفسد الدين والديان فكتب اليه الحكم اما بعد فقد اجليت من
 في علمي من الانباط الامم قرانهم القران ونفقه في الدين وعلم الفرائض والسنة فكتب
 اليه الحجاج ان فهمت ما كتبت به فاذا نظرت في كتابي هذا فاجمع من قبلك من
 اطبا ثم نم بين ايديهم فليفتشوا عروقك عرفا عرفا فان وجدوا فيك عرفا
 بنطبا وقطعي والسلمن ويروي عن مكحول انه قال لما اخرجت بخت نصر السواد
 كان اشدها كالكسكس فاوحى الله اليها اني محدث فيك مسجد ايجلي فيه قال مكحول
 فكانت في مسجد واسط وكان بعضهم يقول كان الحجاج احمق بنا مدنه في بادية
 البطح وحمام دخلوها فلما مات دخلوها من قرب قال المنزي ذكر الحجاج عند
 عبد الوهاب الثغفي يسو نقضب وتال انما تذكرن المساروي اوبا علمتم انه
 اول من ضرب درهما عليه لا اله الا الله واول من نام مدنه في الاسلام واول من اتخذ

المحامل وان امراه من المسلمين سبيت بالهند فنادت يا حجاجاه فلما اتصل به ذلك
اقبل يقول يا ليك يا ليك وانفق سبعة الف الف حتى افتتح الهند واخذ المرأة
فاحسن لها غاية الاحسان واتخذ المناظر بينه وبين قزوین فكان اذا دخل
اهل قزوین دخت المناظر ان كان نهارا وان كان ليلا اشعلوا النيران فجرد الخيل
اليهم فكانت المناظر متصله بين قزوین وواسط وكانت قزوین تقرأ في ذلك الوقت
واشد حميد الارقط في واسط يدحسان

الله استاك من الفرات النيل ينقض من الصرات واحمدت اهلوا المسيات نظير عنيه بواسفات
سبقوا المدينة مسفات دايمة الريف من الغدات بعيدة الالهة والافات طمت على تقصص الفغات
يهدى اليها الرزق من شتات من الحور ومن الغلات وقال حمدان من الصحت الجرجاني
حضرت الحسين من عمر الرستمي وكان من اهل برقواد المليون وهو سليل المويدي خراسان
وخرنق داردي الرباستين عن النوروز والمهتان وكيف جعلوا عيدا وكيف سماها
فقال المويدي نعم انبيك عنهما ان واسط كانت في ايام دارا بن دارا تسمى افرونيه
ولم تكن على شاطئ دجلة وكانت تجرى على سستانها في ناحية بطن جوخي فانبثقت
في ايام بهرام جوروزالت عن مجراها الى اللذار وصارت تجرى لاجانب واسط
منصبه فخرت القرى والعمارات التي كانت موضع البطاء وكانت متصلة
بالبادية ولم تكن البصرة ولا ما حولها الا الابله فانها من ناذي القرنين وكان موضع
البصرة قري عادية محسوف بها لا ينزلها احد ولا تجرى بها نهر الا دجلة الابله فاصاب
اهل القرى والمدن التي كانت في موضع البطايح وهم بشر كثير وبالخرجو اهابير
على وجوههم وتبعهم اهلهم بالاغذية والاصلاحات فاصابهم موت فخرجوا فلما

كان في اول يوم من فريوردين ماه من شهر الفرس امطر الله عز وجل عليهم مطرا فاجياهم
فرجعوا الى اهلهم فقال ملك ذلك الزمان هذا نور وزومناه يوم جديد فسمي
به وقال الملك هذا يوم مبارك فان جاز الله فيه مطر والا فليصب بعضكم الماعلى بعض
وتبركوا به وصبروه عيدا فبلغ الماسون هذا القول فقال انه لموجود في كتاب الله
عز وجل بقوله الم تر الى الذين خرجوا من ديارهم وهم الوف حذر الموت فقال لهم
الله موتوا ثم احياهم وقال ابن عباس في قول الله جل وعز الم تر الى الذين خرجوا من
ديارهم وهم الوف قال كلب قرية يقال لها داوردان ونوع بها الطالعون نهر
عنه اهلها فترى لو انا حية لنها فلك واقام في القرية وسلم الاخرون فلما ارتفع
الطالعون رجعوا سالمين فقال من بقي ولم تمت في القرية اصحابنا هولا كانوا الخرم
منا لوضعنا كما صنعوا سلمنا ولين رقع الطالعون ثانيا لخرجن فوقع الطالعون
فيها قابل نهرها وهم بضعة وثلاثون الف حتى تروا ذلك المكان وهو واد ابيض فناداهم
ملك من اسفل الوادي واخرون اعلاه ان موتوا فماتوا فاجياهم الله لم يقبل في ثيابهم
التي ماتوا فيها فرجعوا الى قريتهم اجبا يعرفون انهم كانوا اموي حتى ماتوا بالجاهلهم
التي كتبت لهم ن وقال الهيثم بن عدي بن القتيبي عبد الله بن هلاله صديق النبي
عن اسم عامر واسط فقال ذروني قلت هل ترى الالحاج كما يقال قال نعم ترى
له ولغيره من امر المراق قلت فما حدثك عن الحج قال كان كافرا بالله وماريته
يصلى قط خاليا وماريته احدا كان لجن من له لقد ترايت له ذات يوم فبلغ من
جهنم ان عجن الطين بالقرآن وطين به حضرا واسط قلت فاخبرني عن خالد
بن عبدالله القسري قال اشجع الناس ولقد كان به النقر فلما اذن له بابه سقطت

على رجله لصلح منها وكان له عمود حديد لا يفارقه فترايت له يوما فلم يقدر على
القيام ونظر الي وقال يا خبيث لقد علمت اني لا اقدر على القيام ولكن ان كنت
رجلا فاذن مني ثم حذفتني بالعمود حذنة لواء صابن لا وهنتني ثم ظهرت ليوسف
بن عمرو كان جباناً فادخل راسه في الحاناه وصلاح جارية له يقال لها طائيبه وملك
بادري الي فلما جاته حتى بال في فراشه ولا اخرج راسه حتى علم انها عنده وظهرت
لابن هبيس فانتضا سيفه وبادر الي فاستترت منه فقال اما والله لو تظهر
لعلت انك لا تزوع احد اجدى وقال بشار بن برد يهجو اهل واسط يهجو

على واسط فز بها الف لعة وتسعة الف على اهل واسط
اتلمس المعروف من اهل واسط وواسط عادي كل عالج وساقط
بيط واعلاج وخوز تجمعوا اشرا عباد الله من كل غايظ
وانى لارجوا ان اناك بشتمهم من الله اجر امثل اجر الما بط

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لا تبغضوا
قريشا ولا تسبوا العرب ولا تذلوا الموالي ولا تساكروا الا بناط فانهم افة الدين
وقتل الانبيا اذ اهم سكنوا الهمصار وشيدوا الدور ونطقوا بالعربية وتعلوا
القرآن استولوا على الناس بالملك والحديج فعدوها يبعون الاسلام نحو ايله
ويروى انه كان لابي هريرة صديق كرمه فقال له ذات يوم اني قد احببتك و
لست ادرى من انت قال انا رجل من اهل السواد فقال له ابو هريرة تخ عنى
فاني سمعت رسول الله صلى الله عليه يقول اهل السواد قتل الانبيا واة الدين
واعوان الظلمة في كل زمان واكلة الربا واصحاب الاهواء ويروى ان قوما

اتوا امير المؤمنين عليه السلام فقالوا يا امير المؤمنين اننا نسكن بارض السواد فضيف
 من مرافقها فقال لهم على رضى الله عنه انتم لتساكنون اهل الغفلة والفرح والحسد
 والبغى والمكر والخديعة الذين ساهم في الاسلام منقوص وحظهم في الاخرة
 قليل سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول اذا تقفتم الانباط في الدين
 ونطقتم بالهرية وتعلمت القرآن فالهرب الهرب منهم فانهم اكله الربا ومعدن
 الرشوا واهل غش وخديجة لاسهم لهم في الاسلام و يروى ان الشيطان عثق
 خنزير فوثب عليها فاجلها فولدت ابنا فسمته مشنو فلما كثر نسله اتى سلمن
 فقلا له ارنا اولادنا فقال اولادكم الانباط الذين يستنبطون الارض اصبر الناس
 على جرد ورد و يروى ان عمر بن الخطاب رضى الله عنه قال قال رسول الله صلى
 الله عليه وسلم لا يدخل الجنة بنطلي وروى عن عكرمة في قوله قتل اصحاب بلهمد
 قال كانوا بنطلي وقال عوز من عبد الله لو كان بليس من النار لكان بنطلي لانهم
 ابذخ قوموا ذا امر واذا لشي اذا فقروا يعترفون الهوان يكفون الاحسان و
 يروى عن ابن عمر انه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ثلثة شرار الخلق
 الشيطان الرجيم واعام تخشى غشه وظلمه والبنطلي اذا استغ . . . كان
 يقال من لجا ان يكثر عماله ويقبل خير بيته فليتزوج بنطيه و يروى عن ابن عمر
 انه قال ان ابليس باض سبع بيضات فثنتان وقعتا بارض بابل وثنان وقعتا
 بميسان وثنان وقعتا ببلاد الخوز وواحدة وقعت بمسا ففى الثنتين اللتين
 وقعتا ببابل ذكر وانثى اسم الذكر شققي والانثى لعث وقال نصر بن محمد اسم الذكر
 ميسان واسم الانثى دلثت وهما اللتان بلبننا الا لسر ودعنا الى اشرك وعبان

الاوثان ، والثنتان اللتان ، وقتنا ميسان فذكر وانثى اسم لذكر هيماء والانشى هيماء
 لم اذ ناب منكرة وقلوب قاسية واكباد غليظة لا يفقهون ولا يتفقهون لمام رصعه
 غناه فخره لا يربون للضعيف ولا جلون الكبير ولا يستجيبون من القبيح ، والثنتان
 اللتان وقتنا بلخوز فذكر وانثى اسم الذكر ابومن والانشى شبلت نسلا ما اشر النسل اقمه
 كلاما وادقة اخلاقا ويقال انه بعث اليهم فذبحوه واكلوه ، واما التي وقتت هيميا
 فذكر يقال له لعول نكح جارية من الالنس فاولدها شيطانا مريدا ، ويروي ان المرزوقين
 عليه السلم قال لا تناكحوا الالباط ولا تسترضعوا فيهم فانهم يورثون اربابكم اللوم
 البطني ، وقالوا في قول الله جل وعز يا ايها الذين آمنوا لا تتخذوا ارباطهم من دونكم
 ولا يالونكم جنبا قال هم الباط ، وقال مقاتل سليمان الالباط من ولد شناص بن اليبس
 وان شناص نكح شاه لادم عليه السلم يقال لها ورسه فولدت ابنا سماه باط ، وقال
 وهب بن منبه حبس سليمان عليه السلم بطنيا من اهل دسميسان وقيد فجاهلوا
 السجن يشكونه فدعاه وقال عليك ما يشغلك ما انت فيه من ضيق الحبس وثقل
 الحريد حتى يشلوك الناس فقال لا اعود يا بني الله فقال زيد وقيد اوردوه ففعلوا
 ذلك به دعاه داهل السجن يشكونه فدعاه وقال له مثل قوله الاول فقال لا اعود
 فقال زيد وقيد اخر ووردوه ففعلوا فلم يتم الا يوما حتى عاد اهل السجن يشكونه فلحقوا
 وقال له مثل قوله الاول وزان قيدا فلم يكفه ذلك وعاد وانشكوه فلما شكوه الرعد
 نقله عنهم ان سخن الخنز فجا السجن يصحون منه ويشكونه فدعاه وامر بضره فضر
 زان قيدا اخر فشكروا ثلثا في كل ذلك يزيد في قيدا فلما كان في الرابعه قال لهم ما الذي
 يصنع بكم حتى صحبتم منه فقالوا يا بني الله انهم ما شكوا منه السعياي والهميمة قد نقاننا

عليه فخرجه عنهم ودعا بعض المارد وكان ينقاد الصخر من فارس الى الشام فقال
له يا صخر الكنى مونة هذا البطحى وليكن معك في سلسلة تفعل ذلك بيننا وبين
في بعض مواكبه وتدحلمته الريح اذ عارضه صخرة الهوا والبطحى معه في سلسلة و
صخر يستغيث الى سليمان ويستوفقه فامر سليمان الريح فركدت ودعا به فساله
عن شأنه فقال يا بنى الله اعفنى من هذا البطحى واقرن معى ما به عفرت في موضعه
وقال وما الذى يضر بك قال يا بنى الله يد عنى حتى اذا حملت الصخرة على راسى
استقدم في سلسلتى ولها على راسى ثم جذبني وطرح نفسه على وجهه فادع على
وجهي وتقع الصخرة على عنقي وظهرى فاقول له ما شانك فيقول اثرت يريد عنق
ثم اقوم فاجولها على راسى واقول له تلخر نكن مزوراى حتى لا تعثر فينقل ثم
يتضرع على الطوق الذى عنقه ويستعقد فبطر حتى على ظهرى وتقع الصخرة
على جنبى فانور ويك مادهاك فيقول انت شيطان من الشيطوط وهن اهلن
لك يريد انت شيطان من الشياطين ونحن لانحك بك فضحك سليمان ثم قال
قد جعلتك يا بطحى عربيا على الجن النقاله فخذهم بلجدر واستعجلهم في الحمل
فمضالدك فقال له الجن ان يتا وبينك رحم ماسه فانظر لنا في ولايتك قال
لهم وارى رحم بيننا وانتم من الجن وانتم الانس قالوا ان هاهنا امتزاج اخر لا يعرفه
قال وما هو قالوا انه لما ملك سليمان الله ملكه دستميسان فسأله ان يوجه معها
شيطان بنى بنيان لها قصر من ورت طلوع الشمس الى الظهر تفعل ذلك ووجه
معا شيطان بنى قال لاحدهما الكى فنبياه لها الى قل الظهر فلما فرغتم قال
لها اشغلينا في عمل اخر الى الليل فانا لا نخسر ان نرجع الى سليمان قالت ماتى

عمل قد فرغتما من علي الذي اردت قالا فانا نهدم القصر ونتشاغل بذلك الى آخر
النهار فاحتاجي ان ترجعي الى سليمان فتعدي عليه المسئلة فلما رات اجد منها ما دفت
الى احد ما سماه اسود وقالت اغسله حتى يبيض وقال للاخر تعال حتى اشفلك في
علي آخر واستلقت علي قفاها وكشفت عن فرجها وقالت له رش علي هذا الجرح
ما وروح حتى يلقم وكان الذي نعلت به هذ لستما التي فلما وروحها ساعه وراه
لا يلقم دعه نفسه الى موافقتها فتعل واجلها فولدت الشيبسان وتالي
ودا قويه وهم بنوعك وقرابيك فلينفعنا هذا عندك فقال البسطي هذ لعمري
رحم ماسه وفي دون ما ستم به رعايه وحفاظ ولن ادخ القيام بشانكم فما الذي
تسكرون قالوا ما نحن فيه من القعب ونقل هذا الصخر من فارس الى الشام قال وليس
انما تنقلونه داهيين ونسرعون بل جعيز قالوا بلى قال فهذا نصف الطريق
فتركهم وانطلق الى سليمان فقال له يا بني الله انظر انك قد شغلت هؤلاء الجن
الذين يقلون الصخر وكفتهم عن التواع بيني ادم قال نعم قال فاعلم انهم
يرجعون فرعا فيعشون بالناس في طريقهم ويوذونهم قال فما ينبغي ان يصنع بهم
قال تحملهم الصخر من فارس الى الشام لبنايت المقدس وعملون من الشام الى
فارس المرمر فيبناك به ما تريد وتكفهم عن اذيه الناس ففعل بهم ذلك فقالوا
للبسطي وحك زدنا تعبنا على تعبنا وقد رجونا ان نحفف عنا قال اوليس
انما هو بالنهار وبالليل انتم مستركون قالوا بلى قال فانا نعملون نصف الدهر
ونصفه تبطلون ثم انطلق الى سليمان فقال يا بني الله له اسم هؤلاء الجن
التي قاله يعملون بناهم فاذا كان الليل عرجوا الى السما واسترقوا السم واثوا

الكلان خنبر وهم بذلك وعبثوا بالناس والبهائم قال فما الحيلة فيهم قال تبنى حوله
مدينةك هذه اركانها معلقة على عدد دم فاذا فرغوا من علمهم نهارا امرتهم فضعوا
ليلهم ليل هذه الاركان وتامرهم بالتسبيح والتفليل الى الصباح فيكون لك ثواب
ذلك ومن فقدت صوته منهم عذبه فانك تعرف اصواتهم ولا تخاف عليك شئ منها
ففعل ذلك بهم فشكروا الى ابيليس ما قد حل بهم فقال ليسور هذه الشدة شئ ترفعوا
الآن الفرج فلم تمض الا ايام يسير حتى مات سليمان عليه السلام وكان رجل من
اهل السواد في ايام عمر بن الخطاب رضى الله عنه خلف بعض عمال عمر على السواد
فاتاه غلام من العرب وهو في قرية تدعى برانا من برحسا بور فسأله ان يحمله فابا
وسأله القرية فالتوى فلما اكثر عليه قال يا غلام اعطه دجاجة فانصرف الغلام
وهو يقول وكان العامل يكنى ابا جبيرة

ايتت ابا جبيرة في برانا فقال احق باهلك يا غلام
وهاك دجاجة نغش منها ولا يكسر عليك الكلام

فبلغ خبيرة عمر فجمع على اهل السواد قري الضيف وحمل المنقطع وارشاد اطفال
وقال ابن عباس النبطي والاعراب لا يقطعان امرادون نساياهما وقال المدائني
امر بعض ملوك العمريين رجلا من حاشيته فقال له صد شر الطير واشوه بشر
الخطيب واطعمه شر الخلق فصاد رجله وشوها ببعده وقد مها الى رجل خوزي فقال
له الخوزي اخطات اذهب تصد بومه واشوها بدقلي واطعمها بظبيا ولدزنا
ففعل ذلك وعرفه الملك فقال لا يحتاج ان يكون ولدزنا كافاه ان يكون بظبيا
وعن سعيد بن المسيب قال كتب سليمان بن داود عليه السلام كتابا الى الناس والى

النسناس وليا اشباه الناس وليا اولاد الشياطين فاما الناس فاهل الصلاح
والعلم واما النسناس فاهل الاسواق واما اشباه الناس فاهل الجهل واما اولاد
الشياطين فالبنطون وقال اسمعيل بن عبدالله قال لي المنصور صف لي الناس قلت
ليسل امير المؤمنين عما احب قال ما تقول في اهل الحجاز قلت مبدا الاسلام وبقية
العرب قال فاهل العراق قلت قطر الاسلام ومقابلة الدم قال فاهل
الثام قلت حصن الامة واسنن الائمة قال فاهل خراسان قلت فرسان الهيجا
واعنه الرجا قال الترك قلت اخوه السباع وابنا المغازي قال فالهند قلت
حكما استغنوا ببلادهم واكفوا بما يليهم قال فالروم قلت اهل كباب وتدن
نجاهم الله من القرب وصيرهم الى البعد قال فالابياط قلت شرار الخلق وعبيد
من غلبان وقال شيبه بن عثمان ما احد انقرض صغير ولا اركب لكبير من اهل
العراق لقربهم من البنطون وقال اسحق بن طلحة بن اشعث بعثني عمر بن عبد العزيز
الى العراق فقال افرتم ولا نسقرهم وعلمهم ولا نعلم منهم وحدثهم ولا نستمتع
حديثهم قلت ولم ذلك يا امير المؤمنين قال لانهم خالطوا الابياط فبينهم غشهم
ومكرهم وخديعتهم ولما غلب اردشير على ملك البنطون اى جماعهم وعقولهم
قال ما اخوفني ان حدثتني حدث ان يعود الملك الى هوكا تفرض لهم فراضا وبعث
منهم بعوثا واغزاهم خراسان فاهل الروم من البنطون فبينهم شحهم وغدرهم وقال
القيثم بن عدى انما سموا ابياط لانهم استنبطوا المياه حفرها في ارضهم فممن ذلك
المرأة ونهر سور ونهر ابان وقد قيل ان الصر حفرها افرزدون جشش ونهر
ياحفر ابا بن المصعبان ونهر الملك حفرها قفور شاه بر بلاش قتله اردشير

باب كان ونهر الملك حفرة شابور و كانت سن الدنيا في ديانبط و ذلك ان الغزات
ودجه ينصبان جميعا من الشام فلم يكن احد تدفع بهما الا النبط وكان حرد ملكهم
الانبار الى عانات الى كسره وما و الجاه من كور دجه و ملك ال ساسان والمدن
الى نهر بلخ الى السند الى الروم الى حد البادية و قال عبد الملك بن الماجشون
قلت لخالي خبرني عن اهل العراق قال اهل العراق على عقولهم حدة و فية قائم
نزله عنها فلا باس بعقولهم فاذا زالت كشفتهم عن الترك اجمع و قال ابن عمر
قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اللهم بارك لنا في ملكنا اللهم بارك لنا في
مدينتنا اللهم بارك لنا في شاننا اللهم بارك لنا في ممنا قالوا يا رسول الله و في
قال هناك الزلازل و من هناك يطلع قرن الشيطان و لما ملكت النبط الارض
خرجوا الى الصحرا و معهم العصي يلقونها الى السماء و يقولون تدغلنا اهل الارض فانزلوا
يا اهل السماء حتى تقاكم فبعث الله عليهم اهل ماه في اربعين الفا فقتلهم و ملكوا
بلادهم ما به عام و قال ابن عياش كان لخرم ملك النبط سنجار و كان
ملكه ثلثماية سنة و كان بعد مخت نصر و قال غير كان ملكه ثلثة الف سنة
و كان قبل ابراهيم عليه السلام و انما سمو النبط لانهم انبطوا الارض اى احفروا
انهارها النهار و قال ابن الكلبي ما هلكت عاد قبل ثمود ارم ثم هلكت ثمود قبل
لبقايا ارم ارم انهم النبط الارمايون و قال بعضهم لما سلب سليمان عليه السلام
ملكه و ثبت مرد الشياطين على نساء من الجنس فولد منهم اولاد كثيرة فلما رد الله
عليه ملكه شك الناس ذلك النسل الى سليمان فامر الشياطين فعملت له بساطا
طويلا عرضا ثم امر ذلك النسل فحملوا على البساط ثم امر العاصف و الروح فحملهم

حتى القاهم بميسان و قال ابن عباس لو كان الشيطان انبياء كان نبطيان

القول في مدينة السلم بغداد

قال بعض العلماء بغداد تسمى بغداد وبغدان وبغداد قالوا وهي تسمى مدينة السلم ايضا
فاما الزور ففي مدينة المنصور خاصة و سُميت مدينة السلم لان دجلة يقال وادي السلم
وقال موسى بن عبد الحميد السني كنت جالسا عند عبد الرحمن بن ابي رواد فأتاه رجل فقال من
ابن انت قال من بغداد قال لا تنقل بغداد فان بغ صنم و نذ عطا ولكن قل مدينة السلم
فان الله هو السلم والمدان كلها و قالوا سُميت بغداد لان كسرى اهدى له حصي من
المشرق فانقطعه بغداد وكان يقوم ذلك الحضي صنم بالمشرق يقال له البغ فقال الحضي
بغداد يعني ذلك الصنم اعطاه ذلك الموضع و يقال ان بغداد كانت سوقا تصدها
تجار الصين تجاراتهم فيرحون الرمح الواسع وكان لم ملك الصين بغ فكانوا اذا
انصرفوا الى بلادهم قالوا بغ اذا اي ذلك الرمح الذي ربحناه اعطانااه الملك و اذا
لفقه بالفلاسيه وهو الاعطان و قال قوم سُميت مدينة السلم ارادوا انها مدينة
الله لان الله هو السلم المؤمن و قد جرى لها هذا الاسم على ضرب الدنانير والدراهم
و ما تقع به الاشربة في الكتب و يتبايع به الناس و ما يتبع فيها بثلاث الطسايج من
الكنصه و الشعير و ما يسمى به القفيز يقال فينيز مدينة السلم واسمها الاول عند
الزور او الزور امدينة ابي جعفر و الناس يسمونها بغداد و الحنفا يسمونها مدينة السلم
و مدينة بغداد بناها ابو جعفر المنصور سنة خمس و اربعين و مائة و قال عبيد الله
اسمى بنا ابو جعفر بغداد سنة خمس و اربعين و مائة و ارتفع بنا وها سنة ثمان و اربعين
و قال ابراهيم بن الحنيد قطن ابو جعفر بغداد سنة ثمان و اربعين و مائة و كان سوا قبل

النهر وان وعليه شاذروان فو قد يسقى رستاق بين النهر من طبرج بزر جابور
 ثم القاصول المعروف باي الجند ياخذ من درجه ويصب اسفل الشاذروان وان
 لذى احوته الرشيد عند عمله ذلك الشاذروان عوضا لاهل النهر وان سيب
 حاسد عندهم الشاذروان ثم نهر السلم ياخذ من درجه ويسقى كلواذي ونهر بين
 بروج ساپور و بهر بوق وفي الجانب الغربي النهر المعروف بهلا سحافي مبتداه
 من كمرت وهو يسقى العارات والقناه القدره يسقى ايضا العارات و درجل
 يسقى قطربل وسكن بن الفول في سرمرق
 قال الشعبي كلن سام من نوح له جمال وروا وعتل ومنظر وكان نصف القرية
 التي ابتناها نوح عند خروجه من السفينه بيا زیدی و سماها ثمانين و يشتهر بارض
 جوخي وكان يجر من ارض جوخي الى با زیدی على شاطئ درجل من الجانب الشرقي فسمى
 ذلك المكان الى الان سامران وقال ابرهيم بن الحنيد سمعتهم يذكرون ان سامرا
 بناها سام من نوح ودعا ان لا يصيب اهلها سوفا اراد السفاح ان يبنها فبنا
 مدينته بالانبار محذاها واراد المنصور بعد ما اسس بغداد وسمع في الرواية ببركة
 هذه المدينة ان يبنها فابتدا بالبنا في البردان ثم بداله و بنا بغداد و اراد الرشيد
 ايضا بناها فبنا محذاها قصر و سماه المبارك وهو محذا اثر بنا قدم كان للاكاسنة
 ثم بناها المعظم و نزلها سنة احدى و عشرين و مائتين و وروى ليث بن عمار
 قال حيث ما اجتمع المسلمون فهو مصر و لم يبن احد من الخلفاء بصرى من المدينة
 الجليلية ما بناه المتوكل فمن ذلك القصر المعروف بالعوس انفق عليه ثلثين الف
 الف درهم و المختار خمسة الف الف درهم و الوحيد الف الف درهم و المساة

عشرين الف الف درهم والبرج ثلثين الف الف درهم والجوسق ابراهيمي الف الف
 درهم والجعفرى المحرث عشر الف الف درهم والغريب عشر الف الف درهم
 والشيدار عشر الف الف درهم والبرج عشر الف الف درهم والصبح خمسة
 الف الف درهم والمبلح خمسة الف الف والقصر في بستان الايتاخيه عشر الف الف
 والتل علن وسفله خمسة الف الف والجوسق في ميدان المصحف خمس مائة الف
 والمسجد الجامع خمسة عشر الف الف درهم وبركوار للمعتر عشرين الف الف درهم
 والقلايه خمسين الف دينار وجعل فيها انه بمائة الف دينار والزرده دجله الف
 الف درهم والبصر المتوكليه وهو الذي يقال له المالحون خمسين الف الف درهم
 والبهو خمسة وعشرين الف الف واللؤلؤ خمسة الف الف درهم فذلك الجميع مئتا
 الف الف واربعه وتسعون الف الف درهم وكان المعتصم والواثق والمتوكل اذ ابنا
 احدهم بنا من قصا وغيره امر الشراذم يملوا فيه فمن ذلك قول علي بن الجهم في الجعفر
 الذي بنا المتوكل ما زلت اسمع ان الملوك يتنى على قدر اقدارها واعلم ان عقول الرجال تنضى عليها باثارها
 فلما راينا بنا الامام راينا الخلافة في دارها بدايع لم ترها فارس ولا الروم في طول اعماها
 وللروم ما شيد المولون وللفرس اثار احرارها وكنا نحس للفق نطامت خوق جبارها
 وانشات تحتج للمسلمين على الجربا وكفارها صحت تصافر فيها العيون اذا ما تجلت ابصارها
 وقبه ملك كان الهجوم تنضى اليها باسرارها تحرق الوود لها سجدا سجود النصارى لكانها
 لها شرفات كان اربع كساها الاراض بانوارها نظمن النساء نطق الخلى لعون النساء وابكارها
 فهن كمطيات برزن لفتح النصارى واقطارا فمن بين عاقبه شعرها ومرسله عقد زارها
 واروته شطرها للرخام وللبتراكم اشطارها اذ ارتقت تسبين العيون فيها ماثبا اشارها

وسط على شامق مشرف على الخيل ما غار فاه اذ البرج هبتها اسفك عرف القيان باوتارها
 اطاعتك وجه فاستجرت عليك يا غرناهاها و فوان ثاوها في السما فليست تقصر عثارها
 ترد على الزن ما انزلت الى الارض من صوبى باها لوان سليمان تبه شياطينه بعض لغبارها
 لا يقن ان بنى هاتم تقدمها نفل اطارها فلذالت الارض معون بمرح تاخير عمارها
 قال وحشنى ابواسحق ابراهيم بن محمد اليه قتي قال انشدني حماد بن اسحق الموصلي طيه في الوثوق
 ويصف سرماى وصيده بها ويذكر الخف وزعم انه كتبها عنه كل ذي نعمة واذب
 سغاذ اولهم ابن اى داود وثيها عدل الحان صاغها المفنون شهر

يار اكب العيس لا تجل بنا وقت محي دار السعدى ثم ينصرف
 وابكى المعاهد من سعدى وجارتها نفى اليك اشفا الهائم الكلف
 لا تمنع العين من دم مع تجوده في دار سعدى ولكن حطها نكف
 اشكو الى الله يا سعدى جوى كبد حوى عليك ما تذكري تخف
 ايهم وجد السعدى وهي صرني هذا المر ك شكل غير مو تلف
 اما انا لك ان تنهاك تجريه عنها وما كان من رعد ومن خلف
 دع عنك سعدى فسعدى عنك بارجه والكف هول وعدا القوه لطف
 ما ان راي الناس في سهل ولجل اصناها واولا اعدي من الخف
 كان ترمته مسك يفوح به او عنبر دانه العطار في الصدف
 حفر بر وجر في منها فالبر في طرف والبحر في طرف
 وينزل اكب يساين يسبح بها نهر جيش تخارى سيله المصنف
 وما يزال نسيم وانامه ياتيك منه بر يا مروضه انف

وحط مد نكف يبرح الشيا به اذا شفاه من السقام والارز
 بيتك غم يميل اليه في السقم

يوتا الخليفة منه كلما طلعت شمس النهار بانولوع من الحثف
 والصيد منه قرب ان صحت به ياتيكم موتلفا في زوى مختلف
 من كل اقرب مشوق قوائمه وكل خبزجه فشقه الظلف
 وطير ما ودر ارج بيسا و بازي بيلته في جؤ ^{مختطف}
 فياله منزلا طابت مساكنه خير من حاز بيت الغزوالثرف
 خليفة واثق بالله همته تقوى الاله الخوق الله ^{معترفه}
 ساس البريه فانقاذت لطاعته طوعا بلاخرق منه ولا عنف
 اقام منهم قناه العدل فانصببت وسار فيهم بلاميل ولا جفنه

وقال الحسين بن الضحاک في سر مہی من شعر طول شعر

رحلنا غرايب زيانه بدرجله في مرجها الملتطم سواح ايقن الا قرار دون مباركة المعتم
 فلما دفن لتاصولها ودهم قرا قيرها تصطدم ^{سكن الى خير مسكونه} تقمها راغب في ام
 مباركة شاد بنيناها خبز اللواطن خير الامم ^{كان بها نشر كانوا لبرد تراها وطيب النسم}
 كظهر الاديم اذا ما السحاب جابت منها واجم ^{ميراه من وحول الشتا اذا جرح والنظم}
 فما ان نزل به ارجل يفت سما ولا يرتطم ^{يمر على رسله آمنة نقي الشراك نقي القدم}
 بحر علاه يفيها ساطع يتفع ولا اخذ بالكم ^{تخرق في برها جرحها فاجرق حودانها بالسلم}
 فللضرب والنون في بطنها جوار ومن تبع للنعم ^{اذا ما الريح بانوايه كساها زخارف مما نجم}
 وعمم اعلامها نهره وجلل قفعاها والكرم ^{اغدت على الوحش منظومه رواتع في نورها}
 وزجت عليها واسراها شوارع في غدرها ^{ترجم} كان شوان غمرها نجوم باكانها تبسم
 فلا ين عن وطن خصه عقيد السام والكرم ^{ان} وقال فيها ايضا شعر

كل البلاد لمررت شاهدان المصيف بها كفضل سواها
 فيحاطب مقبلها وميبتها وغدوها ورواحها وضحاها
 واذا المريح تنفت برباعها جرت بطيب نسيها ونشاهها
 فكانت اسبقت اليك نفعه من جنة حصاها وثراها وقال ايضا
 على سرمري والمصيف شجيرة مجلله من مغرم بهواها
 الامل لمشتاق بغداد رجعة تقرب من ظلمها وذراها
 محلا لثقا الله خير عمار عزيمة رشد فيها فاصطفاها
 وقولها لبغداد اذا ما تشمت على اهل بغداد جعلت فداها
 اني بعض يوم شف عيني بالتذي جرورك حتى بانني ناظرا لها
 لحد ما سمعته يا حادي وقل تبريتك في بلا نشاد
 جادك يا بغداد من بلاد اليماني من قري السواد
 نقيه السيب بطن الوادي فالعرضة الطيبة المراد
 صيب كل رايح وغاد ياليت شعري والحين زادي
 هيا الظلك من معاد لله ما هجت عنى البعا
 لقلب حران اليك صا د نيل من ريفك البواد
 ٢ بققن مرحشه الاطواد
 ٥ مجهول مجزئة جماد
 ٦ بعين الورد من الورا
 وقال فيها ايضا شعر

شعر

سنة

سرمري استرمن بغداد قاله عن ذكر ذكرها المعتاد
جذامسرح لها ليس مخلو ابدان طرية وطرا د
ورايض كانما شوا الزهو عليها محبب الا برا د
ولذا كرمشرف المظل من التل على الصادر من والورا د
واذا روح الرعا فلا تنسد ولعي فواقد الا و كما د وقال فما ايضا
سقى الله ما والى المصيف وما انطوى على سرمري مستهلا مبكرا
فلم ازا اياما تشرق فصارها استرمن الا بامر فيها وانقصرا
بلاد خلت من كل ريب فلا ترى بلادا تواز بها غدا ونظرا
اصب ممشتاها ولين مصيفها ورقة فضليه ذالافق اشقرا
كان حصاهات في عرصاتها فرا يد مرجان ودرًا مسطرا
ترك اذ الوسمي جاد متونها وعاد عليهن الوبي ناطورا
رياضا تحار العين في جنباتها اذ اصفر الارض الربيع وجمرا
كان بها في كل فج سلكته نمارق زرباب ووشيا محبب
تراعا بها عفا لظبا سوا كنا او امين في اكنافها ان تنفرا
سكن الاحار حمان رافة فمدحني مزد ونهن وحبر
كنا من روعات الطراد ذمانه فما تعرف الطراد الا تذكرا
يهادين بالحير نبي في كل مذهب حديق جنات وما تفجر
كان مربع السمار حلالها نجوم تهادي مجذات وغور
تراهن من مرط المراح شوا من الحجب ما يمشين للاخترا

فلا يرتد زكاهام بفضله وكازال شانها اصلها وعر
تخيرها دورا لتباعد منق صاحب حريق الرشد بها خير

وكان المتوكل قد انتقل من سرزمي الى الجعفي وانتقل معه عامه اهل سرزمي
حتى كادت ان مخلوا فقال في ذلك او علي البصير شعر

ان الحقيقة غير ما تتوهم فاختر لنفسك اي امر تقزم

اتكون في القوم الذين تاخروا عن عظمهم ام في الذين تقدّموا
لا تعقدن تلوم نفسك حين لا يجدي عليك تأسف فندم

اصححت قفارا سرزمي ما بها الا المنقطع به متوهم

بنكي بظلم وحشه وكانها ان لم تكن تلي بعين تجسم

كانت تظلم كل ارض مرة منها فصارت بعد موسى تظلمه

رحل الامام فاصححت وكانها عرصات مكة حين مضى المو سم

وكانما تلك الشوارع بعض ما احدث اباد من البلاد وجبرمه

كانت مبراة العينون فاصححت عظة ومعتبر المن بتو سم

وكان سجدها التشديد شاه ربع حال ومنزل متو سم

واذا امرت بسوقها لم تنزع عن سبيل الطريق ولم تجرد من بزحم

وترى الزراري والنساء كأنهم خلف اقام وغاب عنهم القيمة

فاحل لها الارض التي تحتها خير البرية ان ذلك احزم

وانزل مجاوره باكرم منزل ويقيم الجبهة التي يتيمم

ارض تتسالم صيفها وشتاؤها فالجسم منها يصح ويسلم

وصفت مشاربها ورق اوارها والتذير دنسها المتسهم

سهلية تجليه لا تجتوي حرا ولا قرا ولا تسو خلم

ويقال ان المعتصم ملك ثمان سنين وثمانية اشهر وثمانية ايام وكان ملكه في سنة ثمان
عشر ومائتين وكان له من الفتوح ثمانية وبنائمان قصور وولد له ثمانية ذكور
وثمانية اناث وخلف في بيت المال ثمان مائة الف دينار وثمانية الف درهم
فمن القصور الجوسق والقيد المللي وقصر الجص وقصر القصور وعمورية وقصر المعابر
والقصر السهاني والقصر الخاقاني والفتوح الرظ والحجر وبابك وعمورية
والمازيار وجعفر الكردي والحسن حلويه والحوف بمصر وكتب بعد اياه
بن المعتز الى بعض اخوانه يذكر سمرى بعد خرابها ويذم بغداد واهلها ان كتبت
اليك من بلدة قد انقض الدهر سكانها واقعد جدرانها فاشاهد اياما فيها ينطق
وحبل الرجا فيها يقصر فكان عمرها نايطوي وكان خرابها ينشر قد وكلت الى
الهمر نواحيها رخت بايتها الى فانيها وتمزقت باهلها الذي ارجع فيها حق
جوار فالظاع عنهما محو الاثر والمقيم بها على طرف سفن نيران ارجاف سهون
لحلام ليس له زاد فيرحل ولا رعا فيرتفع فما تصف للعيون الثلوي وتسير
الى ذم الدنيا بعد ما كانت بالمرأى القرب منه الارض وتزار انلك تقيض
بالجنود اقطارها عليهم ارضيه السيوف وغلايل الحديد كان رماهم قرون
الوعول ودر وعهم زبد السيول على خيل تاكل الارض نحو افرها وتمد بالنفع
ستائرهما قد نشرت في وجوهها غرر كانها صحايف البرق واسلها محجل
كاسون الهميم وقرطت عذرا كالبشوف في جيش تنلقف الاعداء
او ايله ولي تنفض واخر قد صب عليه ومار الصبر وهبت له روح البض
يصرنه ملك بلا العين جلالا والقلوب جلالا لا تختلف محبتك ولا تنفض

مررتة ولا تخفى بهم الراي غرض الصواب ولا يقطع مطايا اللهوسفر الشباب وإبضة
يد السياسة على اقطار ملك لا يشر حيله ولا تشتط اعماه ولا تصفا جرته في سن شباب
لمجن مائما ويشبلم يراهنه ما قد فرش مهلا عدله وخفض جناح رحمته راجعا بالعواقب
لا تطيش ع قلب فاضل الحزم بعيد العزم ساعيا على الحق يعمل به عارفا بالله يقصد اليه
مقر الحكم ويبدله قادر على العقاب ويعدل فيه اذا الناس في دهر غافل قد لطات
٢٢ سيره لينه الحواشي خشنه المرام تطير بها اجنحه السرور زويت فيها الجور فلا طراق
على سنه والنظر الى ميم قبل ان تجب مطايا الغير وتسر وجوه الحذر وما زال الدهر
مليا بالثواب طارقا بالنجاع يومه ويعتد غده ن على انما وان جفيت معشوقه
السكي رحيبه المشوي كوكبا تقطان وجوها عربان حصاها جوهر ونسيمها سحر
وطعامها هني وشرابها مهي وناجرها مالك وفتيرها فانك لا كغلاذ كم الوسخه
السا الومد الهوا جوهانار وارضاخبار وما وما حميم وترابها سرجين وحيطانها زور
وتشربها تمور نكم في شمسها من محترق وفي ظلها من غرق ضيقه الدير قاصم الجوار
ساطعة الدخان قليلة الضيفان اهله اذ ياب وكلامهم سياب وسايهم محروم وما لهم
مكتوم لا يحوز انفاقه ولا تخلي خاقه وحشوشهم مسايل وطرقهم مزايل وحيطانهم اخص
ويوتهم اقص وكل مكره اجل واللباع دول والدر يسير بالمقيم ينجح اليوس
بالنعيم وبعد الحاجه انتهى والهم الى فرجه ولكل ساياه قرار وبالله استعين وهو محمود على
كل حال ن وفي خراب سر مري يقول ابن المعتز شعر

غدت سر مري في العفاكنا قنائك من ذكرى جيب ومنزل
واصبح اهلها شبيه الخالها لما نجتهم من جنوب و شمال

اذا ما امر و منه شكاسو حاله يمدونك عيني تجلب

التول في المواد وصفت واعدلتم حدوده واوره وطسا سيجه و
وسبب مسلحة ارضه ونقد برخر لجه وطوله وعرضه ن
قال المداني السواد عشر كور وهو من لدن القادسيه الى اول حد الجبل دون حلوان ن
والبول الذي وقعت عليه المساحة من لدن تخوم الموصل مادامع الما الى ساحل البحر
الى بلاد عبادان من شرة دجله هذا طول ن فاما عرضه فحد منقطع الجبل من ارض
حلوان الى منتهى طرف القادسيه المنقل بارض الخديب فلهذا حدود السواد وعليها
وضع الخبز الج وقال الاصمعي السواد سوادان سواد البصره الالهواز ود سمي سان
وفارس ن وسولا الكوفه كسكر الى الزاب وحلوان الى القادسيه ن وقال ابو معشر ان
الكلدانيين هم الذين كانوا ينزلون بابل في الزمان الاول ويقال ان اول من سكنها وعمرها
نوح عليه السلام وذلك انه نزلها بعقب الطوفان فصار هو ومن خرج معه من السفينه اليها
لطلب الدفان فاموا بها وتناسلوا فيها وكثروا من بعد نوح وملكوا عليهم ملوكا وابتنوا
بها المدائن واتعلت مساكنهم بدجلة والفرات الى ان بلغوا من دجله الى اسفل كسندر
ومن الفرات الى ماورا الكوفه وموضعهم هو الذي يقال له السولا وكانت ملوكهم تنزل
بابل وكان الكلدانيون جنودهم فلم تنزل ملكتهم قايمة الى ان قتل دارا آخر ملوكهم ثم قتل
منهم خلقا نزلوا وانقطع ملكهم ن وذكر ابن الكلبي ان مدينة بابل كانت اثنا عشر فرسخا
في مثل ذلك وكان بها مايلي الكوفه وكان الفرات تجري بابل حتى صرفه تحت نهر الى
موضع الان مخافة ان يهدم عليه فهو يلدينه لانه كان يجري معه ن قال وعينه بابل
بناها بيوراسب واشتق اسمها من اسم المشتري لانها بنيت بالمشقان البابلين الاول اسم
للمشتري ولما بناها جميع فيها كل من قد وجميع العباد والبنين للمشاشر قصر على حد

البروج وسماها باسمائهم فلم تزل عاصم حتى خرج الاسكندر فاخر بهان وقالوا لله
عز وجل وما انزل على الملكين ببابل هاروت وماروت فان هوى الاعمش قال كان
مجاهدا لسمع بشي من الاعاجيب المصاحفي بنظر اليه وانه صار الى حضرموت حتى
نظر الى بير برهوت واثي بابو فلقبه رجل من روسا اهلها كان عارفا به فلما لقيه اكبر وقال
له ابا الحجج ما نضع هاهنا قال حجة لي الى اسر الخبالت احب ان تعطيني اليه وتعرفه
من انا فادخله اليه وعرفه محله وموضعه وقال له حجة اليك قال وما حجتك قال
تامر بعض اليهود ان يرني هاروت وماروت فاستنع عليه طويلا ثم قال له احسان لا
بتمسك قال رجوان لا يكون الا ما تحب فارسل الى رجل من اليهود فقال اذهب هذا
فادخله الى هاروت وماروت فقال له اليهودي كيف تجد قلبك قال ماشيت فانهطق
به الى مكان غامض في الصحرا واذا صخر عظيمه فتكلم عليها كلاما ذكر انه من التوراه فابلت
تتهتز ثم وقعها واذا لها عن مكانها وكانت لا يقلها ما به رجل واذا لختها شبيه بالسرب
فقال له اليهودي تعلقني وانظر ان لا تذكر الله فنزل معه مجامد فلم يزل هوى
حتى صار الى نضع عظيمه واذا هما مثل جبينين العضمين منكوسان على رؤوسهما وعليهما
الحديد من عنقهما الى قدماهما مصدريه فلما راها مجاهد لم يملك نفسه ان ذكر الله
عز وجل فاصعق باصعق باصعق بشد يد حتى كاد ان ينفض ما عليه ما بين الحديد وخر اليهودي
ومجاهد على وجوههما وقتا طويلا ثم ابا قال اليهودي مجاهد ام اتقدم اليك
الا تذكر الله كذا وكذا وكذا وكذا وكذا وكذا وكذا وكذا وكذا وكذا وكذا وكذا
فجمع به حتى خرج الى ارضه فاجابته ربه فاجابته ربه فاجابته ربه فاجابته ربه
عز عجب بلادهم فاجابته ربه فاجابته ربه فاجابته ربه فاجابته ربه فاجابته ربه
فاجابته ربه فاجابته ربه فاجابته ربه فاجابته ربه فاجابته ربه فاجابته ربه

الآخرى كان في المدينة التي ينزلها الملك بيت فيه صورت الارض كلها برسايتها و
قراها وانهارها فمضى النبي عمل الخراج او غيب اهل بلد من جميع البلدان خرق انهارهم
ففرقتهم واملقت زروعهم وجميع ما في بلادهم حتى يرجعوا عما هو اياه ثم يسد باصبعه
تلك الانهار فتسد في بلادهم وفي المدينة الثانية حوض عظيم فاذا جمعهم الملك حضور
ما يدينه حمل كل رجل ممن حضر من منزله شرا باحسان ثم صبه في ذلك الحوض فاذا اجلسوا
على الشرب شرب كل واحد شرا به الذي حمله من منزله وفي المدينة الثالثة طبل
معلق على بابها فاذا غاب من اهلها انسان وخفي امره على اهله ولجوا ان يعطوا احرام
ميت ضربوا ذلك الطبل فان سمعوا له صوتا فان الرجل حي وان لم يسمعوا صوتا
فان الرجل قد مات وفي المدينة الرابعة امرأة من حديد فاذا غاب الرجل عن اهله
فاحبوا ان يعرفوا حين على صحتها اتوا تلك المرأة فنظروا فيها فيرونه على الحال التي
هو فيها وفي المدينة الخامسة اوترة من نحاس على عمود من نحاس مضمون على باب المدينة
فاذا دخلها جاسوس هوت الا وره بصوت يسمعه سائر اهل المدينة فيعلمون ان
قد دخلها جاسوس وفي المدينة السادسة تماضيان جالسان على الماء فاذا تقدم
اليهما الخمران وجلسا بين ايديهما عاص المبتل منهما في الماء وثبت المحق وفي المدينة
السابعة شجرة من نحاس ضخمة كثر في الغصون لا تطل ساقها فان جلس تحتها
واحد ظلت الى الف نفس فانها يظلم كلهم فان زاد واعلى الف واحدا صاروا كلهم
في الشمرن وقال يزيد بن عمر القارسي كانت ملوك فارس تعد السواد اثني عشر
استانا وتسميه ستين طسوجا وتفسير الاستان اجازة وترجمة الطسوج ناجية
وكان للملك من ملوكهم اذا غنى جبر من الارض عبره وسماه باسمه وكانوا ينزلون

السواد لما جمع الله في أرضه من مرافق الحيرات وما يوجد فيها من عذبان العيش وخب
المحل وطيب المستقر ولما ينصب إليها من مواد الأطراف وضايقها ووجه مبرها من
اطعمتها وادوتها ولتغنيها وعطرها ولطيف صناعاتها وكانوا يشتهون السواد بالقلب
وسائر الدنيا بالبدن ولذلك سمى دل ايرانشهر اى قلب ايرانشهر و ايرانشهر الاقليم
المتوسط لجميع الاقاليم وانما سمى بذلك لان الاران تشعبت عن اهلها بصحة الفكر والبرقة
كما تشعبت من القلب بدقائق العلوم ولطائف الاداب والاحكام الكتابية فاما ما
حولها من البلاد فاهلها نسبت عملون اطرافهم بالمباشرة والعلاج وخبث بلاد ايرانشهر
بسهولة لا عوائق فيها ولا شواهد تشيئها ولا مغاورة مزجشة ولا برارى منقطعة
عن بواصل العجان والانهار المطردة في رسايقها وبين قراها مع تله جبالها واماها
وتكاثف عمارتها وكثرت اصناف غلاتها وثمارها والتفاف اشجارها وعذوبه مايتها
وصفو هوايها وطيب تربتها مع اعتدال طينتها وتوسط فروعها وكثرة اجناس الصيد
في طلال شجرها وبين عشبها وخلال زهرتها من طاير وماش على ظلف وسامح
في الجرائمه مما ينال البلدان من غارات الاعداء وبوايق المخالفين مع ملخصت به
من الرافدين دجلة والفرات اذ هما مادن لا ينقطعان شتيا ولا صيفا على بعدتها
وتزوج مبتداهما لا تنتفع منها بكثير عمان حتى يدخلها فيسيح ماؤها فيجنانها
ويتطرح بين رسايقها فتأخذ صفوه وعذوبته وترسل كرون ووجه هذا قليل من كثير
وصفها وسير من نفت حليلها نقلوا واول طول السواد على ما حدثه ملوك فارس
من قرية تعرف بالعلش على حد طسوج نزر جسابور من شرة دجلة وقره في عز
دجلة مقابلتها تجرى على حد طسوج مسكن يسكنها معرض دجلة الى آخر الكون المعروف

بهمن اردشير وهي فرات البصر الى جزيرتها متصله بالبحر تعرف بميان رودان
وهو ماية فرسخ وخمسة وعشرون فرسخا وعرضه من عقبه حلوان الى ان ينتهي
الى العذب وذلك ثمانون فرسخا يكون حمله ذلك مكررا عشرة الف فرسخ والفرسخ
اثنى عشر الف ذراع بالذراع المرسله يكون بالذراع الهاشميه تسعه الف ذراع وهو
مايه وخمسون اشلا يكون ذلك في مثلثه اثنى عشر الف ذراع وحسن مايه جرب هذا
لكل فرسخ فاذا ضربت في عشرة الف بلغت مائتي الف الف وعشرون الف جرب
يسقط منها بالتخمين اكامها واجامها وسباخها ومجاري انهارها وموضع مدنها و
قراها ومدى ما بين طرفيها الثلث فيبقا مايه الف الف وخمسون الف الف جرب
يراح منها النصف ويعمر النصف على ما فيها من الكرم والنخل والشجر والبعان الدريجه
للتصله فيقع التخمين بالتقريب على كل جرب فيه ما يلزمه للخراج درهمان وذلك
اقل من العشر على ان يضرب بعض ما يوجد فيها من اصناف الغلات ببعض سوى جميع
اهل الذمة وسوى الصدقة فان ذلك لا يدخا في الخراج فيبلغ ذلك مايه الف الف
وخمسين الف الف درهم مثاقيل وكانت غلات السواد جري على بقا اسمه
في ايام ملوك فارس الى ان ملك قباديزبير وزفانه مسحه وجعل على اهل الخراج
وكان السبب في ذلك انه خرج ذات يوم متصيذا فانفرد من صحابه في اتباع صيد
طرد حتى وغاية شجر ملتف وغاب الصيد الذي اتبعه عن بصره فنقص الى
رايه يتشرف عليها فاذا تحت الرايه قره كبير ونظر الى بستان قريب منه فيه
نخل ورمان وغير ذلك من اصناف الشجر واذا ادراه واقنه على تنوز تخبز ومعها صبي
هاكلما غفلت عنه مضى الى شجر رمان ثم ليتناول من رمانها وهي بمنعه من

ذلك ولا تتركه ياخذ شيئا منه فلم تزل كذلك حتى فرغت من خيرها وجميع ما هي
 والصبي فيه بمشهد من الملك فلما لحقت اصحابه ووزراؤه اقبض عليهم ماراى من
 المرأة والصبي ووجه اليها من ساهاع السبب الذي من اجله منعت ولدها ان
 يتناول شيئا من الرمان فقالت للملك فيه حصة ولم ياتنا المستادون بعد لقبضها
 وهي امانة في اعناقها لا يجوز ان نخونها ولا ينال من جميع ما تحت ايدينا شيئا حتى
 ماخذ الملك حقه فلما سمع قباذ قوتها ادركته الرقة عليها وعلى الرعية وقال للوزراء
 ان الرعية في شدة شدة وسوحال كما في ايديهم من غلاتهم لانهم ممنوعون من الاستمتاع
 بشئ من ذلك حتى يود عليهم من ياخذ حقتنا منهم فهل عندكم حيلة تفرج بها عنهم
 ما هم فيه فقال بعض وزراءه نعم يا ام الملك بالمساحة عليهم ويلزم كل حارب من
 كل صنف بقدر ما يخص الملك من الغلة ليودا ذلك اليه ويطلق ايديهم في غلاتهم
 ويكون ذلك على قرب مخارج المير وبعدها والممتازين فامر قباذ بمساحة السواد
 والزمر الرعية الخراج بعد حطيطة النفقة والمونة على العمارة والنفقة على كرى
 الا نهار وسياقة الماء واصلاح البرندات وان جميع ذلك على بيت المال فبلغ خراج
 السواد في تلك السنة مائة الف الف وخمسين الف الف درهم مائة الف درهم
 الناس ودعا الملك بطول البقا لما اتاهم من العبد ~~طاهر~~ فاهية له وكان اول ما
 بعد من السواد كونه استن ~~خمس~~ فيروز وهي كور حلوان خمس طسا يسبح
 طسوج فيروز قباذ طسوج الجبل طسوج تامران طسوج اريل طسوج
 خانقين السرى سقى دجلة وتامران كونه استان
 شاذهر مزبوع طسا يسبح طسوج زرجسا بور طسوج نهر بوق طسوج

كلوازي ونهرين طسوج جازرن طسوج المدنه العتيقه طسوج راذان الاعلى
 والاسفل كونه استان شاذ قباذ ثنيه طسايج طسوج روستقباذ طسوج
 مهوذن طسوج سلسل طسوج جلوكا وجلوكا طسوج الذين طسوج البندج
 طسوج برارروز طسوج الدسك والرسايق كونه استان بارخار خمس طسايج
 طسوج النهروان الاعلى طسوج النهروان الاسفل طسوج النهروان الاوسط طسوج
 بادرايا طسوج باكسايان سقى دجله والفرات
 كونه استان شاذ شابور وهي كسدر اربع طسايج طسوج الزند رود طسوج
 البرون طسوج استان طسوج الجواذرن كونه استان شاذ بهمن وهي كونه دجله
 اربع طسايج طسوج بهمن اردشير طسوج ميسان طسوج دستميسان
 وهو الابله قال عيلان بن سلمه الثقفي سقى الفرات ودجيل هذا الخ
 شعر ظلت خيد من الرجاج وصوته وصرير باب بالابله مغلوق
 طسوج ابرقباذ وخراج كوردجله ثنيه الف الف درهم وخمس مائه الف درهم
 سقى الفرات ودجيل كونه استان الكايل اربع طسايج طسوج
 فيروز شابور وهو لانا طسوج مسكن قال ابن قيس الرقيات شعر
 ان الرزبه يوم مسكن والمصيبة والنجعة ، وطسوج قطر بل وطسوج
 بادور ماه كونه استان اردشير باكان خمس طسايج طسوج بهر سير طسوج
 الرومقان طسوج كوثر طسوج نهر درقيه طسوج نهر جبرن كونه استان روتق
 ماسيان وهي الزوابي ثلث طسايج طسوج الزاب الاعلى طسوج الزاب الاوسط
 طسوج الزاب الاسفل كونه بهقباذ الاوسط اربع طسايج طسوج الحبه

والبداهه طسوج سور او بر يسيما طسوج باروسما طسوج الملك كوره استان
 بنتلا الاسفل خمسة طسايج طسوج نشتر طسوج فزات بادقلي طسوج السيلين
 طسوج روزهستان طسوج هر مزجردن نقد بر السوادن
 الجانب الفزني سقي دجله والفرات طسوج الانبار رسايقه خمسة بيادره
 مايتان وخمسون بيدرا الحنطه الفاظ وثلثمائه كون الشعير الف واربع مائه كون
 الورق ثلثمائه الف وخمسون الف درهم طسوج قطر بلور رسايقه عشر ميلان
 مايتان وعشرون بيدران الحنطه الفاظ الشعير الف كون الورق ثلثمائه الف
 درهم طسوج مسكن رسايقه ستة بيادن مائه وخمسون بيدرا الحنطه ثلثه
 الف كون الشعير الف كون الورق مائه الف وخمسون الف درهم طسوج بلور يا
 رسايقه عشره بيادن اربع مائه وعشرون بيدران الحنطه ثلثه الف كون
 مائه كون الشعير الفاظ كون الورق الف الف درهم طسوج هر سپر رسايقه
 عشره بيادن مائه واربعون بيدرا الحنطه الف وسبع مائه كون الشعير الف
 وسبع مائه كون الورق مائه الف وخمسون الف درهم طسوج الرودتان رسايقه
 عشره بيادن مايتان واربعون بيدران الحنطه وثلثمائه كون الشعير ثلثه الف
 وخمسون كون الورق خمس مائه الف واربعون درهم طسوج كوش ورسايقه
 تسعه بيادن مايتان وعشرون بيدرا الحنطه ثلثه الف كون الشعير الفاظ
 الورق مائه الف وخمسون الف درهم طسوج نهد رقيط رسايقه ثمانيه
 بيادن مائه وخمسه وعشرون بيدران الحنطه الفاظ الشعير الف كون الورق
 مايتا الف درهم طسوج نهر جوبر ورسايقه عشره بيادن مايتان وسته

وعشرون بيدران الحنطة الفان وسبع مائة كره الشعير عشرة الف كره الورق
 مائة الف وخمسون الف درهم كره الزوابي ثلثة طسا يسبح رسايقها اثني عشر
 بيدارها مائتان واربعه واربعون بيدران الحنطة الف واربع مائة كره الشعير سبعة
 الف ومايتا كره الورق الف الف درهم ن طسوج بابل وخطرينه الرسايق اثنا
 عشرن البيادر ثلثا مائة وسبعون بيدران الحنطة ثلثة الف كره الشعير خمسة الف
 كره الورق ثلثا مائة الف وخمسون الف درهم ن طسوج الفلوجه العليا رسايقها
 خمس عشرن البيادر مائتان واربعون بيدران الحنطة خمس مائة كره الشعير خمس مائة
 كره الورق سبعون الف درهم ن طسوج الفلوجه السفلى الرسايق ستة ن البيادر
 اثنان وتسعون بيدران الحنطة الفا كره الشعير ثلثة الف كره الورق مائة الف وثمانون
 الف درهم ن طسوج النهرين الرسايق ثلثة ن البيادر مائة واحد وثمانون بيدرا
 الحنطة ثلثا مائة كره الشعير اربع مائة كره الورق خمسة واربعون الف درهم ن
 طسوج عين التمر الرسايق ثلثة ن البيادر اربعة عشره الحنطة ثلثا مائة كره الشعير
 اربع مائة كره الورق خمسة واربعون الف درهم ن طسوج الجبه والبداه الرسايق
 ثمانية ن البيادر واحد وسبعون بيدران الحنطة الف ومايتا كره الشعير الف وثمانون
 كره الورق مائة الف وخمسون الف درهم ن طسوج سورا وبريسما الرسايق
 عشرن البيادر مائتان وخمسون بيدران الحنطة سبع مائة كره الشعير الف
 واربع مائة كره الورق مائة الف درهم ن طسوج باروسما ونهر الملك الرسايق
 عشرن البيادر ستمائة واربعه وستون بيدران الحنطة الف وخمس مائة كره الشعير
 اربعة الف وخمس مائة كره الورق مائتا الف وخمسون الف كره السجيين و

والموقوف ضياع جمعت فرعة طسا سيج وصيرت ضيعه واحد فهي لعظم قدر ا
 من طسوجين وتقدير العشر منها من الحنطة خمس ماية كرون من الشعير خمسة الف وخمس
 ماية كرون ومن الورق ماية الف وخمسون الف درهم ن طسوج فزات بادقاي ورسايقه
 عشر بيادن مايتان واحد وسبعون بدران الحنطة الفا كرون الشعير الف وخمس
 ماية كرون الورق تسع ماية الف درهم ن طسوج السيلجين وفيه الخورنق وطيزنا باذ
 بيادن اربعة وثلاثون بدران الحنطة الف كرون الشعير الف وخمس ماية كرون الورق
 ماية الف واربعون الف درهم ن طسوج روزستان وهمز جرد الحنطة خمس ماية
 كرون الشعير الف وخمسون الف درهم ن طسوج لستر الرسايق سبعة البيادر
 ماية وثلاثه وستون بدران الحنطة الف ومايتان وخمسون كرون الشعير والاراز
 الف كرون الورق ثلثا ماية الف درهم ن ايفار تقطين من عدة طسا سيج تقدين من
 الورق مايتا الف واربعه وثمان ماية واربعون درهمه حق يتلدا ل سقى رجه و
 لغزات كور كسكر ومنها نهر الصله وبرقه والريان وكان يرتفع من خرلجا وسابر
 ابوابها تسبعون الف درهم ن وتقديرها من الحنطة ثلثه الف كرون ومن الشعير
 والاراز عشر وز الف كرون ومن الورق مايتا الف درهم ن الجانب الاخرى طسوج
 بروجسا بور رسايقه تسعه بيادن مايتان وستون بدران الحنطة الفا كرون
 وخمس ماية كرون الشعير الفا كرون الورق ثلثا ماية الف درهم ن الراذ ابن ورسايقها
 ستم عشر بيادر ما ثلثا ماية واثان وستون الحنطة اربعة الف وثمان ماية كرون
 شعير الف كرون الورق ماية الف درهم ن طسوجا كلوا ذى ونهر من الرسايق
 ثلثه البيادر اربعة وثلاثون الحنطة الف وستا ماية كرون الشعير الف وخمس ماية

ماية كره الورق ثلثا ماية الف وثلثون درهما طسوج جازر وللدنيه العتيقه
 الرساتيق سبعة كره البيادر ماية وثمانية عشر بيدرا الحنطه الفكر كره الشعير
 الف وخمس ماية كره الورق ماية الف وسبعون الدرهم طسوج جامه رود وسل
 الحنطه الفكر كره الشعير الفان خمس ماية كره الورق مايتا الف وخمسون الف
 درهم كرسوج جلولا وجلولا الرساتيق خمسة كره البيادر سته وستون سديرا
 الحنطه الف كره الشعير الفكر الورق ماية الف درهم كرسوج الزين
 الرساتيق اربعة البيادر حايان وثلثون كرسوج سبيع ماية كره الشعير الف وثلثا ماية
 كره الورق اربعون الدرهم كرسوج الدرهم والرساتيق الرساتيق سبعة
 البيادر اربعة واربعون سديرا الحنطه الفكر كره الشعير الفكر كره الورق سبعون
 الدرهم كرسوج براز الروز الرساتيق سبعة البيادر سته وثمانون سديرا
 الحنطه ثلثه الفكر كره الشعير خمسة الف كره الورق ماية الف وعشرون الف
 درهم كرسوج البندنجين الرساتيق خمسة كره البيادر اربعة وخمسون سديرا
 الحنطه ستمائة كره الشعير خمس ماية كره الورق ماية الف درهم كرسوج
 النهروانات الرساتيق احد وعشرون كره البيادر ثلثا ماية وثمانون النهروان اعلى
 الحنطه الفان وسبع ماية كره الشعير الف وثمان مائة كره الورق ثلثا ماية الف
 وخمسون الدرهم كره النهروان الاوسط الحنطه الفكر كره الشعير خمس ماية
 كره الورق ماية الف درهم كره النهروان الاوسط الحنطه الفكر كره الشعير الف
 وماية كره الورق ماية وخمسون الدرهم كرسوج بادرايا وباكسايا الحنطه
 اربعة الف وسبع ماية كره الشعير خمسة الفكر كره الورق ثلثا ماية الف وثلثون

الف درهم كورستان شاد فيروز و هو جلوان و وظيفتها مع الجا بارقة و غيرهم
من الاكراد الف الف و ثمان مائة الف درهم و كانت هيت و عانات مضافه الى
طسوج الانبار فلما ملك انوشه ان بلغه ان طوايف من الاعراف يعبرون على
ما قرب من السواد الى البادية فامر بتجديد سور مدنه تعرف بالليس كان شياور
ذو الاكثاف بناها و جعلها مسلحة لحفظ ما قرب من البادية و امر بحفر خندق
من هيت يشق طرف البادية الى لخمه مما يلي البصر و ينفذ الى البحر و بنا عليه
المنابر و الجواسق و نظمه بالمساح ليكون ذلك مانعا لاهل البادية عن السواد
فخرجت هيت و عانات بسبب ذلك السور عن طسوج شاد فيروز و ان
عانات كانت قرى مضمومة الى هيت و ووجدت بعض كتب الفرس ان
ملوك الارض قسموا الارض اربعة اجز فجزم منها مغارب الهند و ارض الترك
الى مشارق الهند و جز منها الروم و مغاربها و لرض القبط و البربر
جز منها ارض السودان و هو بين ارض البربر الى الهند و جز منها من نهر
بلخ الى اذربجان و ارمينية القادسية و الى الفرات ثم بيه العرب الى عمان
و الى كرمان و ارض طبرستان و الى كابل و طخارستان و هي الارض التي سميتها
الفرس بلاد الخاضعين و هذا الجز هو صفره الارض و وسطها لا يلحظه عيب
ولا يناله قصير و لذلك اعتدلت الوان لاهله و اقتدرت اجسامهم فسلموا
من شقة الروم و الصقالبه و سواد الجبشه و الزنج و غلط الترك و دماحه
الصين و اجتمعت فيهم محاسن جميع الاقطار و كل ما اعتدوا به الخلية كذلك
كطفوا في الفطنة و التمكك محاسن الامور و شرف الاخلاق و لم تزل طسايع

طسايح السواد على العدة التي ذكرنا حتى قدم الحجاج بن يوسف والبا على
العراق وكان كاتبه القادم معه والمتولي لأمم صالح بن عبد الرحمن فقال له الحجاج
التمس كاتباً صالحاً من الفرس علماً بكتابتهم يعمل الحساب فوجد رجلاً يقال له
زاد انفروخ بن بيري فقلده أمر الدبوان فلم يكن صالحاً واصحابه يستدرون
الى العمل وكان زاد انفروخ ودأبه يعملون الحساب بالفارسية فشكا صالح
ذلك الى الحجاج وعرفه انه في غير شئ مع زاد انفروخ فامر الحجاج زاد
انفروخ ان يحتم له نقل الدواوين من اللسان الفارسي الى اللسان العربي فنقل
ذلك وميز النواحي وكور الكور فرسم طسايح السواد فكان مرسوم فذلك
ان جعل السواد عشرو كل لونه اسنان وطسايحه ستون طسوجا وقد
ذكرنا ذلك في موضعه فلما فعل هذا ونقله الى العربية تصرف صالح واصحابه
فيه ووقفوا عليه وكان بناحية كسكر مدينة عظيمة كثيرة الامل فخرج
اهلها في الزمن الاول حذراً من الطلعون لما بعض المواضع فهلكوا كلهم وحزبت
وبقي فيها بيت اصنامهم فبنته النصارى عمراً وسمته بنينس ورسوم هذه
المدينة واثار سورها ثابت الى اليوم لم يدرس ومن ذلك خسرو شابور و
ساباط بنام شابور ومن ذلك شهر اباد وهي مدينة ابراهيم الخليل عليه السلام
وكانت مدينة عظيمة جليلة القدر رابكة للبحر فغضب البحر عنها وانحسر
ماون فبطلت وموضع مجراه وسمته معروف الى اليوم قال ابو كلثوب بالقراب
عنها ايضاً مدينة كبيرة جليلة تسمى شالها فخرتها ايلهم لانها كانت تغير عليها
وتقال ان اباد او غيرهم من العرب غلبوا عليها وملكوها في ايام شابور وخلصوا

طلعت وتابذوه للحرب وانتصروا بملك الروم والجمع في مملكة فارس فامدهم
بمراكب في البحر فها مقاتله وانقل الخبر بسابور فرحل اليها واقام عليها حتى
فتحها فقبل فيها مائتي الف رجل واخرها وجمع النساء والذراري والمشايخ فاسكنهم
مدينه بناها يقال لها الهقه ونهى الرعيه عن نخلاطتهم ومناكحتهم وتقدم المتدخل
العرب من البدو الى الحضرمين دخل بغير جواز قتلن قال وكان من سخط عليه
ملوك فارس نفته الى هذه المدينه ووسمتها بالنفج والعز وسمتها النبط هفا
طنهاى واثار سورها بينه لم تدرس وكان بقرتها ايضا عدة منذ منادوري
الزند ورد ومنها اللبس ومنه ادا سا بور والمكه والمعه التي بناها سابور
وجعلها لمن ينفان ويقال ان حد كونه كسكر من الجانب الشرقي في آخر سقي
النهر وان الى ان يصب في البحر وان المبارك وعدي والمدار وتقا ويسان
ودستيمسان وجام البريد من كسكر وان العرب فرقتها حيث مضت البصره
وكذلك اسكاف العليا والسفلى ونفرو سمر وبهندف وقرقوب كل هذا
منها وقال المدايني اول فرسخ الارض ووضع الدواوين وحد حدود الخراج
والوظائف فباز نصير ديوان الخراج بخلوان وسماه ديوان العدل فكان كل شئ
تخاض في مملكة الفرس من السواد ماية الف الف درهم مثاقيل وذلك ان الملك
كان ياخذ نصف الخراج ويترك النصف للناس فبطلت احوالهم الى ان كانت
ايام قباد فانما جبا السواد ماية الف الف وخمسين الف الف مثاقيل وامر
عمر الخطاب رضي الله عنه ان يمسح السواد وطوله من العلت في الجانب الشرقي
ومن حوى في الجانب الغربي ما ادى الى عبادان وهو ماية وعشرون فرسخا وعنه

من عقبه حلوان ليل العذيب وهو ثمانون فرسخا فكان ذلك بعد ان اخرج عنه
الجبال والادوية والانهار ومواقع المدن والقرى ستة وثلاثون الف الف جرب
فوضع على جرب الخطه اربع درهم وعلى جرب الشعير درهمين وعلى جرب النخل
ثمان درهم وعلى جرب الكرم والرطاب ستة درهم وختم الجرنه على ستمائه
الف انسان وجعلها طبقات الطبقة العاليه ثمانيه واربعين درهما والوسعي اربعه
وعشرون درهما والسفلى اثنا عشر درهما نجبا السواد مايه الف الف وثمانيه
وعشرون الف الف درهم ونجباه عمنز الجبل العرزم مايه الف الف واربعه و
عشرون الف الف درهم ونجباه الحجاج بن يوسف على غشمه وظلمه وعسفنه
وخرقه ثمنيه عشر الف الف فقال واسلف الفلاحين للعمارة الف الف فحصل له
سته عشر الف الف ومنع اهل السواد لما شكوا اليه خراب بلدهم من زح البقر
لتكثر العمارة فقال الشاعر شعر

شكونا اليه خراب السواد فحرم جهل الحوم البقره

وكان خراج العراق ايام زياد مايه الف الف وخمسه وعشرون الف الف درهم
وايام عبيد الله بن زياد اكثر منه ايام زياد بعشرين الف الف وكان في ايام
ابن هبيرة مايه الف الف سوى طعام الجند وازراق الفعلة الذين يكونون
في العسكر واحسب لكسرى ابرويز خراج مملكته في سنه ثمان عشره ومملكه اربع مايه
الف الف وعشرون الف الف ثم زاد خواجه بعد ذلك ونذكر بعض كتاب
الفرس ان العراق كان حيا في ايام انوشروان ستمائة الف الف شقال ورغم
انه خبرية اخرا ايام ابرويز تسع مايه الف الف شقال وترك في ايدي الناس

كلهم من جميع غلاتهم ما به الف الف فهلك الناس حتى ان الحاربه النفيسه كانت تباع
بدرهم و جبا بعض ارض خراسان ثمنه وعشرين الف الف مثقاله و جبا
الجيد بن عبد الرحمن ارض الهند خمس وعشرين الف الف مثقاله و كانت جبايه اليه
خمس و سبعين الف الف درهم و ارض الكوفه خمس وعشرين الف الف درهم و
وكان يوسف بن عمر الثقفي يخل من خراج العراق ما بين ستين الف الف و سبعين
الف الف و احتسب يعط من قبله من جند الشام بسبعه عشر الف الف و في ثمنه البرد
اربعه الف الف و في الطراز الف الف و يبقى في بيت المال للاحداث و البوابه عشر
الف الف درهم و قال المدائني كانت ميسان و دستيم ارضيه ديوان جملوا من
تعديل قباده تودي اربعه الف الف و ارضها تسعه الف الف و كان يوخد من البر
و الشعير و الارز الخمس و لا يوخد من ساير الجيوب شي و كان يوخد من كل اربعه و
عشرين نخله درهم و من كل سبعه عشر فارسه درهم و قال بعض الجلسا سمعت المعتز
يقول لاجد بن اسرائيل يا محمد كم خراج الروم فقال يا امير المؤمنين خرجنا مع جدك المعتمد
في غزاته فلما تو سطنا بلد الروم صار الينا بسيل الخزشي و كان على خراج الروم
فساله محمد بن عبد الملك عن مبلغ خراج بلدهم فقال خمس ما به قنطار و كذا و كذا قنطار
قال فحسبنا ذلك فاذا هو اقل من ثلثه الف الف دينار فقال المعتمد كتب الي
ملك الروم اني سألت صلحك عن خراج ارضك فذكر انه كذا و كذا و اخبرنا
في ملكتي خراجها اكثر من خراج ارضك فكيف تنابذني و هذا ارتفاع بلدك فحكك
المعتز و قال من يلومني على حب لاجد بن اسرائيل ما سالت قط عن شي الا جاتي
بقصه و قال عبد الرحمن بن جعفر بن سليمان مال السواد الف الف الف درهم

ما نقص ما في يد السلطان منه فهو في يد الرعية وما نقص من يد الرعية فهو في بيت
 مال السلطان وقال الهيثم بن عدي لم تكن لفارس كونه اهلها اقوى من اهل
 كورين كونه سهليه وكونه جليليه اما السهليه فلكسركر واما الجليليه فاصهبان وكان
 خراج كل واحد منهما اثنا عشر الف الف مثقال ولم يكن بالعراق كورة مثل جوخي
 كان خراجها مئتين الف الف درهم حتى صرفت دجلة عن جوخي فخرت واصابهم بعد
 ذلك طاعون شيرويه فاتي عليهم ولم يزل السواد في اديار منذ كان طاعون شيرويه
 ولم تزل فارس في اديار منذ كان ذلك الطاعون وكان المعروف باي الوزير الكاتب
 عمل تقدير الدنيا وعرضه على يحيى بن خالد البرمكي في خلافة الهادي سنة سبعين
 ومايه قال اثمان الفلات بالسواد ستة وثمانين الف الف وسبع مايه الف وثمانين
 الف درهم ومن ابواب المال به ايضا ربعه الف الف وثمان مايه الف درهم ومن الحلال
 البحرانيه ما يتاخره ومن الطين الاسود الانباري ما يفرق في الدواوين ما يتاخره ومن
 حملان كسكر من الورق احد عشر الف الف وستمايه الف درهم كور دجلة من الورق
 عشرين الف الف وثمان مايه الف درهم حلوان اربعة الف الف وثمان مايه درهم
 الاهواز خمسة وعشرين الف الف ومن صنوف السكر ثلثا مايه الف رطل
 فارس سبعة وعشرون الف الف درهم ومن ما الورق ثلثا مايه الف فارور ومن
 ما الزبيب والليثه وغير ذلك من الاشربة عشرون ومايه الف رطل ومن السفرجل
 ما يتاخره سفزله ومن الرمان مثل ذلك ومن الزبيب الفارسي بالكرهاشحي سبعة
 اكار ومن البسكجيين خمسة الف رطل ومن الطين السعيراني خمسة الف رطل
 كرمان من الورق اربعة الف الف ومايتا الف درهم ومن الثياب الجميه والنجيبه

وتسعون الف دينار فلسطين بلثمايه الف وستون الف دينار ومن جميع اجناد النمل
 من الزيت خمس مايه الف رطل ومن التفاح مايتا الف تفاحه ومن التين عشرين الف
 منا ومن الخروب ثلثون الف رطل من مصر سوى تينيس وديياط والاشمونيين
 فان مال هذه الكونه مصروف الى شري الخيل والتفقه على الطرز ثلثة الف الف
 وتسع مايه الف واربعون الف دينار ومن انواع الثياب الديقمي والتقصب
 وغير ذلك عشرون الف ثوب من الاسكندرية الف الف وثمان مايه الف درهم
 بركة الف الف درهم فريقيه ثلثة عشر الف الف درهم ومن البسط الكبار خمس
 مايه بساط من الزيت مايه الف مايه الف رطل من مكة والمدنه ثلثمايه
 الف دينار ومن التمر الصيحاتي الف رطل من الصالح حمسين رطلان من العيين
 ثمان مايه وسبعون الف دينار ومن العنبر ثمانون رطلا ومن صانف الخلل وغيرها
 من الثياب اربعة الف ثوب ومن الورس خمسة الف رطل ومن الزبيب خمس مايه
 قفيز من اليمامة والبحرين وعمان وسيرف من الورق ثلثة الف الف درهم
 ومن الثياب الصخرية خمس مايه ثوب ومن التمر السماي مايتا الف رطل
 جوالي الليفه والبصن وهدية السلم وما بين الماصرخ من الورق الف الف وثلثمايه
 الف وسبعون الف درهم ولم يثبت في هذا التقدير قنوين لاها تفريق في الكوا
 قال الاموار قال المفيد بن سليمان ارض الهازاخاس
 بنيت للذهب وارض البصرة بنيت النحاس وقال ابن المقفع اول سور وضع
 في ارض بعد لطوفان سور السوس وتستر ولا يد رس من بني السور السوس وتستر
 والبله وتكره وقال ابن الهند السوس مناسام بزوح فاما تستر فبعض الناس

تجعلها من الالهواز وبعضهم يجعلها من ارض البصرة وقال ابن عيون مولى المشرك حذرت
عمر بن الخطاب رضي الله عنه وقد اختم اليه اهل الكوفة واهل البصرة في نستر وحضر
وافتحها فقال اهل الكوفة من ارضا وقال اهل البصرة من ارضا فجعلها عمر من ارض البصرة
والاهواز هي سوق الالهواز ورامهرمز وايدج وعسكر مكرم ونستمر وچنديسابور
والسوس وسرق ونهر تيرى وساذرن وخولج الالهواز ثلاثون الف الف درهم
وكانت الفرس تقسط على خوزستان وهي الالهواز خمسين الف الف درهم مثايل
وبني سابور بالاهواز مدينتين سمي لهما باسم الله تعالى والاخرى باسم نفسه وجمعها
باسم واحد وهي هر مرد اردشير وسمتها العرب سوق الالهواز وبني چنديسابور
وكانوا غيضة فمن بها واکار الحرت ارضاها لقرب منها فقال له سابور اني اريد ان ابني
في هذا الموضع مدينة فقال الاكار وكان شيخا كبيرا وكان اسمه يل يعجا من قول
ان جاني كاتباً جاني هذا الموضع مدينة فقال شابور والله ما يتولى بناها والنفقة
عليها غيرك ثم امر بحمل الشيخ فحمل وامر حلق راسه ولجينة كي لا يشتغل عن التعليم
وضم اليه معلما واخذ بتعليمه وامر بقطع الخشب من الغيضة فقطع ونهر الشيخ في
الكتابة وحزنها وعرف جميع امورها في سنة فلما بلغ من ذلك غاية ما يحتاج اليه ادخله
المعلم الى سابور وعرفه امره وانه قد بلغ النهاية في الكتابة فحسب شابور وقال له يا بيل
تعلمت الكتابة قال نعم قال اذهب فقد تلدتك نفقات المدينة وامر ان يقوم علي
الفعل فبنى چنديسابور فلما فرغ منها نظر الي بعض جوانها يكره عليه من السبل فنقصه
وبناه بالاجر والكس ونى بايتها بالبن فاهل الالهواز يسمون چنديسابور سيلابا
باسم الشيخ الذي تولى بناها وانفق عليه ان وفيه ملك سابور بن اردشير ظرمانى

صلح الزنادقة فدعا سابورا الى مذهبه فآزال يسوته وياطله حتى استخرج ما
 ماعده فوجد دلعية للشيطان فلم يه افسلح جلده وحشى تبنا وعلق على باب مدينة
 جنديسابور فالباب الى المساعه يسمى باب الماني والزنادقة يحج اليه وتعظم ذلك الموضع
 ويقال ان معنى نسابور وسابور خواست وجنديسابور ان اصحاب سابور لما فقدوه
 لقول المنجمين له انك تشقى سبع سنين خرج هاريا سبج في الارض فخرج اصحابه يطلبونه
 فبلغوا نيسابو فطلبوه هناك فلم يجدوه فقالوا ليست سابورا اي ليس سابور ثم وقع الى
 سابور خواست فقالوا لسابور خواست اي طلب سابور هناك ثم وقعوا عليه بجنديسابور
 فقالوا لواند سابورا اي وجد ملك وبنار دشير مدنه سوق الاهواز ان قال الهيثم
 بن عدي اردشير خرمه حرق المسوقان ورجيل وانهار خوزستان السبع وهي شرق
 وراعه مز وسوق اهواز والشوش وجنديسابور وماذرو وبه سريه ويقال
 لابن بلحان ولاهبي من شاذروان تستر لانه بالهخر واعمد الحديد وملاط الرصاص
 ومخرج رجيل الاهواز من ارض اصبهان وصب في بحر الشترين وقالوا من اقام بالاهواز
 حولا ثم تفقد عقله وجد الثمنان فيه بينان فابا نصبة الاهواز فقنت كل منزلها
 من بنى هاشم وشراف الناس لطبيعتها ولا بد لها شمي فسخ الوجه كان احسن من
 ان يكون لوجه وشمائله طبع به من جميع قرش وجميع العرب فلقد كادت الاهواز ان
 ينقل ذلك وتبدله وقد حقيقه وادخلت الضيم عليه وبنيت اثرها عليه فما ظنك
 بصنيعه في سائر الجاسر وفساد عقولهم ولوم طبع بلادهم لا تراهم مع تلك الاسواق
 لكنهم اصبغ انفسهم بحون من التبن والبيان ما يحمداه من اهل بلاده ارفع اثره
 واليسار وان قال ذلك والمال منه كما يعلم الناس وقد اشتهر الربيع بن ابي عمير

المويل اليسير ولا يرضى لو لد له المودنين وحرص له على الادب بالخطا النفس كما تقدر عليه
والخوزي بخلاف ذلك كله فانه اذا ترعرع ولد كبير وعقل شغله بالفرة وابلاه بالاسفار
والكسب فهو الى بلد الى بلد ومن مدينه الى اخرى و ليست في الارض صناعة مذكورة
ولا ادب شريف ولا منزه محمود لهم في شئ منه نصيب وان حنوا وقل ودق وجل
ولم يربها وجهه خمر الصبي ولا صبية ولا دما ظاهرا ولا قريبا وهي قتالة للفرا وعلى ان
جماها خاصة ليست الى الغرب باسرع منها الى القرب ووباها وجهها في وقت انكشاف
الوفا ونزوع الخمي من جميع وكل محمودية الارض فان جماها لا ينزع عنه ولا تقاربه وفي يده
منها بقيه فاذا نزعته فقد وجدته نفسه منها البراة الى ان تقود بما يجتمع في يده من
المخلاط الرديه وليست كذلك الا هوار لانها تقاود من نزعته عنه من غير حدث كما تجاوز
اصحاب لانهم ليس يوتون من قبل القخم وللانكا من الاكل وانما يوتون من عن البلدة
ولذلك جمعت سوق الا هواز الافاعي في جبلها الطلعي في منازلها الماطل عليها والجرارات
في سوتها ومقابرها ولو كان في العالم شئ هو شر من الافاعي والجرارات ما قررت قصة
الا هواز عن توليد وتلقيحه وبلبثها ان من ودايها سباخا ومانع مياه وغليبه فيها
انهار تشتتها المسائل كنفهم ومياه امطارهم ومتوضيا تم فاذا اطلعت فطال مقعها
وطالت مقابلتها لذلك لجبل قبل الضخمة التي فيه تلك الجرات فاذا اقبلت نسبا
وحررا وعات حمرة واحدة قذفت ما قبلت من ذلك عليهم وقد خرت تلك السباخ
والانهار فاذا التقى عليهم ما خرب السباخ وما قد نه ذلك لجبل فسد الهوا ففسد بسان
كل شئ يشتمل عليه ذلك الهوان وخبر ابراهيم بن العباس بن محمد عن مشيخه من
اهل الا هواز عن القرايل انهم ربما قبلوا الطفل المولود فجدونه في تلك الساعة محموا

يعرفون ذلك وشحنون به ون ولقد اخبرني زيد بن محمد وكان صدوقا وكان اقام بالاهواز
 حيا وحيا شدة حرها ولثة هوامها وحياتها وجراراتها ما لم تقطع ثم قال وكيف لا يكون
 كذلك و طعام اهلها الارز وهم يخبزون في كل يوم فيقدر انه يسجر بها في كل يوم خمسون الف
 تنور فاطنك يبلد اذا اجتمع فيه حرها هواد بخار هذا النيران وحط بالله عز وجل انه عزه
 مرارا ان يعرف نفسه في المسرقان لما كان يدق الكرب وشدة الحر والسموم ويقول اهل الاهواز
 جيلهم انا هو من عذ الطوفان بحجر وهو حزينت ويزيد في كل وقت ان قالوا لنا السكر ونوع
 التمر وهو حذق الامة في اتخاذ انواع السكر وهم الخزان السوسى والديراج المشتري وكل طيب
 على الاهواز فانه يستحيل وتذهب رائحته ويبطل حتى لا ينتفع منه بكثير شي والاهواز
 افتتحها ابو موسى الاشعري في ولاية عمر بن الخطاب رضى عنهما واخر مدنه افتتح والاهواز
 لسوسى فيما افتتحها واخذ المدنه وسبى الذرية وضمها لخراسان فبينا هو مخصى ما فيها كان في
 نفعها نحو من ثلثها خزانة فرأى خزانة منها وعليها ستر عليه الذهب فامر خزانة القلعة ان يفتقرو
 فحلوا يكون ويخلفون انه ليس فيه شي من الذهب والفضة فجعل ابو موسى لا يزيد ذلك الا
 حرمه على نحه حتى هم بكسر الباب فلما رأى الخزان ذلك قالوا له نحن نصدقك عما نبيه
 قال فوفوا فابو فيه جسد انيا قال وكيف علمت ذلك قالوا اصابتنا القحط سبع سنين
 متوالبه حتى اشرفنا على الهلاك وكان هذا الجسد عندنا وقرم من النصارى يستعقبون
 به د جديون فيستقون مخصبون فابتناهم وطلبنا اليهم ان يعبرونا نابوا علينا فهداهم
 خمسين الف بيت فاعلى ان نستسقى به في عامنا ذلك وترون قد دفعوا الينا فلما استسقينا
 به سفينا والحديف فضننا به وجلسنا عن اصحابه ورغبنا فيه فهو عندنا نستسقى
 به في جذبون من ابو موسى بفتح لباذ في البيت سرر عليه رجل سيب وضع

مرفقة على ركبته اليمنى فكتب ابو موسى ليا عمر عليه فتح المدينة ويتص عليه خبر دانيال عليه
السلام فسأل عمر رضي الله عنه من حضرته من المسلمين فخبروه انه بنى وان تحت نضرا ما غرأ بيت
المقدس وسبا اهله كان دانيال من سبي ونقل الى ارض بابل فلم يزل بها حتى مات فكتب
عمر لاي موسى خب من بالذي انتهى اليه من امره وامره بان حنطه ولفنه ويدفنه عن غير
ان يغسله ويوزن دفنه اياه في جوف الليل حتى يكون الله تعالى هو الذي يعثه كما يعث خلفه
فلما انتهى اليه كتاب عمر ان اي موسى عمدا الى نهر فرأى انهار السوس فامر بسكره فسكرو ثم حفرو لدانيال
في جوف النهر ثم عمدا اليه فحنطه ولفنه وحمله واربعه من المسلمين في جوف الليل فقبرو به
ذلك النهر ثم اجري عليه الماء فلم يعلم احد موضع قبره الى يومنا هذا ان ويقابره بخذ
خاتما كان في اصبعه وكذلك يقال ايضا انه وجد معه كتيب فيها اخبار الملاحم وما يكون
من الفتنة وانها صارت الى كعب الاحبار وعسكر مكرم نسبت الى مكرم بن احد
بن جعونة بن الحرث بن عمير بن وكان الحجاج بن يوسف وجهه لمحاربة خوزاذ بن يارس
حين عصى وحقق باليدج وتحصن في قلعه يعرف به فلما طال عليه الحصار نزل مستنجيا
يلحق بعبد الملك بن مروان فظفره مكرم ومعه درتان في ثلثسوة فاحذره ويحث به
الى الحجاج وكانت هناك فيه قديمة فبناها مكرم ولم يزل بنى ويزيد حتى جعلها مدينة
وسماها عسكر مكرم وقال الثوري الهواز تسمى بالفارسية هور مشير وانما كان
اسمها الهواز فغيرها الناس وقالوا الهواز وانشد لاعران
لا ترجعن الى الهواز ثابنه وتقععان الذي ما جانب لسوف
ونهر يربط الذي امسى يورفتي فيه البعوض ينسب غير تشيتيق
ونهر يربط كان عند مراح للبه فقد لت العانة نهر يربط كما قالوا ادر يطحنون وقالوا

وقالوا اجل كان نسي نهر نبط وذلك انه كان لامرأة بنطية خفيف وقيل نهر بيا واهل
الاهواز الم الناس وانهم وهم اصبر خلق الله على الغربة والتقل في البلدان وحسب
انك لا تدخل بلدا من ساير البلدان ولا اقليما من جميع الاقاليم الا وجدت في تلك المدينة
صفا الخوز لتخيم وحرصهم على جمع المال و ذكر الاممعي قال الخوزم الغلة وهم الذين
بنوا الطرح واسمهم نشق من الخنزير ذهب الى ان اسمه بالفارسية خو تجملته العرب
خنزيرا والى هذا ذهبوا وقال الخوزون معنى قولهم خوزى اى زيهم زى الخنزير
وروى ابو خنبر عن علي بن ابي طالب رضى الله عنه قال ليس في ولد ادم سُر من الخوز
ولم يكن منهم مني قحط ولا حيب وقال عبدالله بن سالم خلق الله البخل عشرة اجزا
تسعة في الخوز وجز في ساير الخلق وقال علي رضى الله عنه فيما روى عنه على مقدمة الدجال
رجل خوزى يقال له مهران وقال عمر رضى الله عنه لئن عبت الى قابل لا يبعن الخوز
ولا جعلن اثمانهم في بيت المال وفي خبر آخر من كان جان خوزيا ولحقج الى
ثمنه فليبعه وكتب كسرى الى بعض عماله ان ابعث الى بشرطعام مع شر الناس على مشر
الدواب فبعث اليه براس سمكة مالحمة مع خوزى على حماره وقال ابو وايل خوجناع ابن
مسعود الى ذرية بالقادسية فجاءه رجل من الانباط في حلجة فالتفت عبدالله الى اصحابه فقال
سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول تاركوا التوك ما تركوكم ولا تجاوروا الانباط
في بلادهم واذ اراهم تداظروا اسلامهم وقرأوا القرآن وتكنوا في المربع واحتوا
في الجاسور اجعوا الرجال في كلامهم فالهرب الهرب ولا تتكلموا الخوز فان لهم اهل فاندعو
وعبروا وقال
محمد بن فضال حدثنا ابراهيم بن الحسين حدثنا بشر بن مهران ان ابا عبد الله عليه السلام
حدثنا ابو عمر عن ابي

وكان المهام كسرى وسيرين مع الشيخ موبد الموبدان

من خلق وقد ضمن جميعا الصحو في مطارف الأرجوان

وبقر ميسين الدكان الذي جمع عليه جماعة من ملوك الأرض منهم فخور ملك الصين
وخاقان ملك الترك ودهر ملك هند وديسر ملك الروم عند كسرى بر ويزد وهو دكان
مربع مائة ذراع في مثلها من حجارة مهندمة شجرة سماير الحديد لا يتبين فيه ما بين الحجر
فلا يشد من رءاه أنه قصعة واحدة قال أبو عبد الله محمد بن إسحق رأيت الحسى رأى
سرح في المناوم بعد موته وكان في أساء ان علي بن علي خير شديد يزور من صون وكيف صور نفاك
أكتب أسانيسوا بملاس لصخور ولم استوفوا من صغار الأمور وصوروا الجوز به بار
في الصخور الكبار كان ميسمو اجنه ولا نار في بنه اللوان وعجرو صله وعجايبها
قال بطليموس في اختلاف الأسماء التي ألصقوا بها وأخلاقهم وأجسامهم وطبايعهم وجميع حالاتهم
من ثلاثة وجوه: واحد ما من بعد الأرض من حصة الاستواء وهو مثل البلاد والخرافاع الخ
ثمثة أو ستة والثاني من قبل طبائع البروج المحاذية لسمت تلك البلاد والغالبة
على جبايعها والثالثة بعد للبلاد من مدار الشمس وقربها منه فاما أرض العاصم في ربع
الأرض الشمالي فما كان منها ميناها وهو ما بين تغير الربع إلى تغير النصف وهو الذي
محاذيها من البروج ما بين الحمل إلى السرطان فإذا توسطت الشمس وسط السمات
على سمت دوسم فاحرقتهم فلذلك صارت أجسادهم سودا وشعورهم قطعا وحشيتهم
ذاتة بجبايعهم حارة وعادة أشكاهم متوحشته لشد حر أرضهم وهم بلجشة والخرج
والنوبة ونوع لسودان وليس يكون ذلك فيهم رصدهم ولكنه يكون في أهل المحيط
ولذلك يسر دواب أرضهم وشجرهم في جميع ذلك لحرته أرضهم وأما ما كان يتبعها

من ارض فلما عدت رووسهم من مدار الشمس وحرارتها ومدار البروج كان
مكانه بارد انما تم كثر لوضوئها ويكون لوانهم بيضا وشعورهم بسيطة ولجاذبهم غضا
وصبايعهم في البرد وشكلهم متوحش لشدت برد ارضهم وشتاوم شديد مفرط البرد
وشجرهم غمام ودوابهم على مثل هوا ارضهم وهم نتركون وامان كان من البرد
دووسهم تحت لمرصان ومن سمت رووسهم تحت الدرس فلان الشمس لا تستوي على
رووسهم ولا منهم بميلوا اليها جدا فلذلك هواهم حسن التمزج وموضع معتدل ليس
فيه برد شديد ولا حر شديد وانما فيهم وجسامهم وسطه وطبايعهم معتزجة ومنهم
في جميع حالاتهم متقاربة ومن كان من هوا لا يمانع لعدته اهل ذن ونفسه
ودقة رصو عه بانجوم وغير ذلك من علوم قرب سمت رووسهم مدار
الكواكب الجارية والبروج فمن جاز ذلك تدرعهم نفوسهم الى طلب علم النجوم والادب
ومن كان مشرقا فهم عدوون وانفسهم شديدين وهم اهل تافه في الشرف والتواضع
لان مشرق فيه طبيعة الشمس ومن يعرف منهم مغربا منهم موثون والجسمه لينه
وعنه عايم حقيقه لان مغرب للشمس اولد رويته من مهلك من مغرب فلذلك جوع مغرب
موثالين والشمس خلاف مشرق وفي هذه الاقسام قسم مختلفه في النسبه والطبيع
والادب والخلق والمخيط بهم من هوا الحار والبارد والمعتزج وذلك منقص ويزيد
في كواكب ومكان على خوار تنافع الارض وانخفاضها وادليل على ذلك ان بعض
ناس صاوا بواشيه وهم صحاب السفن المحرقة بقرب ارضهم من البحر وصاروا في
الهداه وريسه من طب بارد وكث خبيرهم ولذلك موافقه اوقافهم للبروج
التي تليها في الصبيح وان صبيح كل رايه على مثل صبيح البروج التي تنواه ووسمت

الارض

الارض لعان على اربعة اجزاء اولها جزا اوردس وهي من الثمار و ابره بوقها من
 مثلثات البروج التي لها بين الثمار و اندبور وهي ثلثة الخمار و الاسد و القوس و بدرها
 المشترى و المريخ و جميع ما في هذا الربع من الالم يوبطانيه و عاليا و جرمانيه و انوليه
 و سفليه و طونيا و هم اء زاعير خاضعين لحسنون اخذ السلاح و العمل به و هم اصحاب
 زنى و لباس محبون بجامعة الذكر ان يغارون عليهم و لا يرون ذلك شيئا و كما انما
 و انفسهم مذكرة و ليست لهم غير على النساء يهوز عليهم بجامع و السرب الثاني
 هو الذي من الجنوب و الصبا و هم مثلثات الثور و العذراء و الجوزي و الى تدبيرهم نزهة
 و زحل مشرتين و طبايع هذه الكواكب على نحو طبايع الذي تدبيرهم فانهم يسجدون لها و يسمون
 الزهرة ائبس و الرجل مسون و فيه نهنه بحسب و زرع الاشيا قبل زحمت و يحسبون
 لعناتهم و اخواتهم و جميع الامانات لتدبير الزهرة و زحل اياهم و فيها نورع كل ان الزهرة
 طبعتنا الورع و يذدم حارة و محبون للجمعة و الرقي و رقص و نلهو و اللجون من
 جل نزهة ايضا و كما يحسبون المذكورين و يحسبون امهاتهم و يولدونهم ريدون ذلك تنقبها
 من انفسهم عظيمة و هم اشد انا تلون لتشرتو رجل و ضييب عند الربع من وسط
 الارض زروميا و قيلسوسينا و تورما و حلمايا و هذه البلدان بين شمات و اندبور
 هو كحل و الاسد و القوس و الى تدبيرهم المشترى و المريخ و الشمس و عصاره و لذلك
 صاروا اهل تدبير و صناعة و تجار و عقل و سخا و كتابة و فيهم عش و حشد و اما
 السبع الثالث لسانه من اسية الكبرى فالبلدان التي فيها على نصف فنه ارضية
 هولى و الثانية و الثالثة و لربعة و البلدان التي بين الثمار و الصبا و هو احد اربع
 التي تقال له الجامع و اولها من الثلثا التي بين الثمار و الصبا و هي جز و الميزان
 و تدلو

واصحاب تدبيرها زحل والمشتري حشرقين فلذلك صار الذين في هذه الكور يسجدون
 للشمس والمشتري وهم شبه يون المجرس وعبادتهم وآدابهم حسنة ولم ملاحظة وقبول قاضين
 للحق مقتصدون في مجامعة النساء ومحزون البر والصلوة وعامة ذلك من تشرية زحل والمشتري
 كما الربع الرابع الذي بين الحوت والميزان واليه من الثلثات السرطان والعقرب والحوت
 ومدبرهم من الكواكب المريخ والزهرة مغربين فاسما الام التي في هذا الربع ثوبه وميدانية
 وافريقية وحور طليبا وطنجة وبراميه فلذلك اهل هذه البلاد ملكون رجلا وامرأة
 فاذا الرجل فملك الرجل والمرأة تملك النساء ومحزون بحبسه الاناث وعامة تكاحهم زنا
 يحبون الزينة والمال ويزيتون بزمن النساء واهل الزهر وهم اهل عشق وسحر وجماعة
 انفسهم في المهلكة من اجل المريخ وولاية ايامهم ونصيب هذا الربع من وسط الارض
 وسقي وترقي والبرط السفلي واطرز المغرب وما رشا والحيشة والاسطون وهم ما بين
 الشمال والسمان وهم من الثلثات الثومين والميزان والدنو ومدبرهم من الكواكب زحل
 والمشتري وعصارد واهل الكور نقرته من مدار الكواكب الخمسة الجارية الا ان كانت مغربة
 ولذلك هم اهل تدبير وتعظيم الالهة يعرفون حقا ومحزون للنباح ولم اداب كغيره مختلفة
 ولديان متفرقة وانما ملكوا انوا اذ كجيتا جابر بن واذ املكوا كانوا اهل صب انفس
 وعفوية كثرين وخلقتهم على نحو طبيعة ارضهم وعامة ذكر انهم ضعفا من ثون متكون
 الجماع من حيث ينبغي واثون النساء من حيث ينبغي لتقرب الزهر من وذكروا ان الارض
 لما وسير الطبايع لويه وان استدان الارض كلها وجبالها وبارها اربع وعشرون
 الف ميل وان قطرها وعمره وعرضها سبعة الف وستة وثلاثين وانهم استدانوا ذلك
 بانهم اخذوا ارتفاع القطب الشمالي مع يد يثين بها على خط الاستواء مثل مدينة تدمر

ذكرهم

والرقة فوجدوا ارتفاع القطب في مدينة الرقة خمسة وثلاثين جزءا وثلاث واربعين
القطب في مدينة التدمر اربعة وثلاثين منها ما يان جزا وثلاثون ثم سحوا ما بين الرقة وتدمر
فوجدوا سبعة وعشرين ميلا فقلوا ان لكل جزء وثلاث جز من اجزاء الفلك الماعلم
فالقطب من الفلك سبعة وستين ميلا من الارض والفلك ثلاثاوية وستون جزءا اعلى
ما اتفق عليه علماء الروم والهند وبابل وانما تقسمه هكذا لانهم وجدوا الفلك قد اقتسمته
البروج الاثني عشر وجدوا الشمس تقطع كل برج منها في شهر وتقطع البروج كلها
في ثلاثاوية وستين يوما هذه القسمة والمقاييس استدركوها علم الساعات والكسوفين
وبها استخراج الامرات والاسطرلابات وعليها وضعوا كتبهم وقانوا ايضا
الفلك مستديرا واستدلوا بذلك لانه يدور على محورين قطبين اللذين هما القطب
الشمالي والجنوبي فاما اهل البلدان التي تالت الى ناحية الشمال فانهم يرون
القطب الشمالي وبنات نعش ولا يرون القطب الجنوبي ولا الكواكب القريبة منه و
لذلك صار سهيلا لا يرى بناحية خراسان ونرى بالعراق اياما في السنة ان فاما في
البلدان الجنوبية فانه يرى فيها السنة كلها فنتى مال الى الناحية الجنوب غاب عنه القطب
الشمالي والكواكب التي تقاربه وهذه الكواكب التي هي قريبة من القطب تدور حوله
دورا نامستديرا مستويا يرى بالعيان مثل الشمس فانها في الصيف تطلع من وسط
المشرق ثم تصعد في الفلك صعودا مستويا ثم تهبط على شمال ذلك البرد ثم تغيب
تحت الارض قد ورضاك مثل ما تدرها من ارض حتى تطلع ونزعا ان الجواهر التي
خدروا بها من ذلك انك اذا لمحت فيه غابت عنك الارض والجمال شيئا بعد شي حتى
رجم ذلك كله ولا ترى شيئا من شوارع الجمال فاذا اقبلت نحو الساحل ظهرت

لك قلة الجبال ولجسامها شئ بعد شئ فاذا قمت من الساحل ظهرت الارض والاشجار
والارض تمان احد ما سكن والمخرج غير مسكون والمشكون منه تمان احد ما مفرط
لحره ومهجة اليمتن لان الشمس تقرب منه فيلهب هواؤه والاخر جهة الشمال وهو
مفرط البرد لبعدها عن الشمس من فلك مدنه موضوعة في جهة المشرق فهو اشتا جدا
واقل استقانا لان الشمس تصفى تلك المياه التي تجري فيها والمدن الموضوعة بازاء المخر
تكثر امراض اهلها لان مياههم كدر متغيرين وهواؤهم غليظ لانه تبقى تلك الرطوبات فيه
فتغلظ مياههم والمدن الموضوعة على جهة الجنوب تكون مياهها حارة كدر متغيرين
بالحة لينة تسخن في الصيف وتبرد في الشتاء وابدان اهلها رطبة لينة لما تحلب اليها عن
الرطوبات من ارضهم وتكثر نساؤهم الاستقاط بسبب الرطوبات ولا يقدر وزن ان يكثر
من الطعام والشراب لضعف روسهم لان كثرة ذلك يعم ادغمتهم ويغيرها وقل
ما يمرض لهم الحميات الحارة والمدن الموضوعة في جهة الشمال الى اذاية فان مياهها
فاسدة رطبة ثقيلة النضج واهلها طوبية لصحة ابدانهم وكثرة فضول الروس وتكون
اخلاقهم وحشية وتقل عمل نسائهم لكنهن لا يستقطن لبرد الماء وبسبه ويلدن بشدة
وصعوبة ويتسع لذلك صدورهن وانما رقت سوقهن لارتفاع الحرارة عنها ويكثر
الاكل ولا يكثر وزن الشراب لان قال وسكان ناحية الجنوب سود جماد رفاق الكعوب
كحل العيون سود الشعور خفاف اللحم فيهم الحفظ والذكا والبر والطرب والمرص
والسقة وسكان ناحية الصبا قرب شهابا اهل بلجة الجنوب وهم دونهم من
واهل المغرب مختلفون في مياههم فاما سكان سواحل البحر منهم فقرب شهابا من
سكان ناحية الجنوب وسكان ناحية الصبا قرب شهابا من ناحية الشمال واهل

الهند مترجون لان بلادهم من بلاد الشمال والجنوب ولذلك حسنت احوالهم و
 اجسامهم وجوههم واعتدلت وكذلك من كانت محلته بين الشمال والجنوب وهم
 اهل مزاجا وحسن عقولهم واهل مصر اهل غفلة وقد فطنة والبربر الفطنة
 فيهم ثاشيه وليس منهم كبر ولا لم مكرن والروم اهل صلف وتكلفن واهل الشام
 اهل غفلة وسلامتهن واهل الحجاز اهل معازف وهو ومداعبه وتايثهن واهل
 العراق اهل فطنة وعذرهن واهل الهند اهل غفلة وشجاعة ولينهن واهل الصين
 اهل طلب وخفة ولجين وجذق بالصناعاتهن واهل اليمن اهل غفلة وخفة ولينهن
 واهل خراسان اهل غفلة وعمل وحرص وشجاعةهن وقال بقراط في كتاب الماهوية
 والبلدان ان ما كان من الاوصار متابل شرق الشمس فربما سليمة وما من عذب واهل
 قلما يضرهم تغير الهواء وكان يقول المياها التي تبع من مواضع شرقة ومن نارغ و
 رواي افضل المياها واصحها وهي عذبة وبلدها اصح البلاد ولا محتاج الى كثير مزج
 ولا سيما الشربة الصغرى لانها تكون طيب الريح اضطرار ان وقال قسطوس في كتاب
 الفلاحة اصح مواضع البنيان ان يكون على تل او كرش وثق لتكون مطلا والحق ما جعلت
 اليه ابواب المنازل وافندها وكواها المشرق واستقباله الصبا فان في ذلك صلاح
 لا بد ان لسرعة طلوع الشمس ومرارها عليهم وان توسع البيوت ويرفع حيطانها وتكون ابوابها
 الى المشرق ان يريح الجنوب اشد حرا واثقل واسقم واصح البلدان ما كانت على الجبال
 والاماكن التي توجه حبت الصبا وما كان في تقور وانوار مواجبه لريح الجنوب او
 الدور مني مواضع رديه مولدة الامراض والحوادث ان تتخذ الدور من الماء والمشرق
 وان يكون مشرقية والبساتين غربية وقرب منزلة من النهر فان اقل اية مني

٥٥

بعد عنه و قالوا النكن دوركم شوقه و ضيا علم غريبه و قال ابن كلب جميع خصال الدار
 ان يكون على حرق نافذ و ماؤها خارج و ليس عليها مشرق و حدودها و تكون من الماء و السوق
 و يصلح انيتها لحظ الرجال و بل الطين و موقف الدواب و ان كانها ما بين فذلك مثل ان قال
 اياس معاوية يقول شرفي كل بلد خير و افضل من غيره و كان يقال الجارثم الدار كما الرنق
 ثم الصنوق و قال يحيى خالد دار الرجل ديناه فينبغي ان يتوق في دهلين فانه هذا ان
 و منزل ضيفته و مجلس صديقه الى ان يوذله و مستراح خربه و موضع مودب و ولد و سمي
 حرام المستاذن عليه و و ما قدم موسى جعفر على المهدي كلمه في ذلك فقال له انا ناظر
 في ذلك ولكن ان حدودها قال ما الهول فعرش مصر و الثاني دونه الجند و الثالث الحد
 و الرابع سيف البحر فانه فقال المهدي هذا الدنيا كلها فقال موسى جعفر هذا كان في ذلك
 اليهود فافاه الله على رسوله صلى الله عليه و سلم و هن علي رجل من ثقيف من فطولب به
 فقال له الحسن البصري بع ارضك و اقض دينك و ارح نفسك فقال له يا سعيد انا اهل
 بيت لا يتبع التراب حتى يصل الى التراب و قال عيسى بن بشر اللواتي ارثت شراد ارضك
 جعفر بن محمد رضي الله عن ذلك فقال شترها فان الدار ملكه و في بعض خبر قال من
 قدم بلدا فلخصه ترابه و جعله في مائه و شربه في مائه و قال قتبيه بن مسلم الحسين
 بن خلف ما السرور قال امرت حسنا و دار قورا و فرس مرتبطه بالفنان و قيل لرجل بنى
 دارا و اعظم النفقه عليها ما اشد ما هو عليك في بنا هذه الدار قال اشد ذلك جمعافا
 النفقه و اسهل الامور ان تنفق و قال بعضهم سعة الدار تزيد في عقل الرجل كما ان ضيقها
 يسفر عن عقله و ذلك ان الرجل اذا كان ضيق المسكن فدخل اليه مثل قصف عقده عند
 حرمه مخافة ان يبدو منه عورة او يظهر منه من ماله تحتها ظهور فاذا كان واسع المسكن

فجمع عقله معه و ذكر سبب من القرد ما ناله لما فرغ من الدار التي بنته كما نوسرول
 بالمهينة العتيقة اعلم بذلك فامر المهجين باختيار يوم لينتقل اليها فيه ففعلوا ذلك فلما
 دخلوا وقد نصب سرير وسدت مستون وهي له تاجه فلما استوى على السرير وراى ماها
 وحسنها وجلاله فرشها والتها استعبر عند ذلك بما يكمل خطه ساه من ذكر الموت
 وقال اذا كان سرور الدنيا الذي يمنعه فانى ولكن ما يوبه من اعيانها فيكف بسرور
 الخضر مع بقاها وخصوصه من كل مكرره وان هذا العبد ينبغي له التسقط على ذى حمى
 يبرغض الكثير الفانى القليل الباقي وما احسبنا الا ومجد امرنا من الدنيا بما رخصنا من
 مخفوض محاييلها واشخصنا الابصار الى ما تطاها من اعلام غرورها ونحن احريان
 توجه ذلك جهته فيكون غفرا لنا لما بلغته الدنيا فبا من نعمته ان ثم قال ايها الناس ان
 الذى يلعننا منه باقى قدرتنا لا تمتنع من الخراب والى نوزغنا اياه وقد ايانا وان
 حده قليل الغنا عند طول الاجل ناثم نادى بمناذيه ان الملك يعزم على كل من حضر
 الامام فاخير يعيب ان عمره فى بنا الملك فاجح الناس جمعا عن ذلك فقام رجل من
 المنظر ذاهية فقال ان الملك قد عزم علينا بما عزم فلولا التاثم من عمره لكان موضو
 عنا ما امر به فلذلك نستجير ان نقول ما وافقه او خالفه ومن عيوب بناه انه بنى في
 هبة من الارض لا تتع عليه العيون حتى تقرب منه واولى المواضع بنا المدين والدور
 المشرف من الارض لعلوا على ملحها وينظر الوفود من بعد ومنما ان منزل نسا به اهل
 منازل وذلك دليل في الطرة على ان امر النساء سيعلموا على ابور الرجال ومنها ان حق
 حن الداران يهر بلجزم والحاشية ولكن من يدخل وطريق وهذا الصنف بفضل عن
 حاشية الملك وخواصه وينسج عنهم والحزى ولست اذكرها فان نزل الملك قد عرفنا

والا فليعني من ذكره فقال له انوشروان كانك تقول ان لم اتفق فما علت من هذا
درهما من بيت اموالنا وانما علت ذلك مما اتت علينا اطراف الماسه ونحو الخيل من
اموال اهل خربنا واعداء اهل بيتنا المكتسبين لخورتنا قال ليز قال الملك ذلك فما اقلها
الما بالتلاف راس من راس ما ورته ولا عوض منيم ما خطر بهم فيه وعوضهم له فهذا
الذي عندي من عيوب هذا البتان نقا امر رجل آخر فقال قد سمعت مقال هذا
في عيب ما عاب بها الملك وانا اقول مثل قوله عن فضل طلعتة منه ورضاها عنه
تقد بلغ غاية الاستحاط للذين الذي رضاه خلاف رضاها وان كان الملك باه لجماله
بما فيه فليس باصفر الخطا من ولا اقلها بما لزمه من وزره بل هو كان ذلك على معرفة فيما
لا شك فيه من التقصير عن شكره لذن الملك هو الجاني على نفسه واشد من وزر واخشن
ان الملك عسى ان يقول اني انما اردت بما شئت من هذا البنا المخرور الذين وتخيتم
امر فليتنظر فان كان شي من امر الدين موافقا لمرادهم او يفرحوا وما اذ لم يفرحوا
تقدر من رتبة نطفه وكذلك العايب له والما فالعيب في ذلك لازم له دون غيره وان قام
اخر فقال قد سمعت ايها الملك ما قالوا وسبقا في به واشد منه واعيب ان كان خاصة
الملك ولجبا لم يجهلوا ههنا واعضوا عليه فلم يود احد منهم اليه شي من حقه في تبينه
له او جهلوه ولم يعرفوه نكل احد اغني له وافصح منهم له ولبحق بالموضع الذي وضعهم به ثم
اطرق الناس فقال الملك خافضا صوته قد علمت ان ام الفواش لم تكن لقسوغنا ما تعجب
به من مجلسنا هذا حتى يكره علينا ومن طبع في ذلك من واهها فقد لزمته لغيره والخطا
ثم سأل المتكلمين ان ذام قوم متطلون اثنان من اهل قسستر والاخر من اهل اربور
فامر بانصافهم وانشد اي طم القتم من يحي المرعي بن ادراس

فرغانة ثم الى فتاعش فراسخ والى مدنه اولى عشرة فراسخ والى مدنه جوتكين
سبع فراسخ والى بعقبه مسينة يوم والى الكناس مسينة يوم واطاس هذ مدونه
على عقبه مرتفعة ثم الى بوشجان الاعلى مسينة ستة ايام من بوشجان الاعلى
الى مدنه خاقان التفرغ مسينة ثلثة اشهر في قباي كبار وخصيب واهلها اتراك
بهم مجوس يعبدون النار وفيهم زنادقة والملك في مدينه عظيمة لها اثنا عشر بابا
حدبدا واهلها زنادقة ومن يسارها كيماك وامامها الصين على ثلثمائة فرسخ والملك
التفرغ خيمه من ذلك على اعلى قصر تسع مائة انسان ترى من خمس فراسخ
فاما ملك كيماك ففي خيام تتبع الكلان وبين طراز وموضع مسينة احد وثمانين يوما
في مفاوز ورجال وادوية فيها الطاعى وغيرها من الحيوانات القتاله والطرز
آخر اهل اسلام من هذا الوجه وروى عن عبدالله بن عمر قال رايت النبي صلى الله عليه
وسلم يشير يمينه الى المشرق ويقول ان الفتنة ها هنا حيث تطلع قرن الشيطان
وروى عن عمره انه قال وقد خرج من خراسان لخدمته الذي اوجنا منها لتطون
خراسان طي الامديم حتى يقوم الحمار الذي كان فيها الخمسة دراهم بل الخمسين والخمس مائة
ويروى عن النبي صلى الله عليه وسلم انه قال ان الدجاج يخرج من المشرق من ارض يقال
لها خراسان يتبعه اقوام كان وجوههم المجاز المطرقة خراسان
الذي وطف على عبدالله بن ظاهر من خراج خراسان وللعمال المضمومة اليها لستى
احدى واثنى عشر ومائتين الف درهم الف درهم في قومس الف الف وماية
الف وستة وتسعون الف درهم جرجان عشر الف الف وماية الف وستة وسبعون
الف وثمان مائة درهم كرماني مائة وثمانون فرسخا في مائة وخمسين فرسخا كرماني الاكثر

ستين الف درهم من مجستان بعد المنكسة من خراج فرامررق والرخ وبلاد
 الداورد وابلستان وهي من ثغور طخارستان وهو تسع مائة الف وسبعة واربعون الف
 درهم ستة الف الف وسبع مائة الف وستة وسبعون الف درهم من الطبسين مائة
 الف وثلاثة عشر الفا وثمان مائة وثمانون درهما من قهستان سبع مائة الف وسبعة و
 ثمانون الفا وثمان مائة وثمانون درهما من نيسابور الف الف وثمان مائة وثمانون درهما
 نسا ثمان مائة الف وثلثة وسبعون الفا واربع مائة درهم من ابورد سبع مائة الف درهم
 سرخس ثلث مائة الف وسبعة الف واربع مائة واربعون درهما مرو الروذ وورستان
 بها يقال لها طنج اربع مائة الف وعشرون الف واربع مائة درهم من الطالقان
 لحد وعشرون الفا واربعمائة درهم من غرجستان مائة الف درهم ومن الغنم القنم القنم
 بلاغيسن اربع مائة الف واربعون الف درهم من هراة ولسفراه واسفندنج والالف
 وماي الف وتسعة وخمسون الف درهم من كور طخارستان بمائة الف وستة الف
 درهم من الفارياب خمسة وخمسون الف درهم من الجوزجان مائة الف واربعة و
 خمسون الف درهم من الختلان ظم اثنا عشر الف درهم من بلخ وشيخان وجيا لها
 مائة الف وثلث مائة وتسعون الفا وثلث مائة درهم من فير و غس اربعة الف درهم من ترمذ و
 القادره من الروب وشيخان اثنا عشر الف وست مائة درهم من البليان خمسة
 الف درهم من برخان جومرين والنجان مائة الف وستة الف وخمسة مائة درهم
 الترمذ سبعة واربعون الفا ومائة درهم من الميقان ثلثة الف وخمسة مائة درهم
 كوكن اربعة الف درهم من شفتان اربعة الف درهم من وجان عشرون الف درهم من
 الميزجان القادره من الحرون اثنا عشر الف درهم من الكنت عشة الف

الف درهم من الصقايان شبيه واربعون الف درهم من الحارثية الف درهم
 وثلاثمائة درهم من الواشجر الف درهم من الصدين والرخشان اثنا عشر راسا وثلاثة
 عصف دابة من كابل الف درهم وخمس مائة درهم من الوصاف الف درهم من قصبها ست مائة الف
 درهم من وكابل من ثغور طخارستان ولها من اللد واران وجواس وخنك وجين
 وكابل عود وناجيل وزعفران وعليلج كلها من نخه الهند من نصف شعوز الف
 درهم من كيش مائة الف واثنا عشر الف وخمس مائة درهم من اليتم خمسة الف درهم من
 الباكين ستة الف وما يتا درهم من رستاق جاوان سبعة الف درهم من رستاق
 الدبور الف ومائتا وعشرون درهم من افه ثمانية واربعين الف درهم من جوارزم
 اربع مائة الف وتسعة وثمانون الف درهم من آمل مائتا الف وتلك وتسعون الف
 واربع مائة درهم من دراء المهر بخارا الف الف ومائة الف وتسعة وثمانون الف
 وما يتا درهم من غطريق فيه المسعد وسائر كور نوح بن اسد ثلثمائة الف وستة وعشرون
 الف واربع مائة درهم من منها على فرغانة مائتا الف وثمانون الف درهم من وعلى
 مدائن الترك ستة واربعون الف واربع مائة درهم خوارزميه من الكرايس
 الغلاظ الكندجيه الف وسبعة وثمانون الف وثمانون الف ومن المرور وصنح للحدود الف
 وثلثمائة قطعة نصفان فالجميع الف الف واثنا عشر وسبعون الف درهم حمويه منها
 على المسعد والمعدن باليهم ومعدن الملح بكش الف الف وتسعة وثلثون درهما
 حمويه من وكش ونصف والشم من كور المسعد اسد شنه خمسون الف الف درهم
 وسار مائة واربعون درهم حمويه من الشاش ومعدن الفضة ست مائة الف وسبعة
 الف مسيبيه من حجنه مائة الف درهم مسيبيه من فجميع خراج خراسان

١٢

و ما صنع الى عهد الله بن طاهر من الكور و الاعمال لربح ما به و اربعون الف الف
 و ثمان مائة الف و مائة و اربعون الف الف درهم و ثمان مائة الف الف درهم
 و من الغنم الفاشاة و من السبي الفاراس و اثنا عشر لسانا قيمتها مائة الف درهم
 و من المدور و صلب الحديد ثمان مائة قطع متصنين و القول في التراك
 روى عن حذيفة انه قال تغلب الترك على الكوفة و تغلب الخزر على الجوز و تغلب
 الروم على الشام و يروى عن النبي صلى الله عليه وسلم انه قال لغز خن الترك
 اهل العراق من بلادهم قال و كتب عمر رضي الله عنه الى عماله اذا اصبتم احدا
 من الاترك فانه لو اعتقه فان لم يخرجه بعد ما تبين فاذا اخرجوا كانوا اشد كلها
 على حافي ابيكم ما في اديهم و يروى عن النبي صلى الله عليه وسلم قال التراك لول
 من سلب امتي ما حوزوا و يروى عن عبد الله بن عباس انه قال والله لكونن للخلافة
 في بلدي حتى تغلب على غنم الحمر الوجوه الذين وجوههم كانها المجاز للهطقة
 و يروى عن النبي صلى الله عليه وسلم انه قال لا تقوم الساعة حتى تحي قوم عراض الوجوه صغار
 العيون فطر الاوث حتى يربطوا و اخير لهم بشاطي رجله و يروى ان صهيب قال
 لا تتبعوا الرايين اتركوا مما ترككم التراك و الحبشة و في حديث مرفوع قال
 قال النبي صلى الله عليه وسلم اترك التراك ما ترككم و قالوا لا تضع الشاة بالترك
 اقل من اربعة درهما و وضعت خمسة اوستة كما تضع الكلبة فاما اثنين و ثلثة فاما
 يكون بين الفرد و ما كبار جدا و لها الهيا عظام بقرها على الارض و قال و يلدان
 الاترك التفرغ و بلادهم اوسع بلدان الاترك منهم اليمن و الهند و النجف
 و الكيماك و الغز و الجمر و الحنك و التوكش و اركش و خضفاح و خيزر و بها

IBN AL-FAKIH

AKHBAR AL-BULDAN

(Information on countries)

By H.S. Jamgotchian

S U M M A R Y *

The writings of a good many Soviet and foreign scholars-orientalists deal with the history of the Bagdad Caliphate, with the fertile plain of Mesopotamia as its heart. The political and economic aspects of the development of the Caliphate are highlighted in detail; yet the geography of Mesopotamia has remained in the shade. This is apparently to be accounted for by the fact that the toponyms of Mesopotamia as well as the designations of the Tigris and the Euphrates have undergone such changes by now that the explorer has to wander far and wide through the descriptions of Arab geographers and travellers before locating the site of the above populated areas on the map of Mesopotamia.

Such Arab geographers as Ibn Khurdadbeh, Ibn al-Fakih, Ibn Serapion, Ia'kubi and others entered, in the first half of the ninth and tenth centuries, into descriptions of the irrigation system of Mesopotamia, the courses of the rivers Tigris and Euphrates and their tributaries.

Viewed from the historical angle the Arab sources fail to outline a general picture of the epoch. On the other hand, they provide copious factual data of varying degree of reliability, throwing uneven light on particular aspects of the life and periods in the history of Mesopotamia. Therefore the appearance of a new source on the history and geography of Mesopotamia—the Ahwaz and Khurasan of the period under review comes to the investigator as an event of paramount importance, since it supplements the information at hand, compares it with new data and re-values its thoroughness and authenticity. The Meshhed manuscript of Ibn al-Fakih figures as a new source of this kind.

The writing „Akhhbar al-Buldān“ (Information on the Countries) by Ibn al-Fakih al-Hamadani, an author of the end of the ninth century, quite popular with the Orientalists and Arabists, was published in Leyden in the *Bibliotheca Geographorum Arabicorum* (BGA, V). However, it was well-known from the

* Translated from Russian by P. Mesrobian.

start that „Kitab al-Buldan” had come down to us in its incomplete form. In 1923 A.Z. Walidov discovered the manuscript of Ibn al-Fakih in Meshhed (Iran).

The Meshhed manuscript differs essentially from the printed publication of Akhbar al-Buldan, in its abridged edition, and contains information missing in the latter on Mesopotamia, Ahvaz and Khurasan, particularly on al-Wasit, the Nabateans, Samarra, the climate and people of various countries, the Kharaj of Khurasan and so on.

All the new facts in the Meshhed manuscript are of great interest to philologists and historians alike, and require a scrupulous analysis.

The value of the Meshhed hand-writing in studying the history of the Moslem society in the early Middle Ages and the numerous social and economic phenomena in the life of the Arab Caliphate admits of no doubt. Moreover, it is of major importance in studying the history of Armenia and the Transcaucasus in that period, since Armenia like Mesopotamia and Khurasan, used to be a province of the Arab Caliphate and shared a similar tax system.

The book contains also a facsimile of the text, a translation from Arabic into Russian, comment to the translation and the deciphered Arab text.

О Г Л А В Л Е Н И Е

Предисловие	5
Некоторые неопубликованные главы труда Ибн ал-Факиха "Ахбар ал-Булдан" ("Известия о странах") по Мешхед- ской рукописи	21
Комментарий	102
Использованные источники и литература	129
Сокращения	137
Харадж (налогообложение) по арабским географам IX- X вв.	138
Именной и предметный указатель	143
Указатель географических названий	148
Дешифровка арабского текста	154
Факсимиле арабского текста	249
Summary	316

In
(Ir:

of
sir
w
th

lo

le:
ph
is
ca
be

in

Ибн ал-Факих
АХБАР АЛ-БУЛДАН
(Известия о странах)
Составитель Арутюн Сизефрович Жамкочян

Печатается по решению ученого совета
Института востоковедения АН Армянской ССР

Редактор издательства Г. А. Абрамян
Художник К. К. Кафадарян
Худож. редактор Г. Н. Горцакалян
Технич. редактор Р. Х. Геворкян
Корректор И. Г. Апкарян

Набрана на наборно-пишущей машине
операторами А. А. Асатурян, З. А. Оганисян
Книга издана офсетным способом

Изд. 4994 Заказ 311 Тираж 1000
Сдано в производство 26.03.1979 г., подписано к
печати 16.03.1979 г., печ. 20,0 л., изд. 19,66 л.,
бумага № 1, 60x90 1/16. Цена 3 р. 20 к.

Издательство АН Армянской ССР
375 019 Ереван, Барекамутян, 24-г.

Типография Издательства АН Армянской ССР,
г. Эчмиадзин